ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ Χ. ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΞΩΣΗ ΤΟΥ (1833-1862)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΛΟΓΊΑ/LOGIA
ΚΑΒΑΛΑ 2021

Ο Τηλέμαχος Καλομοίρης γεννήθηκε το 1975 στην Αθήνα. Πραγματοποίησε προπτυχιακές σπουδές, στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (ΑΠΘ) και στο τμήμα Νομικής (ΔΠΘ). Σε μεταπτυχιακό επίπεδο, παρακολούθησε το ΠΜΣ «Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές» του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης (ΕΚΠΑ). Είναι κάτοχος διδακτορικού τίτλου, στη Νεότερη Ιστορία (ΑΠΘ). Έχει συμμετάσχει σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια, με εισηγήσεις. Επίσης, έχει δημοσιεύσει, σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά. Εργάζεται στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Στα αντικείμενα των ερευνητικών του δραστηριοτήτων, εντάσσονται η ελληνική και παγκόσμια νεότερη και σύγχρονη ιστορία, αλλά και ο τομέας των Διεθνών Σχέσεων. Είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής στο τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας (ΔΠΘ).

---

* Απεικόνιση εμπροσθόφυλλου:

«Πρίγκηψ Ὄθων Βαυαρίας, Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος».
Friedrich Dürck – 1833.

Πηγή: https://commons.wikimedia.org
CC: public domain

---

* Απεικόνιση οπισθόφυλλου:

«Νύχτα 3ης Σεπτεμβρίου 1843». Στο κέντρο διακρίνεται ο Δημήτριος Καλλέργης έφιππος, ενώ από παράθυρο των ανακτόρων προβάλλουν ο Όθων ντυμένος με ελληνική ενδυμασία και η Αμαλία. Αγνώστου ζωγράφου, συλλογή Λ. Ευταξία, Αθήνα.

Πηγή: el.wikipedia.org
CC: public domain

ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ Χ. ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΞΩΣΗ ΤΟΥ
(1833-1862)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΛΟΓΊΑ/LOGIA
ΚΑΒΑΛΑ 2021

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΞΩΣΗ ΤΟΥ (1833-1862)

ISBN: 978-618-83974-5-3

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2021

Συγγραφέας: Τηλέμαχος Χ. Καλομοίρης
Επιμέλεια έκδοσης: Κωνσταντίνος Γεωργιάδης

Σειρά: Philosophia Ancilla/ Academica VII
Επιστημονικός υπεύθυνος σειράς: Κωνσταντίνος Γεωργιάδης
http://kigeorgiad.wix.com/philipporum

Η σειρά αυτή δημιουργήθηκε από κοινού με τον Σύλλογο Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας «ΣΥΝ ΑΘΗΝΑ» (www.synathena.gr)

Εκδόσεις ΛΟΓίΑ/LOGIA,

ΚΟΙΝΣΕΠ «ERGO CULTURE-HUMAN TRACES»

Ναυπλίου 1, 64003 Κρηνίδες Καβάλας
Τηλ.: 2510 232738/ 2510516016
Κιν.: 694 8210296
e-mail: logiaph@gmail.com
website: https://www.echtr.com/

All Rights Reserved

COPYRIGHT – ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

* Στο κοινό επιτρέπεται η οποιαδήποτε χρήση του έργου, μέρους ή και του συνόλου του, αλλά με την αναφορά της δημοσίευσης και τον αποκλεισμό του εμπορικού σκοπού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΙΝ ΤΟ 1833

1. Εισαγωγικά 15
2. Η Καποδιστριακή παράταξη 18
3. Οι «συνταγματικές» φατρίες 19
4. Η περίοδος μετά τον θάνατο του Καποδίστρια 20
5. Η αύξηση της επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων 22

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

1. Η πρώτη Αντιβασιλεία 29
2. Η στάση της Αντιβασιλείας απέναντι στα κόμματα 35
3. Η συνωμοσία του καθηγητή Φραντς 38
4. Αντικατάσταση Μάουρερ και Άμπελ 41
5. Η δίκη του Θ. Κολοκοτρώνη και Δ. Πλαπούτα 43
6. Η περίοδος κυριαρχίας του Άρμανσπεργκ (1835-1837) 47
7. Η απομάκρυνση Άρμανσπεργκ και ο διορισμός Ρούντχαρντ 54
8. Η κυβέρνηση υπό τον Ρούντχαρντ 57

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ (1838-1843)

1. Εισαγωγικά 63
2. Ο Όθωνας στρέφεται προς το «ρωσικό» κόμμα 66
3. Η «Φιλορθόδοξος Εταιρεία» 68
4. Η κυβέρνηση Μαυροκορδάτου 69
5. Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας 72
6. Στροφή Όθωνα προς το «γαλλικό» κόμμα 74
7. Η επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου και η παραχώρηση Συντάγματος 75

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1. Η κυβέρνηση Ανδρέα Μεταξά 97
2. Κατάρτιση και ψήφιση Συντάγματος 98
3. Κυβέρνηση Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου 104
4. Οι εκλογές του 1844 106
5. Η πρωθυπουργία του Ιωάννη Κωλέττη 107
6. Η Μεγάλη Ιδέα 112
7. Τα Παρκερικά 114
8. Το επεισόδιο Μουσούρου 118
9. Οι εκλογές του 1847 και ο θάνατος του Κωλέττη 130
10. Η κυβέρνηση Κίτσου Τζαβέλλα και η επίλυση του επεισοδίου Μουσούρου 133
11. Κυβέρνηση Γεωργίου Κουντουριώτη 138
12. Κυβέρνηση Κωνσταντίνου Κανάρη 140

13. Κυβέρνηση Αντωνίου Κριεζή 141
14. Η διεκδίκηση της Ελαφονήσου και της Σαπιέντζας 142
15. Υπόθεση Πατσίφικο 145
16. Οι υπόλοιπες απαιτήσεις της Αγγλικής κυβέρνησης 147
17. Η πορεία προς τον ναυτικό αποκλεισμό 149
18. Ο ναυτικός αποκλεισμός 150
19. Κυβέρνηση Αντωνίου Κριεζή και τερματισμός ναυτικού αποκλεισμού 159
20. Το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος 160
21. Ο Θεόφιλος Καΐρης και η Θεοσέβεια 164
22. Ο Χριστόφορος Παπουλάκος και η Φιλορθόδοξος Εταιρεία 169
23. Πολιτικές εξελίξεις μετά το 1850 172

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ
Ο ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

1. Εισαγωγικά 179
2. Τα γεγονότα στην Ελλάδα κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο 183
3. Η επανάσταση στην Ήπειρο 185
4. Η επανάσταση στη Θεσσαλία 190
5. Η επανάσταση στη Μακεδονία 193
6. Η στάση της ελληνικής κυβέρνησης και η υποστήριξη στον Όθωνα 200
7. Η κατάληψη του Πειραιά από τους Γάλλους – «Το Υπουργείο της Κατοχής» 204
8. Κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη 208
9. Ελληνοτουρκικές συνθήκες 209
10. Η παρακμή των ξενικών κομμάτων 210
11. Κυβέρνηση Αθανασίου Μιαούλη 210
12. Το ζήτημα της διαδοχής του ελληνικού θρόνου 212
13. Πολιτικές εξελίξεις κατά το 1859 214
14. Δεύτερη κυβέρνηση Αθανασίου Μιαούλη 215

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ
Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΩΣΗ

1. Τα Σκιαδικά 219
2. Η καταδίκη του Αλέξανδρου Σούτσου 219
3. Απόπειρα δολοφονίας της Αμαλίας 220
4. Η επανάσταση στο Ναύπλιο 221
5. Εξεγέρσεις σε άλλες περιοχές 231
6. Περιπλοκές του ζητήματος της διαδοχής 232
7. Η κυβέρνηση Γενναίου Κολοκοτρώνη 233
8. Η περιοδεία του βασιλικού ζεύγους 234
9. Η έκρηξη της επανάστασης στην Ακαρνανία 235
10. Η επέκταση της επανάστασης στην Αθήνα 238
11. Η επαναστατική κυβέρνηση 239
12. Άφιξη του βασιλικού ζεύγους στο λιμάνι του Πειραιά – Φυγή στη Βαυαρία 241
13. Οι ενέργειες της προσωρινής κυβέρνησης μετά την έξωση του Όθωνα 250

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 253

Προλογος

Η ελληνική ιστορία του 19ου αιώνα, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, το 1830, έχει παραμεληθεί στην εποχή μας. Στα σχολικά εγχειρίδια νεότερης και σύγχρονης ιστορίας, επισημαίνονται τα σημαντικότερα γεγονότα της εποχής, μετά την ίδρυση του ελληνικού βασιλείου και μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους, πολύ συνοπτικά και μεμονωμένα. Επίσης, σε επίπεδο έρευνας, ενώ τον προηγούμενο αιώνα υπήρχε έντονο ενδιαφέρον, για τη μελέτη της εποχής αυτής, στη σημερινή εποχή, υποστηρίζεται ότι η ενασχόληση με την ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία του 19ο αιώνα δεν προσφέρεται για οποιαδήποτε επιστημονική συζήτηση.

Και όμως, όλες οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις των αρχών του 20ου αιώνα έχουν τις ρίζες τους, στα γεγονότα του προηγούμενου αιώνα. Όσον αφορά, στην περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, αυτή αποτελεί μία παραμελημένη, από τους ιστορικούς περίοδο, καθώς κατά τη διάρκειά της, δεν υπήρξε επέκταση των ελληνικών εδαφών ούτε και συνέβη κάποιος ελληνοτουρκικός πόλεμος. Η συμμετοχή ενόπλων ομάδων, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, στις επαναστάσεις της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, δεν συνοδεύονταν, από επίσημη κήρυξη πολέμου, κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το πιο προβεβλημένο γεγονός της περιόδου, ασφαλώς, αποτελεί η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 και η παραχώρηση του πρώτου συντάγματος.

Η προσωπικότητα και πολιτική δράση του Όθωνα ίσως έχουν περάσει, σε δεύτερη μοίρα, καθώς σε αυτό συνετέλεσαν η αναποφασιστικότητα και η όχι τόσο δυναμική προσωπικότητα του πρώτου ηγεμόνα της Ελλάδας. Κανείς, παρ΄ όλα αυτά, δεν μπορεί να αμφισβητήσει τη φιλοπατρία και την αγάπη που έτρεφε, για την Ελλάδα, ο βασιλιάς Όθωνας. Οι δυνατότητες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, το οποίο, μόλις είχε αρχίσει να συγκροτείται και να διοργανώνεται, μετά από τα πολυετή πολεμικά γεγονότα της Επανάστασης, αλλά και την περίοδο της αναρχίας που ακολούθησε τον θάνατο του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας, Ιωάννη Καποδίστρια, η ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης και η εσωτερική αντιπαλότητα των κομμάτων της εποχής δεν επέτρεψαν, στον Όθωνα, να πραγματοποιήσει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, το οποίο είχε ολόψυχα ενστερνιστεί.

Σκοπό της παρούσης μελέτης δεν αποτελεί η εξαντλητική και αναλυτική παράθεση των γεγονότων της βασιλείας του Όθωνα, αλλά η ανάδειξη των πιο σημαντικών και καθοριστικών γεγονότων της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας, μεταξύ 1833 και 1862. Για την αφήγηση, χρησιμοποιούνται κυρίως πρωτογενείς πηγές της εποχής και βιβλιογραφία που προέρχεται, κατά κύριο λόγο, από τον 19 αιώνα. Αυτή η επιλογή έγινε συνειδητά, καθώς οι πρωταγωνιστές, αλλά και οι σύγχρονοι των γεγονότων μεταφέρουν γνήσια και ανόθευτα το κλίμα και την αίσθηση της εποχής. Φυσικά, οι πρωταγωνιστές αναλύουν τα γεγονότα, μέσα από υποκειμενικά κριτήρια, αλλά αυτό είναι, εκ των προτέρων γνωστό, οπότε ο αναγνώστης λαμβάνει αυτές τις πληροφορίες μόνο που θεωρούνται αξιόπιστες και αποκαλύπτουν τα γεγονότα. Οι χρονολογίες που χρησιμοποιούνται αφορούν στο παλαιό ημερολόγιο, ενώ όπου γίνεται χρήση του νέου ημερολογίου, αυτό επισημαίνεται, καθώς χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα τόσο η ημερομηνία με το νέο όσο και με το παλαιό.

Τηλέμαχος Καλομοίρης
Ιστορικός-Νομικός, Δρ. Ιστορίας ΑΠΘ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΙΝ ΤΟ 1833

1. Εισαγωγικά

Για την κατανόηση της λειτουργίας των ελληνικών πολιτικών κομμάτων, κατά την περίοδο πριν την ανεξαρτησία, είναι απαραίτητο να διερευνηθούν τα συστήματα σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων των υπόδουλων Ελλήνων. Κυρίαρχο σύστημα, που καθόριζε την δομή των παραπάνω σχέσεων, μπορεί να θεωρηθεί αυτό της «προστασίας». Κατά τον Πετρόπουλο, όλοι οι Έλληνες συμμετείχαν στο σύστημα της «προστασίας»[1]. Οι σύγχρονοι της εποχής Έλληνες δεν περιγράφουν λεπτομερώς το σύστημα της. Οι ξένοι, όμως, που γνώριζαν τα ελληνικά πράγματα και είχαν ζήσει για ικανό χρονικό διάστημα στην Ελλάδα, αναγνώριζαν το φαινόμενο. Τέτοιοι είναι ο Βαυαρός καθηγητής Φρειδερίκος Θίερσος[2], ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ και ο Σκωτσέζος ιστορικός Γεώργιος Φίνλαιυ[3], που είχε εγκατασταθεί στην Ελλάδα από το 1823.

Η οικογένεια αποτελούσε την βάση ολόκληρου του συστήματος[4]. Τόσο στην καλλιέργεια της γης όσο και στις εμπορικές επιχειρήσεις οι σχέσεις βασίζονταν στους συγγενικούς δεσμούς. Ακόμη και οι ναυτιλιακές επιχειρήσεις δομούνταν πάνω σε οικογενειακή βάση. Χαρακτηριστικά μέρη ιδιαίτερα ισχυρής οικογενειακής δομής ήταν το Σούλι και η Μάνη. Όταν μιλούμε για οικογένεια, κατά την προεπαναστατική περίοδο, περιλαμβάνουμε σε αυτές τις επιγαμίες, τις υιοθεσίες, τις κουμπαριές και τους «αδελφοποιτούς». Ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε ισχυρές οικογένειες είχε αντίκτυπο και στην πολιτική. Οι οικογενειακές αντιπαλότητες είχαν κύριες αιτίες τους ανταγωνισμούς για την οικονομική, την πολιτική και τη στρατιωτική επικράτηση[5].

---

[1] Petropulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, 75.

[2] Βούλγαρης, *Το Βασίλειον της Ελλάδος και η ελληνική ολομέλεια*, 91-92. Ο καθηγητής Θίερσος αποδείχθηκε πολέμιος και επικριτής της πολιτικής του Καποδίστρια. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, 19. Ο Θίερσος υποστήριζε ότι τα κόμματα στηρίζονταν από πελατειακές ενώσεις.

[3] Hering, *ό.π.*, 25. Ο Φίνλαιυ θεωρούσε ότι οι πολιτικοί της Ελλάδας είχαν μειωμένο ηθικό σθένος.

[4] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *Περίοδος βασιλείας του Όθωνος (1833-1862)*, 27. Επίσης Petropulos, *ό.π.*, 70.

[5] Hering, *ό.π.*, 69-70. Ο Hering παρουσιάζει ως αιτία για τη μη ύπαρξη κομμάτων, στην προεπαναστατική Ελλάδα, το γεγονός ότι η αυτοδιοίκηση των Χριστιανών επί τουρκοκρατίας δεν ασχολούνταν με πολιτικά ζητήματα. Ούτε η Φιλική Εταιρεία είχε κομματικό χαρακτήρα, άλλωστε τα μέλη της συμμετείχαν σε

Η ενασχόληση με την πολιτική απέδιδε και μεγάλα οικονομικά οφέλη. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ο κρατικός μηχανισμός έγινε αντικείμενο ανταγωνισμού μεταξύ των Ελλήνων. Έτσι, σταδιακά διαμορφώθηκε μία άτυπη ιεραρχική αξιολόγηση, που τοποθετούσε υψηλότερα την οικογένεια, κατόπιν το προσωπικό συμφέρον και τελευταίο το κρατικό συμφέρον[6].

Άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των πολιτικών ηθών της προεπαναστατικής Ελλάδας, που πρέπει να υπογραμμιστεί, είναι το γεγονός ότι με την πολιτική στην Ελλάδα ασχολούνταν η πλειοψηφία των Ελλήνων, και όχι κάποια οικονομική και πολιτική ελίτ, όπως συνέβαινε στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης[7]. Η «προστασία» κύριο σκοπό είχε την προώθηση οικογενειακών και ατομικών συμφερόντων και όχι εθνικών[8]. Πολύ σημαντικό γνώρισμα των προεπαναστατικών πολιτικών σχέσεων είναι η απουσία ιδεολογικής ταυτότητας και προσανατολισμού[9].

Μία οικογένεια μπορούσε να αναζητήσει την «προστασία» μίας πιο ισχυρής και πλούσιας οικογένειας. Αυτή η εξάρτηση της μίας οικογένειας από την άλλη δημιουργούσε ενώσεις, οι οποίες ονομάζονταν «φατρίες». Η «φατρία» είχε τοπικό χαρακτήρα κυρίως, τουλάχιστον κατά την προεπαναστατική περίοδο. Αυτό φυσικά άλλαξε την επαναστατική περίοδο. Η «φατρία» δεν διεπόταν από κάποιο ιδεολογικό χαρακτήρα ούτε μπορεί να χαρακτηριστεί ως κόμμα, με την σημερινή έννοια του όρου. Ακόμη και τα κόμματα της μεταγενέστερης εποχής διακρίνονταν από κάποια τοποθέτηση σε ορισμένα ζητήματα, όπως ο προσανατολισμός στα θέματα εξωτερικής

όλα τα κόμματα. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β΄, 48. Ο Μακρυγιάννης επικρίνει τις κομματικές φατρίες.

[6] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ο.π.*. Hering, *ό.π.*, 127-128. Ο Hering ισχυρίζεται ότι οι γάμοι μεταξύ πολιτικών δεν είχαν σκοπό τη δημιουργία φατριών, αλλά αναζήτηση συζύγων από την ίδια τάξη. Ο Hering ασκεί κριτική και στον Πετρόπουλο, γιατί υπερτονίζει την σημασία των πελατειακών σχέσεων για την επιτυχία στις εκλογές.

[7] Hering, *ό.π.*, 29. Εξαγορά ψήφων, εκείνη την περίοδο, συνέβαινε ακόμη και στην Αγγλία. Συχνή εναλλαγή κυβερνήσεων συνέβαινε, επίσης, στην Ιταλία και στη Γαλλία.

[8] Hering, *ό.π.*, 30. Ο Γεώργιος Ασπρέας αναγνωρίζει ότι τα κόμματα καθορίζονταν από προσωπικές φιλοδοξίες.

[9] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ο.π.*. Hering, *ό.π.*, 30-31 και 34-35. Ο Νικόλαος Βλάχος πρόβαλε την έλλειψη προγράμματος των κομμάτων. Ο Χαρίτων Κοριζής υποστήριζε ότι τα ξενικά κόμματα δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία των αλλοδαπών και μοναδικό στόχο είχαν την κατάληψη της εξουσίας.

πολιτικής προς κάποια Μεγάλη Δύναμη ή η μορφή διακυβέρνησης (αντιπροσωπευτική ή απολυταρχική). Το 1825 και 1826 μπορούν να θεωρηθούν ότι εμφανίστηκαν οι ρίζες των μετέπειτα ξενικών κομμάτων[10]. Το συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγουν οι περισσότεροι μελετητές της εποχής, είναι ότι οργανωμένοι κομματικοί σχηματισμοί δεν υπήρχαν στον ελληνικό χώρο ως την άφιξη του Καποδίστρια[11]. Ο Νικόλαος Βλάχος, εν αντιθέσει, υποστηρίζει ότι ήδη, από το 1825, εμφανίζονται τα δύο κόμματα, το «αγγλικό» και το «γαλλικό»[12]. Από την άλλη πλευρά, το «ρωσικό» κόμμα εμφανίστηκε, πάλι κατά τον Βλάχο, μεταξύ του Ιανουαρίου και του Μαρτίου του 1826, όταν ο τσάρος της Ρωσίας Νικόλαος Α΄ επιδίωξε μία πιο δυναμική εξωτερική πολιτική[13].

Συνεπώς, κατά την προεπαναστατική περίοδο, μπορούμε να αναγνωρίσουμε, σύμφωνα με την πλειοψηφία των μελετητών, μόνο την ύπαρξη οικογενειακών «φατριών»[14]. Από αυτές πιο σημαντικές θεωρούνταν οι «φατρίες» των Μαυρομιχαλαίων, των Δεληγιανναίων, των Κουντουριωτών, Μαυροκορδάτου, Κωλέττη,

---

[10] Βλάχος, *Η γένεσις του Αγγλικού, του Γαλλικού και του Ρωσικού κόμματος εν Ελλάδι*, 25. Παράγοντες, κατά τον Νικόλαο Βλάχο, για την εμφάνιση των κομμάτων, εκείνη την εποχή, αποτέλεσαν : 1) η δεινή θέση των Ελλήνων, κατά το 1825, εξαιτίας των επιτυχιών του αιγυπτιακού στρατού του Ιμπραήμ και 2) η συγκρουόμενη πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων.

[11] Hering, *ό.π.*, 69. Ο Hering αποδίδει τη μη ύπαρξη κομμάτων στην προεπαναστατική περίοδο στο γεγονός ότι η αυτοδιοίκηση των χριστιανικών κοινοτήτων δεν ασχολούνταν με πολιτικά ζητήματα. Petropulos, *ό.π.*, 77. Για τα γεγονότα πριν την άφιξη του Καποδίστρια αναλυτική περιγραφή στον Gordon, *History of the Greek* Revolution, vol. II, 432-444.

[12] Βλάχος, *ό.π.*, 31 και 35. Κατά τον Βλάχο, το «αγγλικό» κόμμα εμφανιζόταν ισχυρό στην Πελοπόννησο και στα νησιά, ενώ το «γαλλικό», στη Στερεά Ελλάδα. Αρχηγοί του «αγγλικού» κόμματος παρουσιάζονταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Γεώργιος Κουντουριώτης, ενώ του «γαλλικού» ο Ιωάννης Κωλέττης, ο επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος, ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, ο Γεώργιος Αινιάν.

[13] Βλάχος, *ό.π.*, 38-39. Αρχηγός του «ρωσικού» κόμματος θεωρούνταν ο Σπυρίδων Μεταξάς. Ονομάζονταν και «βασιλορρωσικό».

[14] Hering, *ό.π.*, 41 και 46-49. Ο Βασίλης Φίλιας θεωρεί τα κόμματα προσωποπαγείς οργανισμούς. Αντίθετα, όμως, ο Hering θεωρεί ότι η πατρωνία δεν αρκούσε για να εκλεγούν οι βουλευτές. Επίσης, στην Αγγλία, κατά τον 19ο αιώνα, το ποσοστό διαφθοράς ήταν εξίσου μεγάλο με την Ελλάδα. Άλλωστε, ο Hering ισχυρίζεται ότι σε όλα τα δημοκρατικά κράτη υπήρχε πατρωνία αξιωμάτων.

Κολοκοτρώνη και των Λόντου-Ζαΐμη[15]. Ο Πετρόπουλος ταυτίζει τις προεπαναστατικές φατρίες με τους αρχηγούς τους[16].

2. Η καποδιστριακή παράταξη

Τον Ιανουάριο του 1828, έφτασε στην Ελλάδα ο Ιωάννης Καποδίστριας. Η κατάσταση ήταν διαμορφωμένη και έπρεπε να αντιμετωπίσει τις υπάρχουσες «φατρίες». Ο Καποδίστριας ανέστειλε την λειτουργία της Βουλής και ανέτρεψε το πολίτευμα που είχε εγκαθιδρυθεί. Ο Πετρακάκος χαρακτηρίζει την διακυβέρνηση του Καποδίστρια «δικτατορική»[17]. Ο Καποδίστριας επιδίωξε να συνενώσει κάποιες από τις «φατρίες» και να δημιουργήσει έναν δικό του κομματικό μηχανισμό. Δεν γνωρίζουμε, αν ο Καποδίστριας προσπάθησε να συστήσει κόμμα, για να αντιμετωπίσει την εχθρότητα ορισμένων «φατριών» ή γιατί πίστευε ότι η κυριαρχία ενός κόμματος θα δημιουργούσε πολιτική σταθερότητα[18].

Έτσι, ο Καποδίστριας χρησιμοποίησε την κρατική μηχανή και δημιούργησε κόμμα σε εθνικό επίπεδο. Το κόμμα ονομαζόταν συνήθως «κυβερνητικό» ή των «Ναπαίων» (πιθανόν πήρε αυτό το όνομα από κάποιον Κερκυραίο Νάπα, που ήταν ένθερμος οπαδός του Καποδίστρια). Κύριος πυρήνας του κόμματος ήταν η ρωσική «φατρία». Αναφορά θα πρέπει να γίνει και στην λεγόμενη «Εταιρεία του Φοίνικος», η οποία υποστήριζε τον κυβερνήτη Καποδίστρια και λειτουργούσε ήδη πριν την άφιξή τους στην Ελλάδα[19].

---

[15] Petropulos, *ό.π.*, 85-87.

[16] Petropulos, *ό.π.*, 77-78.

[17] Πετρακάκος, *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος*, 402. Ο κυβερνήτης προσπαθεί να δικαιολογήσει τον τρόπο διακυβέρνησής του, σε επιστολή του προς τον Κόδριγκτον, τον Ιανουάριο του 1828, υποστηρίζοντας ότι το κοινοβουλευτικό πολίτευμα αποδείχτηκε «ἀνίκανον νὰ ἀναστείλῃ τὴν πρόοδον τοῦ κακοῦ καὶ νὰ εὕρῃ τὴν θεραπείαν». Ο Καποδίστριας προσθέτει ότι οι κοινοβουλευτικοί άνδρες παραιτήθηκαν «ἑκουσίως ἀπὸ τὴν ἀρχοντίαν των», γιατί πείσθηκαν από τα επιχειρήματα και τους λόγους του.

[18] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 29. Hering, *ό.π.*, 111-114. Ο Καποδίστριας ανέστειλε την ισχύ του συντάγματος και επιδίωξε να διαλύσει τους δεσμούς των καπεταναίων και των στρατιωτικών. Έλεγε χαρακτηριστικά: «η ηρωική εποχή έχει παρέλθει». Κατηγορήθηκε για νοθεία στις εκλογές του 1829 και δημιούργησε εχθρούς, όταν σταμάτησε την εκμίσθωση των φόρων σε ιδιώτες, όπως οι μελλοντικοί δολοφόνοι του Μαυρομιχαλαίοι.

[19] Petropulos, *ό.π.*, 135. Κατά τον Πετρόπουλο, ο Καποδίστριας κυβέρνησε δικτατορικά. Βούλγαρης, *ό.π.*, 70-71. Αντίθετα, ο Βούλγαρης υποστηρίζει ότι ο Καποδίστριας, κατά την άσκηση των καθηκόντων του, «ἐτήρει τὸ πνεῦμα τοῦ συνταγματικοῦ συστήματος».

Προπύργια του καποδιστριακού κόμματος ήταν η Πελοπόννησος με κυρίαρχο τον Κολοκοτρώνη, η Φωκίδα με τον Ιωάννη Μαμούρη και, τέλος, οι Σπέτσες με αρχηγό τον Ιωάννη Μέξη και την οικογένεια του Κολανδρούτσου. Οι Σπέτσες θεωρούνταν «ρωσόφιλες» ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια. Αλλά και ομάδες «ετεροχθόνων» ακολούθησαν το κόμμα του Κυβερνήτη. Μάλιστα ο Κωνσταντίνος Κανάρης, εξαιτίας της ευρείας αποδοχής που απολάμβανε, έπεισε πολλούς νησιώτες να ενταχθούν στο καποδιστριακό κόμμα.

Ο Καποδίστριας κατάφερε να συνενώσει κάποιες ισχυρές «φατρίες» και να δημιουργήσει ένα καλά δομημένο κόμμα. Δύο θεωρούνται τα επιτεύγματα του Καποδίστρια σε σχέση με το κόμμα, που δημιούργησε. Πρώτον, συνέστησε ένα κόμμα με ισχυρή συνοχή και δομή. Δεύτερον, το καποδιστριακό κόμμα αναπτύχθηκε σε εθνικό επίπεδο και κάλυπτε όλη την τότε ελληνική επικράτεια[20]. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το κόμμα επιβίωσε και μετά τον θάνατο του Καποδίστρια. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα Πισκατόρυ θεωρούσε ότι ο μοναδικός πολιτικός σχηματισμός, που έπρεπε να χαρακτηρίζεται ως κόμμα ήταν το «καποδιστριακό», γιατί διατηρούσε ακόμη την οργάνωση και τον προσανατολισμό του[21]. Επίσης, αξίζει να υπογραμμιστεί και η καλή σχέση των αγροτών με το κόμμα του Καποδίστρια[22]. Αλλά οι αγρότες δεν ασκούσαν ιδιαίτερη πολιτική επιρροή και ανήκαν στην ασθενέστερη οικονομική και κοινωνική ομάδα.

3. Οι συνταγματικές «φατρίες»

Οι «φατρίες», οι οποίες πίεζαν για την παραχώρηση συντάγματος, ήταν διάσπαρτες και δεν αποτελούσαν ενιαίο κόμμα, όπως το «καποδιστριακό». Από την άφιξη του Καποδίστρια και μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους, λειτουργούσαν τέσσερεις ισχυρές «φατρίες», που ζητούσαν την παραχώρηση συντάγματος. Η πρώτη

[20] Βούλγαρης, *ό.π.*, 43. Ο Καποδίστριας υποστήριζε ότι ο μελλοντικός ηγεμόνας της Ελλάδας όφειλε να ασπάζεται το ορθόδοξο δόγμα.

[21] Petropulos, *ό.π.*, 144.

[22] Hering, *ό.π.*, 116-117.

ομάδα είναι η «αγγλική», η δεύτερη η «γαλλική», η τρίτη η «φατρία των Κουντουριωτών» και η τέταρτη αυτή των Μαυρομιχαλαίων[23].

Οι παραπάνω «φατρίες», αν και διακρίνονταν για τον συνταγματικό τους και αντικαποδιστριακό προσανατολισμό δεν κατάφεραν να συνενωθούν, ώστε να δημιουργήσουν ένα ενιαίο κόμμα[24]. Δεν εμφανίστηκε ένας κοινής αποδοχής ηγέτης, ο οποίος να συνενώσει τις «συνταγματικές» ομάδες[25].

4. Η περίοδος μετά τον θάνατο του Καποδίστρια

Μετά το τέλος του 1832, μπορούν να διακριθούν τρία μεγάλα κόμματα: το καποδιστριακό ή «ρωσικό» πλέον[26], το «αγγλικό» και το «γαλλικό»[27]. Τα ονόματα αυτά δόθηκαν από τους αντιπάλους τους[28]. Τα κόμματα αυτά είχαν επεκταθεί σε όλη την τότε ελεύθερη

---

[23] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 29. Hering, *ό.π.*, 26 και 28. Ο Παπαρηγόπουλος ισχυρίζεται ότι η επιθυμία για συνταγματικές ελευθερίες ήταν απολύτως ξένη στη συνείδηση του έθνους. Απέδιδε την πίεση για παραχώρηση συντάγματος σε συνωμοσία της βρετανικής διπλωματίας. Ο δε Καρολίδης παρουσιάζει τον Κοινοβουλευτισμό ως τον κύριο εχθρό του έθνους,

[24] Petropulos, *ό.π.*, 163. Ο εμφύλιος που ακολούθησε την δολοφονία του Καποδίστρια φανάτισε τους οπαδούς του «γαλλικού» και του «αγγλικού» κόμματος, με αποτέλεσμα να διασπαστεί η συνταγματική παράταξη.

[25] Petropulos, *ό.π.*, 162. Ο Πετρόπουλος ισχυρίζεται ότι το «γαλλικό» και το «αγγλικό» κόμμα θα έμεναν ενωμένα, αν οι ξένοι πρεσβευτές δεν ασκούσαν πολιτική επιρροή.

[26] Το «ρωσικό» κόμμα βασιζόταν κυρίως σε πελατειακές ενώσεις. Οι οπαδοί του ήταν κυρίως οι αντίθετοι με το «αγγλικό» κόμμα.

[27] Μαμούκας, *Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος κατά την Ε' Εθνικήν Συνέλευσιν*, γ και δ. Μετά τον θάνατο του Καποδίστρια, συγκροτήθηκε η λεγόμενη Ε' Εθνική Συνέλευση, που συνεδρίασε από τις 5 Δεκεμβρίου 1831 έως τον Μάρτιο του 1832 και ψήφισε σύνταγμα, το οποίος ονομάστηκε και «ηγεμονικό». Αυτό το σύνταγμα δεν εφαρμόστηκε στην πράξη ποτέ. Λιδωρίκης, *Σελίδες τινές της ιστορίας του βασιλέως Όθωνος*, 79. Μετά τον θάνατο του Ιωάννη Καποδίστρια επήλθε έντονος φατριασμός, μεταξύ των Ελλήνων.

[28] Το «αγγλικό» ονομαζόταν και «Παρλαίοι» ή «Μπαρλαίοι» από κάποιον φανατικό οπαδό Πάρλα ή Μπάρλα. Οι οπαδοί του «γαλλικού» «Μοσχομαγκίται» από το Μόσχο του Ναυπλίου, όπου βρίσκονταν πολλοί οπαδοί. Ενώ το «Ναπαίοι» για το «ρωσικό» κόμμα βγήκε, κατά μία εκδοχή, για τον Αυγουστίνο Καποδίστρια, που τον παρομοίαζαν με έναν χαμηλής νοημοσύνης Νάπα, Hering, *ό.π.*, 141, 142 υπ. 37-38. Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 29-30. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862)*, 26 υπος. 1, όπου οι οπαδοί των τριών παραπάνω κομμάτων ονομάζονται συνταγματικοί και όλοι οι υπόλοιποι αντισυνταγματικοί. Ο Ευαγγελίδης αποδίδει τον όρο «Μοσχομαγκίται», από κάποιον Μόσχο, οπαδό του Κωλέττη και της λέξης μάγκας (δεκαρχίας).

ελληνική επικράτεια[29]. Χαρακτηρίζονταν κυρίως από δύο στοιχεία. Το πρώτο ήταν ο κοινός συνταγματικός προσανατολισμός. Το δεύτερο, όμως, στοιχείο ήταν αυτό που τους χώριζε: ο διαφορετικός προσανατολισμός σε σχέση με την εξωτερική πολιτική. Για την ακολουθητέα οικονομική πολιτική, οι θέσεις των κομμάτων διέφεραν ελάχιστα[30]. Ο Hering ισχυρίζεται ότι πρόγραμμα είχαν τα κόμματα, αν και όχι τυπωμένο, το οποίο διατυπώνονταν στον κομματικό τύπο, στις ομιλίες στελεχών και από τα τοπικά στελέχη σε συζητήσεις[31].

Άλλο στοιχείο, που πρέπει να επισημανθεί, είναι η παρέμβαση των ξένων διπλωματών, που ήταν διαπιστευμένοι στο ελληνικό κράτος, καθώς και των ξένων ναυάρχων. Αυτοί οι εκπρόσωποι των τριών Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα προσπαθούσαν να προωθήσουν στην πολιτική σκηνή πολιτικούς, που ήταν φιλικά διακείμενοι προς τις χώρες τους. Αλλά και αντίστροφα οι Έλληνες πολιτικοί, οι οποίοι προσέβλεπαν σε κάποια Μεγάλη Δύναμη για την προώθηση των ελληνικών εθνικών συμφερόντων, στους παραπάνω εκπροσώπους αναζητούσαν υποστήριξη των θέσεών τους.

Μετά, όμως, την δολοφονία του Καποδίστρια[32], οι αντιθέσεις ανάμεσα στα κόμματα έγιναν πιο έντονες. Ξεχωρίζουν πλέον οι μελλοντικοί ηγέτες του κάθε κόμματος και οι οπαδοί του κάθε κόμματος αποκτούν παραταξιακή συνείδηση. Διαπιστώνονται, ωστόσο, και μεταπηδήσεις πολιτικών προσωπικοτήτων από το ένα κόμμα στο άλλο[33]. Πολλοί μελετητές της εποχής χαρακτηρίζουν τα ξενικά κόμματα αρχηγικά, αλλά αποδείχθηκε από τα γεγονότα ότι, μετά τον θάνατο των αρχηγών τους, τα κόμματα συνέχισαν να λειτουργούν[34].

---

[29] Σε αντίθεση με τη Δυτική Ευρώπη, τα κόμματα στην Ελλάδα δημιουργήθηκαν, πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

[30] Hering, *ό.π.*, 243.

[31] Hering, *ό.π.*, 52.

[32] Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831), ανέλαβε επιτροπή από τους Αυγουστίνο Καποδίστρια, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και Ιωάννη Κωλέττη.

[33] Petropulos, *ό.π.*, 173. Hering, *ό.π.*, 59. Η εναλλαγή των πλειοψηφιών αποδίδεται στην κινητικότητα των μικρών ομάδων και στην ύπαρξη πολλών ανεξάρτητων βουλευτών.

[34] Hering, *ό.π.*, 58-59 και 125. Μετά τον θάνατο του Κωλέττη, το 1847, το «γαλλικό» κόμμα συνέχισε να λειτουργεί, ενώ το «ρωσικό» και το «αγγλικό»

5. Η αύξηση της επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων

Μετά το Φθινόπωρο του 1828, η παρουσία των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα έγινε μόνιμη και διαρκής. Αυτή η παρουσία των ξένων αντιπροσώπων ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την σχέση προστασίας ανάμεσα στα προαναφερθέντα ελληνικά κόμματα και στους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων[35].

Επιρροή ασκούσαν τόσο οι εκπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα, όσο και ναύαρχοι, που διοικούσαν τον συμμαχικό στόλο στη Μεσόγειο. Ταυτόχρονα, στο παρασκήνιο, οι Μεγάλες Δυνάμεις προσπαθήσουν να διατηρήσουν την ισορροπία δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο, ώστε να μην καταφέρει κάποια Δύναμη να κυριαρχήσει πλήρως στην Ελλάδα.

Τον Αύγουστο του 1828, εστάλησαν 14.000 Γάλλοι στρατιώτες για να εποπτεύσουν την εκκένωση της Πελοποννήσου από τα υπολείμματα του στρατού του Ιμπραήμ. Ο γαλλικός στρατός παρέμεινε βέβαια και ύστερα από την απομάκρυνση του αιγυπτιακού στρατού, το 1829. Μόνο το 1833 αποχώρησε το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα, ύστερα από απαίτηση της Ρωσίας[36]. Η Γαλλία με την αποστολή του εκστρατευτικού σώματος, υπό τον Μαιζόν, επιδίωκε να εξισορροπήσει την επιρροή, που ασκούσαν στην Ελλάδα η Ρωσία, εξαιτίας της Ορθοδοξίας, και η Αγγλία, με την κατοχή των Ιονίων Νήσων.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όλες οι αποφάσεις για την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους λαμβάνονταν ερήμην των Ελλήνων[37]. Οι αποφάσεις ήταν αντικείμενο συζητήσεων και ισορροπιών μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Με το πρωτόκολλο της ανεξαρτησίας του Λονδίνου της 3ης Σεπτεμβρίου 1830, έμεναν

κόμμα διαλύθηκαν, πριν από τον θάνατο των ηγετών τους Ανδρέα Μεταξά (1860) και Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου αντίστοιχα (1865).

[35] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 30-31.

[36] Finlay, *A History of Greece from its conquest by the Romans to the present time*, 119. Οι Γάλλοι στρατιώτες, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους, πραγματοποίησαν έργα κοινής ωφελείας, χωρίς να απαιτήσουν κάποια αμοιβή, όπως για παράδειγμα τη συντήρηση των τειχών στο Ναβαρίνο και κατασκευή δρόμου και γέφυρας, στη Μεσσηνία. Σε αντίθεση, με τους Βαυαρούς στρατιώτες που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ελλάδα και απολάμβαναν υψηλές αμοιβές, χωρίς να επιδείξουν τον ίδιο ζήλο.

[37] Petropulos, *ό.π.*, 175. Ο Πετρόπουλος χαρακτηρίζει την Ελλάδα «βαυαρικό προτεκτοράτο». Οποιαδήποτε πολιτική αλλαγή απαιτούσε τη συναίνεση και των τεσσάρων μερών της συνθήκης, χωρίς συμμετοχή εκπροσώπων των Ελλήνων.

ανοιχτά τα ζητήματα της εκλογής του ηγεμόνα του νέου κράτους, καθώς και της οριστικοποίησης των συνόρων του. Και οι δύο εκκρεμότητες θα επιλύονταν με διαβούλευση των Μεγάλων Δυνάμεων, χωρίς να ζητηθεί η γνώμη των Ελλήνων στα κεφαλαιώδη αυτά ζητήματα. Έτσι, φάνηκε από την αρχή ότι η παρέμβαση των ξένων στα ελληνικά πολιτικά πράγματα δεν επρόκειτο να σταματήσει, μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους[38].

Μάλιστα, οι Έλληνες, που ασχολούνταν με την πολιτική, προσπάθησαν να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση. Έτσι, επιδίωκαν οι ίδιοι οι Έλληνες πολιτικοί της περιόδου αυτής την ανάμιξη των ξένων στις εξελίξεις στην Ελλάδα. Αυτό το έπρατταν προφανώς, γιατί πίστευαν ότι, με αυτόν τον τρόπο, θα πετύχαιναν πιο εύκολα τους εθνικούς, αλλά πολλές φορές και τους προσωπικούς στόχους[39].

Το «αγγλικό» κόμμα αποτελούνταν από εμπόρους, άρχοντες και προερχόμενους από την Δύση Έλληνες. Δεν βασιζόταν, επομένως, σε πελατειακές σχέσεις[40]. Κατά τον Κόχραν, οι Έλληνες επιδείκνυαν μεγάλο σεβασμό για τους Άγγλους, ενώ ταυτόχρονα απεχθάνονταν οτιδήποτε γαλλικό[41]. Αντίθετα, το «γαλλικό» κόμμα στηριζόταν, κατά κύριο λόγο, σε πελατειακές δομές, περισσότερο από όλα τα άλλα κόμματα[42]. Στο «γαλλικό» κόμμα κυριαρχούσαν οι

---

[38] Finlay, *ό.π.*, 109. Κατά τον Φίνλαιυ, οι Μεγάλες Δυνάμεις απέρριψαν τον Λεοπόλδο του Σαξ Κόμπουργκ για να αναλάβει τον θρόνο της Ελλάδας, γιατί ήταν άνθρωπος έμπειρος και θα κυβερνούσε καλά το νέο βασίλειο. Αντίθετα, ο Όθωνας διακρινόταν για το νεαρό της ηλικίας και την απειρία του.

[39] Hering, *ό.π.*, 172. Οι αρχηγοί των κομμάτων δεν δίσταζαν να στραφούν εναντίον των χωρών που υποστήριζαν, όταν πίστευαν ότι στρέφονται κατά των ελληνικών συμφερόντων. Για παράδειγμα, ο Σπυρίδων Τρικούπης, αν και εκ των αρχηγών του «αγγλικού» κόμματος, εξέφραζε την αγανάκτησή του για την πίεση της Αγγλίας να συμβιβαστούν Ελλάδα και Τουρκία και δεσμευόταν ότι θα γίνει ο χειρότερος εχθρός του ναυάρχου Χάμιλτον.

[40] Hering, *ο.π.*, 105. Αν και χρησιμοποιείται ως επιχείρημα για την ύπαρξη πελατειακών σχέσεων στο «αγγλικό» κόμμα, ο γάμος του Σπυρίδωνα Τρικούπη με την αδελφή του Μαυροκορδάτου. Γεγονός που δεν αρκεί για να στηρίξει την υπόθεση ότι το κόμμα στηριζόταν στο πελατειακό σύστημα, καθώς αυτή είναι μία μεμονωμένη περίπτωση.

[41] Cochrane, *Wanderings in Greece*, vol. II, 245. «Upon our return every hat in the village was off,-such is the respect they bear to the English name...the peasantry in the north of Greece accustom their children to cry when they see a Frank».

[42] Petropulos, *ό.π.*, 168. Το «γαλλικό» κόμμα ήταν σύμπραξη πολλών τοπικών αρχόντων και δεν είχε τόσο μεγάλη συνοχή, όπως το «αγγλικό».

Ρουμελιώτες, που τους εκπροσωπούσε ο Ιωάννης Κωλέττης, αλλά συμμετείχαν και άρχοντες από την Πελοπόννησο[43].

Η Βαυαρία αποτέλεσε το τέταρτο μέρος της σύμβασης της 7ης Μαΐου 1832 με την οποία ορίστηκε ο Όθωνας ως βασιλιάς των Ελλήνων[44]. Οι Έλληνες, πάλι, δεν συμμετείχαν καθόλου στη διαδικασία. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν προβλεπόταν επικύρωση της σύμβασης από κάποιον εκπρόσωπο του ελληνικού κράτους ή των Ελλήνων. Με το άρθρο 4 της σύμβασης, η Ελλάδα βρισκόταν υπό την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων[45]. Με το άρθρο 12, οριζόταν ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις εγγυούνταν την χορήγηση δανείου 60 εκατομμυρίων φράγκων[46]. Το 1863, κατά την σύνταξη της συνθήκης, με τον βασιλιά της Δανίας, για την εκλογή του πρίγκιπα Γεωργίου ως βασιλιά των Ελλήνων καταγράφηκε, πάλι, στο κείμενο της συνθήκης η εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Τα σύνορα του νεοσύστατου κράτους καθορίστηκαν με συνθήκη που υπέγραψε η Υψηλή Πύλη με τους εκπροσώπους των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, στην Κωνσταντινούπολη, την 27 Ιουνίου/9 Ιουλίου 1832[47].

---

[43] Hering, *ό.π.*, 118.

[44] Hering, *ό.π.*, 190. Η Βαυαρία συνήψε αργότερα σύμφωνο φιλίας με την Ελλάδα για την προστασία του Όθωνα. Έτσι στάλθηκαν τα βαυαρικά στρατεύματα στην Ελλάδα. Petropulos, *ό.π.*, 174. Παπαμιχαλόπουλος, *Παρά του τάφου του βασιλέως Όθωνος. Εν δάκρυ ευγνωμοσύνης*, 15. Στον βασιλικό οίκο της Βαυαρίας είχε προταθεί, πριν την ανάληψη του θρόνου της Ελλάδος, ο θρόνος της Σουηδίας.

[45] Parish, *Diplomatic History of the monarchy of Greece*, 213-214. Στο άρθρο 17, ορίζεται ότι θα ανακοινωθεί στο ελληνικό Έθνος η επιλογή που έκαναν οι Προστάτιδες Δυνάμεις. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 7-13, όπου παραδίδεται το κείμενο της συνθήκης σε ελληνική μετάφραση.

[46] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 12.

[47] Βούλγαρης, *ό.π.*, 51. Μετά τον θάνατο του Καποδίστρια, δεν έγινε κάποια διπλωματική προσπάθεια για επίτευξη ευνοϊκότερων όρων, σε σχέση με τη χάραξη των ορίων του ελληνικού κράτους. Για την επαρχία της Λαμίας, η Ελλάδα δεσμευόταν να πληρώσει 40 εκατομμύρια γρόσια αποζημίωση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 14-18, όπου δίνεται το κείμενο της συνθήκης διαμόρφωσης των ελληνικών συνόρων.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ (1833-1835)

1. Η πρώτη Αντιβασιλεία

Την 18/30 Ιανουαρίου 1833, ο Όθωνας αποβιβάστηκε στο Ναύπλιο από την αγγλική φρεγάτα «Μαδαγασκάρη», στην οποία κυβερνήτης ήταν ο μετέπειτα πρεσβευτής της Αγγλίας στην Ελλάδα Λάυονς[1]. Μία τριμελής επιτροπή, από τους Δημήτριο Πλαπούτα, Ανδρέα Μιαούλη και Κώστα Μπότσαρη[2], είχε ταξιδεύσει στο Μόναχο, για να προσφέρει το στέμμα της Ελλάδας στον Όθωνα[3]. Κατά το 1833, όταν ερχόταν ο βασιλιάς Όθωνας στην Ελλάδα, ο πληθυσμός της Ελλάδας ανερχόταν σε 700.000 ψυχές, ενώ, το 1838, επήλθε αύξηση των κατοίκων της ελληνικής επικράτειας σε 752.000[4]. Τον Ιούλιο του 1832, είχαν οριστεί τα μέλη της Αντιβασιλείας (ο κόμης Άρμανσπεργκ, ο καθηγητής Μάουρερ και ο στρατηγός Έυδεκ). Την 22/3 Ιανουαρίου 1833, αποβιβάστηκαν οι 3.500 Βαυαροί στρατιώτες που συνόδευαν τον Όθωνα[5].

---

[1] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Α', 356-358, όπου λογοτεχνικότατη περιγραφή της αφίξεως της «Μαγαδασκάρης» στο Ναύπλιο και της ενθουσιώδους υποδοχής των επισήμων και των κατοίκων του Ναυπλίου στον ανήλικο Βασιλέα: «εὐφημίαι ὑψώθησαν μέχρις οὐρανοῦ ἅμα τὸ πλῆθος εἶδε καλυφθέντα ὑπὸ σημαιῶν τὰ ξένα πλοία...ἀναβὰς ὁ βασιλεὺς ὡραῖον ἵππον, καὶ θαυμαζόμενος διὰ τὴν χάριν μεθ΄ ἧς ἵππευε, μετέβη, προπεμπόμενος ὑπὸ μυρίων ζητοκραυγῶν». Finlay, *ό.π.*, 109. Ο Finlay συγκρίνει την προσπάθεια αναγέννησης της Ελλάδας, που αναλάμβανε ο Όθωνας, με τις ανάλογες των αγγλικών αποικιών και των Ηνωμένων Πολιτειών.

[2] Κλεομένης, *Περί των πρώτων της Ελλάδος βασιλέως Όθωνος και Αμαλίας*, 4. Αρχικά προβλεπόταν η συμμετοχή του Γενναίου Κολοκοτρώνη, στην τριμερή αποστολή. Αλλά, εξαιτίας κωλύματος του Κολοκοτρώνη, συμμετείχε ο Δημήτριος Πλαπούτας.

[3] Σωφρονιάδης, *Όθων και Αμαλία, ήτοι συνοπτική εξεικόνισις της βασιλείας αυτών εν Ελλάδι*, 18.

[4] Μανσόλας, *Πολιτειογραφικαί πληροφορίαι περί Ελλάδος*, 8. Το 1840, ο πληθυσμός της Ελλάδας ανήλθε σε 850.246, το 1845 σε 960.236 και το 1861 σε 1.096.810. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 217-218. Ταυτόχρονα, αυξήθηκαν και οι πόλεις που υπήρχαν, τότε, στην Ελλάδα. Η Πάτρα τριπλασίασε τον πληθυσμό της. Το 1843 η Αθήνα θα φτάσει στους 35.000 κατοίκους. Επήλθε, όμως, αύξηση της καλλιεργήσιμης γης, αλλά και διπλασιασμός της παραγωγής της σταφίδας. Επίσης, μεταξύ 1833 και 1840, ναυπηγήθηκαν 613 πλοία από τα ναυπηγεία της Σύρου. Η Σύρος μετατράπηκε σε κέντρο διεθνούς εμπορίου, ιδιαίτερα των σιτηρών, μεταξύ Ευρώπης, Αιγύπτου και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μεταξύ 1837 και 1843, υπογράφτηκαν εμπορικές συνθήκες με αρκετά ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Αγγλία, η Πρωσία, το Βέλγιο, με τις Κάτω Χώρες και την Δανία.

[5] Κλεομένης, *ό.π.*, 5 και 9. Ο Όθωνας, τον Ιούνιο του 1833, επισκέφθηκε την Σμύρνη, όπου έγινε ενθουσιωδώς δεκτός από τους Έλληνες της πόλης. Εξαιτίας του πλήθους που προσήλθε για να υποδεχθεί τον Όθωνα, δεν κατάφερε να προχωρήσει και επέστρεψε στο πλοίο. Τελέστηκε και δοξολογία, στον ναό της Αγίας Φωτεινής. Οι οθωμανικές αρχές επέτρεψαν την επίσκεψη του νεαρού

Ο Άρμανσπεργκ τέθηκε επικεφαλής της Αντιβασιλείας[6]. Ο Άρμανσπεργκ θεωρούνταν ικανός διπλωμάτης και είχε διατελέσει υπουργός των Εξωτερικών της Βαυαρίας[7]. Είχε την φήμη του φιλελεύθερου στην πατρίδα του, την Βαυαρία. Είχε την υποστήριξη της Αγγλίας και της Γαλλίας[8]. Κατηγορήθηκε για υπερβολική επίδειξη. Η ετήσια αμοιβή του, μαζί με τα έξοδα παραστάσεως, ανερχόταν σε 91.200 δραχμές, όταν ένας υπουργός αμειβόταν με 8.000 δραχμές και ο Ιωάννης Καποδίστριας δεν δέχθηκε ποτέ να αμειφθεί για τις υπηρεσίες του προς την πατρίδα[9]. Ο Μάουρερ ήταν εξαιρετικός νομομαθής[10]. Τέλος, ο Έυδεκ είχε έρθει στην Ελλάδα από το 1826, ως απεσταλμένος του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου[11]. Πολέμησε στον Αγώνα της ανεξαρτησίας μαζί με άλλους φιλέλληνες. Είχε, όμως, ταυτιστεί, κατά την προηγούμενη θητεία του στην Ελλάδα, με το κόμμα των ρωσόφιλων «Ναπαίων». Ο καθηγητής Μάουρερ, ο στρατηγός Έυδεκ και ο γραμματέας Άβελ κατακρίνονταν από τους συγχρόνους τους ως «ύπερβαλλόντως ρωσίζοντες», ενώ ο

βασιλιά υπό τον όρο να αφιχθεί ως ιδιώτης. Τον Όθωνα μετέφερε στη Σμύρνη το αγγλικό πολεμικό «Μαδαγασκάρη». Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897)*, 90. Ακόμη και οι Άγγλοι αξιωματικοί της «Μαδαγασκάρης» δάκρυσαν από τις συγκινητικές στιγμές που εκτυλίχθηκαν, κατά την επίσκεψη του Όθωνα στην Σμύρνη.

[6] Parish, *ό.π.*, 216. Στο παράρτημα του πρωτοκόλλου της εκλογής του Όθωνα, προσδιοριζόταν ότι τα τρία μέλη της Αντιβασιλείας θα κατένειμαν τις αρμοδιότητές τους. Ο ένας θα αναλάμβανε το Υπουργείο των Εσωτερικών και της Οικονομίας, ο δεύτερος το Υπουργείο της Δικαιοσύνης και των Δημοσίων Έργων, ενώ ο τρίτος το Υπουργείο των Εξωτερικών, του Πολέμου και των Ναυτικών.

[7] Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921*, 128.

[8] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 34-35.

[9] Finlay, *ό.π.*, 136. Ο Άρμανσπεργκ ανέλαβε τον τομέα των Οικονομικών και τον άφησε, μετά την αποχώρησή του, στην ίδια κατάσταση, όπως τον βρήκε. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος (1828-1964), τόμος πρώτος (1828-1862)*, 122-123.

[10] Petropulos, *ό.π.*, 194-195. Ο Μάουρερ υποστήριζε ότι, όπως οι Έλληνες τον 14ο και 15ο αιώνα έφεραν την ελληνική σοφία στην Ευρώπη, έτσι τώρα οι Ευρωπαίοι έπρεπε να επαναφέρουν το φως στην πατρίδα του, από την οποία είχε εκλείψει τόσο καιρό. Finlay, *ό.π.*, 110. Κατά τον Φίνλαιυ, ο Μάουρερ, ενώ ήταν ικανός νομικός, δεν διέθετε ταλέντο και ιδιοσυγκρασία πολιτικού. Τον θεωρούσε πιο τίμιο από τον κόμη Άρμανσπεργκ. Πριν έρθουν στην Ελλάδα, ο Μάουρερ και ο Άρμανσπεργκ εξασφάλισαν υψηλές συντάξεις, από το Βασιλιά Λουδοβίκο, και μεγάλες αμοιβές, κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα.

[11] Ασπρέας, *ό.π.*, 128. Ο Έυδεκ ήταν υποστράτηγος στη Βαυαρία και είχε διατελέσει καθηγητής και διευθυντής ανωτάτης στρατιωτικής σχολής. Λογιζόταν περισσότερο ως θεωρητικός της στρατιωτικής τέχνης.

πρόεδρος Άρμανσπεργκ, που αποτελούσε την μειοψηφία, θεωρούνταν «ἀγγλιστής»[12].

Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν έμμεσα δεσμευτεί, απέναντι στους Έλληνες, ότι ο Όθωνας θα παραχωρούσε σύνταγμα και ζητούσαν τη βοήθεια του για αυτό τον σκοπό[13]. Στο πρωτόκολλο του Δεκεμβρίου 1828, δινόταν υπόσχεση για άσκηση συνταγματικής μοναρχίας[14]. Στη συνθήκη του Λονδίνου του Απριλίου του 1832, που συνομολογήθηκε μεταξύ των Τριών Δυνάμεων και της Βαυαρίας, χωρίς την συγκατάθεση αντιπροσώπων της Ελλάδας, δεν γινόταν καμία αναφορά στην παραχώρηση συντάγματος[15]. Ο βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος, όμως, θεωρούσε ότι η παραχώρηση συντάγματος ήταν αποκλειστική αρμοδιότητα του βασιλιά Όθωνα, την οποία θα

[12] Parish, *ό.π.*, 220-221. Η Αντιβασιλεία κατένειμε τις αρμοδιότητες μεταξύ των μελών της. Ο Γκράϊνερ ανέλαβε τα Οικονομικά, ο γραμματέας Άμπελ την Εσωτερική Διακυβέρνηση και τις Εξωτερικές Σχέσεις, ο Έυδεκ το Υπουργείο Πολέμου και Ναυτικών, ο Μάουρερ το Υπουργείο της Δικαιοσύνης, των Θρησκευμάτων και των Δημοσίων Έργων, ενώ, τέλος, ο Άρμανσπεργκ, ως πρόεδρος, ανέλαβε την εκπροσώπηση της Αντιβασιλείας. Μόνο, όταν ο Γκράϊνερ εγκατέλειψε την Ελλάδα, ο Άρμανσπεργκ ανέλαβε και το Υπουργείο των Οικονομικών. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν με πλειοψηφικό σύστημα. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 43. Finlay, *ό.π.*, 112-113. Οι Άρμανσπεργκ και Μάουρερ διαγκωνίζονταν ποιος θα επικρατήσει πολιτικά και θα κυριαρχήσει στην Ελλάδα. Ο Άρμανσπεργκ είχε μεγαλύτερη ικανότητα να αντιλαμβάνεται τις κοινωνικές ανάγκες και αντιδράσεις, σε σχέση με τον Μάουρερ.

[13] Petropulos, *ό.π.*, 191. Βούλγαρης, *ό.π.*, 64-65 και 68. Πριν φθάσει ο Όθωνας στην Ελλάδα, είχε διαλυθεί η Βουλή που συνεδρίαζε στην Πρόνοια, από την προσωρινή ελληνική κυβέρνηση, και η Γερουσία, με εντολή της βαυαρικής αυλής. Επίσης, ο Υπουργός Εξωτερικών της Βαυαρίας Gise υποσχέθηκε στον Σπυρίδωνα Τρικούπη, Γραμματέα των Εξωτερικών της προσωρινή κυβέρνησης, ότι θα γινόταν συνέλευση για την τελική μορφή του πολιτεύματος. Στην επιστολή του, την 19/31 Ιουλίου 1832, αναφέρει «πρώτιστη φροντὶς...θέλει εἶσθαι νὰ συγκαλέσῃ τὴν γενικὴν τοῦ ἔθνους συνέλευσιν...Η συνέλευσις αὕτη θέλει ἐπιφορτισθῆ νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῆς ἀντιβασιλείας εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ὁριστικοῦ τοῦ κράτους πολιτεύματος». Άλλωστε, το σύστημα των κοινοτήτων και της διοίκησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, είχε καταστήσει έμπειρο τον ελληνικό λαό στο αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης.

[14] Πετρακάκος, *ό.π.*, 452, υπος. 6.

[15] Πετρακάκος, *ό.π.*, 451. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «ἡ Ἑλλὰς...ἀποτελεῖ κράτος μοναρχικὸν ἀνεξάρτητον». Parish, *ό.π.*, 215-216. Στο πρωτόκολλο, όμως, της εκλογής του Όθωνα, του Απριλίου του 1832, επισυνάφθηκε παράρτημα, στο οποίο αναφερόταν ότι αυτοί που θα καλούνταν να αναλάβουν την Αντιβασιλεία στην Ελλάδα από τον Όθωνα έπρεπε «να εκφράζουν μετριοπαθείς και συνταγματικές απόψεις (moderate, but constitutional, opinions)».

ασκούσε, όταν θα ενηλικιωνόταν[16]. Τα μέλη της Αντιβασιλείας, τον Ιούλιο του 1832, είχαν οδηγίες, από τον βασιλιά Λουδοβίκο της Βαυαρίας, να μην προβούν σε πειραματισμούς[17]. Μάλιστα, ο βασιλιάς της Βαυαρίας παρακαλούσε, μέσω του Βαυαρού πρεσβευτή στο Λονδίνο βαρόνου Cetto, τα μέλη της συνδιάσκεψης του Λονδίνου να παροτρύνουν τους πρεσβευτές των τριών Δυνάμεων στην Ελλάδα «νὰ ἀντισταθῶσι δι΄ ὅλων τῶν μέσων εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν συντάγματος, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸν μονάρχη τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας»[18].

Ο Όθωνας με νόμο ορίστηκε κεφαλή της Εκκλησίας της Ελλάδος, αν και διατήρησε το ρωμαιοκαθολικό δόγμα[19]. Η Ρωσία είχε ασκήσει πίεση, στον ίδιο τον Όθωνα, όταν ακόμη βρισκόταν στο Μόναχο να γίνει ορθόδοξος, αλλά αυτός αρνήθηκε[20]. Μια σύνοδος πέντε

---

[16] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 35. Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, 8-9 και 15. Ο Λουδοβίκος θεωρούνταν ένθερμος και ειλικρινής φιλέλληνας. Άλλωστε, στο Μόναχο, είχε χρηματοδοτήσει την ανέγερση οικοδομημάτων, τα οποία εμπνέονταν από την αρχαία Ελλάδα, όπως τα Προπύλαια, όπου χαράχθηκαν τα κυριότερα ονόματα των αγωνιστών του Αγώνα της Ανεξαρτησίας του 1821, η Γλυπτοθήκη, οι πινακοθήκες και πολλά άλλα. Ο Λουδοβίκος είχε ενισχύσει τους επαναστατημένους Έλληνες οικονομικά, κατά την διάρκεια της Επανάστασης.

[17] Πετρακάκος, *ό.π.*, 456-457. «Ἐπειδὴ ἡ Κυβέρνησις τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος...οὐδαμῶς δικαιοῦται, διαρκούσης τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Βασιλέως, νὰ παραχωρήσῃ εἰς το ἓν Σύνταγμα, θὰ ἀσχοληθῇ κυρίως αὕτη εἰς τὸ νὰ διαφυλάξῃ ἀκέραια τοῦ Βασιλέως τὰ δικαιώματα καὶ οὐδενὸς τούτων νὰ ἀποξενωθῇ». Τα μέλη της Αντιβασιλείας, επίσης, ορκίστηκαν να τηρήσουν τα παραπάνω αναφερόμενα, αλλά αγνοούσαν ότι η βαυαρική κυβέρνηση, με μεταγενέστερη επιστολή, είχε δεσμευθεί για σύγκληση εθνικής συνέλευσης, με σκοπό την σύνταξη συντάγματος. Μάλιστα, η έκπληξη των μελών της Αντιβασιλείας ήταν μεγαλύτερη, όταν, κατά την άφιξή τους στο Ναύπλιο, η ελληνική κυβέρνηση παρουσίασε το πρωτότυπο έγγραφο, που περιείχε την υπόσχεση για παραχώρηση συντάγματος. Το συνέδριο του Λονδίνου, τον Αύγουστο του 1832, διακήρυσσε, προς τους Έλληνες να συμπαρασταθούν στον νέο ηγεμόνα Όθωνα «εἰς τὸ ἔργον τοῦ νὰ δώσῃ εἰς τὸ κράτος ὁριστικὸν σύνταγμα».

[18] Πετρακάκος, *ό.π.*, 460. Finlay, *ό.π.*, 109. Ο Όθωνας εφοδιάστηκε με απεριόριστη εξουσία, εξαιτίας των απολυταρχικών απόψεων του Βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου (despotic views).

[19] Hering, *ό.π.*, 237, υπος. 173. Ο πατέρας του Όθωνα, Λουδοβίκος, ενίσχυε τον Όθωνα να μην αλλάξει δόγμα, Βούλγαρης, *ό.π.*, 130-132. Ο Βούλγαρης υποστηρίζει ότι ο εκπρόσωπος της καθολικής εκκλησίας στα Ανάκτορα της Αθήνας επηρέαζε καθοριστικά τον Όθωνα να μείνει προσηλωμένος στο πατρικό δόγμα.

[20] Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 19-21. Ο Σωφρονιάδης παραδίδει τον διάλογο του απεσταλμένου του τσάρου της Ρωσίας Αλεξάνδρου Α', κόμη Βορανζώφ, με τον δωδεκαετή Όθωνα, όπου ο κόμης διατύπωσε την επίμονη απαίτηση του τσάρου προς τον νεαρό βασιλιά να γίνει ορθόδοξος, με την χαρακτηριστική φράση «μεγαλειότατε, δέον νὰ γίνητε Ὀρθόδοξος». Αλλά ο νεαρός Όθωνας, αν και

κληρικών θα ασκούσε τη διοίκηση, την οποία θα όριζε ο βασιλιάς. Ταυτόχρονα, η Αντιβασιλεία κατήργησε την πλειονότητα των μοναστηριών και η περιουσία τους περιήλθε στα χέρια του κράτους[21]. Επίσης, καταργήθηκαν όλες οι γυναικείες μονές, πλην τριών[22]. Ο Μακρυγιάννης κατηγορεί τους Βαυαρούς και τον υπουργό Κωνσταντίνο Σχινά για τη διάλυση των μοναστηριών[23]. Η συμπεριφορά της Αντιβασιλείας απέναντι στα μοναστήρια προκάλεσε δυσαρέσκεια στα λαϊκά στρώματα[24]. Ιδιαίτερα ενόχλησε η χρησιμοποίηση της μοναστηριακής περιουσίας σε σκοπούς μη εκκλησιαστικούς και η βίαιη διάλυση των μοναστηριών[25]. Άλλωστε, η κατηγορία των αντιπολιτευομένων στην πολιτική αυτή ήταν ότι «ἡ περὶ ἀπογυμνώσεως τῶν Μονῶν καὶ κατασπαθίσεως τῶν προσόδων αὐτῶν ἐφ΄ ἄλλα καὶ οὐχὶ πρὸς διαμόρφωσιν κλήρου καὶ πλήρωσιν τῶν πολλῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀναγκῶν»[26].

Αποτέλεσμα αυτής της προσβλητικής συμπεριφοράς της Αντιβασιλείας έναντι του μοναχισμού ήταν να μεγαλώσει έτι

ξαφνιάστηκε, ευθαρσώς απάντησε «ὤ! Τοῦτο οὐδέποτε θὰ ἀποφασίσω νὰ πράξω, κύριε κόμη!». Μελετόπουλος, *Η ευρωπαϊκή διπλωματία εν Ελλάδι. Από των χρόνων του Καποδιστρίου μέχρι των καθ΄ ημάς χρόνων*, 38. Η Ρωσία θεωρούσε αδιανόητο να προΐσταται της Εκκλησίας αλλόδοξος ηγεμόνας. Στη Ρωσία, βέβαια, ο τσάρος θεωρείται επικεφαλής της Εκκλησίας της Ρωσίας.

[21] Hering, *ό.π.*, 231, 233 και 238. Συγκεκριμένα τα μοναστήρια μειώθηκαν από 593 σε 151. Από το κλείσιμο εξαιρέθηκαν μόνο τα μοναστήρια της Μάνης. Η εφημερίδα «Χρόνος», που θεωρούνταν ότι υποστήριζε το «ρωσικό» κόμμα, ασκούσε κριτική στην εκκλησιαστική πολιτική της Αντιβασιλείας. Ο πατέρας του Όθωνα επέκρινε το κλείσιμο των μοναστηριών ως «άδικη και απολίτικη» συμπεριφορά. Petropulos, *ό.π.*, 218, ο Μάουρερ ήταν προτεστάντης και αυτός προωθούσε το αυτοκέφαλο της ελλαδικής εκκλησίας.

[22] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 78-79.

[23] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 60.

[24] Finlay, *ό.π.*, 130. Ο Φίνλαιυ διαπιστώνει ότι, στην Ελλάδα, οι έννοιες του Έθνους και της Ορθοδοξίας είναι συνδεδεμένες (are closely entwined).

[25] Μαμούκας, *Τα Μοναστηριακά*, 77-79 και 122-124. Τον Σεπτέμβριο του 1833, με απόφαση της Αντιβασιλείας αποφασιζόταν να αποδίδεται το δεκατημόριο των προσόδων των μοναστηριών στο κράτος. Οι νομάρχες καθίσταντο υπεύθυνοι για την είσπραξη του φόρου. Με άλλη απόφαση, τον Φεβρουάριο του 1834, καταργούνταν όλα τα γυναικεία μοναστήρια, εκτός τριών (θα διατηρούνταν από ένα μοναστήρι σε κάθε περιφέρεια, δηλαδή στη Στερεά Ελλάδα, στην Πελοπόννησο και στις νήσους).

[26] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 79. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, 54. Η απόφαση για την παύση λειτουργίας των μοναστηριών με λιγοστούς μοναχούς δεν εφαρμόστηκε στα μοναστήρια της καθολικής εκκλησίας. Επίσης, τα μοναστήρια των καθολικών είχαν απαλλαχθεί από την πληρωμή φόρου προς το κράτος.

περαιτέρω το ψυχολογικό χάσμα μεταξύ της Αντιβασιλείας και του ελληνικού λαού. Πολλοί εκ των εχόντων μειωμένο θρησκευτικό συναίσθημα παρακινήθηκαν, ώστε να εκμεταλλευτούν την κατάσταση και να αποκτήσουν ιδιοκτησίες από τις πρώην μοναστηριακές. Πολλά, τέλος, κινητά κειμήλια και ιερά σκεύη πωλήθηκαν ή και κλάπηκαν, τα οποία εκτός της ιερότητάς τους είχαν και καλλιτεχνική αξία.

Η Αντιβασιλεία τοποθέτησε σε όλες τις σημαντικές θέσεις Βαυαρούς[27]. Ακόμη και στον στρατό, όπου θα περίμενε κανείς να αποκατασταθούν οι αγωνιστές της Επανάστασης, κυριαρχούσαν οι Βαυαροί[28]. Μάλιστα, ο Άγγλος Thomas Gordon ορίστηκε επικεφαλής του γενικού αρχηγείου στρατού και ο Γάλλος Francis Graillard αρχηγός της χωροφυλακής. Σε καμία θέση επιτελική δεν τοποθετήθηκε Έλληνας[29]. Με αυτό τον τρόπο χιλιάδες αγωνιστές της Επανάστασης, οι οποίοι δεν γνώριζαν άλλη τέχνη να ασκούν, παρά μόνο τα πολεμικά έργα, βρέθηκαν απροστάτευτοι, καθώς δεν μπορούσαν να γυρίσουν στις πόλεις τους που βρίσκονταν ακόμη υπό οθωμανικό ζυγό, επειδή είχαν επικηρυχθεί[30]. Πολλοί από αυτούς

---

[27] Φιλάρετος, *ό.π.*, 82-83. Η Αντιβασιλεία σκοπό είχε, κατά τον Φιλάρετο, να εκβαυαρίσει την Ελλάδα, η οποία είχε εκρωσισθεί, την περίοδο της διακυβέρνησης του Καποδίστρια. Petropulos, *ό.π.*, 196. Το 1834 είχαν έρθει στην Ελλάδα 5.000 Βαυαροί στρατιωτικοί και όλοι οι διοικητές ήταν ξένοι. Αντίθετα, στο ναυτικό δεν τοποθετήθηκαν ξένοι. Finlay, *ό.π.*, 146. Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, 132-133. Ο Φραντζής ασκεί δριμεία κριτική στην πολιτική της Αντιβασιλείας τόσο στο ζήτημα του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος όσο και στην τακτική της ενθάρρυνσης των ερίδων μεταξύ των πολιτικών κομμάτων.

[28] Ανδρεάδης, *Ιστορία των εθνικών δανείων*, 87-88, όπου θεωρείται ότι η συντήρηση των Βαυαρών στρατιωτών «ἥκιστα χρήσιμος ἐδείχθη, και...ἐστοίχισε καὶ οὐκ ὀλίγα διὰ κάθοδον εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐπιστροφὴν εἰς Βαυαρίαν, ἀπορροφήσας ἐν συνόλῳ 4.748.000δρχ». Επίσης, Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 47, όπου ο συγγραφέας αναρωτάται «ποία ἐν Ἑλλάδι ἀνάγκη ἦτο τακτικοῦ στρατοῦ ἐκ δεκακισχιλίων στρατιωτῶν καὶ χιλίων ἀξιωματικῶν καὶ στρατηγῶν, εἰς τί δ΄ ἐχρησίμευε τὸ ἱππικὸν σύνταγμα, ὅπερ δὲν ἠδύνατο βεβαίως ν΄ ἀναπτυχθῇ ἐπὶ ὀρεινῶν στενοποριῶν; Οἱ μεγάλοι μισθοὶ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ στρατηγῶν, ἡ στρατολόγησις ἐθελοντῶν καὶ ἡ μισθοδοσία τοῦ βαυαρικοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος ἀπερρόφησαν σπουδαιότατον μέρος τῶν μετὰ πολλοῦ κόπου ληφθέντων χρημάτων τοῦ δανείου τῶν 60.000.000». Finlay, *ό.π.*, 116-117. Βαυαροί αξιωματικοί προάγονταν, χωρίς να διαθέτουν προσόντα ούτε την απαιτούμενη πείρα. Πολλοί αγωνιστές και φιλέλληνες, από την άλλη, έμειναν χωρίς εργασία.

[29] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 36-37.

[30] Ασπρέας, *ό.π.*, 130, υπος. 1 και 131. Σύμφωνα με διάταγμα της Αντιβασιλείας, τον Μάρτιο 1833, ο άτακτος στρατός διαλύθηκε. Συστήθηκαν 10 τάγματα

στράφηκαν σε ληστρικές δραστηριότητες. Έτσι, η Αντιβασιλεία πέτυχε την ενίσχυση της ληστείας και της πείνας, δείχνοντας σκληρότητα σε αυτούς που αγωνίστηκαν για την ελευθερία της Ελλάδας[31]. Ως αντιστάθμισμα και για να καταλαγιάσει η δίκαιη αγανάκτηση, τον Ιούνιο του 1833, η Αντιβασιλεία συνέστησε χωροφυλακή 1.200 ανδρών από τους άτακτους αγωνιστές[32].

2. Η στάση της Αντιβασιλείας απέναντι στα κόμματα

Όταν η Αντιβασιλεία έφτασε στην Ελλάδα, τον Απρίλιο του 1833, όρισε τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου (Σπυρίδωνα Τρικούπη, Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, Γεώργιο Ψύλλα, Γεώργιο Πραΐδη και Ιωάννη Κωλέττη). Στο Υπουργικό Συμβούλιο υπερείχαν οι εκπρόσωποι του «αγγλικού» κόμματος, ενώ ήταν ελάχιστη η συμμετοχή του «γαλλικού» κόμματος. Ο μοναδικός εκπρόσωπος του «γαλλικού» κόμματος ήταν ο Κωλέττης, ο οποίος ανέλαβε το δευτερεύον Υπουργείο των Ναυτικών[33]. Το «ρωσικό», όμως, κόμμα δεν εκπροσωπήθηκε καθόλου στο Υπουργικό Συμβούλιο[34]. Είχε

ακροβολιστών, που αποτελούνταν έκαστο από 4 λόχους των 50 ανδρών. Οι δέκα ταγματάρχες που ορίστηκαν ήταν οι Μακρυγιάννης, Φωτομάρας, Κουτσονίκας, Πανομάρας, Τσέλιος, Βλαχόπουλος, Διοβουνιώτης, Κοντογιάννης, Ολύμπιος και Βελέντζας. Ελάχιστοι λοιπόν αγωνιστές της Επανάστασης τακτοποιήθηκαν στο νέο σώμα των ακροβολιστών, με αποτέλεσμα χιλιάδες να μείνουν χωρίς εργασία. Οι λιποταξίες στο νέο σώμα ήταν πολυάριθμες, γιατί δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν στους νέους αυστηρούς πειθαρχικούς κανόνες. Μάλιστα, οι αγωνιστές δυσανασχετούσαν για τις ευρωπαϊκές στολές πού τις ονόμαζαν «στενά».

[31] Finlay, *ό.π.*, 150-151, υπος. 1. Κατά τον Χειμώνα του 1832-1833, σχεδόν οποιοσδήποτε διερχόταν την ύπαιθρο έπεφτε θύμα ληστείας. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 46, «Μάτην οἱ δυστυχεῖς ἥρωες ἐδείκνυον τὴν φουστανέλλαν τὴν ἱερὴ καὶ τὰ ρακώδη αὐτῶν ἐνδύματα· μάτην ἐπεδεικνύοντο τὰ αὐτῶν τραύματα· μάτην μετὰ δακρύων ἐπεκαλοῦντο τοὺς ἀγῶνας, τὰς λαμπρὰς μάχας, ἐν αἷς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἐχθροὺς καὶ παρασκεύασαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Ἀντὶ παρηγορίας οἱ Βαυαροὶ ἐδείκνυον πρὸς αὐτοὺς περιφρόνησιν· ἡ δὲ κυβέρνησις ἀντὶ βοηθήματος οὐ μόνον μετ΄ ἀπειλῶν ἀπέπεμψεν, ἀλλὰ καὶ διέταξεν ἵνα δύο λόχοι τοῦ 19ου βαυαρικοῦ πεζικοῦ τάγματος μετὰ δύο ὀβουζίων, ὅσον τάχος, διασκορπίσωσι τοὺς δυστυχεῖς πολεμιστάς».

[32] Κλεομένης, *ό.π.*, 10. Κατά τον Κλεομένη, η Αντιβασιλεία διοίκησε αυθαίρετα, παραμερίζοντας τους πολιτικούς άνδρες που αναδείχθηκαν, κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

[33] Hering, *ό.π.*, 218. Ο Κωλέττης είχε στόχο, εκείνη την περίοδο, την εκδίωξη των Βαυαρών και την παραχώρηση συντάγματος.

[34] Petropulos, *ό.π.*, 235. Η Αντιβασιλεία μεροληπτούσε κατά του «ρωσικού» κόμματος. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 13-54 «οἱ ἀντιβασιλεῖς...περιέθαλψαν μόνον τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καποδίστριου, θεωροῦντες ὕποπτον πάντα τοῦ Κυβερνήτου

υποστεί ήδη ισχυρό πλήγμα, όταν δεν τοποθετήθηκε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αρχηγός του στρατού, όπως αναμενόταν, και παραμερίστηκαν πολλά στελέχη του καποδιστριακού κόμματος. Για να καθησυχάσει η Αντιβασιλεία τις ρωσικές αντιδράσεις, δεν τοποθέτησε οπλαρχηγούς, όπως ο Κίτσος Τζαβέλλας και ο Θεόδωρος Γρίβας, σε τιμητικά αξιώματα.

Γίνεται, συνεπώς, εμφανές ότι η Αντιβασιλεία τήρησε αρνητική στάση απέναντι στα κόμματα[35]. Αυτή η στάση αντανακλούσε και την θέση της Αντιβασιλείας απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις, που τα κόμματα εκπροσωπούσαν. Η Αντιβασιλεία έδειχνε ανησυχία για την αυξανόμενη ανάμιξη της Αγγλίας και της Ρωσίας στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Η Γαλλία θεωρήθηκε λιγότερο ανταγωνιστική δύναμη, σε σχέση με τις άλλες δύο, και ότι δεν προκαλούσε κινδύνους για τις ελληνικές υποθέσεις. Έτσι, η Αντιβασιλεία, με κύριο εκφραστή τον καθηγητή Μάουρερ, υποστήριζε το λεγόμενο «γαλλικό» κόμμα και την γαλλική πολιτική στην Ελλάδα. Οι Αντιβασιλείς, κατά τον Μακρυγιάννη, επιδίωκαν κυρίως το προσωπικό συμφέρον και όχι το εθνικό[36]. Ο βασιλιάς Λουδοβίκος της Βαυαρίας, σε επιστολή του προς τον Όθωνα, τον Δεκέμβριο του 1833, συνιστούσε να μην προσπαθήσει να αλλάξει τους υπηκόους του, μετατρέποντάς τους σε Βαυαρούς[37].

Η Αντιβασιλεία ανέπτυξε ιδιαίτερες σχέσεις με τον Γάλλο πρεσβευτή στην Ελλάδα Ρουάν και τη γαλλική διπλωματική αποστολή συνολικά[38]. Αναφέρθηκε, άλλωστε, και προηγουμένως, ότι η Αντιβασιλεία επέτρεψε την παράταση της παραμονής του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στην Πελοπόννησο, μέχρι και το 1833, όταν ύστερα από ρωσικές πιέσεις, αναγκάστηκε να δώσει εντολή αποχώρησης[39].

Συνεπώς, καταδεικνύεται, από τα παραπάνω, ότι η Αντιβασιλεία θεωρούσε τις Μεγάλες Δυνάμεις και τα κόμματα, που συνδέονταν με

ὀπαδὸν καὶ ἰδίᾳ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κυβερνητικοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ κόμματος Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, καθ΄ οὗ ἐξηρεθίσθη ἡ ἀντιβασιλεία».

[35] Hering, *ό.π.*, 123. Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 45.

[36] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 54.

[37] Trost, *König Ludwig I von Bayern in seinen Briefen an seinen Sohn, den König Otto von Griechenland*, 44. Ο Λουδοβίκος αναφέρει χαρακτηριστικά «Hellenen sollen die Hellenen bleiben, nicht teutonisiert werden».

[38] Ο Μάουρερ ονόμαζε το «γαλλικό» κόμμα «εθνικό», Petropulos, *ό.π.*, 240.

[39] Petropulos, *ό.π.*, 235.

αυτές στην Ελλάδα, ως απειλή για τη σταθεροποίηση της εξουσία της. Στόχος, λοιπόν, της Αντιβασιλείας ήταν η εξουδετέρωση της επιρροής των κομμάτων και η συνένωσή τους, υπό την εξουσία του στέμματος.

Η εχθρική στάση της Αντιβασιλείας, απέναντι στα κόμματα, ερμηνεύεται, επίσης, και από την ενόχληση, που προκαλούσε η καταφυγή των Ελλήνων πολιτικών στους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων για να επιτύχουν τις επιδιώξεις τους. Έτσι, δινόταν το πρόσχημα στις Μεγάλες Δυνάμεις να επεμβαίνουν στην ελληνική πολιτική σκηνή[40]. Η τριανδρία της Αντιβασιλείας έθεσε ως σκοπό την εξουδετέρωση της επιρροής των κομμάτων στην ελληνική κοινωνία. Η Αντιβασιλεία, στην προσπάθειά της αυτή, προσπάθησε να καθυστερήσει ή, ακόμη, και να εμποδίσει τη δημιουργία θεσμικού πλαισίου για λειτουργία και ανάπτυξη των κομμάτων. Επίσης, κάνοντας επιλεκτικούς διορισμούς στον δημόσιο τομέα τα μέλη της Αντιβασιλείας προσπάθησαν να δημιουργήσουν αντιμαχόμενες ομάδες μέσα στα κόμματα, ώστε να στρέφεται η μία ομάδα εναντίον της άλλης[41].

Αντίθετα, όμως, από τις προσδοκίες και τις επιδιώξεις της Αντιβασιλείας, τα κόμματα δεν υπέστησαν καίριο πλήγμα. Ο ηγέτης του «γαλλικού» κόμματος, Κωλέττης, τήρησε στάση αναμονής και περίμενε ευνοϊκότερες συνθήκες για να αναλάβει δράση. Από την άλλη πλευρά, οι εκπρόσωποι του «ρωσικού» κόμματος στράφηκαν ανοιχτά κατά της Αντιβασιλείας. Όργανο της ρωσόφιλης παράταξης ήταν η εφημερίδα «Χρόνος», η οποία χρηματοδοτούνταν από τον Θ. Κολοκοτρώνη και τον Βλασσόπουλο, και άσκησε αυστηρή κριτική στις αποφάσεις της Αντιβασιλείας· η εφημερίδα επέκρινε κυρίως ενέργειες, όπως η κατάργηση των ατάκτων στρατιωτικών σωμάτων, αλλά και το κλείσιμο πολλών μοναστηριακών κοινοτήτων[42].

---

[40] Ασπρέας, *ό.π.*, 129. Κατά τον Ασπρέα, «τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας ἀνευρίσκονται σήμερον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὰς ἕξεις τῶν προσώπων τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ἄγνοιαν τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν πεπλανημένων ἀντιλήψεων».

[41] Finlay, *ό.π.*, 136. Ο Άρμανσπεργκ και ο Μάουρερ έκαναν ό,τι μπορούσαν για να οξύνουν τα κομματικά πάθη. Άλλωστε, οι ίδιοι συντάχθηκαν με τα υπάρχοντα κόμματα. Ο Άρμανσπεργκ συντάχθηκε με το «αγγλικό», ενώ οι Μάουρερ και Άμπελ με το «γαλλικό» κόμμα.

[42] Parish, *ό.π.*, 236-237 και 274. Ο Μάουρερ κατηγορούσε τον Κολοκοτρώνη ότι οργάνωσε όλη την κριτική αυτή, αλλά και ότι παρότρυνε συμμορίες ληστών να λεηλατούν την επαρχία, ώστε, με αυτό τον τρόπο, να αναδειχθεί η

Παράλληλα, το «ρωσικό» κόμμα συνέλεγε υπογραφές με σκοπό την αποστολή επιστολής προς τον Τσάρο, Νικόλαο Α΄ (1825-1855)[43]. Στην επιστολή αυτή, οι εκπρόσωποι του κόμματος των «Ναπαίων» ζητούσαν την αποχώρηση της Αντιβασιλείας και την ανάληψη της εξουσίας αποκλειστικά από τον βασιλιά Όθωνα[44].

3. Η συνωμοσία του καθηγητή Φραντς

Η πρώτη συνωμοσία ήταν αυτή του Βαυαρού καθηγητή Φραντς, που εργαζόταν ως διερμηνέας για την Αντιβασιλεία[45]. Ο καθηγητής Φραντς, με την ανοχή, κατά πάσα πιθανότητα, του κόμη Άρμανσπεργκ, συνέλεγε υπογραφές και έστειλε δύο επιστολές στο βασιλιά της Βαυαρίας, για την εκδίωξη των άλλων δύο μελών της Αντιβασιλείας, του καθηγητή Μάουρερ και του στρατιωτικού Έυδεκ, με σκοπό την ανάληψη της εξουσίας εξ ολοκλήρου και αποκλειστικά από τον κόμη Άρμανσπεργκ[46]. Το «ρωσικό» κόμμα πείστηκε να αλλάξει τη στρατηγική του και να υποστηρίξει το κείμενο του καθηγητή Φράντς[47]. Τα άλλα δύο, ωστόσο, μέλη της Αντιβασιλείας

αναποτελεσματικότητα των μελών της Αντιβασιλείας. Απώτερος στόχος του Κολοκοτρώνη και των συνεργατών του, κατά τον Μάουρερ, αποτελούσε η προετοιμασία μίας ένοπλης εξέγερσης. Ο Κολοκοτρώνης είχε στείλει επιστολή στον τσάρο, κατά την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, για να διαμαρτυρηθεί για τη συμπεριφορά της Αντιβασιλείας. Petropulos, *ό.π.*, 237.

[43] Hering, *ό.π.*, 222. Πολλοί Έλληνες πίστευαν τότε ότι πίσω από τη μυστηριώδη ανώτατη αρχή της Φιλικής Εταιρείας βρισκόταν ο τσάρος της Ρωσίας.

[44] Parish, *ό.π.*, 238. Ο Μάουρερ ισχυρίζεται ότι, στην επιστολή αυτή, οι συνωμότες ζητούσαν την επαναφορά της εξουσίας στα χέρια του «ρωσικού» κόμματος, όπως συνέβαινε επί της διακυβερνήσεως του Καποδίστρια. Αν, όμως, οι απαιτήσεις τους δεν γίνονταν δεκτές θα κατέφευγαν στα όπλα, για την εκδίωξη της Αντιβασιλείας. Petropulos, *ό.π.*, 237.

[45] Petropulos, *ό.π.*, 238.

[46] Finlay, *ό.π.*, 135 και 137-138. Ο Άρμανσπεργκ, όταν ήρθε στην Ελλάδα, επιθυμούσε να αναλάβει μόνος του την Αντιβασιλεία. Είχε σκοπό, κατά τον Φίνλαιυ, να περιβληθεί με τις εξουσίες που είχε προηγουμένως ο Καποδίστριας. Εξίσου, φιλόδοξη χαρακτηρίζεται και η σύζυγος του κόμη. Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 46-47.

[47] Parish, *ό.π.*, 246. Η ύπαρξη των δύο αυτών γραμμάτων του Φράντς προς τον βασιλιά της Βαυαρίας αποκαλύφθηκε από τον Παναγιώτη Νικολαΐδη στον στρατηγό Έυδεκ και επιβεβαιώθηκε, αργότερα, από τον πρίγκιπα Wrede, όταν αυτός ήρθε από τη Βαυαρία. Τις επιστολές αυτές ο Νικολαΐδης τις παρουσίασε στα υπόλοιπα μέλη της Αντιβασιλείας, εκτός του Άρμανσπεργκ. Ήταν γραμμένες στα αρχαία ελληνικά, από τον ίδιο τον Φράντς. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 54. «Εὐκόλως ἐννοοῦμεν, ὅτι ὁ Ἄρμανσβεργ προσεπάθει νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς στάσεως τοῦ ρωσικοῦ κόμματος, ἵνα οὕτως ἐπιτύχῃ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν δύο αὐτοῦ συναδέλφων».

αντέδρασαν αποφασιστικά. Έδωσαν εντολή, έχοντας την πλειοψηφία της Αντιβασιλείας, να συλληφθεί και να εκδιωχθεί από την Ελλάδα ο καθηγητής Φράντς[48].

Η δεύτερη απόφαση της πλειοψηφίας της Αντιβασιλείας ήταν η τραγικότερη: δόθηκε εντολή, τον Σεπτέμβριο του 1833, για τη μυστική σύλληψη των επιφανεστέρων μελών του «ρωσικού» κόμματος, μεταξύ των οποίων ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο γιός του, Ιωάννης (γνωστός με το προσωνύμιο Γενναίος) Κολοκοτρώνης, ο Δημήτρης Πλαπούτας, ο Κίτσος Τζαβέλλας και άλλοι αγωνιστές[49]. Ως κατηγορία εναντίον των ανωτέρω στελεχών του «ρωσικού» κόμματος προβλήθηκε η διάδοση για την ύπαρξη μυστικής οργάνωσης με το όνομα «Φοίνιξ» και ότι οι κάτοικοι της Τήνου είχαν παρακινηθεί να μην πληρώσουν τους φόρους προς το κράτος από Ρώσους πράκτορες[50]. Κατόπιν, η Αντιβασιλεία, για να αποδυναμώσει την επιρροή και άλλων Ελλήνων πολιτικών, απέστειλε τον

---

[48] Parish, *ό.π.*, 247-250 και 255. Ο καθηγητής Φράντς δεν δικάστηκε, για να μην εκτεθεί περαιτέρω η Αντιβασιλεία. Του δόθηκε πίσω όλη η αλληλογραφία του και χρηματική αποζημίωση για να καλύψει τα ταξιδιωτικά του έξοδα. Ο Άρμανσπεργκ και ο Άγγλος πρεσβευτής Ντόουκινς συνωμοτούσαν, κατά τον Μάουρερ, διαρκώς σε βάρος των υπολοίπων μελών της Αντιβασιλείας. Ο Ντόουκινς χαρακτήριζε, στις συζητήσεις του, τον Άρμανσπεργκ «φιλελεύθερο», ενώ τους Μάουρερ και Άμπελ «αριστοκράτες». Στις δημόσιες εκδηλώσεις, η σύζυγος του Άρμανσπεργκ δεν αποχωριζόταν τον Άγγλο πρεσβευτή. Οι Άγγλοι αποκαλούσαν, πλέον, τους Μάουρερ και Άμπελ «Ρώσους», γιατί, κατά τον Ντόουκινς, συνεργάζονταν με τη ρωσική κυβέρνηση.

[49] Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, 257-258. Δραματική είναι η αφήγηση του ίδιου του Κολοκοτρώνη που δείχνει και την απάνθρωπη αντιμετώπισή του από την κυβέρνηση: «μ΄ ἔβαλαν 6 μήναις μυστικὴ φυλακὴ, χωρὶς νὰ ἰδῶ ἄνθρωπον, ἐκτὸς τοῦ δεσμοφύλακα· δὲν ἤξευρα τί γίνεται διὰ ἕξη μήναις, οὔτε ποιὸς ζῇ, οὔτε ποιὸς ἀπέθανε, οὔτε ποιὸν ἔχουν εἰς τὴν φυλακήν· διὰ τρεῖς ἡμέραις δὲν ἤξευρα πῶς ὑπάρχω, μοῦ ἐφαίνετο ὄνειρο, ἐρωτοῦσα τὸν ἑαυτόν μου ἂν ἤμουν ἐγὼ ὁ ἴδιος ἢ ἄλλος κανείς· δὲν καταλάβαινα διατί μὲ ἔχουν κλεισμένο. Μὲ καιρὸν ἐπέρασε ἀπὸ τὸν νοῦν μου, ὅτι ἴσως ἡ Κυβέρνησις βλέποντας τὴν ὑπόληψιν ὁποῦ ἔχει ὁ λαὸς πρὸς ἐμένα, μὲ φυλακόνουν διὰ νὰ μοῦ κόψουν τὴν ἐπιρροὴν· δὲν ἐπίστευσα ποτὲ, ὅτι θὰ φθάσουν εἰς αὐτὸν τὸν βαθμὸν, διὰ νὰ φκιάσουν ψευδομάρτυραις. Ἔπειτα ἀπὸ ἕξη μήναις μᾶς ἐκοινοποίησαν τὴν κατηγορίαν...ἔβαλα ὑποψία εὐθὺς ὅτι εἶναι χέρι τῆς Κυβερνήσεως καὶ θὰ μὰς χαλάσουν».

[50] Finlay, *ό.π.*, 138. Ο Μάουρερ, κατά τον Φίνλαιυ, ξέχασε τόσο την νομιμότητα όσο και τη λογική, στην επιθυμία του να τιμωρήσει τον Κολοκοτρώνη. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 54. Η Αντιβασιλεία, μάλιστα, κήρυξε στρατιωτικό νόμο στο νησί της Τήνου. Ο λόγος της μη πληρωμής των φόρων, κατά τον Ευαγγελίδη, ήταν η πλεονεξία του εντεταλμένου για την είσπραξη των φόρων, ο οποίος ζητούσε περισσότερα από όσα αναλογούσαν στον κάθε φορολογούμενο.

Σπυρίδωνα Τρικούπη ως πρεσβευτή στην Αγγλία, τον Ανδρέα Μεταξά στο Κάϊρο και τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο στην Πρωσία και την Βαυαρία[51].

Αλλά και την ελευθεροτυπία επιδίωξε να περιορίσει η Αντιβασιλεία. Εξέδωσε διατάγματα, τα οποία έθεταν αυστηρές ποινές για καταχρήσεις σχετικά με τον Τύπο. Αυτή η πολιτική είχε ως συνέπεια να οδηγήσει σε κλείσιμο αντιπολιτευόμενες, στην Αντιβασιλεία, εφημερίδες, όπως ο «Ήλιος» και ο «Τριπτόλεμος».

Με τον ανασχηματισμό του υπουργικού συμβουλίου, τον Οκτώβριο του 1833, ο Ιωάννης Κωλέττης ανέλαβε το Υπουργείο των Εσωτερικών και ο, επίσης, γαλλόφιλος Κωνσταντίνος Σχινάς το Υπουργείο της Δικαιοσύνης. Ο Κωλέττης και ο Σχινάς αποδείχθηκαν φανατικοί αντίπαλοι του «αγγλικού», αλλά κυρίως του «ρωσικού» κόμματος. Και οι δύο πολιτικοί επιδίωξαν, άλλωστε, την καταδίκη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη[52], η οποία πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1834[53]. Συγκεκριμένα ο Σχινάς, μετά την καταδίκη του Κολοκοτρώνη, παρέπεμψε σε δίκη τους δικαστές, που αρνήθηκαν να υπογράψουν την απόφαση, δηλαδή τον Αναστάσιο Πολυζωίδη και τον Γεώργιο Τερτσέτη[54]. Η Αντιβασιλεία ταυτίστηκε, μετά από τις παραπάνω ενέργειες, με το «γαλλικό» κόμμα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η εφημερίδα «Σωτήρ», που θεωρούνταν όργανο του «γαλλικού» κόμματος αποφασίστηκε να οριστεί ως επίσημη κυβερνητική εφημερίδα, η οποία τυπωνόταν στο Βασιλικό Τυπογραφείο[55]. Ο καθηγητής Μάουρερ έφτασε να χαρακτηρίζει το «γαλλικό» κόμμα ως «εθνικό» και θεωρούσε τον αρχηγό του, Ιωάννη

---

[51] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 43. «Ὁ Τρικούπης ἐξοστρακίζεται εἰς Λονδῖνον, ὡς οἱονεὶ χαλαρῶς ἐνεργήσας κατὰ τὴν δίκην ταύτην· ὁ Μαυροκορδάτος ἀποπέμπεται εἰς Γερμανίαν, ὡς προστατεύσας τοὺς καταδικασθέντας».

[52] Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, *ό.π.*, 258. Είναι εντυπωσιακή η περιγραφή του Κολοκοτρώνη, όταν τους ανακοινώθηκε η καταδικαστική απόφαση. «Εἶδα τόσαις φοραῖς τὸν θάνατον, καὶ δὲν τὸν ἐφοβήθηκα, οὔτε τότε· καλλήτερα εἶναι ὁποῦ σκοτόνομαι ἄδικα παρὰ δίκαια. Τὸν Κολιόπουλο (Πλαπούτα) ἐλυπόμουνα διατὶ εἶχε φαμελιὰ μεγάλη· ἐφάγαμε τὸ βράδι· τὴν αὐγὴ ἐκάμαμε τὴν διαθήκη μας καὶ ἐπροσμέναμε τὴν ὥρα τοῦ θανάτου. Μετὰ δύο ὥρας ἐμάθαμε ὅτι ὁ βασιλέας μᾶς ἔκαμε χάρη τὴν ζωήν μας ἀπὸ τὸ ἄδικο».

[53] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 48-49.

[54] Petropulos, *ό.π.*, 244. Ο Τερτσέτης και ο Πολυζωίδης αρνήθηκαν να υπογράψουν την καταδικαστική απόφαση του δικαστηρίου και αναγκάστηκαν να παραβρεθούν στην αίθουσα, μόνο μετά από την επέμβαση της χωροφυλακής.

[55] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 216. Τυπογραφεία ιδρύθηκαν, εκείνη την εποχή, πολλά, με κύριο σκοπό την έκδοση εφημερίδων, αλλά και του κειμένου της Αγίας Γραφής.

Κωλέττη, τον δημοφιλέστερο πολιτικό της Ελλάδας, εκείνη τη χρονική περίοδο.

Τελικά, κάνοντας συνολική αποτίμηση της πολιτικής της Αντιβασιλείας, απέναντι στα κόμματα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τα μέλη της Αντιβασιλείας έπραξαν αυτό το οποίο ήθελαν, αρχικά, να καταπολεμήσουν: αναμίχθηκαν στις κομματικές διενέξεις της Ελλάδας και έλαβαν θέση υπέρ του «γαλλικού» κόμματος[56].

4. Αντικατάσταση Μάουρερ και Άμπελ

Τον Ιούλιο του 1834, ανακλήθηκε ο καθηγητής Μάουρερ, αλλά και ο Καρλ φον Άμπελ, που ήταν γραμματέας της Αντιβασιλείας[57]. Στη θέση του καθηγητή Μάουρερ, στάλθηκε από τον βασιλιά Λουδοβίκο της Βαυαρίας ο Κόμπελ και, του Άμπελ, ο Γκράινερ[58]. Κυρίαρχος, πλέον, έμεινε ο κόμης Άρμανσπεργκ στο συμβούλιο της Αντιβασιλείας. Ο Άρμανσπεργκ διορίστηκε αρχικαγκελάριος και ήταν πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου. Όλα τα έγγραφα υπογράφονταν, εκτός από τους αρμοδίους υπουργούς και από τον βασιλιά, και από τον αρχικαγκελάριο[59]. Αυτή η αλλαγή θεωρήθηκε νίκη της αγγλικής διπλωματίας[60].

Ο καθηγητής Μάουρερ δεν πρόλαβε να ιδρύσει πανεπιστήμιο στην Ελλάδα, όπως επιθυμούσε[61]. Ο Μάουρερ ήλπιζε να ιδρύσει το πανεπιστήμιο, τον Οκτώβριο του 1834, και την Ακαδημία, την 2

---

[56] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 51. Το «αγγλικό» και το «ρωσικό» κόμμα είχαν κοινό μέτωπο κατά της Αντιβασιλείας, Petropulos, *ό.π.*, 241.

[57] Ασπρέας, *ό.π.*, 136. Η ανάκληση του Μάουρερ και του Άμπελ πραγματοποιήθηκε, χωρίς την συγκατάθεση της Ρωσίας και της Γαλλίας.

[58] Finlay, *ό.π.*, 141. Η ρωσική κυβέρνηση συμβούλευσε τον βασιλιά της Βαυαρίας να απομακρυνθούν οι Μάουρερ και Άμπελ. Φιλάρετος, *ό.π.*, 88. Ο Πάλμερστον και η αγγλική πίεση έπεισε τον βασιλιά Λουδοβίκο της Βαυαρίας να αντικαταστήσει τον Μάουρερ με τον Κόμπελ και Άμπελ με τον Γκράϊνερ. Στα δύο νέα μέλη της Αντιβασιλείας, έγινε υπόδειξη να είναι ευπειθείς στον Άρμανσπεργκ, ο οποίος πλέον ήταν κυρίαρχος.

[59] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 103.

[60] Δραγούμης, *Ιστορικαί Αναμνήσεις, τόμος Β'*, 9-10. Ο Δραγούμης παρατηρεί με νόημα «τότε [μετά την απομάκρυνση δηλαδή των Μάουρερ και Άμπελ] δὲ ἡ Ἀγγλία θριαμβεύει».

[61] Πανταζίδης, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, 3. Στο Βασιλικό Διάταγμα, της 3 Απριλίου 1833, συστηνόταν η γραμματεία των εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαιδεύσεως, της οποίας αρμοδιότητα ήταν «ἡ φροντὶς περὶ συστάσεως...ἑνὸς Πανεπιστημίου καὶ μιᾶς Ἀκαδημίας».

Νοεμβρίου 1834, ημέρα των γενεθλίων του[62]. Το Πανεπιστήμιο Όθωνος, όπως ονομάστηκε, λειτούργησε τον Μάιο του 1837[63]. Έχει να επιδείξει, επίσης, την οργάνωση πλήρους εκπαιδευτικού συστήματος της βασικής και μέσης βαθμίδας[64].

Ο Σπυρίδων Τρικούπης, από το Λονδίνο, επέκρινε την πολιτική των Βαυαρών συμβούλων του Όθωνα και της Αντιβασιλείας. Τόνιζε με έμφαση ότι «ἡ Ἑλλὰς εἶναι Ἑλλὰς καὶ θὰ μείνῃ Ἑλλὰς. Οὔτε τῆς ἠθικῆς των [εννοεί των Βαυαρών], οὔτε τῆς ἀξιότητός των, οὔτε τοῦ φιλελληνισμοῦ των, οὔτε τέλος πάντων τῆς στερεώσεως τοῦ θρόνου δὲν μᾶς ἔδοσαν καμμίαν ἀπόδειξιν, δὲν μᾶς ἔδοσαν κανὲν ἐχέγγυον. Ἀφίνει τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀντιβασιλεία εἰς ἀκαταστασίαν καὶ δυσαρέσκειαν...Ὁ χρηστότατος βασιλεύς μας θὰ εὑρεθῇ εἰς ἀνάγκην...νὰ ἰατρεύσῃ τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ἐπροξένησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀναξιότης διὰ νὰ μὴν εἰπῶ τι ἄλλο τῶν ἐπιτρόπων του. Ὁ βασιλεύς μας πρέπει νὰ περιτριγυρισθῇ μοναδικῶς ἀπὸ Ἕλληνας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ...Πιστότεροι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας δὲν ὑπάρχουν διὰ νὰ ὑπηρετήσουν καὶ τὸν βασιλέα καὶ τὴν πατρίδα...Ὁ ξένος εἶναι πάντοτε ξένος καὶ ὁ Ἕλλην πάντοτε Ἕλλην...Ἰδέτε τὰ πράγματα· ἔκαμον ὅ,τι ἔκαμον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Μάουρερ καὶ ὁ Ἄβελ,

[62] Maurer, *Das griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung, vor und nach dem Freiheitskampfe, bis zum 31 Juli 1834*, 188. Ο Μάουρερ εκφράζει στεναχώρια του, γιατί δεν πρόλαβε να δει πραγματοποιούμενο το σχέδιο του για το πανεπιστήμιο, λόγω της ανάκλησής του: «allein da wegen meiner Abberufung die Universität selbst, wie es im October 1834 geschehen sollte, nicht ins Leben getreten ist».

[63] Πανταζίδης, *ό.π.*, 4-5 και 8. Το Βασιλικό Διάταγμα «περί συστάσεως του Πανεπιστημίου» εκδόθηκε την 22 Απριλίου 1837. Οι εφημερίδες εκφράζουν τη χαρά τους για την ίδρυση του πανεπιστημίου. Εξαίρεση αποτελεί η «Ελπίς» του Κωνσταντίνου Λεβίδη, η οποία παρατηρεί καυστικά ότι «ἐμπαίζωσι καὶ τὴν διψῶσαν ἐπιστημονικὴν ἐκπαίδευσιν νεολαίαν μας». Το Οθώνειο Πανεπιστήμιο λειτούργησε στην οικεία Κλεάνθους. Την 3 Μαΐου 1837, έγιναν τα εγκαίνια από τον βασιλιά Όθωνα και ορκίσθηκαν οι καθηγητές. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 149, 212-213. Πρώτος πρύτανης του πανεπιστημίου διετέλεσε ο Κωνσταντίνος Σχινάς. Λειτούργησαν τέσσερεις σχολές: Θεολογικής, Φιλοσοφικής, Νομικής και Ιατρικής. Στο πανεπιστήμιο φοίτησαν τότε πενήντα δύο φοιτητές. Ιδρύθηκε Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη, η οποία βασίστηκε για την αγορά των βιβλίων σε δωρεές πλουσίων Ελλήνων, όπως ο Σακελλαρίου, οι αδελφοί Ζωσιμάδες, ο Δούκας και άλλοι. Η κυβέρνηση χορήγησε ποσά για την αγορά βιβλίων, αλλά δωρεές πραγματοποίησαν και ξένοι, όπως ο δούκας της Τοσκάνης, ο βασιλιάς της Σαρδηνίας, το Smithonian κολλέγιο των Η.Π.Α., καθώς και καθηγητές του Οθωνείου Πανεπιστημείου, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ο Θ.Φαρμακίδης, ο Α.Βενιζέλος, Θ.Μανούσος και άλλοι.

[64] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 63-64.

ἀνεχώρησαν ἐκεῖθεν, ἐμβῆκαν εἰς δούλευσιν ἄλλου ἔθνους παρὰ τὸ ἑλληνικόν»[65]. Αλλά ο Έλληνας πρεσβευτής στο Λονδίνο κατηγορεί την αγγλική κυβέρνηση ότι επιδίωκε να κυβερνάται η Ελλάδα από ανθρώπους της εμπιστοσύνης της[66].

Το «ρωσικό» κόμμα, μετά την απομάκρυνση του Μάουρερ, ενεργοποιήθηκε πιο ενεργά και προσπάθησε να προσεγγίσει στελέχη του «αγγλικού» κόμματος. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, αρχηγός του «αγγλικού» κόμματος, επιδίωκε την έκδοση αθωωτικής απόφασης στη δίκη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Ο Κλωνάρης, που ανέλαβε την υπεράσπιση των κατηγορουμένων, ήταν φίλος του «αγγλικού» κόμματος και φίλος του Μαυροκορδάτου. Συντόνισαν, με αυτό τον τρόπο, τα δύο κόμματα, το «αγγλικό» και το «ρωσικό» την δράση τους εναντίον της πλειοψηφίας της Αντιβασιλείας, που μέχρι τότε υποστήριζε ανοιχτά το «γαλλικό» κόμμα.

Ο Άγγλος πρεσβευτής στην Ελλάδα Ντόουκινς προκάλεσε την αντίδραση της Αντιβασιλείας, γιατί προσπαθούσε να πιέσει για την αθώωση του Κολοκοτρώνη και των υπολοίπων μελών του «ρωσικού» κόμματος. Έφτασε, μάλιστα, στο σημείο η πλειοψηφία της Αντιβασιλείας να ζητήσει, από τον Άγγλο υπουργό των Εξωτερικών Πάλμερστον, την ανάκληση του Ντόουκινς. Ο Άγγλος υπουργός Εξωτερικών, όμως, αρνήθηκε να ανακαλέσει τον πρεσβευτή του.

5. Η δίκη του Θ. Κολοκοτρώνη και Δ. Πλαπούτα

Στη δίκη του Κολοκοτρώνη και των μελών του «ρωσικού» κόμματος[67], η Αντιβασιλεία όρισε ως ανακριτή τον Σκωτσέζο φιλέλληνα Εδουάρδο Μάσσον[68], συνήγορο του δολοφόνου του

---

[65] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 90-91.

[66] Πετρακάκος, *ό.π.*, 468. Σε έκθεση του Τρικούπη από το Λονδίνο, την 12/24 Ιουνίου 1834.

[67] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, μζ', υπος. 1. Μαζί με τους δύο κατηγορουμένους, συλλήφθηκαν, επίσης, ως συνειδότες οι Κίτσος Τζαβέλλας, Κριεζώτης, Μαμούρης, Γρίβας, Ρούκης, Σπυρομήλιος, Αποστολάρας, που πέθανε στην φυλακή, Τσάμης Καρατάσος. Συνένοχοι θεωρήθηκαν οι Γενναίος Κολοκοτρώνης, Βάγιας, Πελοπίδας, ο αρχιμανδρίτης Φραντζής και άλλοι.

[68] Ασπρέας, *ό.π.*, 134. Ο Σκωτσέζος Μάσσον, κατά τη δίκη του δολοφόνου του Καποδίστρια, Γεωργίου Μαυρομιχάλη, αγωνίστηκε για να τον απαλλάξει από τον τυφεκισμό. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 55-56 «ὁ αὐτὸς Μάσσων...ἐπεζήτει τὴν κεφαλὴν τοῦ δαφνοστεφοῦς τῆς Πελοποννήσου στρατάρχου ὡς ἐνόχου «ἐσχάτης προδοσίας»...».

Ιωάννη Καποδίστρια, Γεωργίου Μαυρομιχάλη, και βοηθό του τον Κανέλλο Δεληγιάννη[69]. Και οι δύο θεωρούνταν οπαδοί του «γαλλικού» κόμματος. Ταυτόχρονα, η Αντιβασιλεία μετέθεσε δύο μέλη του δικαστηρίου, τον Πάϊκο και τον Λουκόπουλο, τα οποία διακρίνονταν για μετριοπάθεια, με δύο άλλα μέλη που έτρεφαν εχθρικά αισθήματα για τους κατηγορουμένους[70]. Από τα δύο νέα μέλη, ο ένας εργαζόταν ως γραφέας, στο Υπουργείο των Εσωτερικών, και μετατέθηκε σε θέση δικαστή. Οι κατηγορούμενοι αιτήθηκαν την εξαίρεση των δύο νέων δικαστών[71], αλλά απορρίφθηκε η αίτηση εξαίρεσης από το δικαστήριο[72].

Προσπάθησαν να στοιχειοθετήσουν την κατηγορία κατά των μελών του «ρωσικού» κόμματος[73], αλλά οι μάρτυρες, που πείσθηκαν να καταθέσουν κατά του Κολοκοτρώνη, παρακινήθηκαν από την προσωπική αντιπαλότητα, που είχαν, με τους κατηγορουμένους[74]. Τους μάρτυρες υπεράσπισης, που υπέβαλαν οι κατηγορούμενοι, οι οποίοι ήταν περισσότεροι από τους μάρτυρες κατηγορίας, ο Μάσσον επιθυμούσε να τους απορρίψει όλους[75]. Τελικά, έγιναν δεκτοί από το

---

[69] Petropulos, *ό.π.*, 242.

[70] Finlay, *ό.π.*, 140. Οι Μάουρερ, Έυδεκ, Άμπελ και ο πρεσβευτής της Βαυαρίας Gasser συνασπίστηκαν με τον Γάλλο πρεσβευτή Ρουάν, κατά τη διάρκεια της δίκης, γιατί, με αυτό τον τρόπο, πίστευαν ότι θα έπλητταν την επιρροή του Άρμανσπεργκ. *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λβ'. Ο Ανδρόνικος Πάϊκος διετέλεσε, κατόπιν, υπουργός της Δικαιοσύνης και ο Λουκόπουλος εφέτης στο Ναύπλιο.

[71] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, 5-12. Οι κατηγορούμενοι αιτούνται την εξαίρεση των διορισθέντων δικαστών, Βούλγαρη και Φραγκούλη.

[72] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λδ' και 15. Την απόφαση απόρριψης της αίτησης εξαίρεσης υπογράφουν και οι μετέπειτα μειοψηφήσαντες Πολυζωίδης και Τερτσέτης, μαζί με τον τρίτο δικαστή Σούτσο.

[73] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, 1-4. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, που ήταν, τότε, 64 ετών, και ο Δημήτριος Πλαπούτας, 45 ετών, κατηγορούνταν για συνωμοσία «ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ταράξουν τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, καταφέρουν τοὺς ὑπηκόους τῆς Α.Μ. εἰς την λῃστείαν καὶ εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καὶ καταργήσουν τὸ καθεστὼς πολίτευμα».

[74] Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, 165. Ο Φραντζής ισχυρίζεται ότι εμφανίστηκαν 50 ψευδομάρτυρες κατηγορίας, ενώ από την άλλη 280 αυτόκλητοι μάρτυρες υπερασπίσεως. *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λε' και 69-152. Οι περισσότεροι μάρτυρες κατηγορίας ήταν ενδεείς και ομολογούσαν ότι εχθρεύονταν τους κατηγορουμένους. Μετά από καιρό, πολλοί μάρτυρες κατηγορίας παραδέχτηκαν ότι παρακινήθηκαν να δώσουν κατάθεση, από διάθεση εκδίκησης και υποσχέσεις μελλοντικών αμοιβών.

[75] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λε' και 152-160. Οι μάρτυρες υπεράσπισης είχαν ίδια περιουσία, γεγονός που βαρύνει στην κατάθεσή τους. Μάλιστα, ορισμένοι είχαν διατελέσει γραμματείς και δημογέροντες.

δικαστήριο. Ακόμη και πολιτικοί αντίπαλοι του Κολοκοτρώνη κατέθεσαν ως μάρτυρες υπεράσπισης[76]. Η κατηγορία, που βάρυνε τα συλληφθέντα μέλη του «ρωσικού» κόμματος, ήταν ότι συνωμότησαν με σκοπό την ανατροπή του καθεστώτος και ως αποδείξεις προσκομίζονταν τα έγγραφα συλλογής υπογραφών για ανάκληση της Αντιβασιλείας[77].

Το «αγγλικό» κόμμα, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, υποστήριξε την απαλλαγή των κατηγορουμένων. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, επειδή επέκρινε την διαδικασία που ακολουθήθηκε στη δίκη, απομακρύνθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο[78]. Ο αρχηγός, όμως, του αγγλικού κόμματος δεν πτοήθηκε και συνέχισε να επικρίνει τον τρόπο διεξαγωγής της δίκης με σειρά άρθρων, που συνέταξε στην εφημερίδα «Αθηνά». Το αποτέλεσμα ήταν να δικασθεί Μαυροκορδάτος με τις διατάξεις για τον έλεγχο του Τύπου.

Κατά τη διεξαγωγή της δίκης, η πλειοψηφία των δικαστών αποφάσισε τη θανατική καταδίκη των κατηγορουμένων, με την εξαίρεση των δικαστών Πολυζωίδη και Τερτσέτη, οι οποίοι αρνήθηκαν να υπογράψουν την απόφαση. Ο πρόεδρος Πολυζωίδης και το μέλος του δικαστηρίου Τερτσέτης ζητούσαν αναβολή, μέχρι να εξεταστούν και οι υπόλοιποι κατηγορούμενοι για τη συνωμοσία. Αντίθετα, τα άλλα τρία μέλη συμφωνούσαν στην καταδίκη των κατηγορουμένων[79]. Μετά, όμως, από την άσκηση σωματικής βίας από

---

[76] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λε' και 160-248. Κατέθεσαν μάρτυρες υπεράσπισης ο νομάρχης Μοναρχίδης, με έδρα την Τρίπολη, και ο μοίραρχος Αρκαδίας, οι οποίοι ήταν πολιτικοί αντίπαλοι του Κολοκοτρώνη.

[77] Parish, *ό.π.*, 239. Ο Μάουρερ, υπερασπιζόμενος την απόφαση της σύλληψης των μελών του «ρωσικού» κόμματος, υποστηρίζει ότι, μετά τη φυλάκισή τους, οι ένοπλες ληστείες στην επαρχία σταμάτησαν. *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, κγ' και λδ'. Υπήρχε η φήμη ότι ένοπλοι οπαδοί του Κολοκοτρώνη, που ανέρχονταν σε δέκα χιλιάδες, θα εμπόδιζαν την επάνοδο του βασιλιά Όθωνα από το Μόναχο. Αυτή η είδηση είχε φτάσει, με επιστολές, από το Ναύπλιο στο Μόναχο. Ο Βαυαρός γραμματέας της Αντιβασιλείας Φραντς συνέτασσε εκθέσεις, προς τον βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκο, όπου περιέχονταν κατηγορίες για την στάση και την δράση του Κολοκοτρώνη. Ο Κολοκοτρώνης ισχυριζόταν ότι δεν είχε δει ποτέ, κατά πρόσωπο, τον Φραντς.

[78] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 49. Finlay, *ό.π.*, 140. Ο Άρμανσπεργκ, με τη βοήθεια του Άγγλου πρεσβευτή Ντόουκινς, υποστήριζαν την αθώωση των κατηγορουμένων.

[79] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λη'. Οι τρεις που αποφάσισαν την καταδίκη ήταν οι δύο, τους οποίους ζήτησαν να εξαιρεθούν οι κατηγορούμενοι, και ο τρίτος ήταν γαμπρός του υπουργού Δικαιοσύνης. Ο

την φρουρά του δικαστηρίου, οι δύο δικαστές εξήλθαν στην αίθουσα του δικαστηρίου για την ανάγνωση της καταδικαστικής απόφασης[80]. Η στάση τους αυτή τιμωρήθηκε με καθαίρεση από το δικαστικό αξίωμα και δίωξη για την συμπεριφορά τους[81]. Ο Όθωνας, μετέτρεψε τις ποινές σε ισόβια κάθειρξη, παρά την αντίδραση του Κωλέττη[82]. Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί ότι δεν υπήρχε η δυνατότητα άσκησης έφεσης επί της απόφασης του δικαστηρίου[83]. Στην φυλακή, οι Κολοκοτρώνης και Πλαπούτας δεν είχαν επικοινωνία με κανέναν και ζούσαν σε άθλιες συνθήκες[84].

Ταυτόχρονα με την διεξαγωγή της δίκης, η Αντιβασιλεία είχε να αντιμετωπίσει και την εξέγερση των Μανιατών[85]. Η Αντιβασιλεία είχε σκοπό να αφοπλίσει τους περίπου 800 οπλισμένους πύργους της Μάνης. Έστειλε στη Μάνη τον Βαυαρό αξιωματικό Φέδερ, για να πείσει τους Μανιάτες να αφοπλίσουν τους πύργους. Είναι πολύ πιθανό οι οπαδοί του «ρωσικού» κόμματος να ξεσήκωσαν τους

υπουργός Δικαιοσύνης παρακολουθούσε την συνεδρίαση για την έκδοση της απόφασης και εισήλθε στην αίθουσα της συνεδρίασης με ένοπλους χωροφύλακες.

[80] Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, *ό.π.*, 258. «Μανθάνω ὅτι βιάζει ὁ Σχινὰς μινίστρος τῆς δικαιοσύνης τὸ δικαστήριον καὶ ὑποχρεόνει τὸν πρόεδρον Πολυζωΐδην καὶ Τερτσέτην νὰ ὑπογράψουν μὲ βαγιονέταις». *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, 379. Όταν άκουσε την απόφαση του δικαστηρίου, ο Κολοκοτρώνης είπε στον ξάδελφό του ότι «ἀφοῦ συνήργησε τόσον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος, καὶ εἶδεν εἰς τὴν Ἑλλάδα Βασιλέα, τοῦ εἶναι εὐάρεστον ν΄ ἀποθάνῃ».

[81] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, μ'. Ο Τερτσέτης, στην απολογία του, αιτιολογεί την επιθυμία αναβολής της δίκης, από το γεγονός ότι δεν είχαν δικασθεί, ακόμη, οι υπόλοιποι κατηγορούμενοι από το «ρωσικό» κόμμα, για την ίδια υπόθεση. Ο Τερτσέτης αποκάλυψε, στην απολογία του, ότι ο υπουργός Δικαιοσύνης Σχινάς διέταξε τον Πολυζωίδη και τον ίδιο να υπογράψουν την απόφαση.

[82] Petropulos, *ό.π.*, 278. Αργότερα, ο Κολοκοτρώνης αμνηστεύθηκε και ο πρώην κατηγορούμενος Κίτσος Τζαβέλλας έγινε υπασπιστής του Όθωνα.

[83] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λγ'.

[84] *Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα*, λζ' και 381. Στη φυλακή που είχε εγκλεισθεί ο Κολοκοτρώνης, δεν εισερχόταν καθόλου φως. Αποτέλεσμα είχε αυτό να μην μπορεί να εξυπηρετηθεί ο Κολοκοτρώνης και να πέφτει. Μάλιστα αρρώστησε ο Κολοκοτρώνης, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του. Αυτός που εξυπηρετούσε τους φυλακισμένους ήταν ένας Βαυαρός στρατιώτης, ο οποίος δεν μιλούσε ελληνικά. Επομένως, δεν υπήρχε καμία δυνατότητα επικοινωνίας. Είχε δοθεί εντολή στον Βαυαρό αξιωματικό της φρουράς της φυλακής να σκοτώσει τους κατηγορουμένους , σε απόπειρα αποφυλάκισης.

[85] Petropulos, *ό.π.*, 245. Οι οπαδοί του Κολοκοτρώνη Μητροπέτροβας και Γκρίτζαλης ήταν ανάμεσα στους επαναστάτες. Γούδας, *ό.π.*, 61. Ο Γκρίτζαλης συλλήφθηκε και τουφεκίστηκε. Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, 193. Ο Γκρίτζαλης εκτελέστηκε στην Κυπαρισσία.

Μανιάτες, ώστε να εξεγερθούν. Ο Μάουρερ υποστήριξε ότι η εξέγερση της Μάνης έγινε ως αντίδραση της δίκης του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα. Τα στρατεύματα, που στάλθηκαν για την καταστολή της εξέγερσης, υπό τον Βαυαρό Χριστιανό Σμάλτς, ήταν 2.500 άνδρες, αλλά υπέστησαν ήττες από τους Μανιάτες[86]. Ένα τμήμα, υπό τον συνταγματάρχη Σαούτινερ, αιχμαλωτίσθηκε στην τοποθεσία Κακοβούνια. Οι Μανιάτες υπέβαλαν σε εξευτελισμό τους Βαυαρούς αξιωματικούς πουλώντας τους αντί ενός τάληρου[87]. Τελικά, η Αντιβασιλεία αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει[88]. Με αυτό τον τρόπο επλήγη το γόητρο τόσο της Αντιβασιλείας όσο και των βαυαρικών στρατευμάτων.

6. Η περίοδος κυριαρχίας του Άρμανσπεργκ (1835-1837)

Μετά την αντικατάσταση των μελών της Αντιβασιλείας, δύο είχαν μείνει κυρίαρχοι στην ελληνική πολιτική σκηνή: ο κόμης Άρμανσπεργκ και ο Ιωάννης Κωλέττης. Επίσης, διορίστηκαν ο Νικόλαος Θεοχάρης υπουργός Οικονομικών, ο Ιάκωβος Ρίζος-Νερουλός των Εκκλησιαστικών και των Εξωτερικών, ο Γεώργιος Πραΐδης της Δικαιοσύνης και των Εσωτερικών και ο Κρίστιαν Σμάλτς των Στρατιωτικών και των Ναυτικών. Έτσι, απογοητεύτηκαν όσοι νόμιζαν ότι ο Όθωνας θα παρέδιδε την εξουσία στους Έλληνες. Οι εφημερίδες της εποχής υποστήριζαν ότι η χώρα εγκαταλείπεται στους ξένους, ενώ οι επιζώντες επιφανείς άνδρες στέλνονταν, ως εξόριστοι, πρεσβευτές στο εξωτερικό[89]. Χαρακτηριστική για την προσπάθεια αλλαγής του αρνητικού αυτού κλίματος ήταν η ενέργεια του Όθωνα για τη μετακομιδή των λειψάνων του Καραϊσκάκη, του Λάμπρου Βέϊκου, του Ιωάννη Νοταρά και άλλων αγωνιστών από τη Σαλαμίνα στο Φάληρο. Επίσης, ο Όθωνας απένειμε στον Καραϊσκάκη,

---

[86] Ασπρέας, *ό.π.*, 136. Ο Έυδεκ έστειλε τον Σμαλτς με την ελπίδα ότι ένα βαρύ κτύπημα, κατά των επαναστατών, θα λειτουργούσε αποτρεπτικά για μελλοντικούς στασιαστές. Γούδας, *ό.π.*, 61. Ο Πιεράκος και οι Μαυρομιχαλαίοι συνέπραξαν με τους Βαυαρούς στρατιώτες, κατά των επαναστατών.

[87] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 57. «Τοὺς Βαυαροὺς δὲ τούτους στρατιώτας, οὕτως ἡττηθέντας ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν τῆς χώρας, πολλαχῶς ἐξηυτέλισαν οἱ Μανιᾶται ἀντάρται, πωλοῦντες ἀντὶ ταλήρου ἕκαστον αὐτῶν καὶ εἰς ἐμπαιγμὸν ὑποβάλλοντες τοὺς ἀξιωματικοὺς αὐτῶν».

[88] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 49.

[89] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 104. Ο θάνατος του ναυάρχου Ανδρέα Μιαούλη (Βώκου) επέτεινε ακόμη το κλίμα δυσαρέσκειας. Ο Όθωνας επέδωσε στον Μιαούλη, κατά τη διάρκεια της ασθένειάς του, τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Σταυρού.

μετά θάνατον τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Σωτήρος και προίκισε την νεότερη κόρη του με έξι χιλιάδες δραχμές και πεντακόσια στρέμματα γης. Στον δε στρατό, η θέση των Βαυαρών παρέμενε κυρίαρχη, ενώ οι Έλληνες αξιωματικοί και υπαξιωματικοί αποτελούσαν τη μειοψηφία. Βέβαια, για παραχώρηση συντάγματος αποφευγόταν οποιαδήποτε αναφορά[90].

Μέλη του «ρωσικού» κόμματος, τα ανίψια του Δημήτριου Πλαπούτα, Μήτρος και Πέτρος, ο ανιψιός του Κολοκοτρώνη, Νικήτας Ζαμπίνης, ο οπλαρχηγός της Επανάστασης Μητροπέτροβας, και άλλοι, ξεκίνησαν εξέγερση, στη Μεσσηνία και στην Αρκαδία. Ο Άγγλος πρεσβευτής Ντόουκινς πίστευε ότι η εξέγερση οργανώθηκε από κοινού από το «ρωσικό» και το «αγγλικό» κόμμα. Στόχος της εξέγερσης θεωρήθηκε η πτώση της Αντιβασιλείας. Η αποπομπή, βέβαια, του Μάουρερ και του Άμπελ, συγκράτησε την επαναστατική ορμή και την περιόρισε στην Μεσσηνία. Η αντίδραση, όμως, της κυβέρνησης ήταν άμεση. Αμνήστευσε τους Μανιάτες και τους ενέταξε στον στρατό, όπως και πολλούς οπλαρχηγούς[91]. Εκδιώχθηκε, επίσης, και ο υπουργός Εκκλησιαστικών Κωνσταντίνος Σχινάς, που θεωρούνταν υπεύθυνος για τη δίωξη κατά των μοναστηριών. Ο Βαυαρός Σμάλτς, με 1.000 στρατιώτες και 500 Μανιάτες, νίκησε τους επαναστάτες στη Μεσσηνία[92]. Οι πρωταίτιοι της εξέγερσης, Κρίτσαλης και Τσαμαλής, εκτελέστηκαν, ενώ στον ηλικιωμένο οπλαρχηγό Μητροπέτροβα δόθηκε χάρη. Εκδιώχθηκαν, κατόπιν, και φυλακίστηκαν πολλά επιφανή στελέχη των «Ναπαίων», όπως ο Κολλίνος και Νικήτας Πλαπούτας, Γενναίος Κολοκοτρώνης, Νικήτας Σταματελόπουλος (γνωστός ως Νικηταράς, του οποίου η κατάσταση της υγείας επιδεινώθηκε στην φυλακή) και άλλοι. Η εφημερίδα «Σωτήρ», όργανο του «γαλλικού» κόμματος, κατηγόρησε τον Άρμανσπεργκ για υπερβολική επιείκεια απέναντι στα

[90] Trost, *ό.π.*, 47-48. Ο βασιλιάς Λουδοβίκος, σε επιστολή του προς τον Όθωνα, τον Απρίλιο του 1835, υποδείκνυε στον υιό του «eine Verfassung (Konstitution) könnten die Griechen noch nicht ertragen...Der Erlass einer Konstitution würde Russland und Österreich Hellas abgeneigt».

[91] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 57.

[92] Petropulos, *ό.π.*, 257.

κατηγορούμενα στελέχη του «ρωσικού» κόμματος, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς αθωώθηκαν ή απελευθερώθηκαν[93].

Τον Μάιο του 1835, ο Όθωνας ενηλικιώθηκε[94]. Τον Νοέμβριο του 1836, παντρεύτηκε την Αμαλία Όλντενμπουργκ (Oldenburgh)[95]. Κατά τον Άγγλο Κόχραν, η Βασίλισσα Αμαλία έχαιρε γενικής εκτίμησης από τους υπηκόους της, εξαιτίας της νεότητάς της, της ομορφιάς της και της καταδεκτικότητάς της[96]. Εκείνη την περίοδο, ανέλαβε ο Άρμανσπεργκ Αρχιγραμματέας[97]. Το αξίωμα του Αρχιγραμματέα εξέλειπε, μετά την εκδίωξη του Άρμανσπεργκ, τον Φεβρουάριο του 1837. Ο Κωλέττης στάλθηκε ως πρεσβευτής στο Παρίσι. Ο Όθωνας

[93] Parish, *ό.π.*, 246. Ο Άρμανσπεργκ, κατά τους ισχυρισμούς του Μάουρερ, είχε γνώση της συνωμοσίας και, αν δεν την υποστήριζε ανοιχτά, την έβλεπε με ευνοϊκή διάθεση.

[94] Tuckerman, *The Greeks of today*, 106. Ο Tuckerman παρατηρεί για τον Όθωνα ότι επρόκειτο για «an honest-hearted young man, but without intellectual strength...he endeavoured to be Greek in spirit, but under his braided jacket his heart beat to foreign measures, and his ear inclined to foreign counsels».

[95] Ασπρέας, *ό.π.*, 149. Στον πατέρα του Όθωνα Λουδοβίκο, είχαν προταθεί Γαλλίδες και Ρωσίδες σύζυγοι ως μελλοντικές βασίλισσες της Ελλάδας. Καμία Αγγλίδα πριγκίπισσα δεν προτάθηκε, γιατί, όπως υποστηρίχθηκε αργότερα, οι Άγγλοι γνώριζαν για την ανικανότητα του Όθωνα. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 219. Ο γάμος του βασιλιά Όθωνα και της Αμαλίας πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 1836, αλλά στην Αθήνα έγινε γνωστός τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Λιδωρίκης, *ό.π.*, 84-85. Τσοκόπουλος, *Παλαιαί Αθήναι: η βασίλισσα Αμαλία*, 16-17, 19-21 και 25. Υποστηρίζεται ότι ο Όθωνας συνδέθηκε συναισθηματικά με την κόρη του Άρμανσπεργκ, αλλά συγκρατήθηκε, χάριν του καθήκοντος. Ο Άρμανσπεργκ πιθανώς γνώριζε και υπέθαλπε τη συμπάθεια αυτή, με απώτερο στόχο ίσως να καταλήξει σε γάμο. Ο Λουδοβίκος, ο πατέρας του Όθωνα, ίσως αντιλήφθηκε τον κίνδυνο και φρόντισε και για αυτό τον λόγο να απομακρύνει τον Άρμανσπεργκ από την Ελλάδα. Οι Γάλλοι, μέσω του πρεσβευτή στην Αθήνα Ρουάν, προωθούσαν, ως υποψήφια νύφη, την πριγκίπισσα Κλημεντίνη, η οποία ήταν κόρη του Καρόλου των Βουρβόνων. Η Ρωσία, διαμέσου του πρεσβευτή της Κατακάζυ επιθυμούσε να λάβει ο Όθωνας ορθόδοξη σύζυγο. Έτσι, πρότεινε την κόρη του τσάρου Νικολάου Α' Όλγα ως μελλοντική νύφη του Όθωνα. Η αντίθεση, όμως, του Λουδοβίκου και σε αυτήν την υποψηφιότητα, απέτρεψε οποιαδήποτε θετική εξέλιξη. Άλλωστε, ο Λουδοβίκος αντιτίθετο στην αλλαγή δόγματος από τον Όθωνα και στην προσέλευσή του στην Ορθοδοξία. Η είδηση του γάμου του Όθωνα με την Αμαλία δημοσιεύθηκε στις ελληνικές εφημερίδες, την 18 Δεκεμβρίου 1836. Ο γάμος τελέστηκε, σχεδόν μυστικά, στο ανακτορικό παρεκκλήσιο του Αγίου Μαξιμιλιανού. Μετά τον γάμο, η νέα βασίλισσα έλαβε το όνομα Αμαλία, γιατί ,μέχρι τότε, ονομαζόταν Μαρία.

[96] Cochrane, *Wanderings in Greece*, vol. II, 107-108.

[97] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 58-59.

αμνήστευσε τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τον Δημήτριο Πλαπούτα[98].

Το 1836 ιδρύθηκε δημοτικό νοσοκομείο, με το όνομα «Ελπίς», από τον δήμαρχο Αθηνών Ανάργυρο Πετράκη, με την οικονομική ενίσχυση του πατρός του Όθωνα Λουδοβίκου, αλλά και του βασιλικού ζεύγους και ομογενών[99]. Το νοσοκομείο συντηρούνταν από τον Δήμο Αθηναίων[100]. Χρησίμευε ως κλινική για το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το οποίο πλήρωνε ετήσια χορηγία στον Δήμο Αθηναίων.

Ο Άρμανσπεργκ κράτησε τους αρχηγούς του «γαλλικού» (Κωλέττη) και «αγγλικού» (Μαυροκορδάτο και Σπυρίδωνα Τρικούπη, στο Βερολίνο και Λονδίνο αντίστοιχα) κόμματος μακριά από την Ελλάδα[101]. Η αγγλική διπλωματία ευνοούσε τον Άρμανσπεργκ, γιατί τον θεωρούσε το καλύτερο αντίβαρο στην επέκταση της ρωσικής πολιτικής στην Ελλάδα[102]. Ο Μακρυγιάννης ονομάζει τον Άρμανσπεργκ «κατζελάριο» (καγκελάριο δηλαδή) της «αγγλικής» φατρίας[103]. Ο Άρμανσπεργκ είχε αναλάβει την προεδρείαν τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, τὴν ἐν γένει ἐπίβλεψιν, τὴν γενικὴν πολιτικὴν, ἐσωτερικήν τε καὶ ἐξωτερικήν»[104]. Αυτή την περίοδο, παραχωρήθηκαν, προς κατευνασμό της λαϊκής αντίδρασης και του

---

[98] Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, *ό.π.*, 258-259. «Ὁ βασιλεὺς ὅταν ἀνέβηκε εἰς τὸν θρόνο ἔκαμε διαταγὴ μᾶς ἐλευθέρωσε ἀπὸ αὐτὴν τὴν φυλακὴν τὴν τόσον ἄδικη...ἡ ὑποδοχὴ ὁποῦ μοῦ ἔκαμεν ὁ λαὸς, μὲ ἔκαμε νὰ λησμονήσω ὅλαις ταῖς δυστυχίαις ὁποῦ ἐπέρασα· ἔβλεπα ἄλλους νὰ κλαίουν, ἄλλους νὰ γελοῦν, καὶ ὅλοι νὰ φωνάζουν ζήτω! ζήτω ἡ δικαιοσύνη καὶ ὁ Βασιλεύς!...ἐπρόσφερα τὸ σέβας μου καὶ τὴν εὐχαρίστησίν μου εἰς τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Ἀρμανσμπὲργ».

[99] Αλιμπέρτη, *Αμαλία. Η βασίλισσα της Ελλάδος*, 84. Ο βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος δώρισε 65.000 φοίνικες, για την ανέγερση του νοσοκομείου «Ελπίς».

[100] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 216-217. Το νοσοκομείο διοικούνταν από ένα αδελφάτο, του οποίου πρόεδρος τελούσε πάντοτε ο εκάστοτε δήμαρχος Αθηναίων. Ο Δήμος προσέφερε κάθε χρόνο 100.000 δραχμές περίπου για την λειτουργία του νοσοκομείου από τους τόκους της περιουσίας του.

[101] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 56.

[102] Petropulos, *ό.π.*, 267. Ο Άρμανσπεργκ είχε την απόλυτη εμπιστοσύνη του βασιλιά Λουδοβίκου της Βαυαρίας για τρεις λόγους: α) απολάμβανε την εμπιστοσύνη της Ευρώπης β) είχε άριστη γνώση των ελληνικών πραγμάτων και γ) είχε αναμφισβήτητα διοικητικά προσόντα. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 116. Ο Ευαγγελίδης χαρακτηρίζει τον Άρμανσπεργκ «τυφλό όργανο» της αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα.

[103] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 64.

[104] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 109. Ασπρέας, *ό.π.*, 142. Ο Άρμανσπεργκ έπρεπε να προσυπογράφει τα διατάγματα των υπουργών για να είναι έγκυρα.

αισθήματος αποξένωσης των Ελλήνων από την Αντιβασιλεία, και διανεμήθηκαν εθνικές γαίες. Το διάταγμα για τη διανομή των εθνικών γαιών ονομάστηκε «προικοδότησις τῶν Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν», καθώς δινόταν το δικαίωμα σε όλους τους αρχηγούς των οικογενειών (αρχηγέτες) εθνικά κτήματα αξίας έως δύο χιλιάδων δραχμών[105].

Το Συμβούλιο της Επικρατείας ιδρύθηκε ως οιονεί νομοθετικό και συμβουλευτικό σώμα[106]. Με την ίδρυσή του, επιδιωκόταν να καταπαύσουν οι πιέσεις των πολιτικών που ζητούσαν σύνταγμα και σύσταση κοινοβουλίου[107]. Αρμοδιότητες του Συμβουλίου της Επικρατείας ήταν να συσκέπτεται επί της επιβολής των φόρων, του προϋπολογισμού και να γνωμοδοτεί επί των νόμων. Τα μέλη του διορίζονταν και παύονταν με απόφαση του βασιλιά[108]. Επίσης, η Αντιβασιλεία ανασύστησε την Ιερά Σύνοδο, η οποία προβλεπόταν να ανασυγκροτείται κάθε έτος[109]. Η δημιουργία της «Βασιλικής Φάλαγγος» αποσκοπούσε να ικανοποιήσει τους δυσαρεστημένους αγωνιστές. Η «Φάλαγγα» θα αποτελούνταν αποκλειστικά από Έλληνες που πολέμησαν στον κατά ξηράν Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Από την άλλη, για αυτούς που υπηρέτησαν στο ναυτικό ως

[105] Δικαιούχοι ήταν οι συμμετέχοντες στην Ελληνική Επανάσταση, καθώς και οι χήρες αυτών, ανεξαρτήτως αν ήταν πολίτες του Βασιλείου της Ελλάδος. Μάλιστα, και οι ξένοι που είχαν συμμετάσχει στην Επανάσταση, για διάρκεια δύο ετών, θεωρούνταν αρχηγέτες. Το κράτος χορηγούσε στον δικαιούχο γραμμάτιο του δημοσίου, το οποίο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο για αγορά ακινήτου κάθε είδους. Ο δικαιούχος υποχρεούνταν να πληρώνει επί τριάντα έξι έτη χρεολύσιο και φόρο εγγείου ιδιοκτησίας.

[106] Το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε είκοσι τακτικά μέλη και ισάριθμα αναπληρωματικά. τα μέλη αποτελούνταν από διακεκριμένους αγωνιστές και πολιτικούς. διαιρέθηκε σε τέσσερα τμήματα: το νομοθετικό, το οικονομικό, της διοίκησης και το αρμόδιο για την εκδίκαση των αμφισβητούμενων διοικητικών και εκκλησιαστικών αποφάσεων του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

[107] Πετρακάκος, *ό.π.*, 459. Κατά τους πρώτους χρόνους, μετά την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, καμία ελληνική εφημερίδα δεν έκανε αναφορά για παραχώρηση συντάγματος.

[108] Ασπρέας, *ό.π.*, 144. Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας διορίστηκε ο Γεώργιος Κουντουριώτης και αντιπρόεδροι οι Πέτρος Μαυρομιχάλης και Ανδρέας Ζαΐμης. Το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε συμβουλευτικό χαρακτήρα, με εξαίρεση την επιβολή νέων και την τροποποίηση υφισταμένων φόρων.

[109] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 110. Με το διάταγμα διορίστηκαν ο μητροπολίτης Κυνουρίας πρόεδρος, ο Αργολίδος, ο Αττικής, ο Κυκλάδων και ο Φωκίδος, ως αναπληρωματικό μέλος.

αξιωματικοί, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, διορίζονταν ως αξιωματικοί του Ναυτικού του Βασιλείου της Ελλάδος[110].

Οι Μεγάλες Δυνάμεις, με την προσθήκη της Αυστρίας, την οποία συμβουλευόταν συχνά ο βασιλιάς Λουδοβίκος, πατέρας του Όθωνα, ανταγωνίζονταν ποια θα κυριαρχήσει στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, ο Γάλλος υπουργός των Εξωτερικών δούκας ντε Μπρέιγ ζητούσε από την αγγλική κυβέρνηση να ασκήσει πίεση, ώστε να διευρυνθεί η συμμετοχή του «γαλλικού» κόμματος στη διοίκηση. Επίσης, απαιτούσε διεξαγωγή εκλογών και ανάθεση της πρωθυπουργίας στον Κωλέττη. Η Ρωσία επιδίωξε να νυμφευθεί ο Όθωνας με Ρωσίδα πριγκίπισσα, αλλά ο πατέρας του, βασιλιάς του Λουδοβίκος αρνήθηκε[111]. Τον Φεβρουάριου του 1836, ενώ βρισκόταν ο βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος για επίσκεψη στην Ελλάδα (Δεκέμβριος 1835 - Μάρτιος 1836), ξέσπασε εξέγερση στην Ακαρνανία, από οπαδούς του «ρωσικού» και του «γαλλικού» κόμματος, οι οποίοι ζητούσαν τον καταρτισμό συντάγματος, εκδίωξη του Άρμανσπεργκ και προστασία της απειλούμενης Ορθοδοξίας[112]. Ο Άρμανσπεργκ κατάφερε να ελέγξει και να καταστείλει την εξέγερση[113]. Τον Ιανουάριο του 1836, ο Λουδοβίκος έθεσε τα θεμέλια των ανακτόρων[114]. Κατά την εποχή εκείνη, ο Άρμανσπεργκ και ο Λάυονς κυβερνούσαν την Ελλάδα[115].

---

[110] Με το παραπάνω διάταγμα διορίστηκαν σαράντα εννέα πλοίαρχοι, τέσσερεις αντιπλοίαρχοι και τριάντα έξι σημαιοφόροι.

[111] Κλεομένης, *ό.π.*, 12. Η Ρωσία επιδίωκε ταυτόχρονα να προσελκύσει τον Όθωνα στο ορθόδοξο δόγμα. Σε αυτό το ζήτημα, πάλι, αντέδρασε ο Λουδοβίκος. Έτσι, προτίμησε την επιλογή ως συζύγου του Όθωνα της Αμαλίας του Όλτενμπουργκ.

[112] Petropulos, *ό.π.*, 299.

[113] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 121. Κατά τις συμπλοκές με τους επαναστάτες, οι αρχηγοί εκδιώχθηκαν από την ελληνική επικράτεια, ενώ οι υπόλοιποι στασιαστές αμνηστεύθηκαν.

[114] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 22 και 136. Ο Λουδοβίκος έθεσε τον θεμέλιο λίθο, από πεντελικό μάρμαρο. Ο πατέρας του Όθωνα ήταν ένθερμος φιλέλληνας. Είχε, μάλιστα, γράψει το 1817 ότι «ἀντὶ διάδοχος τοῦ Θρόνου προετίμων νὰ ἦμαι πολίτης Ἕλλην». Κλεομένης, *ό.π.*, 13-14. Ο Λουδοβίκος έφτασε στο λιμάνι του Πειραιά, την 25 Νοεμβρίου 1835. Ο Κλεομένης παραδίδει μία ανέκδοτη αφήγηση που συνέβη, κατά την παραμονή του βασιλιά της Βαυαρίας στην Αθήνα. Ο Λουδοβίκος, κατά την διάρκεια βασιλικού χορού, υπέδειξε στον Όθωνα να παραχωρήσει την θέση του στον γηραιό Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, «διότι κατέβη αὐτὸς ἀπὸ τὸν θρόνον του, διὰ ν΄ ἀναβῇς σὺ εἰς τὸν θρόνον σου».

[115] Finlay, *ό.π.*, 143. Ο πρεσβευτής Λάυονς υποστήριζε τον Άρμανσπεργκ με ζήλο και δραστηριότητα. Ashley, *The life and correspondence of Henry John Temple viscount*

Ο Όθων αναχώρησε, τον Απρίλιο του 1836, για να επισκεφθεί τους γονείς του στη Βαυαρία, αλλά στην πραγματικότητα για να τελέσει τους γάμους του στο εξωτερικό[116]. Η εξουσία, κατά την απουσία του Όθωνα, δόθηκε στον Άρμανσπεργκ. Μάλιστα σε περίπτωση ισοψηφίας στο Υπουργικό Συμβούλιο υπερίσχυε η ψήφος του Αρχιγραμματέα.

Σταδιακά, ωστόσο, διαμορφώθηκε αντιπολίτευση στον Άρμανσπεργκ, η οποία αποτελούνταν από τον Γεώργιο Σκούφο, συντάκτη του «Σωτήρος», τον Ιωάννη Μακρυγιάννη, τις εφημερίδες «Αθηνά» του Εμμανουήλ Αντωνιάδη και «Ελπίς» του Κωνσταντίνου Λεβίδη[117]. Ο Άρμανσπεργκ έκλεισε την εφημερίδα «Σωτήρ», την οποία επανέκδωσε ο Ρώσος πρεσβευτής στην Αθήνα Γαβριήλ Αντώνοβιτς Κατακάζυ, έχοντας ως σύνθημα την παραχώρηση συντάγματος[118].

Ο Άρμανσπεργκ, τον Ιανουάριο του 1837, διέλυσε το Δημοτικό Συμβούλιο της Αθήνας, κατέστρεψε τα πρακτικά του, ώστε να μην φαίνεται σε αυτά η δυσαρέσκεια, που εξέφραζαν οι σύμβουλοι

Palmerston, volume II, 128-130. «He insinuated into the mind of King Otho the idea that he was precisely the man who, in such a situation, would be most agreeable and useful to him...By this transaction the King expected he had got a strong supporter, and Captain Lyons a docile pupil. Both were soon disappointed, and very angry at being so...It was rendered more false by the character of the King being slow and cautious to a fault, and that of Captain Lyons being in the same degree hasty and impetuous. The King's natural counsellers were, moreover, Germans;...Add to this, that as all Greeks who had the slightest pretension to places, expected to have them, there was certain, whatever party was in power, to be a strong party in opposition...Captain Lyons was an active, able, ambitious, astute man...he was often firing off very big guns at very small affairs». Petropulos, *ό.π.*, 293. Parish, *ό.π.*, 313-314. Τον Ιανουάριο του 1836, ο πρεσβευτής της Αγγλίας Λάυονς, σε επιστολή του προς τον Πάλμερστον, επαινούσε την πολιτική του κόμη Άρμανσπεργκ.

[116] Κλεομένης, *ό.π.*, 14. Το βασιλικό ζεύγος έφθασε στην Ελλάδα, την 3 Φεβρουαρίου 1836.

[117] Parish, *ό.π.*, 328-329. Σε επιστολή του Άγγλου πρεσβευτή Λάυονς, προς το Υπουργείο των Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, τον Μάρτιο του 1836, μετέφερε κατηγορίες του Γάλλου πρεσβευτή στην Αθήνα εναντίον του Άρμανσπεργκ για κακοδιαχείριση των δημοσίων χρημάτων. Petropulos, *ό.π.*, 296. Η πολιτική του Άρμανσπεργκ προκάλεσε την εχθρότητα της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Αυστρίας. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 125. Η αναχώρηση του Όθωνα στο εξωτερικό προκάλεσε την αντίδραση των εφημερίδων, καθώς θεωρούσαν ότι η χώρα βρισκόταν ακόμη σε έκρυθμη κατάσταση. Επίσης, θεωρήθηκε ανάρμοστο το γεγονός ότι ουδείς Έλλην γνώριζε για την επιλογή της μελλούσης συζύγου του Όθωνος και βασιλίσσης της Ελλάδος.

[118] Petropulos, *ό.π.*, 303.

εναντίον της εξουσίας του, και καταδίκασε τον Μακρυγιάννη σε κατ' οίκον περιορισμό[119]. Ο Μακρυγιάννης είχε στείλει επιστολή στον Όθωνα, στη Βαυαρία, για να απομακρύνει τον Άρμανσπεργκ και να αναλάβει ο ίδιος την εξουσία[120]. Κατά τον Ιανουάριο του 1837, στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ύστερα από πίεση των υποστηρικτών του Αρχιγραμματέα, έστειλε συγχαρητήριο επιστολή για τον γάμο του Όθωνα και της Αμαλίας, αλλά και για την «καλή και συνετή κυβέρνηση του Αρχιγραμματέως και της κυβερνήσεως»[121].

7. Η απομάκρυνση Άρμανσπεργκ και ο διορισμός Ρούντχαρντ

Τον Φεβρουάριο του 1837, ο Όθωνας επέστρεψε από το ταξίδι του στο εξωτερικό, μετά από εννεάμηνη απουσία[122]. Είχε, στο μεταξύ, παντρευτεί την δεκαεπτάχρονη Αμαλία του Όλντενμπουργκ[123].

---

[119] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 65. Petropulos, *ό.π.*, 304-305. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 27. Το Δημοτικό Συμβούλιο της Αθήνας εξέφραζε την ευχή να ευδοκήσει ο Όθωνας να απομακρύνει τους ξένους από τις υπηρεσίες του κράτους.

[120] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 67.

[121] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 128. Στην απόφαση αυτή της πλειοψηφίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, αντιτάχθηκαν οι Γ.Κουντουριώτης, Ν.Μπότσαρης και Γ.Βαλτινός, χωρίς να επιτύχουν αλλαγή της απόφασης.

[122] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 29. Το βασιλικό ζεύγος αποβιβάστηκε στον Πειραιά από την αγγλική φρεγάτα «Ποτλάνδη».

[123] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 146 και 148-150. Κατά τον συγγραφέα, η Αμαλία «δὲν εἶχεν ἐλαττώματα...Ἠθική, χρηστή, ἀφοσιωμένη σύζυγος, ἀφοσιωμένη ὑπηρέτις τοῦ καθήκοντος, ἁγνὴ Ἑλληνίς, λατρεύουσα τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν λαὸν Αὐτῆς, εὐγενῶς φιλοδοξοῦσα τὸ μεγαλεῖον τῆς Πατρίδος...Τὸ δημιουργικὸν δὲ πνεῦμα τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας ἦτον ἔκτακτον». Αργότερα, όταν απουσίαζε ο βασιλιάς Όθων, από την Αθήνα, η βασίλισσα υπέγραφε όλα τα έγγραφα, που έμεναν στοιβαγμένα στο γραφείο του βασιλιά ανυπόγραφα. Αντίθετα, για τον Όθωνα υποστηρίζει ότι ένα μόνο ελάττωμα είχε «ἦτο εὐκόλως κεκμηκὼς ἠθικῶς καὶ φυσικῶς. Τοῦ ἔλειπεν ἡ καθημερινὴ ἐκείνη θέλησις ἡ ἀντιμετωπίζουσα μετὰ τοῦ ἰδίου σθένους...τὰς ἐναντιότητας τῶν κυβερνητικῶν περιπλοκῶν». Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 56, 71, 198-201 και 204-205. Η Αικατερίνη Μπότσαρη επιλέχθηκε από την Αμαλία ως κυρία της αυλής. Κατά την διάρκεια ταξιδίου στο Μόναχο, η Αικατερίνη Μπότσαρη έγινε αντικείμενο θαυμασμού και το πορτρέτο της τοποθετήθηκε στην αίθουσα καλλονών του μουσείου του Μονάχου. Κυρίες της αυλής διετέλεσαν οι κυρίες Φωτεινή Μαυρομιχάλη, Ελένη Μπότσαρη, Βασιλική Μπασκλαβάνη, Πηνελόπη Αθανασίου Λιδωρίκη, Ελένη Τσαμαδού, Ασπασία Καρμπούνη, Μαρία Γαρδικιώτη, Ρηγγίνα Φίλωνος και άλλες. Η Αμαλία, όμως, εξαιτίας του αυθορμήτου χαρακτήρα της, δημιούργησε και εχθρούς, όπως τον Ναπολέοντα Γ', στον οποίο αρνήθηκε να δώσει συγκατάθεση για να παντρευτεί με τη συγγενή της πριγκίπισσα Βάζα της Σουηδίας. Η Αμαλία δήλωσε «δὲν δίδω ἐγὼ τὴν ἀνεψιάν μου εἰς ἕνα σφετεριστή». Ο Ναπολέων πληροφορήθηκε την απάντηση της Αμαλίας και της συμπεριφέρθηκε με εχθρότητα, κατά την συνάντησή τους στη Γερμανία. Ενδεχομένως, η προσβλητική συμπεριφορά της

Ανακοίνωσε, μόλις εγκαταστάθηκε πάλι στα Ανάκτορα[124], την απομάκρυνση του Άρμανσπεργκ και τον διορισμό του Ιγνατίου φον Ρούντχαρντ, ως προέδρου του υπουργικού συμβουλίου και υπουργού Εξωτερικών[125]. Ο θεσμός του Αρχιγραμματέα καταργήθηκε. Την Αντιβασιλεία αντικατέστησε ένα Ανακτοβούλιο. Η λειτουργία αυτή του Ανακτοβουλίου επικρίθηκε από τους συγχρόνους ως προσπάθεια παράκαμψης του λειτουργούντος υπουργικού συμβουλίου. Ο πατέρας του Όθωνα, Λουδοβίκος της Βαυαρίας, επέκρινε την προσπάθεια του Άρμανσπεργκ και εν γένει της Αντιβασιλείας να αλλάξουν εκβαυαρίσουν την Ελλάδα. Παρατηρούσε χαρακτηριστικά ότι «οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ μείνωσιν Ἕλληνες καὶ οὐχὶ νὰ ἐκγερμανισθῶσιν» και αλλού ότι «οἱ Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ ἐκβαυαρισθῶσιν ἀλλὰ νὰ κυβερνῶνται ἐν ἐθνικῷ πνεύματι»[126]. Ο Λουδοβίκος θεωρούσε τον Άρμανσπεργκ υπεύθυνο και για την διαρροή γνωμάτευσης του ιατρού Wittmer στον Άγγλο πρεσβευτή, στην οποία αναγνωριζόταν ότι ο Όθωνας αντιμετώπιζε νοητικά προβλήματα που επηρέαζαν την άσκηση των καθηκόντων του[127]. Η

Αμαλίας προς τον Γάλλο Εδμόνδο Αμπού προκάλεσε τη συγγραφή του βιβλίου του τελευταίου με τον τίτλο «η σύγχρονος Ελλάς», όπου καταφέρεται υποτιμητικά για την Ελλάδα και τους κατοίκους της.

[124] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 21. Όταν ήρθε, το 1837, η Αμαλία στην Αθήνα, ως Ανάκτορα χρησιμοποιούνταν μία οικία του Αφθονίδου και η παρακείμενη του Βούρου Δεκόζη.

[125] Hering, *ό.π.*, 194, υπος. 315. Ο Όθωνας την δεύτερη ημέρα της άφιξης του στην Ελλάδα απέλυσε τον Άρμανσπεργκ. Ο Ρούντχαρντ σε επιστολή του στον Μέττερνιχ, τον Σεπτέμβριο του 1837, υποδεικνύει ότι ο Όθωνας δεν πρέπει να παραχωρήσει σύνταγμα. Ασπρέας, *ό.π.*, 149-150. Ο Ρούντχαρντ είχε διατελέσει μέλος του Συμβουλίου της Επικρατείας στη Βαυαρία. Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, 206. Ο Άρμανσπεργκ, με τα χρήματα που έλαβε για τις υπηρεσίες που προσέφερε κατά τη διάρκεια της Αντιβασιλείας, αγόρασε κτήμα στη Βαυαρία, το οποίο ονόμασε «Ελλάς».

[126] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 87-88. Ο Λουδοβίκος συνεχίζει να παρατηρεί στην επιστολή του προς τον Όθωνα ότι «πολλάκις ἀπεφάνθην κατὰ τοῦ ἐκβαυαρισμοῦ τῆς Ἑλλάδος...ἐὰν προϋπολογισμὸς καὶ διοίκησις δὲν γείνωσιν ἁπλᾶ, ὀλιγοδάπανα, γνησίως ἑλληνικά. Θὰ ἀποβάλω τὴν περὶ τοῦ Ἄρμανσπεργκ γνώμην μου καὶ βαρεῖα θὰ πέσῃ ἐπ΄ αὐτοῦ εὐθύνη». Η προειδοποίηση αυτή του Λουδοβίκου έγινε τελικά πράξη με την εκδίωξη του Άρμανσπεργκ και την ανάληψη, αργότερα, της απόλυτης εξουσίας από τον ίδιο τον Όθωνα.

[127] Prokesch von Osten, *Aus dem Nachlasse des Graffen Prokesch Briefwechsel mit Herrn von Gentz und fürsten Metternich*, 159. Σε επιστολή του Πρόκες φον Όστεν προς τον Μέττερνιχ, από την Αθήνα, τον Δεκέμβριο του 1835, ενημέρωνε ότι τη γνωμάτευση του ιατρικού συμβουλίου ο Άρμανσπεργκ τη γνωστοποίησε στο Λονδίνο, στο βασιλιά Λουδοβίκο και μία κράτησε ο ίδιος. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 131. Η γνωμάτευση μάλιστα αυτή, που θεωρήθηκε προσβλητική για τον Όθωνα,

αποστροφή του βασιλιά Λουδοβίκου προς τον Άρμανσπεργκ καταδεικνύεται και από την φράση που του απηύθυνε, όταν ξανασυναντήθηκαν, «δεν πίστευα ότι θα σας ξαναέβλεπα εδώ»[128].

Ο Ρούντχαρντ, αν και πήρε κάποια ευνοϊκά μέτρα, προκάλεσε την αντιπαλότητα των κομμάτων, που περίμεναν να αναλάβει πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου ένας Έλληνας, αλλά και του Άγγλου πρεσβευτή Λάυονς, καθώς θεωρήθηκε ότι είχε στενές σχέσεις με την Αυστρία. Οι αγγλικές εφημερίδες έγγραφαν ότι, πριν αφιχθεί στην Αθήνα ο Ρούντχαρντ, πραγματοποίησε επίσκεψη στη Βιέννη όπου συζήτησε με τον μισητό για τους Έλληνες Μέττερνιχ για τα ελληνικά πράγματα[129]. Ο ίδιος ο Ρούντχαρντ αρνήθηκε ότι συναντήθηκε με τον Μέττερνιχ, αλλά ο υπουργός των Εξωτερικών της Αγγλίας, Πάλμερστον διαβεβαίωνε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη ότι πραγματοποιήθηκε αυτή συνάντηση[130]. Η απογοήτευση των Ελλήνων πολιτικών, αλλά και του λαού συνεχίστηκε, καθώς ο Όθωνας έδειχνε να μην εμπιστεύεται τους υπηκόους του για υψηλές διοικητικές και στρατιωτικές θέσεις, τις οποίες εξακολουθούσαν να κατέχουν

δημοσιεύθηκε και σε ευρωπαϊκές εφημερίδες. Ο ιατρός Wittmer ανακλήθηκε στη Βαυαρία κα δεν έλαβε έκτοτε καμία δημόσια θέση. Ο έτερος ιατρός του Όθωνα Roeser αρνήθηκε να υπογράψει την γνωμάτευση. Finlay, *ό.π.*, 170. Η αγγλική εφημερίδα «Morning Chronicle» δημοσίευσε τα αποτελέσματα της γνωμάτευσης - ο Finlay ονομάζει τον ιατρό Wibmer- και διαβεβαίωσε ότι αυτή υπογράφτηκε από πολλούς Βαυαρούς της αυλής του Όθωνα. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 22-23. Διατυπώθηκε, τότε, η άποψη ότι ο ιατρός Wittmer είχε δωροδοκηθεί ή με κάποιο άλλο τρόπο πειστεί να συντάξει την επίμαχη έκθεση. Υποκινητής της όλης υπόθεσης είχε θεωρηθεί ο Άρμανσπεργκ, ο οποίος, επειδή έμαθε ότι σκοπός του ταξιδίου του Όθωνα ήταν η τέλεση των γάμων του, είδε να ναυαγεί η περίπτωση γάμου της κόρης του με τον νεαρό βασιλιά και ενορχήστρωσε την υπόθεση με την ιατρική γνωμάτευση.

[128] Prokesch von Osten, *ό.π.*, 182. Ο βασιλιάς Λουδοβίκος είπε χαρακτηριστικά «ich hätte nicht geglaubt Sie hier zu sehen». Η φράση λήφθηκε, από επιστολή του Μέττερνιχ, προς τον Πρόκες φον Όστεν, τον Μάρτιο του 1837.

[129] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 136-7. Η αγγλική πολιτική εκμεταλλεύτηκε ακόμη και την άφιξη της ένδοξης ναυαρχίδας «Ασία» του Κόδριγκτον, της ναυμαχίας του Ναβαρίνου, για να προωθήσει στους σεισμόπληκτους Υδραίους τις θέσεις της για παροχή συντάγματος από τον Όθωνα και την ανάγκη τερματισμού της κυριαρχία των Βαυαρών στη διοίκηση του βασιλείου.

[130] Ασπρέας, *ό.π.*, 152. Η αγγλική πρεσβεία της Αθήνας διέρρευσε την πληροφορία της συνάντησης του Ρούντχαρντ με τον Μέττερνιχ, στη Βιέννη. Κατά τον Ασπρέα, οι συμβουλές του Μέττερνιχ ήταν οι ακόλουθες: «φιλίαν καὶ εἰρηνικὴν συμβίωσιν μετὰ τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ προσήλωσιν πρὸς συγκεντρωτικὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν ψυχικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων τῆς χώρας καὶ τῆς Φυλῆς».

Βαυαροί[131]. Εκείνη την εποχή δημοσιεύτηκαν οι ιστορικές μελέτες του Γερμανού Φαλλμεράυερ, όπου διατυπωνόταν η θεωρία ότι οι απελευθερωμένοι Έλληνες του νέου βασιλείου δεν έχουν φυλετική συγγένεια με τους αρχαίους προγόνους τους. Το γεγονός αυτό ενέτεινε ακόμη περισσότερο την αντιπάθεια των Ελλήνων για το γερμανικό έθνος.

8. Η κυβέρνηση υπό τον Ρούντχαρντ

Ο Βαυαρός Σμάλτς ορίστηκε υπουργός των Στρατιωτικών, θέση που δεν εμπιστευόταν ο Όθωνας σε Έλληνα, ο Αντώνιος Κριεζής των Ναυτικών ο Ρίζος Νερουλός των Εκκλησιαστικών, προς Εκπαίδευσης και προς Δικαιοσύνης, ο Δρόσος Μανσόλας των Εσωτερικών και ο Γεώργιος Λασσάνης επί των Οικονομικών. Ο προς ο Ρούντχαρντ ήταν πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και υπουργός των Εξωτερικών.

Τον Νοέμβριο του 1837, εκδόθηκε ο νόμος για τον περιορισμό του Τύπου. Είχε προηγηθεί και η σύλληψη του δημοσιογράφου Κωνσταντίνου Λεβίδη για την κριτική που ασκούσε η εφημερίδα «Ελπίς»[132]. Τον Νοέμβριο, προς, διακόπηκε η λειτουργία προς εφημερίδας, γιατί ζητούσε επίμονα παραχώρηση συντάγματος και ασκούσε κριτική στην επικρατούσα τότε βαυαροκρατία στον στρατό ζητώντας σχηματισμό εθνικού στρατού[133]. Τον Δεκέμβριο του 1837,

---

[131] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 110. Η αντιπάθεια κατά των Βαυαρών είχε φτάσει σε τέτοιο βαθμός, ώστε είναι χαρακτηριστικό το επεισόδιο που έζησε ανώτερος υπάλληλος που μετέβαινε στην Πελοπόννησο. Όταν μεταφερόταν κατά το ταξίδι του, άκουσε τον αγωγιάτη να τραγουδά «ἐπειδὴ καὶ τώρα ἔχομεν καιρόν, παρασκευασθῶμεν κατὰ Βαυαρῶν».

[132] Λεβίδης, *«Η Ελπίς» του δημοσιογράφου Κωνσταντίνου Ν.Λεβίδη*, 4. Την 16 Νοεμβρίου του 1837, δέκα Βαυαροί αξιωματικοί, υπό τον στρατηγό Φέδερ, επιτέθηκαν φραστικά στον Λεβίδη, χωρίς να πάρει έκταση το γεγονός. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 153. Ο Λεβίδης σε άρθρο του στην εφημερίδα «Ελπίς» επέκρινε ακόμη και τον πατέρα του Όθωνα, βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκο, για τις επεμβάσεις του στην άσκηση της πολιτικής από τον βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα. Πετρακάκος, *ό.π.*, 476, υπος. 3.

[133] Λεβίδης, *«Η Ελπίς» του δημοσιογράφου Κωνσταντίνου Ν.Λεβίδη*, 4-5. Ο Λεβίδης καυτηρίαζε την ξενοκρατία και ζητούσε συμμετοχή των Ελλήνων στη διακυβέρνηση του βασιλείου. Η εφημερίδα «Ελπίς» θα επανεκδοθεί, υπό του Λεβίδη, μετά την επανάσταση της τρίτης Σεπτεμβρίου 1843 και την παραχώρηση συντάγματος. Η κυκλοφορία της εφημερίδας θα διαρκέσει μέχρι το 1868, όταν και πέθανε ο εκδότης της Κωνσταντίνος Λεβίδης.

παραιτήθηκε ο Ρούντχαρντ[134], εξαιτίας διαφωνιών με τον ίδιο τον Όθωνα, ο οποίος εγκαθίδρυσε καθεστώς «πατερναλιστικής απολυταρχίας» σύμφωνα με τον Άγγλο ιστορικό Ντάγκλας Ντέικιν[135]. Υπουργός των Εξωτερικών, μετά την απομάκρυνση του Ρούντχαρντ, ορίστηκε ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος. Πρόεδρος του νέου Υπουργικού Συμβουλίου ορίστηκε ο βασιλιάς Όθωνας και όχι ο υπουργός των Εξωτερικών. Ο Κλεομένης χαρακτηρίζει σφάλμα την επιλογή του Όθωνα να κρατήσει την προεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου[136].

Την προεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου θα κρατήσει ο Όθων, μέχρι το 1841, όταν θα οριστεί ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος πρωθυπουργός, ο πρώτος Έλληνας πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου. Ο Ρούντχαρντ έμεινε στην θέση του για δέκα μόνο μήνες, από τον Φεβρουάριου μέχρι τον Δεκέμβριο του 1837[137]. Η κυριότερη κατηγορία που χρησιμοποιήθηκε εναντίον του ήταν ότι λειτουργούσε ως εκπρόσωπος προς αυστριακής πολιτικής στην Ελλάδα.

Το έργο προς Αντιβασιλείας στο νομοθετικό τομέα μπορεί να αξιολογηθεί συνολικά ως αξιόλογο, αν λάβουμε υπόψη προς συνθήκες που επικρατούσαν τότε στο νεοσύστατο Βασίλειο προς

---

[134] Hering, *ό.π.*, 195-196. Ο Ρούντχαρντ είχε υποβάλει στον Όθωνα δύο αιτήσεις παραίτησης. Ο Ρούντχαρντ είχε την υποστήριξη της Ρωσίας και την αντιπάθεια της Αγγλίας, εξαιτίας της αντικατάστασης του Άρμανσπεργκ. Petropulos, *ό.π.*, 312 και 335. Η Αγγλία παρουσίαζε τον Ρούντχαρντ δημιούργημα αυστρορωσικής διπλωματίας. Finlay, *ό.π.*, 145. Ο Ρούντχαρντ ήταν οπαδός της απόλυτης μοναρχίας.

[135] Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)*, 117.

[136] Κλεομένης, *ό.π.*, 16. Ο Κλεομένης υποστηρίζει ότι ναι μεν δεν δόθηκε σε ξένους η προεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου, αλλά δεν αποδόθηκε και στους Έλληνες πολιτικούς άνδρες. Με αυτό τον τρόπο, ο Όθωνας αναλάμβανε πλήρη την ευθύνη για τις ενέργειες της κυβέρνησης και καθιστούσε και τον εαυτό του υπεύθυνο για οποιαδήποτε αποτυχία. Finlay, *ό.π.*, 168. Ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος κλήθηκε από την Κωνσταντινούπολη, όπου είχε αποσταλεί ως πρεσβευτής. Κατά τον Φίνλαιυ, ο Όθωνας δεν είχε την ικανότητα, την εμπειρία, την ενέργεια και την γενναιοδωρία, για να ασκεί την εξουσία («possessed neither ability, experience, energy, nor generocity»).

[137] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 138. Τον Μάρτιο του 1837, εκδηλώθηκαν αναταραχές, κατά την είσπραξη των φόρων στην Πάτρα. Τις αναταραχές αυτές ενθάρρυναν και οι συνταγματικοί. Τον Μάρτιο, επίσης, ξέσπασε επιδημία πανώλης στον Πόρο. Η κυβέρνηση του Ρούντχαρντ απέτυχε να αντιμετωπίσει εγκαίρως και αποτελεσματικά και τα δύο ζητήματα.

Ελλάδος[138]. Ο εμπορικός κώδικας εμπνεόταν από τον Ναπολεόντειο Κώδικα, οι κώδικες πολιτικής και ποινικής δικονομίας από ευρωπαϊκές σχετικές νομοθεσίες, χωρίς προς να λαμβάνεται υπόψη η ελληνική εμπειρία και πραγματικότητα. Η σημαντικότερη ζημία, προς, προς Αντιβασιλείας, προς σχέσεις του βασιλιά Όθωνα, με προς υπηκόους του, ήταν το αίσθημα προς υποτίμησης και παραγκώνισης των Ελλήνων, έναντι των Βαυαρών[139]. Είναι χαρακτηριστική η φράση του μετέπειτα βασιλιά του Βελγίου, πρίγκιπα Λεοπόλδου, προς τον Όθωνα, μετά την έξωσή του, από τον θρόνο, «μεγαλειότατε! Ἡ Ἀντιβασιλεία ὑπέσκαψε τὰς βάσεις τῆς βασιλείας σου!»[140].

[138] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 58.

[139] Finlay, *ό.π.*, 146. Κατά τον Φίνλαιυ, οι Βαυαροί θυσίασαν τα συμφέροντα των Ελλήνων για χάρη των συμφερόντων των ομοεθνών τους που διέμεναν στην Ελλάδα. Μελετόπουλος, *ό.π.*, 26-27. Ο Μελετόπουλος παρατηρεί ότι «ἡ κυβέρνησίς των [της Αντιβασιλείας] δὲν ἦτο πατρική, ἀλλ΄ οἱονεὶ κατακτητική».

[140] Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 27.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ (1838-1843)

1. Εισαγωγικά

Το 1838, θα εορταστεί, για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού κράτους, η επέτειος της 25ης Μαρτίου ως εθνική εορτή[1]. Η δοξολογία τελέστηκε στον ναό της Αγίας Ειρήνης παρουσία του βασιλικού ζεύγους. Το βράδυ της ίδιας ημέρας φωταγωγήθηκε η Αθήνα, η Ακρόπολη και ένας μεγάλος σταυρός που βρισκόταν στον Λυκαβηττό[2]. Εκείνη την εποχή, την Ελλάδα μάστιζε ιδιαίτερα η ληστεία. Επιπρόσθετα, τον Απρίλιο, πραγματοποιήθηκε εξέγερση στην Ύδρα[3]. Οι κάτοικοι της Ύδρας ανέμεναν την αποζημίωση του κράτους για τη συμμετοχή τους στον Αγώνα και την ζημιά που υπέστησαν στον εμπορικό τομέα. Τον Δεκέμβριο του 1839, εκδόθηκε νέος αυστηρός νόμος για τη ληστεία. Τον Ιούλιο του 1839, το βασιλικό ζεύγος έθεσε τον θεμέλιο λίθο του νέου κτηρίου του πανεπιστημίου, σε σχέδιο του Δανού αρχιτέκτονα Χριστιανού Χάνσεν[4].

Το 1839, προέκυψε και ένα άλλο ζήτημα με τη Φιλορθόδοξο Εταιρεία. Σε αυτήν την κίνηση, πρωτοστάτησε ο Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, εκδότης της «Ευαγγελικής Σάλπιγγος». Ο Οικονόμος ο εξ Οικονόμων στρεφόταν κατά κύριο λόγο εναντίον του Θεόκλητου Φαρμακίδη. Η κίνηση θεωρήθηκε υποκινούμενη από το «ρωσικό» κόμμα και από τους εν γένει ρωσόφιλους. Αφορμή, για όλη αυτή τη διαμάχη, αποτέλεσε η απόσχιση της εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η κήρυξη του αυτοκεφάλου[5].

---

[1] Πετρακάκος, *ό.π.*, 244, υπος. 5. Δεν εκδόθηκε βασιλικό διάταγμα για τον ορισμό της εορτής της 25ης Μαρτίου, γιατί πολλοί θεωρούσαν ότι, με αυτό τον τρόπο, διαγραφόταν η συνεισφορά της επανάστασης στη Μολδοβλαχία, που προηγήθηκε αυτής, στην Πελοπόννησο, στη Στερεά Ελλάδα και στα υπόλοιπα εδάφη, όπου κατοικούσαν Έλληνες.

[2] Κλεομένης, *ό.π.*, 16. Το βράδυ, κατά την διάρκεια των χορών, οι νέοι φώναζαν με ενθουσιασμό «εἰς τὴν Πόλιν! εἰς τὴν Πόλιν!».

[3] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 159-160. Αφορμή της εξέγερσης δόθηκε, όταν ο κυβερνήτης του νησιού ζήτησε να εφαρμοστεί ο νόμος για τη στρατολόγηση των νησιωτών. Οι Υδραίοι αντιδρούσαν αιτούμενοι να υπηρετούν μόνο στο Ναυτικό. Ακολούθησαν συλλήψεις, οι οποίες χειροτέρευσαν ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Λόγω της βίαιης αντίδρασης των κατοίκων, ο κυβερνήτης του νησιού κατέφυγε στον Πόρο. Ο Υπουργός των Ναυτικών, Αντώνιος Κριεζής, μετέβη στην Ύδρα και αποκατέστησε την τάξη, αφού προηγουμένως καταδικάστηκαν οι πρωταίτιοι της εξέγερσης από έκτακτο στρατοδικείο.

[4] Πανταζίδης, *ό.π.*, 17-18. Συστάθηκε και επιτροπή για συγκέντρωση χρημάτων, με σκοπό την ανέγερση του νέου κτηρίου του πανεπιστημίου.

[5] Οικονόμος (ο εξ Οικονόμων), *Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου και Οικονόμου του εξ Οικονόμων*, τόμος Β', 146-150. Και ο

Τον ίδιο χρόνο, ανέλαβε την εξουσία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ο νέος σουλτάνος Αβδούλ Μεζίτ Α' (1839-1861). Ταυτόχρονα, υιοθετήθηκαν από την Πύλη οι μεταρρυθμίσεις του λεγόμενου Τανζιμάτ. Ο υπουργός των Εξωτερικών Κωνσταντίνος Ζωγράφος διαβίβασε αυτοπροσώπως, στην Κωνσταντινούπολη, στον νέο σουλτάνο συγχαρητήρια επιστολή του βασιλιά Όθωνα. Αυτή αποτέλεσε την πρώτη εμφάνιση Έλληνα απεσταλμένου σε Οθωμανό σουλτάνο από την ίδρυση του ελληνικού κράτους[6]. Ο Ζωγράφος τιμήθηκε από τον Σουλτάνο και με οθωμανικό παράσημο. Τον Μάρτιο του 1840, οι διαπραγματεύσεις του Ζωγράφου με τον Οθωμανό υπουργό των εξωτερικών Μεχμέτ Ρεσίτ πασά οδήγησαν στην υπογραφή συνθήκης «φιλίας, εμπορίου και συμμαχίας».

Η συνθήκη αυτή απελευθέρωνε το εμπόριο μεταξύ των δύο κρατών, τις μετακινήσεις των υπηκόων τους, καθώς και προστάτευε τους διπλωματικούς εκπροσώπους των δύο κρατών[7]. Λαμβάνονταν μέτρα για την αντιμετώπιση της πειρατείας και κανονίζονταν ζητήματα δικαιοδοσίας, επί των υπηκόων των συμβαλλομένων μερών. Ουσιαστικά, ρυθμίζονταν, με αυτή την συνθήκη, πολλές εκκρεμότητες που είχαν ανακύψει, ύστερα από την ίδρυση του Βασιλείου της Ελλάδος. Η συνθήκη αυτή, όμως, δεν επικυρώθηκε από την Ελλάδα, επειδή θεωρήθηκε ότι ήταν εθνικά ζημιογόνος. Ο Ζωγράφος χαρακτηρίστηκε προδότης, από τις εφημερίδες της αντιπολίτευσης, και ασκήθηκε έντονη κριτική, κατά της υπογραφής της συνθήκης.

αντίλογος στο Φαρμακίδης, *Απολογία*, 13-18, 38-39, 43-47, όπου υποστηρίζει ο Φαρμακίδης την απόφαση για κήρυξη του αυτοκεφάλου και την προσωπική του θέση και ρόλο στο ζήτημα αυτό. Ο Φαρμακίδης κατηγορεί ευθέως τον Οικονόμο των εξ Οικονόμων ότι διέφυγε την εποχή του Αγώνα στη Ρωσία και, όταν ήλθε στην Ελλάδα μετά την κήρυξη της ανεξαρτησίας, μόνο προβλήματα και αναταραχή προξένησε στην χώρα.

[6] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 163-164. Κατά την είσοδο του ελληνικού ατμοπλοίου «Όθων», δεν ακούστηκαν οι συνηθισμένοι κανονιοβολισμοί για την υποδοχή τέτοιου είδους αντιπροσωπειών. Η ελληνική αποστολή διαμαρτυρήθηκε, αλλά οι Οθωμανοί απέδωσαν την παράλειψη σε λάθος των πυροβολητών. Για να απαλύνουν μάλιστα την δυσαρέσκεια των Ελλήνων απεσταλμένων κάλεσαν γρηγορότερα από το συνηθισμένο σε ακρόαση τον Έλληνα υπουργό των Εξωτερικών.

[7] Έλληνες πρόξενοι διορίστηκαν στη Σμύρνη, στη Θεσσαλονίκη, στα Δαρδανέλια και στην Κρήτη. Ο πρώτος Έλληνας πρέσβυς στην Κωνσταντινούπολη, που ήταν ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος, δεν είχε γίνει δεκτός από τον Σουλτάνο Μαχμούτ Β', το 1833.

Εκτός των άλλων ζητημάτων, προέκυψε το θεολογικό ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής στην νέα ελληνική γλώσσα. Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης υποστήριζε την ανάγκη της πραγματοποίησης της μετάφρασης[8]. Αντίθετα, η μερίδα του Οικονόμου του εξ Οικονόμων πρόβαλε έντονη αντίδραση σε αυτή την κίνηση.

Όσον αφορά στην παραχώρηση συντάγματος, ο ίδιος ο Όθωνας, με την υποστήριξη και την καθοδήγηση του πατέρα του, βασιλιά της Βαυαρίας, Λουδοβίκου (1825-1848) και του Αυστριακού πρεσβευτή Πρόκες φον Όστεν (παρέμεινε στην Ελλάδα από το 1834 έως το 1849), ήταν αντίθετος[9]. Η Αγγλία έθεσε το ζήτημα της παραχώρησης συντάγματος ως προϋπόθεση για την εκλογή του βασιλιά, αλλά και οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις δήλωσαν ότι έπρεπε ο Όθωνας να προβεί στην αλλαγή πολιτεύματος μόλις ενηλικιωνόταν[10]. Ο Όθωνας προσπαθούσε να τηρήσει ουδετερότητα απέναντι στα κόμματα και να μην ευνοήσει κάποιο, ώστε να αναδειχθεί κυρίαρχο απέναντι στα υπόλοιπα[11].

---

[8] Φαρμακίδης, *Απολογία*, 59-64.

[9] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 70. Οι συνθήκες, για την ίδρυση του ελληνικού κράτους και την εκλογή του Όθωνα, δεν προέβλεπαν ρητά την παραχώρηση συντάγματος. Και ο Ρούντχαρντ πίστευε ότι οι Έλληνες δεν ήταν ώριμοι για την παραχώρηση συντάγματος, Hering, *ό.π.*, 193.

[10] Ashley, *ό.π.*, 131-132. «England attached to her assent as an indispensable condition that it should be a Constitutional Monarchy...the Three Powers, on announcing the choice they had made, declared at the same time that constitutional institutions would be given by Otho as soon as game of age. This declaration was ratified by the King of Bavaria, in the name and on behalf of his son, the young King of Greece. This promise was not kept. The despotic Courts of Russia, Prussia, and Austria, naturally averse to constitutions, gladly availed themselves of the plea that the Greek was not yet ripe for representative government, in order to avoid pressing on Otho the fulfilment of his pledges. France kept aloof on the same ground, Guizot philosophizing the while with his favourite simile, that if a six hundred horse-power engine is placed in a small skiff, it must tear it to pieces instead of moving it forward. England, therefore, stood alone in her remonstrances, and naturally incurred the dislike of those whom she considered that it was her invidious duty to reproach...while France, for her own objects, took the popular, side...France, in order to retain a special influence, was secretly fostering hopes of future conquests and idealized glories».

[11] Finlay, *ό.π.*, 170. Ο Όθωνας επέλεγε υπουργούς που δεν μπορούσαν να συνεργαστούν μεταξύ τους. Hering, *ό.π.*, 194 υπος. 313. Ο Όθωνας, σε επιστολή προς τον πατέρα του, τον Ιανουάριο του 1840, χαρακτηρίζει το «αγγλικό» και «γαλλικό» κόμμα ως «ελευθεριοκαπήλους». Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 72-73.

2. Ο Όθωνας στρέφεται προς το «ρωσικό» κόμμα

Αυτή την περίοδο, συντελέστηκαν ανακατατάξεις στο «ρωσικό» κόμμα[12]. Νέοι του αρχηγοί αναδείχθηκαν ο Κωνσταντίνος Οικονόμου και ο Γενναίος Κολοκοτρώνης[13]. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμου, ο εξ Οικονόμων, χρησιμοποίησε το περιοδικό «Ευαγγελική Σάλπιγγα» για να διαδώσει τις απόψεις του για την ενίσχυση της Ορθοδοξίας. Από την άλλη, ο Γενναίος Κολοκοτρώνης, το 1836, τιμήθηκε με το αξίωμα του υπασπιστή από τον βασιλιά Όθωνα. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα Πισκατόρυ ισχυριζόταν ότι ο Γενναίος Κολοκοτρώνης επηρέαζε τον βασιλιά Όθωνα σε διάφορα θέματα. Το «ρωσικό» κόμμα, μετά από τον απηνή διωγμό, που υπέστη την προηγούμενη περίοδο, κινδύνευσε να διαλυθεί παντελώς. Ο Ρώσος πρεσβευτής Κατακάζυ προσπάθησε, με κάθε μέσο, να ενισχύσει το κόμμα. Εξαιτίας της ελληνικής καταγωγής του (προερχόταν από μανιάτικη οικογένεια) κατάφερε να κερδίσει την εμπιστοσύνη των Ελλήνων.

Το 1838, ο Όθωνας ανακαλεί στην Ελλάδα δύο στελέχη του «ρωσικού» κόμματος, τον Ανδρέα Μεταξά από την Ισπανία, όπου υπηρετούσε ως πρεσβευτής της Ελλάδας, και τον Μιχαήλ Σούτσο, από την Ρωσία. Στην Ελλάδα, έφτασε, την ίδια περίοδο, ο Γεώργιος Καποδίστριας, ο μικρότερος αδελφός του κυβερνήτη. Στο Υπουργικό Συμβούλιο, το «ρωσικό» κόμμα εκπροσωπούνταν από τον Γεώργιο Γλαράκη και τον Ανδρέα Πάϊκο[14]. Ο βασιλιάς Όθωνας αλλάζει στάση και στρέφεται, προς τη Ρωσία. Ένας από τους λόγους που προβάλλεται, για την αλλαγή της στάσης του βασιλιά, είναι και ο οικονομικός[15].

Ο Όθωνας αναζητούσε την υποστήριξη της Ρωσίας και της Γαλλίας για την χορήγηση και των υπολοίπων δόσεων του δανείου[16]. Η πρώτη δόση του δανείου των 60 εκατομμυρίων φράγκων (20 εκατομμύρια φράγκα) χρησιμοποιήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, για τη μισθοδοσία του βαυαρικού στρατεύματος και της Αντιβασιλείας[17].

---

[12] Hering, *ό.π.*, 225. Το «ρωσικό» κόμμα χαρακτηριζόταν για τη δυσπιστία προς τη Δύση. Οπαδοί του ήταν, εκείνη την εποχή, ακτήμονες, αγωνιστές, χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί, χαμηλόβαθμοι δημόσιοι υπάλληλοι, φτωχοί και μοναχοί. Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 73-74.

[13] Petropulos, *ό.π.*, 328. Ο Οικονόμος είχε έρθει από την Ρωσία, το 1834.

[14] Petropulos, *ό.π.*, 334.

[15] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 74.

[16] Petropulos, *ό.π.*, 336.

[17] Parish, *ό.π.*, 300. Οι δύο πρώτες δώσεις του δανείου εκταμιεύτηκαν το 1833.

Συνολικά, το δάνειο των 60 εκατομμυρίων σπαταλήθηκε για άλλους σκοπούς και για την πληρωμή τοκοχρεολυσίων, όχι, όμως, για την αναγέννηση της Ελλάδα[18]. Από τα 60 εκατομμύρια του δανείου τα 57 εκατομμύρια ξοδεύτηκαν στην αποζημίωση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία για την προσάρτηση της Φθιώτιδας και της Φωκίδας, σε έξοδα συντήρησης του βαυαρικού στρατού, σε τόκους και χρεολύσια και σε προμήθειες και άλλα έξοδα[19]. Η δε Γαλλία και Αγγλία καθυστερούσαν την πληρωμή της τρίτης δόσης. Το έτος 1841, πραγματοποιήθηκαν περικοπές 850 χιλιάδων δραχμών, μέσω περικοπών σε όλους τους κλάδους της διοίκησης, ελάττωσης του αριθμού των υπαλλήλων και αυξήσεως των κρατήσεων των εναπομεινάντων δημοσίων υπαλλήλων[20]. Ο ίδιος ο Όθων, με βασιλικό διάταγμα, παραχωρούσε, από την βασιλική χορηγία, το ποσό των 200 χιλιάδων δραχμών. Ο Όθων, παράλληλα, είχε συνάψει, με δική του πρωτοβουλία, χωρίς την έγκριση κανενός άλλου οργάνου, δάνειο με το Βασίλειο της Βαυαρίας[21].

---

[18] Cassard, *Οι Έλληνες και ο βασιλεύς Όθων*, 16. Ο Cassard υποστηρίζει ότι μόνο 10 από τα 60 εκατομμύρια γαλλικά φράγκα εισήλθαν στο κρατικό ταμείο του Βασιλείου της Ελλάδος.

[19] Ασπρέας, *ό.π.*, 154, υπος. 1. Κατά τον Ασπρέα, από τα 60 εκατομμύρια κρατήθηκαν 11.222.598 εκατομμύρια προς αποζημίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την εξαγορά της Φθιώτιδας και της Φωκίδας, 1.215.947 εκατομμύριο δόθηκε προς τη Ρωσία για την προκαταβολή που χορήγησε στον Καποδίστρια, 333.333 χιλιάδες προς τη Γαλλία πάλι για την ανωτέρω προκαταβολή, 341.343 χιλιάδες προς εξυπηρέτηση των δανείων του 1824 και 1825, 249.225 χιλιάδες προς τον Φιλέλληνα Εϋνάρδο για την προαναφερθείσα προκαταβολή στον Καποδίστρια, 14.167.283 εκατομμύρια για έξοδα συντήρησης του βαυαρικού στρατού και της Αντιβασιλείας. Τέλος παρακρατήθηκαν 32.496.682 εκατομμύρια προς εξυπηρέτηση τοκοχρεολυσίων και λοιπών εξόδων του δανείου των 60 εκατομμυρίων. Βούλγαρης, *ό.π.*, 74-75.

[20] Κλεομένης, *ό.π.*, 19-21. Το βασιλικό διάταγμα του Όθωνα, για την παραχώρηση των 200 χιλιάδων δραχμών, εκδόθηκε συμβολικά την 25 Μαρτίου 1842. Επειδή, τελικά, δεν αρκούσαν αυτές οι περικοπές, απολύθηκαν δημόσιοι υπάλληλοι, αλλά και στρατιωτικοί, από τις υπηρεσίες τους.

[21] Ευαγγελίδης, *ό.π.* 181, 214-215. Ασπρέας, *ό.π.*, 201. Ο Όθων είχε συνάψει το δάνειο αυτό, με σκοπό κυρίως να αποπερατώσει τα νέα Ανάκτορα στην Αθήνα. Η αποπληρωμή του δανείου είχε οριστεί να γίνει εντός δύο ετών, αλλά καμία ελληνική κυβέρνηση δεν αναγνώρισε το χρέος και για αυτό τον λόγο δεν αποπληρωνόταν. Τελικά, το 1878 ο καγκελάριος Βίσμαρκ απαίτησε την πλήρη αποπληρωμή του δανείου προκειμένου να ενσωματωθεί η Θεσσαλία στο Βασίλειο της Ελλάδος. Τα Ανάκτορα θεμελιώθηκαν, από τον πατέρα του Όθωνα, Λουδοβίκο, κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα, τον Ιανουάριο του 1836. Ολοκληρώθηκε η κατασκευή τους, το 1838. Το σχέδιο των ανακτόρων είχε γίνει από τον Βαυαρό Γκαίρτνερ. Χρησιμοποιήθηκε πεντελικό μάρμαρο για την

Ως αντίδραση, συνεργάστηκαν το «γαλλικό» και το «αγγλικό» κόμμα και σχημάτισαν την αντιπολίτευση, με κοινό σύνθημα την παραχώρηση συντάγματος. Με αυτούς, συντάχθηκαν τόσο οπλαρχηγοί του Αγώνα, όπως ο Μακρυγιάννης, όσο και μορφωμένοι Έλληνες, όπως ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος και άλλοι. Η εφημερίδα του «ρωσικού» κόμματος, ο «Αιών», τασσόταν υπέρ του συστήματος της απόλυτης μοναρχίας. Αργότερα, την Άνοιξη του 1839, όμως, οι συντάκτες της εφημερίδας αλλάζουν πολιτική και τάσσονται υπέρ της παραχώρησης συντάγματος. Ο Ρώσος πρεσβευτής Κατακάζυ άφηνε να διαφανεί ότι η Ρωσία δεν θα ήταν αντίθετη στην λειτουργία ολιγομελούς κοινοβουλευτικού σώματος.

3. Η «Φιλορθόδοξος Εταιρεία»

Ένα άλλο ζήτημα, που ανέκυψε το 1839, ήταν η αποκάλυψη της συνωμοσίας της «Φιλορθοδόξου Εταιρείας»[22]. Ο Μακεδόνας οπλαρχηγός Εμμανουήλ Παπάς παρέδωσε έγγραφα στον Όθωνα με τα οποία οι συνωμότες, ο Νικήτας Σταματελόπουλος και ο Γεώργιος Καποδίστριας, σχεδίαζαν απαγωγή του βασιλιά Όθωνα, κατά τη διάρκεια της δοξολογίας για την Πρωτοχρονιά του 1840. Στόχος των απαγωγέων ήταν να πιέσουν τον βασιλιά να ασπαστεί το ορθόδοξο δόγμα ή να παραιτηθεί[23]. Η κυβέρνηση συνέλαβε τον Γεώργιο Καποδίστρια, τον Νικήτα Σταματελόπουλο και τον Μάρκο Ρενιέρη. Όλοι προέρχονταν από το «ρωσικό» κόμμα.

Ο βασιλιάς, κατά τον Άγγλο πρεσβευτή Λάυονς, δεν τολμούσε να δυσαρεστήσει μία Μεγάλη Δύναμη, όπως η Ρωσία, καταδικάζοντας μέλη από την ηγετική της ομάδα. Ο Γεώργιος Γλαράκης απομακρύνθηκε, όμως, από την κυβέρνηση[24]. Έτσι, ο Όθωνας άρχισε να στρέφεται σταδιακά προς τους «συνταγματικούς» και να αντικαθιστά στελέχη στη δημόσια διοίκηση, που ανήκαν στο

κατασκευή τους. Στον προθάλαμο υπήρχαν εικόνες, φιλοτεχνημένες από τον Βαυαρό καλλιτέχνη Κορνήλιο, που αναπαριστούσαν την άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο και στην Αθήνα.

[22] Hering, *ό.π.*, 287. Η «Φιλορθόδοξος Εταιρεία», με τον Κοσμά Φλαμιάτο, στρεφόταν κατά της παραχώρησης συντάγματος. Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 77-79.

[23] Petropulos, *ό.π.*, 365.

[24] Ο Μακρυγιάννης ισχυρίζεται ότι στη «Φιλορθόδοξο Εταιρεία» συμμετείχαν ο Γλαράκης, ο Οικονόμος και ο Μεταξάς. Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 79-80. Γούδας, *ό.π.*, 62.

«ρωσικό» κόμμα, με προσωπικότητες προερχόμενες από το «αγγλικό» και το «γαλλικό» κόμμα[25]. Η δίκη έγινε, τον Ιούλιο του 1840, και, τελικά, αθωώθηκαν και οι τρεις κατηγορούμενοι[26].

4. Η κυβέρνηση Μαυροκορδάτου

Τον Φεβρουάριο του 1841, τοποθετήθηκε υπουργός των Εξωτερικών και πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου ο ηγέτης του «αγγλικού» κόμματος, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος[27]. Η πρόσκληση του Μαυροκορδάτου έγινε κατόπιν προτροπής και της Γαλλίας[28]. Μάλιστα, ο Μαυροκορδάτος, προτού αφιχθεί στην Αθήνα, επισκέφθηκε το Παρίσι και συναντήθηκε με τον Γάλλο υπουργό των Εξωτερικών Φρανσουά Γκιζώ[29].

Ταυτόχρονα, ο Σπυρίδων Τρικούπης στάλθηκε πρεσβευτής στο Λονδίνο[30]. Με αυτό τον τρόπο, έλπιζε ο Όθωνας ότι θα κέρδιζε την συμπάθεια του Άγγλου πρεσβευτή Λάυονς και της κυβέρνησής του[31]. Ο υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας Πάλμερστον θεώρησε ότι η απομάκρυνση του Τρικούπη από την Ελλάδα, σκοπό είχε να αποδυναμωθεί η επιρροή του «αγγλικού» κόμματος, αλλά και να καταστήσει το υπουργικό έργο του Μαυροκορδάτου ιδιαίτερα δύσκολο[32]. Ο Μαυροκορδάτος, όταν έφτασε στην Αθήνα, ζήτησε από τον Όθωνα την κατάργηση του Ανακτοβουλίου, που αποτελούνταν από Βαυαρούς, και την ανάθεση του Υπουργείου Στρατιωτικών σε

---

[25] Petropulos, *ό.π.*, 374.

[26] Petropulos, *ό.π.*, 275. Ο Όθωνας απέλασε τον Καποδίστρια από την Ελλάδα και περιόρισε τον Σταματελόπουλο.

[27] Hering, *ό.π.*, 199-200. Ο Μαυροκορδάτος υποστήριζε ότι η Ελλάδα έπρεπε πρώτα να εξελιχθεί και αναπτυχθεί εσωτερικά και ύστερα να επιδιώξει εδαφική επέκταση. Το «αγγλικό» κόμμα πρέσβευε το αντιπροσωπευτικό σύστημα, τη διάκριση των εξουσιών και την παραχώρηση συντάγματος. Ο Hering χαρακτηρίζει τις θέσεις του «αγγλικού» κόμματος ρεαλιστικές.

[28] Ασπρέας, *ό.π.*, 155. Η γαλλική κυβέρνηση υπέδειξε στον Όθωνα την ανάδειξη του Μαυροκορδάτου στην πρωθυπουργία, μέσω του πρεσβευτή της Ελλάδας στο Παρίσι Ιωάννη Κωλέττη. Ο Ασπρέας αποδίδει στη γαλλική διπλωματία πολιτικό υπολογισμό, γιατί σε περίπτωση αποτυχίας της κυβερνήσεως Μαυροκορδάτου, θα απογοητεύονταν οι οπαδοί του «αγγλικού» κόμματος και θα περιοριζόταν η επιρροή του.

[29] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 182.

[30] Petropulos, *ό.π.*, 511.

[31] Petropulos, *ό.π.*, 512 και 514. Ο Πετρόπουλος υποστηρίζει ότι ο Λάυονς μετέτρεψε το «αγγλικό» κόμμα σε δική του φατρία. Ο Μέττερνιχ έγραφε για τον Λάυονς ότι ήξερε τα πάντα ότι συνέβαινε στην Ελλάδα.

[32] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 84.

Έλληνα και όχι σε Βαυαρό, όπως γινόταν μέχρι τότε. Παράλληλα, απαίτησε να κατέχει ο ίδιος την προεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου και όχι ο Όθωνας. Ο Μαυροκορδάτος μιλούσε για συγκερασμένη απολυταρχία[33]. Κατά τον Πετρόπουλο, το πρόγραμμα Μαυροκορδάτου βρισκόταν ανάμεσα στο συντηρητισμό των Ελλήνων και στο μετριοπαθή φιλελευθερισμό της Ευρώπης[34]. Ο βασιλιάς δεν δέχτηκε τις προτάσεις του Μαυροκορδάτου[35]. Εναντίον των προτάσεων του Μαυροκορδάτου, τάχθηκαν τόσο οι πρεσβευτές της Βαυαρίας και Αυστρίας, όσο και το Ανακτοβούλιο. Κατόπιν, κανένας πολιτικός δεν δεχόταν να αντικαταστήσει τον Μαυροκορδάτο, αν προηγουμένως δεν γινόταν δεκτές οι θέσεις του Μαυροκορδάτου.

Τον Ιούλιο του 1841, ίσως από τον φόβο λαϊκής εξέγερσης, ο Όθωνας ανέθεσε το Υπουργείο των Στρατιωτικών στον Ανδρέα Μεταξά και, με αυτό τον τρόπο, πείστηκε να ορκισθεί ο Μαυροκορδάτος υπουργός των Εσωτερικών. Τα υπόλοιπα κόμματα αντιπροσωπεύονταν ισότιμα στην κυβέρνηση. Την κυβέρνηση Μαυροκορδάτου αποτέλεσαν ο ίδιος ως πρωθυπουργός και υπουργός των Εσωτερικών, ο Δημήτριος Χρηστίδης υπουργός των Εξωτερικών, ο Σπυρίδων Βαλέττας των Εκκλησιαστικών, ο Λέων Μελάς της Δικαιοσύνης, ο Αντώνιος Κριεζής επί των Ναυτικών, ο Γεώργιος Τισσαμενός των Οικονομικών και ο Ανδρέας Μεταξάς, ο πρώτος Έλληνας των Στρατιωτικών. Ο Όθων κατήργησε το Ανακτοβούλιο και το αντικατέστησε από το Ιδιαίτερο Γραφείο του Βασιλέως. Ουσιαστικά ο Όθων συνέχιζε να έχει ένα όργανο που λειτουργούσε παράλληλα με το Υπουργικό Συμβούλιο.

Έτσι, ο Μαυροκορδάτος αναγκάστηκε να οδηγηθεί σε παραίτηση, μετά από ενάμιση μήνα πρωθυπουργίας. Η παραίτηση έγινε δεκτή για λόγους υγείας[36]. Ο Μαυροκορδάτος, στην επιστολή παραίτησης,

---

[33] Δραγούμης, *ό.π.*, 48, όπου τα πρακτικά της συνεδριάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου.

[34] Petropulos, *ό.π.*, 531.

[35] Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 24. Κατά τον Σωφρονιάδη, «ὁ Ὄθων ἦτο κατὰ βάθος ἀγαθὸς ἡγεμών». Η Αντιβασιλεία, όμως, του είχε διδάξει τον απολυταρχικό τρόπο άσκησης της διοίκησης, κατά τον οποίο οι υπουργοί θεωρούνταν υπάλληλοι του κράτους, οι οποίοι όφειλαν να υπακούσουν στις διαταγές του ηγεμόνα.

[36] Δραγούμης, *ό.π.*, 52. Ο Μαυροκορδάτος διατυπώνει σε επιστολή του στον Κριεζή την δυσαρέσκειά του, γιατί η παραίτησή του αποδόθηκε «εἰς τὸν λόγον τῆς πασχούσης ὑγείας μου, μηδόλως ἀπαντώμενον ἐν τῇ ἀναφορᾷ μου...ἠμποροῦσε νὰ μὴ γενῇ καμμία μνεία αὐτῆς». Ο Μαυροκορδάτος παραδέχεται ότι έπασχε από

αναφέρει χαρακτηριστικά «ἡ ὑπηρεσία τρέχει κίνδυνον ἐντελοῦς παραλυσίας»[37]. Η συνεργασία, όμως, με τον βασιλιά ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Ενδεικτική είναι η κωλυσιεργία για την κατάργηση του περίφημου Ανακτοβουλίου. Αναπόφευκτα, ο Μαυροκορδάτος οδηγήθηκε σε παραίτηση, τον Αύγουστο του 1841. Αυτή η παραίτηση του Μαυροκορδάτου θεωρείται, από πολλούς μελετητές, ότι αποτέλεσε τον καταλύτη, που οδήγησε στην επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου[38]. Ο Μαυροκορδάτος, με την σθεναρή στάση του απέναντι στο βασιλιά, κατέστησε φανερό ότι ο ίδιος ο Όθωνας ήταν αυτός, ο οποίος δεν ήθελε να αποδώσει την εξουσία στους Έλληνες πολιτικούς και όχι οι Βαυαροί σύμβουλοί του[39].

Το 1840, πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη εξέγερση των Ελλήνων, όπου εξέλεξαν Συνέλευση και προσωρινή κυβέρνηση. Η κυβέρνηση ονομάστηκε «Κρητῶν Πολιτεία»[40]. Όταν οι Κρητικοί ζήτησαν την ένωση με την Ελλάδα και όχι την αυτονομία, όπως ήταν ο αρχικός στόχος, προκάλεσαν την αντίδραση των Οθωμανών και των Άγγλων. Η επανάσταση καταπνίγηκε. Ο Όθων, επειδή σιωπηλά στήριζε το κίνημα, προκάλεσε την αντίδραση και την δυσαρέσκεια των Άγγλων[41].

ασθένεια, αλλά αυτή του η ασθένεια δεν τον εμπόδισε να συμμετάσχει στα υπουργικά συμβούλια και να επιτελεί τα καθήκοντά του.

[37] Δραγούμης, *ό.π.*, 50-51, όπου παρατίθεται ολόκληρη η επιστολή παραίτησης του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου προς τον βασιλιά Όθωνα. Εκεί αποκαλύπτει ότι και άλλη μία φορά είχε υποβάλει την παραίτησή του από την πρωθυπουργία προφορικά.

[38] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 86. Ασπρέας, *ό.π.*, 156. Ο Μαυροκορδάτος είχε καλές προθέσεις και έβαζε το εθνικό συμφέρον πάνω από το κομματικό.

[39] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 87. Οι Βαυαροί, τελικά, δεν κατάφεραν να εξοικειωθούν με τον ελληνικό λαό.

[40] Φιλάρετος, *ό.π.*, 92. Η Αγγλία δεν ήθελε να ενωθεί η Κρήτη με την Ελλάδα, γιατί η Κρήτη έχει σπουδαία στρατηγική θέση στην Ανατολική Μεσόγειο για τα αγγλικά συμφέροντα. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 187-190. Οι Κρητικοί, όταν ρωτήθηκαν για ποιον λόγο επαναστάτησαν, απάντησαν στον Άγγλο ναύαρχο ότι «ἐμεῖς δὲν θέλομεν οὔτε Ἄγγλους οὔτε ἡγεμονίαν (αυτονομία)· θέλομεν τὴν ἕνωσιν τῆς πατρίδος μας μετὰ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος».

[41] Δραγούμης, *ό.π.*, 240. Ο Πάλμερστον, όταν πληροφορήθηκε ότι ο Όθωνας υποστήριζε την εξέγερση στην Κρήτη, αντέδρασε με εκνευρισμό και απείλησε ότι θα στείλει μία αγγλική φρεγάτα για να μεταφέρει τον βασιλιά της Ελλάδος εκεί από όπου ήρθε.

5. Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας

Τον Απρίλιο του 1841, είχε ιδρυθεί η Εθνική Τράπεζα από τον Γεώργιο Σταύρου, που κατείχε και το εκδοτικό προνόμιο και άρχισε να λειτουργεί το 1842[42]. Η Εθνική Τράπεζα έλυσε το μεγάλο πρόβλημα του δανεισμού στη χώρα, γιατί μέχρι τότε ο τόκος κυμαινόταν από 24 έως 30%, ενώ η Εθνική Τράπεζα δάνειζε με 10%[43]. Το 1840, στην Ιόνιο Πολιτεία, είχε συσταθεί η Ιονική Τράπεζα, με εκδοτικό προνόμιο και υποκαταστήματα στην Κέρκυρα, Ζάκυνθο και Κεφαλονιά.

Από το 1834, αντιπρόσωποι του οίκου Wright, με μεσολαβητή τον Δρακάτο Παπανικόλα και τον Άγγλο Γλας, επιδίωκαν την έγκριση του ελληνικού κράτους για την ίδρυση τράπεζας. Η πρόταση της εταιρείας περιλάμβανε και την αγορά των εθνικών γαιών, με σκοπό να ιδρυθεί και μία δεύτερη τράπεζα η λεγομένη των «Αποικιών»[44]. Η τελευταία επιδίωξη της εταιρείας προκάλεσε την αντίδραση της κοινής γνώμης και απορρίφθηκε. Ο Γλας είχε ζητήσει να μην υπάρχει η δυνατότητα ίδρυσης άλλης τράπεζας στην Ελλάδα, αλλά και αυτή η απαίτησή του απορρίφθηκε.

Επίσης, τον Μάρτιο του 1835, εμφανίζεται ο Παραμυθιώτης, ως αντιπρόσωπος ξένων κεφαλαίων, με πρόταση για διάθεση 12 εκατομμυρίων δραχμών σε γεωργικά δάνεια, αποκλειστικά στους νομούς Αργολίδας και Αχαΐας[45]. Ο κεφαλαιούχος ήταν άγνωστος, με υπόνοιες μόνο για κάποιον τραπεζίτη της Βιέννης. Η προσπάθεια, τελικά, δεν προχώρησε. Άλλη κίνηση για τραπεζικό ίδρυμα έγινε από τον Ιωάννη Χατζηπέτρου, τον Σεπτέμβριο του 1835, ο οποίος ισχυριζόταν ότι θα διέθετε το ποσό των 2 εκατομμυρίων ταλλήρων. Δυστυχώς, όμως, και η προσπάθεια του Χατζηπέτρου δεν τελεσφόρησε.

---

[42] Ζωγράφος, *Ιστορία της ιδρύσεως της Εθνικής Τραπέζης (1833-1843)*, τόμος Α΄, 4. Επί της διοίκησης του Ιωάννη Καποδίστρια είχε ιδρυθεί η Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα, η οποία κατόπιν έπαψε να λειτουργεί.

[43] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 191.

[44] Ζωγράφος, *ό.π.*, 30-31, 37-39, 41 και 44. Η εφημερίδα «Αθηνά» επέκρινε τη συγκεκριμένη προσπάθεια του αντιπροσώπου Γλας, ενώ, από την άλλη πλευρά, ο «Σωτήρ» την επιδοκίμαζε.

[45] Ζωγράφος, *ό.π.*, 48-49 και 52.

Τον Ιανουάριο του 1836, δημοσιεύτηκε ο περί τραπέζης νόμος, που αποτελούνταν από 11 άρθρα[46]. Για την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, απαιτούνταν τουλάχιστον 28 εκατομμύρια δραχμές ως κεφάλαιο. Το ύψος του κεφαλαίου θεωρήθηκε υπερβολικό για την εποχή εκείνη. Την 30 Ιουλίου 1836, το Συμβούλιο της Επικρατείας υπέβαλε στον βασιλιά Όθωνα αναφορά, στην οποία επισήμαινε την ανάγκη ίδρυσης τραπέζης[47].

Τον Μάρτιο του 1837, εμφανίζεται νέος απεσταλμένος του οίκου Wright, ο Άγγλος Βάλβδιν. Ο Άγγλος απεσταλμένος έτυχε ψυχρής υποδοχής από τον πρωθυπουργό Ρούντχαρντ[48]. Τον Απρίλιο του 1837, ο Βάλβδιν έστειλε επιστολή στον Όθωνα, με την οποία διαμαρτυρόταν για την συμπεριφορά του πρωθυπουργού Ρούντχαρντ και για τη διακοπή των συζητήσεων[49].

Στα τέλη του 1837, εμφανίζεται ο Ελβετός φιλέλληνας τραπεζίτης Εϋνάρδος ως πιθανός κεφαλαιούχος της υπό ίδρυση τράπεζας[50]. Ο Ελβετός φιλέλληνας πρότεινε την ίδρυση προεξοφλητικής τράπεζας. Μάλιστα, έγινε προσπάθεια ίδρυσης τράπεζας, από κοινού του Εϋνάρδου με τον οίκο Wright, οι οποίες δεν απέδωσαν καρπούς. Τον Ιούνιο του 1837, ο Άγγλος Γκρην λαμβάνει άδεια για την ίδρυση της «Χρηματιστικής Τράπεζας» στο Ναύπλιο, η οποία θα επεκτείνει τη δραστηριότητά της και στον Πειραιά[51].

Τον Ιούνιο του 1838, συστάθηκε επιτροπή από υπουργούς και άλλες προσωπικότητες, με πρόεδρο τον Γεώργιο Γλαράκη, υπουργό των

---

[46] Πετσαλής, *Συλλογή απάντων των νόμων, διαταγμάτων, διαταγών του στρατού του Βασιλείου της Ελλάδος, εγκυκλίων, οδηγιών και ειδοποιήσεων των γραμματειών, συνθηκών της Ελλάδος μετά των άλλων εθνών*, τόμος Α', 382-384, όπου ολόκληρο το κείμενο του βασιλικού διατάγματος.

[47] Ζωγράφος, *ό.π.*, 66-67.

[48] Ζωγράφος, *ό.π.*, 84-85 και 93, υπος. 1. Μία εξήγηση της στάσης του πρωθυπουργού Ρούντχαρντ, απέναντι στον Άγγλο απεσταλμένο, ήταν το γεγονός ότι αντιπαθούσε τους Άγγλους.

[49] Ζωγράφος, *ό.π.*, 100-102, όπου η επιστολή του Βάλβδιν. Στην επιστολή αυτή, ο Άγγλος απεσταλμένος αναφέρει ότι ο Ρούντχαρντ, όταν τον δέχτηκε, δεν του προσέφερε κάθισμα και δεν δέχτηκε ούτε καν να δει τα έγγραφα που του προσκόμισε.

[50] Ζωγράφος, *ό.π.*, 115, υπος. 1, 127 και 190. Με βασιλικό διάταγμα, τον Ιούλιο του 1837, στον Εϋνάρδο απονεμήθηκε ο Μεγαλόσταυρος του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος. Η εφημερίδα «Σωτήρ» υποστήριζε τις προσπάθειες του Εϋνάρδου για ίδρυση τράπεζας, ενώ η «Αθηνά» αντιδρούσε.

[51] Πετσαλής, *ό.π.*, 781-782, όπου το βασιλικό διάταγμα της 24 Ιουνίου 1837. Τον Ιούνιο του 1840, λειτούργησε η ανωτέρω «Χρηματιστική Τράπεζα» Πειραιώς-Πατρών.

Εσωτερικών και Εκκλησιαστικών, με σκοπό την συζήτηση των νομοσχεδίων για την ίδρυση τράπεζας.

Έτσι, φτάνουμε το 1841, για να ιδρυθεί η Εθνική Τράπεζα. Την 30 Μαρτίου 1841, εκδόθηκε βασιλικό διάταγμα «περί ιδρύσεως Εθνικής Τραπέζης», αλλά και το «περί της ασφαλείας του της υποθήκης δικαιώματος, ως προς τα δάνεια της Εθνικής Τραπέζης». Η Εθνική Τράπεζα άρχισε την λειτουργία της τυπικά την 1 Ιανουαρίου 1842 και ουσιαστικά την 22 Ιανουαρίου 1842[52].

6. Στροφή Όθωνα προς το «γαλλικό» κόμμα

Αμέσως μετά την παραίτηση Μαυροκορδάτου, ανέλαβε υπουργός Εσωτερικών το ηγετικό στέλεχος του «γαλλικού» κόμματος Δημήτριος Χρηστίδης. Πλέον, μετά την αποτυχία των κυβερνήσεων του «ρωσικού» και του «αγγλικού» κόμματος, έμενε το «γαλλικό» κόμμα να δοκιμάσει να ασκήσει εξουσία υπό τον ασφυκτικό έλεγχο του ίδιου του βασιλιά. Ο Όθωνας κατήργησε το Ανακτοβούλιο, αλλά μετονομάστηκε σε Ιδιαίτερο Γραφείο του Βασιλέως και συνέχισε να λειτουργεί. Η εφημερίδα «Αθηνά» ισχυριζόταν ότι, το 1842, υπηρετούσαν στον ελληνικό στρατό 112 Βαυαροί, 20 στο Υπουργείο Στρατιωτικών, 35 στο Υπουργείο Εσωτερικών[53].

Το «γαλλικό» κόμμα δεν κατάφερε, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του, να ελέγξει την δημόσια διοίκηση, με τον τρόπο, που το έκανε το «ρωσικό» κόμμα. Το «γαλλικό» κόμμα περιλάμβανε στις τάξεις του στελέχη, που εκπροσωπούσαν σχεδόν όλες τις κοινωνικές τάξεις[54]. Έτσι, το «γαλλικό» κόμμα αποτελούνταν από διάφορες ομάδες και δεν αποτελούσε έναν συμπαγή οργανισμό, όπως, βέβαια, συνέβαινε, και με τα άλλα δύο κόμματα. Οι παλαιοί καπεταναίοι και οι απλοί αγωνιστές της Επανάστασης στήριζαν τον Κωλέττη και την πολιτική του[55]. Ο Όθωνας, επίσης, έδειχνε μεγάλο

---

[52] Ζωγράφος, *ό.π.*, 318 και 334.

[53] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 87.

[54] Petropulos, *ό.π.*, 551 και 557. Η Γαλλία στην Ελλάδα δεν συμμετείχε στους κομματικούς μηχανισμούς αλλά ασκούσε άμεσο έλεγχο μέσω του Regny.

[55] Ασπρέας, *ό.π.*, 203. Το κόμμα, μάλιστα, το «γαλλικό» ονομαζόταν παράλληλα και της «φουστανέλλας». Αντίθετα, το «αγγλικό» κόμμα, του οποίοι αρχηγός ήταν ο Φαναριώτης Μαυροκορδάτος, ονομαζόταν περιφρονητικά της «ρεδιγκότας», καθώς οι περισσότεροι οπαδοί του ντύνονταν με ευρωπαϊκά ενδύματα και προέρχονταν από την Ευρώπη ή ήταν Φαναριώτες.

σεβασμό για τους αγωνιστές της Επανάστασης[56]. Ο αρχηγός του «γαλλικού» κόμματος Ιωάννης Κωλέττης ήταν αυτός που κρατούσε ενωμένες τις διάφορες ομάδες. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ προσπαθούσε να ενισχύσει την παρουσία του «γαλλικού» κόμματος στην ελληνική πολιτική σκηνή[57].

Μετά το επεισόδιο με τον Μαυροκορδάτο, ο Τύπος ασκούσε κριτική στις πολιτικές αποφάσεις του Όθωνα, αλλά και στο ίδιο το πρόσωπο του βασιλιά[58]. Είναι χαρακτηριστικό ότι, μετά την παραίτηση του Μαυροκορδάτου, ο κόσμος έσπευσε να τον ενισχύσει οικονομικά, καθώς ο Μαυροκορδάτος δεν διέθετε άλλο μέσο βιοπορισμού. Η λαϊκή αυτή ανταπόκριση έδειξε την απήχηση, που είχε το πρόγραμμα του Μαυροκορδάτου στον ελληνικό λαό. Το 1842, το «αγγλικό» και το «ρωσικό» κόμμα ενεργούσαν σαν να βρίσκονταν σε κάποιου είδους συνασπισμό[59]. Κοινός τους στόχος ήταν η παραχώρηση συντάγματος.

7. Η επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου και η παραχώρηση Συντάγματος

Ο βασιλιάς Όθωνας, από την άφιξή του στην Ελλάδα, συγκεκριμένα στο Ναύπλιο, την 25 Ιανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1833[60], κυβέρνησε απολυταρχικά, χωρίς να συστήσει αντιπροσωπευτικό σώμα. Ο Όθωνας δεν είχε αναλάβει την υποχρέωση, εκ των συνθηκών που συνέστησαν το νέο Βασίλειο της Ελλάδος, να παραχωρήσει σύνταγμα[61]. Ο ίδιος, μάλιστα, ο πατέρας του, Λουδοβίκος, τον συμβούλευε να συγκεντρώσει όλες τις εξουσίες στα χέρια του και να κυβερνήσει, χωρίς την σύσταση κοινοβουλίου και την παραχώρηση συντάγματος[62]. Η Αντιβασιλεία αποτέλεσε

[56] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 91.

[57] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 88.

[58] Ο «Αιών» και η «Αθηνά» κατηγορούσαν την Βαυαροκρατία, τις ξένες ιεραποστολές και γενικά την επίδραση της Δύσης, Petropulos, *ό.π.*, 566.

[59] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 89.

[60] Στη Δύση χρησιμοποιούνταν ήδη από εκείνη την εποχή το γρηγοριανό ημερολόγιο, ενώ στην Ελλάδα εισήχθη το 1923.

[61] Πετρακάκος, *ό.π.*, 452, υπος. 8. Στην αγγλική Βουλή, τον Απρίλιο του 1833, κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου για τις εγγυήσεις του ελληνικού δανείου των 60 εκατομμυρίων γαλλικών φράγκων, ο εισηγητής Paixhaus αποκάλυψε ότι για λόγους αβρότητας, προς την απολυταρχική Ρωσία, δεν έγινε κανένας λόγος για την παραχώρηση συνταγματικού πολιτεύματος.

[62] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 112.

ουσιαστικά την κυβέρνηση της Ελλάδας μέχρι την ενηλικίωση του Όθωνος την 20 Μαΐου/1 Ιουνίου 1835[63].

Η Αγγλία, ενώ αρχικά δεν υποστήριζε την παραχώρηση συντάγματος από τον Όθωνα, κατά το 1843 πλέον, με δήλωση του πρεσβευτή της Λάυονς προς τον Γάλλο συνάδελφό του στην Αθήνα, η βρετανική πολιτική άλλαξε. Υποστηριζόταν ότι η ύπαρξη συντάγματος θα αποτελούσε ανάχωμα στη ρωσική επιρροή στην ελληνική πολιτική[64]. Ο Βρετανός Υπουργός των Εξωτερικών Πάλμερστον, τον Σεπτέμβριο του 1834, σε γράμμα του στον Σπυρίδωνα Τρικούπη, αρχηγό της αγγλικής φατρίας, υποστήριζε ότι ελληνικό Έθνος, χωρίς συνταγματικούς θεσμούς, είναι αδύνατον να υπάρξει[65]. Αργότερα θα ταχθεί ανοιχτά κατά της διακυβερνήσεως του Όθωνα και του απολυταρχικού τρόπου διοίκησης[66].

Ο Λουδοβίκος, βασιλιάς της Βαυαρίας και πατέρας του Όθωνα, ήταν αντίθετος στην παραχώρηση συντάγματος[67]. Ο υπουργός Εξωτερικών, όμως, της Βαυαρίας, σε διακοίνωσή του προς τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών, την 19/31 Ιουλίου 1832, δεσμεύθηκε ότι πρώτιστη φροντίδα της Αντιβασιλείας θα αποτελούσε η συγκρότηση εθνικής συνέλευσης[68].

Στη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου της Αθήνας, η οποία, με διάταγμα της 18/30 Σεπτεμβρίου 1834, είχε αντικαταστήσει το

---

[63] Ασπρέας, *ό.π.*, 145, υπος. 1. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 96 και 102. Υπήρχε η σκέψη να στεφθεί ο Όθωνας διά χρίσματος αλλά θεωρήθηκε ότι έτσι θα άλλαζε δόγμα και θα γινόταν ορθόδοξος. Με αυτό τον τρόπο, με χρίσμα δηλαδή, στέφονταν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες. Αυτό θεωρούνταν ότι θα αποτελούσε ένδειξη της συνέχειας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Τελικά απορρίφθηκε αυτή η πρόταση.

[64] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 113.

[65] Πετρακάκος, *ό.π.*, 468. Τα ακριβή λόγια του Πάλμερστον ήταν «ἀληθῶς εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον ἡ Ἑλλὰς νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ συντάγματος». Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 113. Ο Μαρκεζίνης παρατηρεί ότι η αγγλική πίεση για την παραχώρηση συντάγματος υποχώρησε κατά την περίοδο διακυβέρνησης από τον κόμη Άρμανσπεργκ, ενώ εντάθηκε πάλι μετά την απομάκρυνσή του από την εξουσία. Ο Άρμανσπεργκ αποτελούσε τον εκλεκτό της αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα.

[66] Ashley, *ό.π.*, 182-184. Σε επιστολή του, την 6 Νοεμβρίου 1851, στον αδελφό του που ήταν τότε πρεσβευτής της Αγγλίας στη Νάπολη, καταλήγει ως προς την διακυβέρνηση του βασιλιά Όθωνα «Really, such sovereigns as those who rule over Naples and Greece are enough to make men Republican».

[67] Trost, *ό.π.*, 52. Σε επιστολή του Λουδοβίκου, με ημερομηνία 8 Φεβρουαρίου 1840, ο Βαυαρός βασιλιάς παρατηρούσε ότι «des Landes Unglück wäre, wenn jesso Hellas eine Verfassung bekäme».

[68] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 115, υπος. 33.

Ναύπλιο ως πρωτεύουσα του ελληνικού βασιλείου[69], την 5/17 Ιανουαρίου 1837 ο Μακρυγιάννης, που ήταν πρόεδρος του σώματος, παρότρυνε τους δημοτικούς συμβούλους να εγκρίνουν ψήφισμα, με αίτημα την παραχώρηση συντάγματος το οποίο θα επιδίδονταν στον βασιλιά Όθωνα. Αναφέρει ο Μακρυγιάννης ότι οι δημοτικοί σύμβουλοι αποφάσισαν ότι «με αυτόν τον τρόπο δεν διοικιόμαστε, με το «έτσι θέλω» του κάθε ενού»[70]. Το ψήφισμα στάλθηκε στον Άρμανσπεργκ και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Ελπίς». Ο Άρμανσπεργκ διέταξε την σύλληψη του Μακρυγιάννη, αλλά ο τελευταίος επικαλέστηκε ασθένεια και περιορίστηκε στην οικία του, μέχρι την επιστροφή του Όθωνα στην Αθήνα[71]. Ο Άρμανσπεργκ διέλυσε το Δημοτικό Συμβούλιο και έπαυσε τον Δήμαρχο.

Την 6/18 Ιουλίου 1841, αναλαμβάνει πρωθυπουργός ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο οποίος απαίτησε από τον Όθωνα την διάλυση του Ανακτοβουλίου, την ανάληψη του Υπουργείου των Στρατιωτικών από Έλληνα και την βαθμιαία αποχώρηση των Βαυαρών. Ο Όθωνας, όμως, δεν τήρησε αυτά που δεσμεύτηκε στον Μαυροκορδάτο[72]. Έτσι,

---

[69] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 91-94. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 10-15. Το διάταγμα της Αντιβασιλείας για την μεταφορά της πρωτεύουσας είχε εκδοθεί την 18η Σεπτεμβρίου 1834. Η μεταφορά πραγματοποιήθηκε την 1 Δεκεμβρίου 1834. Η Αθήνα, εκείνη την εποχή, είχε, σύμφωνα με υπολογισμούς, τέσσερεις χιλιάδες κατοίκους. Καμπούρογλου, *Ιστορία του Πειραιώς από του 1833-1882* έτους, 31. Στον δε Πειραιά, υπήρχαν ελάχιστες κατοικίες. Από τον Πειραιά, αποβιβάστηκε ο Όθωνας και μετέβη έφιππος, σε ίππο που παραχώρησε ο Νοταράς, στη νέα πρωτεύουσα του βασιλείου, την Αθήνα. Ο Πειραιάς αποτέλεσε ιδιαίτερο δήμο, αν και ήταν σχεδόν ακατοίκητος, εκείνη την εποχή. Από το 1835 και εξής, στον Πειραιά κατοίκησαν έμποροι, από τη Χίο και από άλλες περιοχές. Ο Όθωνας, όταν εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, κατοίκησε σε μία μονώροφη κατοικία στην Πλάκα, στην οδό Αδριανού. Η Αθήνα δυστυχώς οικοδομήθηκε, επί της αρχαίας πόλης. Μάλιστα υπήρχε και πρόταση από τον Μαξιμιλιανό, αδελφό του Όθωνα, να κτισθεί το νέο ανάκτορο του βασιλιά επί της Ακρόπολης. Ευτυχώς η παρέμβαση του πατέρα του Όθωνα, Λουδοβίκου, απέτρεψε το σχέδιο αυτό.

[70] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 67. Ο Μακρυγιάννης αφηγείται ότι κάλεσε σε τραπέζι περίπου εξήντα αγωνιστές, δημοτικούς συμβούλους και τον Δήμαρχο, όπου αποφασίστηκε για τους βασιλείς «να τους φωτίσει να μας κυβερνήσουνε με συνταγματικούς νόμους κατά τις θυσίες της πατρίδος». Στη συνάντηση συμμετείχαν ο Κολοκοτρώνης, ο Μπότσαρης, ο Κουντουριώτης και άλλοι.

[71] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 68. Ο Μακρυγιάννης ισχυρίζεται ότι, επειδή έστειλε ο Άρμανσπεργκ γιατρούς να τον εξετάσουν και ταυτόχρονα τον φρουρούσαν στρατιώτες, τους είπε ότι «δεν ματαθέλω να είμαι στην 'πηρεσίαν της ως αξιωματικόν δεν με γνωρίζει, κι εγώ δεν την γνωρίζω κι απαρατιώμαι και είμαι στο εξής απλός πολίτης».

[72] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 180.

μετά την διάλυση του Ανακτοβουλίου ίδρυσε το Ιδιαίτερο Γραφείο του Βασιλέως. Η βασιλική παρέμβαση, σε όλες τις πολιτικές πράξεις, συνεχίστηκε με αποτέλεσμα την παραίτηση του Μαυροκορδάτου, την 8/20 Αυγούστου 1841. Ο Όθων ασκούσε πλέον τα καθήκοντα του πρωθυπουργού, μέχρι την επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου 1843. Πέτυχε ο βασιλιάς να διορίσει τον Δημήτριο Χρηστίδη, από το «γαλλικό κόμμα», Υπουργό των Εσωτερικών.

Ο Όθωνας αντιτασσόταν στην παραχώρηση συντάγματος, γιατί, όπως υποστήριζε, το ζήτημα απαιτούσε σε βάθος μελέτη[73]. Ασκούσε, ταυτόχρονα, άμεσο και ολοκληρωτικό έλεγχο στην εκάστοτε κυβέρνηση, καθώς αυτός κατηύθυνε και ήλεγχε όλες τις αποφάσεις της[74]. Το αποτέλεσμα των παραπάνω ενεργειών ήταν να συνασπιστεί η αντιπολίτευση εναντίον του βασιλιά[75].

Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ, σε έκθεσή του προς τον προϊστάμενό του υπουργό των Εξωτερικών Φρανσουά Γκιζώ, θεωρούσε την απαίτηση για παραχώρηση συντάγματος «έκφραση καθολικού αισθήματος» του λαού, καθώς λαός και στρατός επιθυμούσαν τα ίδια πράγματα[76]. Το ίδιο υποστήριζε και ο Άγγλος

---

[73] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 92. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου 1843 ήταν πρόωρη.

[74] Πούλος, *Η Επανάστασις της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 επί τη βάσει των γαλλικών αρχείων*, 223-224. Ο Πούλος υποστηρίζει ότι η επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου είχε δύο κυρίως αιτίες: α) την αξίωση όλων των Ελλήνων να τεθεί τέρμα στην απόλυτη και προσωπική εξουσία του βασιλιά Όθωνα και β) τη φανερή αντίθεση μεταξύ Όθωνα και των δύο Μεγάλων Δυνάμεων Αγγλίας και Ρωσίας. Ο Όθων επιδείκνυε φιλογαλλική πολιτική, την οποία οι πρεσβευτές Αγγλίας, Λάυονς, και Ρωσίας, Κατακάζυ, προσπαθούσαν να περιορίσουν. Άλλωστε, η Ρωσία είχε δώσει τη συγκατάθεση της, στην εκλογή του Όθωνα, με τον όρο να γίνει ορθόδοξος. Προϋπόθεση που δεν τηρήθηκε.

[75] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 88-90. Οι δύο μεγαλύτερες αντιπολιτευόμενες εφημερίδες συνασπίστηκαν. Η εφημερίδα «Αιών», που υποστήριζε το «ρωσικό» κόμμα, και η εφημερίδα «Αθηνά», που εξέφραζε τις απόψεις του «αγγλικού» κόμματος, κήρυξαν εκεχειρία και αναγνώρισαν ως κοινό εχθρό τον βασιλιά. Πολλοί πίστευαν ότι υπήρχε συνεργασία των πρεσβευτών Κατακάζυ και Λάυονς. Ο Όθωνας απέτυχε να δημιουργήσει ένα «εθνικό» κόμμα, με αποτέλεσμα να στραφούν όλα τα κόμματα εναντίον του, καθώς δεν υποστήριζε κάποιο σταθερά, αλλά μόνο περιστασιακά, για να λειτουργεί σαν αντίβαρο στα άλλα δύο.

[76] Πούλος, *ό.π.*, 225 και 233. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ, σε έκθεσή του, τον Σεπτέμβριο του 1843, υποστηρίζει ότι η επανάσταση δεν είχε στρατιωτικό χαρακτήρα. Επίσης, σημειώνει ότι οι επαναστάτες δεν ζητούσαν πολιτικές ελευθερίες. Ο Πούλος θεωρεί τον Ρώσο πρεσβευτή Κατακάζυ τον κύριο υποκινητή της επανάστασης. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 186. Γεωργαντάς, *Ιστορικά απομνημονεύματα*

υπουργός των Εξωτερικών Αμπερντήν (Aberdeen), καθώς διατύπωνε την άποψη ότι «ναι μεν ο στρατός υπήρξε το κυριώτατον όργανον, αλλά ο λαός ούτε αντέστη ούτε έμεινεν αδιάφορος. Εξ εναντίας φαίνεται ότι όλον το Έθνος εδέχθην αυτή ομοφώνως»[77]. Η άποψη του Πισκατόρυ ήταν ότι «Ζήτω το Σύνταγμα! Δεν σήμαινε πολιτικά δικαιώματα, αλλά καλή διοίκηση». Σε άλλη του επιστολή, ο Γάλλος διπλωμάτης επισήμανε ότι στόχος αυτών που ζητούν σύνταγμα είναι ότι «θέλουν δηλαδή να περιορίσουν την πρωτοβουλία του Βασιλιά, για να προχωρήσει και ευημερήσει η χώρα». Ο Γάλλος πρεσβευτής έστειλε αναφορά και αμέσως μετά την Επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου, στην οποία υποστήριζε ότι, από τους επαναστάτες, «δεν ετέθη ποτέ θέμα περί ελευθεριών» και ότι «ελάχιστοι καταφέροντο κατά των Βαυαρών».

Το 1843, ο Όθων είχε απομονωθεί, τόσο από τους ξένους πρεσβευτές, όσο και από τους Έλληνες[78]. Ακόμη και το «ρωσικό» κόμμα, με αρχηγό τότε τον Ανδρέα Λόντο, συμμάχησε με το «αγγλικό» για την παραχώρηση συντάγματος. Ο Ιάκωβος Ρίζος-Νερουλός, υπουργός των Εξωτερικών, πληροφόρησε τις Μεγάλες Δυνάμεις ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στην πληρωμή της εξαμηνιαίας δόσης του δανείου. Συνεπώς, ζήτησε βοήθεια οικονομική για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της. Η Γαλλία, όπως και οι υπόλοιπες Δυνάμεις, δεν συμφώνησε να παράσχει οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα[79]. Έτσι, αναγκάστηκε ο Όθωνας να πάρει οικονομικά μέτρα, όπως μείωση δημοσίων

της βασιλείας Όθωνος, 846. Σε επιστολή του Ανδρέα Μεταξά προς τον Γεωργαντά, ο Μεταξάς επισημαίνει ότι «το κίνημα δεν ήτο ούτε Ρωσικόν, ούτε Αγγλικόν, ούτε Γαλλικόν, αλλ΄ απλώς ελληνικόν».

[77] Δραγούμης, *ό.π.*, 92.

[78] Σούτσος, *Η Τρίτη Σεπτεμβρίου. Συνταγματική Μοναρχία*, 13, όπου ο Σούτσος υποστηρίζει ότι οι πρεσβευτές της Αγγλίας, Λάυονς, και της Γαλλίας, Πισκατόρυ, ενθάρρυναν τη μεταβολή του πολιτεύματος και την παραχώρηση συντάγματος. Ο ίδιος, άλλωστε, ο Αλέξανδρος Σούτσος ήταν ένθερμος υποστηρικτής της επανάστασης της 3 Σεπτεμβρίου και του πολιτεύματος της συνταγματικής μοναρχίας. Πετρακάκος, *ό.π.*, 462-463. Οι πρεσβευτές της Βαυαρίας, της Αυστρίας και της Ρωσίας στήριζαν τον Όθωνα, ώστε να αντιδρά σε οποιαδήποτε συζήτηση για παραχώρηση συντάγματος.

[79] Petropulos, *ό.π.*, 571, όπου ο συγγραφέας καταλήγει ότι την οικονομική κρίση της Ελλάδας το 1843, την προκάλεσαν οι Μεγάλες Δυνάμεις. Η Ρωσία αρχικά πλήρωσε το μερίδιο της από την δόση του δανείου, αλλά, ύστερα από αναφορά του πρεσβευτή στην Ελλάδα Κατακάζυ, ζήτησε αυστηρές περικοπές από τον ελληνικό προϋπολογισμό.

δαπανών και περιορισμό δημοσίων αξιωματούχων, αλλά και μείωση της βασιλικής χορηγίας[80]. Ανάμεσα στα μέτρα που πάρθηκαν περιλαμβάνονταν η παύση 26 καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, και έκτακτες περικοπές στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων[81]. Ο ίδιος ο Όθωνας προσέφερε 200 χιλιάδες δραχμές για την αποπληρωμή του χρέους[82]. Ο δε ελληνικός στρατός μείωσε τη δυναμικότητά του σε μόλις 4.898 άνδρες. Εκείνη την στιγμή, προτασσόταν από πολλούς η αλλαγή δυναστείας και βασιλέα[83]. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, όμως, στη συνδιάσκεψη του Λονδίνου δεν αποδέχθηκαν τα μέτρα και επέβαλαν έλεγχο στις δαπάνες του κράτους, καθώς και προσδιόρισαν τις ετήσιες υποχρεώσεις της Ελλάδας για το δάνειο που είχε λάβει[84]. Η ενέργεια αυτή των Μεγάλων Δυνάμεων επιτάχυνε τις διαδικασίες για την έκρηξη της επανάστασης[85]. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης είχε πεθάνει, την 4/16 Φεβρουαρίου 1843, ενώ ο Μαυροκορδάτος παρακολουθούσε τις

---

[80] Petropulos, *ό.π.*, 572. Οι περικοπές περιλάμβαναν συνταξιοδοτήσεις δημοσίων υπαλλήλων, περικοπή διπλωματικών αποστολών, κατάργηση κλάδων δημοσίων υπαλλήλων, διακοπή συντάξεων σε κληρικούς.

[81] Πανταζίδης, *ό.π.*, 40. Με την οικονομική κρίση του 1843, μειώθηκαν τόσο ο αριθμός των καθηγητών όσο και οι μισθοί τους.

[82] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 195.

[83] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 197. Υπήρχαν διάφορες προτάσεις για Έλληνα Ορθοδόξου βασιλιά και απομάκρυνση του Όθωνα και όλων των ξένων. Αναφέρονταν τότε τα ονόματα του Μιχαήλ Σούτσου, Ρώσων ευγενών και Ελλήνων απογόνων βυζαντινών αυτοκρατόρων, που ζούσαν στην αλλοδαπή.

[84] Ανδρεάδης, *Ιστορία των εθνικών δανείων,* 92-93. Dakin, *ό.π.*, 123. Petropulos, *ό.π.*, 573. Για την αποπληρωμή της δόσης του δανείου (ανερχόταν σε 3.635.922 φράγκα), θα προορίζονταν πλέον οι τελωνειακοί δασμοί, ο φόρος χαρτοσήμου και, σε ανάγκη, οι εισπράξεις των εγγείων φόρων, καθώς και άλλα φορολογικά έσοδα. Ο Οίκος Rothschild θα εγκαθιστούσε πράκτορα για την μεταφορά των χρημάτων από την Ελλάδα στους ξένους πιστωτές.

[85] Κολοκοτρώνης Γενναίος, *Απομνημονεύματα (Χειρόγραφον Δεύτερον 1821-1862)*, 88. Petropulos, *ό.π.*, 573. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ, ο αυστριακός συνάδελφός του Πρόκες φον Όστεν και ο Γενναίος Κολοκοτρώνης συμφωνούν ότι η σκληρή στάση των Μεγάλων Δυνάμεων επηρέασε καθοριστικά στην εκδήλωση της εξέγερσης. Βέβαια, ο Πετρόπουλος αποδίδει την επιτάχυνση της εκδήλωσης της επανάστασης στο ότι το στέμμα έπαψε να είναι στα μάτια των Ελλήνων το στήριγμα για να κερδίσει η χώρα οικονομική συμπαράσταση από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Επίσης, δυσαρεστημένοι δημόσιοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί αποτέλεσαν τις καλύτερες δεξαμενές υποστηρικτών για τους συνωμότες. Πούλος, *ό.π.*, 227 και 228, υπος. 1. Οι κυβερνήσεις, μετά την 3 Σεπτεμβρίου 1843, αρνήθηκαν την εκτέλεση της σύμβασης.

εξελίξεις, χωρίς να συμμετέχει στη συνωμοσία[86]. Ο Κωλέττης, επίσης, δεν δεχόταν να αναλάβει υπουργείο, εφόσον δεν περιλάμβανε προσωπικότητες, οι οποίες παραιτήθηκαν μαζί με τον Μαυροκορδάτο. Ουσιαστικά επέκρινε τον Χρηστίδη, γιατί είχε αποδεχθεί υπουργική θέση[87].

Οι συνωμότες πέτυχαν αρχικώς την μετακίνηση του Καλλέργη από το Ναύπλιο στην Αθήνα[88]. Αυτός τέθηκε επικεφαλής της όλης κίνησης. Αυτοί που είχαν μυηθεί στην κίνηση αναγκάστηκαν να ζητήσουν την βοήθεια του στρατού για την επίτευξη του σκοπού τους. Ο Μακρυγιάννης υποστηρίζει ότι μύησε και πολιτικούς στη συνωμοσία. Αναφέρει χαρακτηριστικά «αφού κατήχησα όλο το κράτος με τις υπογραφές, έκρινα εύλογο να βάλω και πολιτικούς εις την πρωτεύουσα. Κανένας άλλος δεν ήταν να είχα μπιστοσύνη – ο Μεταξάς, ότι έδειξε και χαρακτήρα εις την προεδρία του Μαυροκορδάτου. Τότε ορκιζόμαστε ότι να κάμομεν Εθνική Συνέλεψη και Σύνταμα, να διοικιόμαστε τοιούτως. Κι αν ο Βασιλέας υπογράψει να είμαστε υπέρ του, αν δεν υπογράψει να του είμαστε ανάντιοι, ότι τότε θα μας σκοτώσει»[89]. Ο Μεταξάς μύησε, κατά τον Μακρυγιάννη, και τον Ανδρέα Λόντο, που ήταν τότε αρχηγός του «αγγλικού» κόμματος, αλλά και τον Κωνσταντίνο Ζωγράφο[90]. Ο Μακρυγιάννης αναφέρει ότι «αυτείνοι συνάζονται, ο Μεταξάς, ο Λόντος, ο Ζωγράφος και οι άλλοι και σκεδιάζουν και βρίσκουν κι έναν ανθυπολοχαγόν να βαρέσουμεν ντουφέκι εις την Αθήνα»[91]. Η συνωμοσία, όμως, απέκτησε πολλούς οπαδούς, ώστε μαθεύτηκε και

[86] Ασπρέας, *ό.π.*, 158. Κατά τον Ασπρέα, ο Μαυροκορδάτος αντιμετώπιζε διστακτικά μία επανάσταση για παροχή συντάγματος είτε γιατί θεωρούσε πρόωρο ένα τέτοιο αίτημα είτε διότι δυσπιστούσε για την επιτυχία του εγχειρήματος. Αντίθετα, το άλλο ηγετικό στέλεχος του «αγγλικού» κόμματος ο Ανδρέας Λόντος υποστήριξε την επαναστατική προσπάθεια και συμμάχησε με το «ρωσικό» κόμμα, μέσω του Ανδρέα Μεταξά.

[87] Petropulos, *ό.π.*, 569. Ο Πετρόπουλος υποστηρίζει ότι η συνωμοσία για την παραχώρηση συντάγματος ήταν τρικομματική, με τη συμμετοχή δηλαδή του «αγγλικού» (Λόντος) και του «ρωσικού» (Μεταξάς, Ζωγράφος, Μιχαήλ Σούτσος) κόμματος, που πρωτοστατούσαν, αλλά και, κατόπιν, του «γαλλικού» (Μακρυγιάννης, Παλαμήδης).

[88] Δραγούμης, *ό.π.*, 90. Ο Δραγούμης ισχυρίζεται ότι ο Καλλέργης δέχτηκε, χωρίς ενδοιασμούς, την αρχηγία του κινήματος, καθώς υποστηριζόταν από τον Ρώσο πρεσβευτή με τον οποίο είχαν άριστες σχέσεις.

[89] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 96.

[90] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 101. «Αυτός έβαλε και τον Αντρέα Λόντο εις αυτό».

[91] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 101.

από τον Γενναίο (Ιωάννη) Κολοκοτρώνη, που ήταν υπασπιστής του Όθωνα. Ο Ανδρέας Μεταξάς διαβεβαίωνε τον Γενναίο ότι θα ερευνήσει το ζήτημα και για αυτό να το κρατήσουν μυστικό[92]. Η κυβέρνηση είχε, συνεπώς, γνώση για την μυστική αυτή κίνηση[93]. Ο Μακρυγιάννης ισχυρίζεται ότι μύησε με όρκο τον Θεόδωρο Γρίβα και τον Νικόλαο Κριεζώτη[94].

Τον συνταγματάρχη του ιππικού Δημήτριο Καλλέργη όρκισε ο Μακρυγιάννης, κατά τα λεγόμενά του, στη συνωμοσία, τον Αύγουστο του 1843[95]. Κατόπιν, μυήθηκε από τον Καλλέργη και ο Σπυρίδων Σπυρομίλιος, διοικητής της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων[96]. Ο Καλλέργης είχε ζητήσει, από τη βασίλισσα Αμαλία, να πείσει τον Όθωνα στην παραχώρηση οικειοθελώς συντάγματος, αλλά η Αμαλία απάντησε υπερήφανα «ὤ! Ποτέ! Ποτέ! Ὁ βασιλεὺς θὰ προετίμα νὰ καταθέσῃ τὸ στέμμα μᾶλλον ἢ νὰ ὑποστῇ τοιοῦτον φρικώδη ἐξευτελισμόν»[97].

Τα αρχικό σχέδιο των συνωμοτών ήταν να δράσουν στον εορτασμό της 25 Μαρτίου 1844, αλλά οι ενέργειες των Μεγάλων Δυνάμεων και

---

[92] Γεωργαντάς, *ό.π.*, 842, όπου υποστηρίζεται ότι χωροφύλακες από την περιοχή του Ξηροχωρίου είχαν ενημερώσει τα Ανάκτορα για την ύπαρξη συνωμοσίας. Petropulos, *ό.π.*, 576. Αυτό το γεγονός που θα μπορούσε να ξεσκεπάσει όλη την συνωμοσία λειτούργησε τελικά υπέρ των συνωμοτών, καθώς τους επέτρεψε να δράσουν κερδίζοντας χρόνο. Ασπρέας, *ό.π.*, 160.

[93] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 201.

[94] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 103.

[95] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 105. «Τότε αγρικηθήκαμεν σε όλα, μείναμεν σύνφωνοι και τον όρκισα». Πούλος, *ό.π.*, 239. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ θεωρούσε τον Καλλέργη οπαδό του «ρωσικού» κόμματος. Παραδίδει και το γεγονός ότι ο Ρώσος πρεσβευτής Κατακάζυ, μετά την παραχώρηση συντάγματος, τον εκδίωξε, από την οικία του, υπονοώντας ότι δεν επιτεύχθηκε ο στόχος της απομάκρυνσης του Όθωνα. Ασπρέας, *ό.π.*, 159 και 229. Ο Καλλέργης θεωρούνταν ρωσόφιλος, ο οποίος, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, συνέδραμε τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Κατά τον Ασπρέα, ο Καλλέργης, από το 1827, ήταν ενεργό μέλος του «ρωσικού» κόμματος και ο λόγος που στράφηκε προς τη γαλλική επιρροή ήταν η πεποίθησή του ότι έτσι εξυπηρετούνταν καλύτερα τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, τελούσε υπό δυσαρέσκεια, για την δυσμενή μεταχείριση που του επιφύλασσε ο Όθωνας.

[96] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.*, 90. Ο Καλλέργης, ο Σκαρβέλης και ο Σπυρομήλιος ήταν μέλη του «ρωσικού» κόμματος.

[97] Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 33-37. Ο Καλλέργης πρότεινε να διαδεχθεί τον Όθωνα ο αδελφός της βασιλίσσης Αμαλίας, αλλά αυτή απάντησε «Ποτέ! Ποτέ! Γνωρίζω ὅτι ὁ βασιλεὺς οὐδέποτε θὰ στέρξῃ νὰ κύψῃ τὸν αὐχένα εἰς δράκα ἐξημμένων συνομωτῶν· σᾶς ὁμολογῶ δὲ ὅτι πρώτη ἐγὼ θὰ ἦμαι ἐκείνη, ἥτις θὰ ἐνισχύσω ἐπὶ μᾶλλον τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην».

η οικονομική επέμβαση τους ανάγκασε να ενεργήσουν νωρίτερα[98]. Υπήρχε σκέψη για πολιορκία των ανακτόρων, με απώτερο στόχο την άσκηση πίεσης, ώστε να οδηγηθεί σε παραίτηση ο βασιλιάς Όθωνας[99]. Στην αρχή, συμφωνήθηκε να κινηθούν την νύχτα της 1 προς 2 Σεπτεμβρίου 1843[100]. Σύμφωνα με τον Μακρυγιάννη, όμως, ο Καλλέργης δίστασε, όπως και ο στρατός, με αποτέλεσμα «τότε προδοθήκαμεν, αλλά δεν ήξεραν ακόμα τι τρέχει η εξουσία»[101]. Ο Καλλέργης, αντίθετα, υποστηρίζει ότι κατά τα συμφωνηθέντα επισκέφθηκε το σπίτι του Μακρυγιάννη, όπου ο τελευταίος θα έπρεπε να συγκεντρώσει κινηματίες και αντί αυτού τον είδε «φορούντα αντί περικεφαλαίας νυκτικήν σκούφιαν», οπότε γύρισε άπρακτος[102]. Την αυγή της 2 Σεπτεμβρίου, περικύκλωσαν το σπίτι του Μακρυγιάννη χωροφύλακες, υπό τον Τζήνο, μοίραρχο της χωροφυλακής[103]. Ο Μακρυγιάννης παραδέχεται ότι «αυτό το κίνημα το ήξεραν και οι πρέσβες της Αγγλίας και Γαλλίας και Ρουσίας»[104]. Ο Μακρυγιάννης περιορίστηκε στο σπίτι του και, όπως αναφέρει, «μένω μ΄ εφτά ανθρώπους και τέσσερα παιδιά...ήθελαν η εξουσία να μας έχουν κλεισμένους και να μη ρίξουν αναντίον μας όσο να φέξει να ΄ρθει ο ΄σαγγελέας»[105]. Στο σπίτι, όμως, του Μακρυγιάννη, συγκεντρώνονται και άλλοι αγωνιστές. Ξεκίνησαν οι πυροβολισμοί, τόσο από τους

---

[98] Γεωργαντάς, *ό.π.*, 837, όπου υποστηρίζεται ότι οι συνωμότες επέσπευσαν την εκδήλωση της εξέγερσης, γιατί φοβήθηκαν ότι θα αποκαλυφθούν. Petropulos, *ό.π.*, 575. Οι συνωμότες φοβήθηκαν ότι ο οικονομικός έλεγχος των Μεγάλων Δυνάμεων θα ενίσχυε την βασιλική εξουσία.

[99] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 201.

[100] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 106. «Να συνάξω εγώ ανθρώπους εις το σπίτι μου το βράδυ και ν΄ αρχίσω τον ντουφεκισμόν».

[101] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 106. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 112-113.

[102] Δραγούμης, *ό.π.*, 91, όπου αφηγείται ο ίδιος ο Καλλέργης ότι πρώτα επισκέφθηκε τα σπίτια του Μεταξά και του Λόντου, οι οποίοι έλειπαν, προφανώς για να μη συλληφθούν. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 188. Petropulos, *ό.π.*, 577. Ο Καλλέργης παρακολούθησε την παράσταση της Λουκρητίας Βοργία στο θέατρο.

[103] Petropulos, *ό.π.*, 576-577. Ο Όθωνας, την 2 Σεπτεμβρίου, συνέστησε ειδικό στρατοδικείο για τους συνωμότες, συνέταξε κατάλογο 83 υπόπτων, αλλά δεν διέταξε καμία σύλληψη. Το πιθανότερο, κατά τον Πετρόπουλο, είναι ότι ο βασιλιάς ήθελε να εκφοβήσει τους συνωμότες, ώστε να μην προβούν σε επαναστατική ενέργεια. Νέεζερ, *Απομνημονεύματα των πρώτων ετών ιδρύσεως του ελληνικού βασιλείου*, 255. Ο Νέεζερ υποστηρίζει ότι οι συνωμότες επέσπευσαν την εκδήλωση της επανάστασης, επειδή φοβήθηκαν μήπως συλληφθούν από τους στρατιώτες.

[104] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 107.

[105] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 107.

χωροφύλακες, όσο και από τους αγωνιστές, που ήρθαν να βοηθήσουν τον Μακρυγιάννη. Κατά τον Μακρυγιάννη, μόνο ένας ενωμοτάρχης σκοτώθηκε στη συμπλοκή[106], ο οποίος ήταν και το μοναδικό θύμα της αναίμακτης επανάστασης[107].

Εξαιτίας των πυροβολισμών από το σπίτι του Μακρυγιάννη, κατά τον ίδιο, κινήθηκε ο στρατός και το ιππικό υπό τον Καλλέργη και τον Σκαρβέλη, διοικητή του πεζικού της Αθήνας, προς τον Παλάτι. Ο Καλλέργης ισχυρίζεται ότι, με δική του πρωτοβουλία, «χωρίς να πολυσυλλογισθώ, ετραύλισα ασυναρτήτους τινάς λέξεις και ανασπάσας το ξίφος ανεφώνησα «Ζήτω το Σύνταγμα!» Οι στρατιώτες αφαρπασθέντες ανέκραξαν και αυτοί «ζήτω το Σύνταγμα!»[108]. Ο Μακρυγιάννης ειδοποίησε τον Μεταξά και τον Καλλέργη, με τη βοήθεια δύο γιατρών, οι οποίοι πέρασαν από το αποκλεισμένο σπίτι του Μακρυγιάννη[109]. Ακολούθησε και ο Μακρυγιάννης, που κατευθύνθηκε, προς το Παλάτι, μαζί με τον αξιωματικό Σκυλοδημάκη, ο οποίος είχε καταφέρει να διαλύσει τον αποκλεισμό του Μακρυγιάννη και να τον απελευθερώσει[110]. Κατά τον Νέεζερ, Βαυαρό αξιωματικό, ο οποίος ήταν αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας των γεγονότων, κατά την 11 ώρα, ακούστηκαν μέσα στα Ανάκτορα, σαλπίσματα, βήμα του πεζικού, τηλεβόλα και ήχος ιππικού[111]. Ο Μακρυγιάννης ισχυρίζεται ότι υπήρχε έντονη συμμετοχή του λαού

---

[106] Κλεομένης, *ό.π.*, 23. Ο νεκρός ενωμοτάρχης ονομαζόταν Μπασδέκης.

[107] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 109. Πούλος, *ό.π.*, 245. Οι πρεσβευτές της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, προς τη διάσκεψη του Λονδίνου, για την ρύθμιση του δανείου των 60 εκατομμυρίων φράγκων, υποστηρίζαν ότι σκοτώθηκαν δύο χωροφύλακες και ένας νέος κακοποιήθηκε, από το πλήθος.

[108] Δραγούμης, *ό.π.,* 91. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 202. Ο Καλλέργης απείλησε ανοιχτά όποιον στρατιωτικό εναντιωθεί στο κίνημα, με άσκηση βίας.

[109] Petropulos, *ό.π.*, 577.

[110] Νέεζερ, *ό.π.*, 255. Ο Νέεζερ καταγράφει ότι ένας Βαυαρός υπολοχαγός του μηχανικού, ο Βέβερ, άκουσε Έλληνες στρατιώτες να μιλούν, στο δρόμο, για το ξέσπασμα της επανάστασης, περί την δεκάτη της 2 προς 3 Σεπτεμβρίου. Αυτός ο Βέβερ έσπευσε, αμέσως, στα Ανάκτορα και ενημέρωσε τον Όθωνα, για την κίνηση του στρατού, συμβουλεύοντας τον ταυτόχρονα, για να προλάβει το κίνημα, να ανακοινώσει ο ίδιος ο βασιλιάς την παραχώρηση συντάγματος. Κατά τα λεγόμενα του Βαυαρού υπολοχαγού, ο Όθωνας, αλλά και η Αμαλία, που ήταν παρούσα, δεν έδωσαν σημασία στα λεγόμενά του. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 203.

[111] Νέεζερ, *ό.π.*, 256. Ο Νέεζερ, παραδίδει χαρακτηριστικές λεπτομέρειες των κρισίμων στιγμών. Όταν έφθασε ο Καλλέργης και περικύκλωσε τα Ανάκτορα, διέταξε τον Έλληνα φρουρό να ανοίξει την Πύλη των Ανακτόρων, αλλά αυτός του απάντησε ότι μόνο αν τον φονεύσει θα μπορούσε να εισέλθει. Έτσι, ο Καλλέργης, μαζί με τον στρατό, φώναξε «ζήτω το σύνταγμα».

στο κίνημα «βγαίνοντας έξω μ΄ ακολούθησαν όλοι οι πολίτες. Ήρθαν κι από τα χωριά, όπου τους είχα παραγγείλει. Και μας πήραν εις τα χέρια όλους ο λαός. Χάλευαν να μπούνε από τα παραθύρια εις το Παλάτι»[112]. Επίσης, εμφανίστηκαν και Κρήτες οπλαρχηγοί, που είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα, μετά την αποτυχημένη επανάσταση στην Κρήτη, οι οποίοι φώναζαν, με δάκρυα στα μάτια, «Ζήτω τὸ Σύνταγμα! Ζήτω ἡ Κρήτη!»[113]. Ο Καλλέργης, αντίθετα, υποστηρίζει ότι διέταξε τους στρατιώτες να πάρουν με τη βία μαζί τους κάθε περαστικό πολίτη, ακόμη και φυλακισμένους να απελευθερώσουν, και να πορευθούν στο Παλάτι, μαζί με ελάχιστο αριθμό πολιτών («και ούτω στρατιώται, κάτοικοι του Μενδρεσέ, περιτρίμματα τινά της αγοράς και ελάχιστος αριθμός πολιτών ανεβοήσαμεν ζητούντες σύνταγμα»)[114].

Ο Όθωνας εργαζόταν ακόμη στο γραφείο του, κατά τα μεσάνυκτα της 2 προς 3 Σεπτεμβρίου, όταν έφτασαν οι κινηματίες. Τότε, ένας Γερμανός αξιωματικός ανακοίνωσε στον Όθωνα την έκρηξη της επανάστασης, αλλά ο βασιλιάς ήταν δύσπιστος. Μέχρι που λόγω της οχλοβοής, η οποία ακουγόταν από την πλατεία των ανακτόρων, επιβεβαίωσε την είδηση του αξιωματικού. Η Αμαλία ξύπνησε από την φασαρία και, αφού πληροφορήθηκε τα τεκταινόμενα, παρακινούσε τον βασιλιά να αποδεχθεί τα αιτήματα των επαναστατών. Ο Όθωνας έστειλε προς τους επαναστάτες τον υπουργό των Στρατιωτικών, Αλέξανδρο Βλαχόπουλο, και έναν υπασπιστή του, τον Γαρδικιώτη Γρίβα, οι οποίοι συνελήφθησαν από τους κινηματίες. Ταυτόχρονα, έδωσε διαταγή στον ταγματάρχη Σχινά, διοικητή του πυροβολικού, να διαλύσει τους στρατιώτες με κανονιοβολισμούς[115]. Ο Σχινάς προσχώρησε στους επαναστάτες και διέταξε να στραφεί ένα κανόνι σε κάθε είσοδο του Παλατιού[116].

---

[112] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 110.

[113] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 203.

[114] Δραγούμης, *ό.π.*, 91-92. Ο Καλλέργης υποστήριξε και στον Τύπο, την 28 Απριλίου 1844, ότι ο λαός «δεν ηδύνατο να μας χρησιμεύση, καθώς και πραγματικώς δεν μας εχρησίμευσε κατά την νύχτα και την ημέρα της 3 Σεπτεμβρίου».

[115] Petropulos, *ό.π.*, 578.

[116] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 202. Ο Σχινάς είχε προσχωρήσει από πριν στο κίνημα, αλλά δεν είχε αναλάβει ρητή δέσμευση για τον τρόπο που θα δρούσε, όταν θα έφτανε εκείνη η κρίσιμη στιγμή.

Ο βασιλιάς εμφανίστηκε αρχικά στον εξώστη των Ανακτόρων, όπου ο Καλλέργης τον πληροφόρησε ότι ο λαός θέλει σύνταγμα[117]. Το πλήθος κραύγαζε «Ζήτω το σύνταγμα, ζήτω ο Καλλέργης!»[118]. Ο Όθωνας ζήτησε αποχώρηση των στρατευμάτων και προθεσμία μίας ημέρας για να συσκεφθεί, αλλά ο Καλλέργης δεν συμφώνησε[119]. Ο Όθωνας δεν μπορούσε να απευθυνθεί στους συγκεντρωμένους στρατιώτες, όπως θα ήθελε, καθώς το πλήθος ήταν μακριά και κραύγαζε διαρκώς συνθήματα υπέρ του συντάγματος. Κατά τον Νέεζερ, μουσική έπαιζε στρατιωτική μπάντα προς τέρψη του πλήθους, ενώ ο γραμματέας της αγγλικής πρεσβείας Γκρίφιθ περπατούσε μαζί με τον Καλλέργη[120]. Ο Όθωνας αναγκάστηκε, πλέον, να εμφανιστεί σε ένα παράθυρο, το τέταρτο από δεξιά, των Ανακτόρων, όπου, κατά τον Νέεζερ, βρισκόταν το σπουδαστήριο του[121]. Συνοδευόταν από τον μισητό Βαυαρό ταγματάρχη Ες[122]. Κατόπιν, πλησίασε ο Καλλέργης έφιππος, με τη συνοδεία δύο αξιωματικών, και παρέδωσε στο βασιλιά κείμενο, όπου προβλεπόταν παραχώρηση συντάγματος και σύσταση εθνοσυνέλευσης. Κατ΄ τον Νέεζερ, ο ταγματάρχης Ες ζήτησε την απομάκρυνση του στρατού, για να λάβει την απάντηση του Καλλέργη ότι «κύριε ταγματάρχη Ες μη αναμειγνύεσαι! Χάριν σου καπνίζει εν Πειραεί το ατμόπλοιον, θα λυπηθώ δε σφόδρα αν και αι Α. Μεγαλειότητες μη επωφεληθώσι του ατμοπλοίου τούτου!»[123]. Ο Όθωνας τότε του απάντησε, κλείνοντας το παράθυρο, «ταγματάρχη Καλλέργη, συλλογίζεσαι τι λέγεις εδώ;». Ο Καλλέργης απαίτησε την αποπομπή της κυβέρνησης, αλλά και όλων των Βαυαρών και σχηματισμό νέας κυβέρνησης, η οποία θα

---

[117] Νέεζερ, *ό.π.*, 256. Ο Όθωνας απευθύνθηκε στον Καλλέργη με τον τίτλο στρατηγό, ενώ αυτός του απάντησε «ουχί στρατηγός, απλός πολίτης».

[118] Νέεζερ, *ό.π.*, 256.

[119] Petropulos, *ό.π.*, 578. Ο Όθωνας ζήτησε να αποσυρθεί ο στρατός, να συσκεφθεί με το Υπουργικό Συμβούλιο και το Συμβούλιο της Επικρατείας, καθώς και με τους εκπροσώπους των Προστάτιδων Δυνάμεων.

[120] Νέεζερ, *ό.π.*, 256. Ο Νέεζερ υποστηρίζει ότι, εντός των Ανακτόρων, βρίσκονταν 25 άνδρες της φρουράς και δύο αξιωματικοί μόνο, εκτός των υπηρετών και κάποιων υπαλλήλων. Στα Ανάκτορα, φιλοξενούνταν και η αδελφή της Βασίλισσας Αμαλίας, η πριγκίπισσα του Ολδεμβούργου Ελισάβετ.

[121] Νέεζερ, *ό.π.*, 256.

[122] Petropulos, *ό.π.*, 579 και 694, υπος. 87. Ο Ες προκάλεσε αρνητικές αντιδράσεις μόνο με την εμφάνισή του.

[123] Νέεζερ, *ό.π.*, 256, όπου ο Νέεζερ ισχυρίζεται ότι η μαρτυρία του βασίζεται σε ό,τι άκουσε και είδε ο ίδιος, καθώς ήταν παρών στα γεγονότα μπροστά στα Ανάκτορα.

απολάμβανε την εμπιστοσύνη του λαού. Ο Όθωνας αποσύρθηκε, εντός της αίθουσας.

Οι πρεσβευτές, που θα μπορούσαν να συμβουλέψουν τον Όθωνα, εμποδίστηκαν να εισέλθουν από τον Καλλέργη.[124] Αυτή η κίνηση, κατά τον Νικόλαο Δραγούμη, υποδείχθηκε από τον Βρετανό πρέσβη Λάυονς, μέσω του γραμματέα της πρεσβείας Γκρίφιθ[125]. Ο Βρετανός πρεσβευτής διεμήνυσε στον Ανδρέα Λόντο «να μη πειραχθή μηδέ θρίξ της κεφαλής του βασιλέως, διότι προς ασφάλειαν αυτού και ολόκληρον στόλο θα φέρω ιν΄ αποβιβάσω τρεις και τέσσαρας χιλιάδας στρατιωτών»[126]. Ο Καλλέργης απάντησε, στους πρεσβευτές, ότι «ἐγγυῶμαι διὰ τῆς κεφαλῆς μου»[127]. Ο Όθωνας παρέμενε απομονωμένος και η Αμαλία έκλαιγε και παρακαλούσε τον σύζυγό της να αποδεχθεί τα αιτήματα των επαναστατών[128]. Η Αμαλία παρακαλούσε τους Βαυαρούς αξιωματικούς «μὴ μᾶς ἐγκαταλείπετε»[129]. Ξαφνικά, ακούστηκε ένας πυροβολισμός από μακριά. Ο Όθωνας φοβήθηκε τα χειρότερα και υπέκυψε στα αιτήματα των κινηματιών.

Μετά το Παλάτι, ο Μακρυγιάννης με τους υπόλοιπους πήγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας για να συγκεντρώσουν όλους τους συμβούλους. Στο Συμβούλιο της Επικρατείας, συγκεντρώθηκαν όλοι οι υπουργοί της κυβέρνησης, καθώς και ο Μεταξάς, ο Ζωγράφος, ο Παλαμήδης και ο Ψύλλας[130]. Ο Μακρυγιάννης και ο Σπυρομήλιος

---

[124] Πούλος, *ό.π.*, 234. Ο Πισκατόρυ, στην έκθεσή του, τον Σεπτέμβριο του 1843, αναφέρει ότι, πριν παρουσιαστούν, στα Ανάκτορα, οι πρεσβευτές της Γαλλίας, της Αυστρίας, της Αγγλίας και της Πρωσίας συγκεντρώθηκαν στην οικία του Ρώσου πρεσβευτή Κατακάζυ, όπου δεν κατάφεραν να συμφωνήσουν ποια συμβουλή θα έδιναν, προς τον Όθωνα, αν αυτός τους ζητούσε την γνώμη τους.

[125] Δραγούμης, *ό.π.*, 93.

[126] Δραγούμης, *ό.π.*, 94. Η Αγγλία και η Ρωσία υποστήριζε τότε την διατήρηση στον θρόνο του Όθωνα.

[127] Πούλος, *ό.π.*, 243. Οι πρεσβευτές εισήλθαν, τελικά, στα Ανάκτορα, μετά την υπογραφή των προτάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας από τον Όθωνα.

[128] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 102. Η Αμαλία, μόλις αντιλήφθηκε την επικρατούσα κατάσταση, παρακαλούσε, με δάκρυα στα μάτια, τον βασιλιά Όθωνα να συναινέσει στην παραχώρηση συντάγματος.

[129] Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 42. Η Αμαλία ήταν τρομαγμένη, καθώς παρακολουθούσε τα στρατεύματα που είχαν περικυκλώσει τα Ανάκτορα.

[130] Petropulos, *ό.π.*, 579. Ο Μακρυγιάννης και ο Σπυρομήλιος εγκαταστάθηκαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ώστε να εμποδίσουν προφανώς την αποχώρηση κάποιου από τους συμβούλους, αλλά και να προστατέψουν τον χώρο από έξωθεν εισβολή. Η συνεδρίαση ξεκίνησε στις 3 τα χαράματα. Παρά την στρατιωτική παρουσία και το επείγον της καταστάσεως, πολλοί σύμβουλοι διαφωνούσαν στο

είχαν εγκατασταθεί εντός του Συμβουλίου της Επικρατείας, με ένοπλη φρουρά. Ο Μακρυγιάννης αναφέρει ότι αυτός επέλεξε τους νέους υπουργούς[131]. Αφού τους αναγνώρισαν οι Σύμβουλοι της Επικρατείας, οι επαναστάτες συνέταξαν ένα έγγραφο, για να το υπογράψει ο Όθωνας, στο οποίο ο βασιλιάς ευχαριστούσε τους κινηματίες, επειδή τήρησαν την τάξη και αποδεχόταν την παραχώρηση συντάγματος. Οι Σύμβουλοι της Επικρατείας του επέδωσαν τα αιτήματα των επαναστατών[132]. Δόθηκε διορία στο βασιλιά να μελετήσει τα αιτήματα και να απαντήσει, εντός μίας ώρας. Οι ξένοι πρεσβευτές προσπάθησαν να εισέλθουν στα Ανάκτορα, αλλά δεν τους επιτράπηκε από τον Καλλέργη[133]. Ο Νέεζερ υποστηρίζει ότι ο Αυστριακός πρεσβευτής Πρόκες φον Όστεν κατέστησε τον Καλλέργη υπεύθυνο για την ζωή του βασιλιά[134]. Ο Καλλέργης δεν απέσυρε τον στρατό πάρα μόνο, μετά την παρουσίαση του νέου υπουργικού συμβουλίου ενώπιον του Όθωνα. Οι επαναστάτες πίεσαν τόσο τον Όθωνα, ώστε απαίτησαν από τον βασιλιά να απονείμει μετάλλιο στους επαναστάτες, αίτημα, που και αυτό το αποδέχτηκε[135]. Ο Όθωνας σκέφτηκε για δεύτερη φορά να

ότι μόνο ο βασιλιάς μπορεί να διορίζει υπουργούς και όχι το Συμβούλιο της Επικρατείας. Ακούστηκαν και απόψεις, όπως του Κωνσταντίνου Βέϊκου, ότι έπρεπε ο βασιλιάς να ασπαστεί το ορθόδοξο δόγμα, αν ήθελε να διατηρηθεί στην εξουσία. Γεωργαντά, *ό.π.*, 849. Τελικά, μίλησαν οι εκπρόσωποι των επαναστατών και συντάχθηκαν διατάγματα προς υποβολή στον βασιλιά, με τα οποία διοριζόταν προσωρινή κυβέρνηση και σύγκληση εθνοσυνέλευσης.

[131] Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.,* 94. Πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών ορίστηκε ο Μεταξάς, υπουργός των Στρατιωτικών ο Λόντος, υπουργός Ναυτικών ο Κανάρης, Δικαιοσύνης ο Μελάς, Εκκλησιαστικών και Παιδείας ο Σχινάς, Οικονομικών ο Μανσόλας, Εσωτερικών ο Παλαμήδης, ενώ ο Ζωγράφος δεν έλαβε υπουργείο, επειδή χρεώθηκε τη συμφωνία με την Τουρκία.

[132] Dakin, *ό.π.*, 124. Πετρόπουλος–Κουμαριανού, *ό.π.,* 93. Η επιτροπή των Συμβούλων που στάλθηκε στον Όθωνα αποτελούνταν από τον Γ. Κουντουριώτη, τον Λ. Μαυρομιχάλη, τον Γ. Αινιάν, τον Γ. Ψύλλα, τον Α. Λόντο και τον Κ. Προβελέγγιο.

[133] Petropulos, *ό.π.*, 580. Σύμφωνα με τον Γάλλο πρεσβευτή Πισκατόρυ, ο Ρώσος πρεσβευτής Κατακάζη φοβόταν ότι ο Όθωνας δεν θα παραιτηθεί από τον θρόνο, ο Βρετανός εκπρόσωπος Λάυονς δικαιολογούσε τα πάντα, ο Πρώσος πρεσβευτής καταδίκαζε τις πράξεις, ενώ ο πρεσβευτής της Βαυαρίας αποδεχόταν το γεγονός ως αναπόφευκτο.

[134] Νέεζερ, *ό.π.*, 257.

[135] Δραγούμης, *ό.π.*, 96. Ο Όθωνας ισχυρίζεται ότι σκέφτηκε και την παραίτηση από τον θρόνο, αλλά φοβήθηκε ότι η φυγή του θα βύθιζε την χώρα σε αναρχία. Κατά τον Δραγούμη, ο Όθωνας φέρεται να είπε ότι «και λοιπόν νομίζετε ότι πρέπει να εξευτελισθώ μέχρι του βαθμού αυτού;». Ακόμη και οι ξένοι πρεσβευτές

παραιτηθεί από τον θρόνο, επιβεβαιώνοντας ότι ενδόμυχος στόχος των επαναστατών ήταν να τον εξαναγκάσουν σε παραίτηση[136].

Κατά τον Νέεζερ, ο βασιλιάς ετοίμασε ιδιόχειρο σχέδιο συντάγματος, το οποίο απορρίφθηκε από τον Καλλέργη[137]. Ο Καλλέργης, με την συνοδεία του γραμματέα της αγγλικής πρεσβείας Γκρίφιθ, περίμενε στην είσοδο των Ανακτόρων την απάντηση του βασιλιά. Ο θαλαμηπόλος των Ανακτόρων επέδωσε την απάντηση του βασιλιά στον Καλλέργη, ο οποίος, κατά τον Νέεζερ, έδειχνε λυπημένος και επέδωσε την απάντηση του βασιλιά στον Γκρίφιθ[138]. Έπειτα, ο Καλλέργης στράφηκε στο συγκεντρωμένο πλήθος και αναφώνησε «ο βασιλεύς υπέγραψε το σύνταγμα! Ζήτω ο βασιλεύς, ζήτω το σύνταγμα!». Ο Όθωνας αποδέχθηκε, με δάκρυα στα μάτια[139], όλα τα έγγραφα των επαναστατών και, κατά τον Μακρυγιάννη, «του έγινε ένα μεγάλο «ζήτω» απ΄ ούλους τους πολίτες της πρωτεύουσας»[140]. Ο Νέεζερ ισχυρίζεται ότι η Αμαλία έπεισε τον Όθωνα να αποδεχθεί τα αιτήματα των επαναστατών, για να μην υποκύψει τελικά στο πραγματικό τους στόχο να παραιτηθεί από τον θρόνο[141]. Αποφασίστηκε, τέλος, η εκδίωξη από την Ελλάδα όλων των ξένων που βρίσκονταν στην υπηρεσία του κράτους, εκτός από τους παλαιούς αναγνωρισμένους φιλέλληνες[142]. Στις 3μ.μ., ο στρατός παρήλαυνε μπροστά στα Ανάκτορα, κάτω από τα βλέμματα του βασιλιά Όθωνα, της βασίλισσας Αμαλίας και αυλικών, κραυγάζοντας «ζήτω ὁ συνταγματικὸς βασιλεὺς Ὄθων ὁ Α΄».

θεώρησαν ταπεινωτικό το αίτημα των επαναστατών. Νέεζερ, *ό.π.*, 254. Ο Νέεζερ ισχυρίζεται ότι η παραχώρηση συντάγματος ήταν πρόφαση από τους συνωμότες, ενώ πραγματικός στόχος ήταν η εκδίωξη του Όθωνα.

[136] Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 44. Ο Σωφρονιάδης υποστηρίζει ότι οι επαναστάτες είχαν έτοιμο σχέδιο, σε περίπτωση παραίτησης του Όθωνα, να ανακηρυχθεί αντιβασιλέας ο, πρώην ηγεμόνας της Μολδοβλαχίας, πρίγκιπας Μιχαήλ Σούτσος.

[137] Νέεζερ, *ό.π.*, 258.

[138] Νέεζερ, *ό.π.*, 258,

[139] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 205.

[140] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 110.

[141] Νέεζερ, *ό.π.*, 259-260. Η Αμαλία ήταν της γνώμης ότι, με αυτόν τον τρόπο, θα αφοπλίζονταν τα επιχειρήματα των επαναστατών. Μάλλον, δεν απείχε πολύ από την πραγματική επιδίωξη των επαναστατών. Λιδωρίκης, *ό.π.*, 147. Κατά τον συγγραφέα, ο Όθωνας είχε φτάσει σε τέτοια ψυχολογική κατάσταση, ώστε ήταν έτοιμος να καταθέσει το στέμμα.

[142] Πούλος, *ό.π.*, 251. Η απόφαση αυτή επηρέαζε πέντε Γάλλους υπηκόους, κατά τον Πισκατόρυ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 205.

Ο Όθωνας, σε επιστολή προς τον πατέρα του, Λουδοβίκο, αφηγείται ότι η επανάσταση κατεστάλη[143]. Από την 1 Σεπτεμβρίου, ισχυρίζεται ότι γνώριζε ότι θα ξεσπούσε τις επόμενες δύο ημέρες εξέγερση με αίτημα την παραχώρηση συντάγματος. Καθώς αφηγείται τα γεγονότα στον πατέρα του, υποστηρίζει ότι την 11 ή 12 ώρα, άκουσε πυροβολισμούς και ο υπασπιστής του υπέθεσε ότι οι συνωμότες θα είχαν συλληφθεί. Τότε, το ιππικό και ο στρατός παρατάχθηκαν απέναντι από τα Ανάκτορα. Ένα, μάλιστα, πυροβόλο στήθηκε, απέναντι από την κύρια είσοδο των Ανακτόρων, και γεμίστηκε. Μόνο η ανακτορική φρουρά παρέμεινε πιστή στον βασιλιά. Μετά από λίγο διάστημα από την άφιξη του στρατού, κατά τον Όθωνα, εμφανίστηκαν και όχι πολυάριθμοι πολίτες. Ακουγόταν διαρκώς τα συνθήματα «Ζήτω το Σύνταγμα» και «Ζήτω ο Βασιλεύς» με αποτέλεσμα να μην υπάρχει δυνατότητα στον Όθωνα να επικοινωνήσει με τους στρατιώτες, παρά μόνο με τον Καλλέργη από το παράθυρο. Κατόπιν, έφθασαν οι Σύμβουλοι της Επικρατείας με τα αιτήματα των επαναστατών, μαζί με στρατιώτες, οι οποίοι περίμεναν στον προθάλαμο.

Ο Όθωνας υποστηρίζει ότι δεν αποδέχθηκε αρχικά τα διατάγματα για την παρασημοφόρηση των επαναστατών και τον ετήσιο εορτασμό της επαναστάσεως[144]. Ο Καλλέργης έδωσε στον βασιλιά διορία ενός μόνο τετάρτου της ώρας. Εκείνη την στιγμή, εμφανίστηκαν και οι ξένοι πρεσβευτές, που τον έπεισαν να αποδεχθεί όλα τα αιτήματα των επαναστατών[145]. Ο Πισκατόρυ, σε έκθεσή του, αμέσως μετά την

---

[143] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 191.

[144] Κλεομένης, *ό.π.*, 23. Εκδόθηκαν δύο βασιλικά διατάγματα, ως ένδειξη «βασιλικῆς εὐχαρίστησης», προς τον συνταγματάρχη Δημήτριο Καλλέργη, τον συνταγματάρχη Ιωάννη Μακρυγιάννη και τους υπόλοιπους ανωτέρους και κατωτέρους αξιωματικούς, που συμμετείχαν στην επανάσταση. Ο Κλεομένης χαρακτηρίζει την απαίτηση αυτή των επαναστατών «ἀπρεπή...καὶ ἀντιπολιτική», γιατί οι επαναστάτες όφειλαν να διατηρήσουν ακέραια την αξιοπρέπεια του στέμματος και να προωθήσουν την συνεργασία με τον Όθωνα. Αλλά, μέσα στη μέθη και στην παραφορά της νίκης, δεν σκέφτηκαν τις συνέπειες οι επαναστάτες. Ο ίδιος ο Όθων είπε, όταν υπέγραφε τα δύο παραπάνω διατάγματα, «ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς ἀπειθαρχίας τοῦ στρατοῦ». Ο ίδιος ο Κλεομένης δεν θεωρούσε ώριμο το Έθνος, για συνταγματικό πολίτευμα.

[145] Κολοκοτρώνης Γενναίος, *ό.π.*, 88. Petropulos, *ό.π.*, 581. Αφού παρουσιάστηκαν και ορκίστηκαν οι νέοι υπουργοί, εμφανίστηκαν οι εκπρόσωποι όλων των ξένων αντιπροσωπειών. Ο βασιλιάς, κατά τον Πισκατόρυ, ήταν οργισμένος και γεμάτος δάκρια. Ο Όθωνας τους είπε ότι πλέον «δεν είναι βασιλιάς...εφ΄ όσον μου επέβαλαν υπουργούς, εθνική συνέλευση, σύνταγμα, εφ΄

επανάσταση, υποστηρίζει ότι ο Όθων ρώτησε τους πρεσβευτές αν οι κυβερνήσεις τους ήταν έτοιμες να αποκαταστήσουν την εξουσία του[146]. Ο Πισκατόρυ παρουσίασε τους κινδύνους μίας τέτοιας σκέψης και συμβούλεψε τον Όθωνα να μείνει σύμφωνος με τη νέα κατάσταση, στην οποία είχε δώσει την συγκατάθεσή του. Ο Γάλλος πρεσβευτής φοβόταν μήπως ο Όθωνας προβεί σε μία κίνηση αντιπερισπασμού και αυτό οδηγήσει στην έξωσή του, από τον θρόνο[147]. Τελικά, ο Όθωνας, οι πρεσβευτές και οι νέοι υπουργοί εμφανίστηκαν προς τον λαό, στον εξώστη[148]. Το πλήθος επευφημούσε και μετά από λίγο διάστημα διαλύθηκε. Η επιστολή του βασιλιά, στον πατέρα του, καταλήγει με την παραδοχή ότι η επιθυμία για παραχώρηση συντάγματος ήταν γενική[149].

Ως αποτέλεσμα της επαναστάσεως, ο Ρώσος πρεσβευτής ανακλήθηκε στη Ρωσία[150]. Οι σχέσεις του βασιλιά με τους

όσον ο στρατός έπαυσε να με υπακούει». Κατά τον Λάυονς, ο Όθωνας υποστήριξε ότι «στην Ελλάδα σύνταγμα σημαίνει ούτε λίγο ούτε πολύ λεηλασία». Ο Όθωνας απείλησε ότι θα παραιτηθεί υπέρ του αδελφού του, αλλά και το νέο Υπουργικό Συμβούλιο απείλησε να παραιτηθεί. Δραγούμης, *ό.π.,* 95-96. Πούλος, *ό.π.*, 225. Ο Κατακάζυ συμβούλεψε τον Όθωνα, μέσω του Βαυαρού πρεσβευτή, να παραιτηθεί.

[146] Πούλος, *ό.π.*, 236 και 253. Ο μόνος που απάντησε θετικά ήταν ο Πρώσος πρεσβευτής Brassier. Αυτή ήταν η χειρότερη απάντηση που μπορούσε να του δοθεί, κατά τον Πισκατόρυ. Ο υπουργός των Εξωτερικών Γκιζώ, σε επιστολή του προς τον Γάλλο πρεσβευτή, στην Αθήνα, τόνιζε ότι καθήκον των βασιλέων αποτελεί η τήρηση των υποσχέσεων που έχουν δώσει. Συνεπώς, και η τήρηση του συντάγματος.

[147] Πούλος, *ό.π.*, 237-238 και 257-258. Ο Πισκατόρυ συμπεραίνει ότι δεν θα έμενε για πολύ ο Όθωνας στον θρόνο του: «εἶμαι περισσότερον πεπεισμένος παρὰ ποτέ, ὅτι δὲν εἶναι προωρισμένος νὰ κυβερνήσῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν Ἑλλάδα». Μάλιστα, σημειώνει, προς τη γαλλική κυβέρνηση, «ὅτι εἶναι συνετὸν νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ εἶναι προητοιμασμένη δι' ἕν πιθανὸν γεγονός [την έξωση δηλαδή]». Ο Γκιζώ, επίσης, σε επιστολή του, προς τον Πισκατόρυ, αναφέρει ονόματα πιθανών διαδόχων του Όθωνα, σε περίπτωση έξωσής του. Ο Γκιζώ παρατηρεί συγκεκριμένα ότι «ὁ Βασιλεὺς αὐτὸς θὰ εἶναι πάντοτε ἕνα πρόσκομμα διὰ τὴν ἰδίαν του σωτηρίαν» και καταλήγει ότι «ἐάν ὁ Βασιλεὺς Ὄθων ὀφείλει νὰ πέσῃ...πρέπει νὰ ἐξαντλήσωμεν πᾶν μέσον διὰ νὰ τὴν προλάβωμεν». Ο Πισκατόρυ σωστά προέβλεψε και την μελλοντική αλλαγή της στάσης των άλλων δυνάμεων, απέναντι, στην εξουσία του Όθωνα, καθώς η Αγγλία υιοθέτησε μία εντελώς επιθετική πολιτική, απέναντι του βασιλιά.

[148] Πούλος, *ό.π.*, 235 και 245. Ο Πισκατόρυ αναφέρει ότι μόνο για μία στιγμή βγήκε, στον εξώστη, ο Όθων και αμέσως εισήλθε. Οι υπουργοί ενημέρωσαν το πλήθος, το οποίο, κατόπιν, διαλύθηκε.

[149] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 193.

[150] Ενεπεκίδης, *Γράμματα προς τη Βιέννη 1824-1843*, 527. Ο Πρόκες φον Όστεν υποστηρίζει ότι ο Κατακάζυ, πατέρας επτά παιδιών και καταχρεωμένος, «είναι το θύμα μίας κακής τοποθέτησης. Επί χρόνια είχε αντιταχθεί στο σύστημα που

επαναστάτες αποκαταστάθηκαν, καθώς την 7/19 Οκτωβρίου 1843 παρατέθηκε γεύμα στον Καλλέργη και στους υπόλοιπους ηγέτες της επανάστασης, από το βασιλικό ζεύγος. Ο Καλλέργης διορίστηκε διοικητής πρωτευούσης. Επιφανειακά τουλάχιστον επήλθε η αποκατάσταση των σχέσεων[151]. Όπως περιέγραφε η εφημερίδα «Αθηνά», επικράτησε απόλυτη τάξη, μετά την παραχώρηση συντάγματος από τον Όθωνα. Ανέφερε το άρθρο χαρακτηριστικά «μετά ἡμίσειαν ὥραν [εννοεί από την παραχώρηση του συντάγματος από τον Όθωνα] ὁ περιδιαβάζων εἰς τὴν πλατεῖαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ σημεῖον δι' οὗ νὰ συμπεράνῃ ὅτι λαὸς ὁλόκληρος καὶ στρατὸς ἐξετέλεσαν ἐκεῖ πρὸ ὀλίγου μίαν ἐπανάστασιν»[152]. Σε λίγες ημέρες από την επανάσταση, αποχώρησαν και οι τελευταίοι Βαυαροί από την Ελλάδα[153]. Ο Πισκατόρυ, σε έκθεσή του, προς τον υπουργό Εξωτερικών Γκιζώ, αναφέρει ότι, όταν εξήλθε ο Όθωνας έφιππος των ανακτόρων, έγινε δεκτός με ενθουσιασμό. Είναι χαρακτηριστικό το συμπέρασμα του Πισκατόρυ ότι «οὐδέποτε ἐξέγερσις ὑπῆρξε περισσότερον ὁμαλὴ (χωρὶς διασάλευσιν τῆς τάξεως), ὀλιγώτερον βιαία καὶ οὐδέποτε ἐπιτυχία ὑπῆρξε πλέον προοδευτική»[154]. Ο Άγγλος πρεσβευτής Λάυονς, από την πλευρά του, θεωρούσε ότι «ἡ Ἑλλὰς ἀποκτᾷ ἕνα καλὸν Σύνταγμα, καὶ ὅτι τὸ φράγμα θὰ γίνῃ μεγαλύτερον

οδήγησε στην 3η Σεπτεμβρίου...και μόνο στο τέλος εγκατέλειψε την υπόθεση από απελπισία». Πούλος, *ό.π.*, 226, υπος. 2. Τον Κατακάζυ αντικατέστησε, τον Νοέμβριο του 1843, ως επιτετραμμένος ο Persiani. Λιδωρίκης, *ό.π.*, 74. Άλλωστε, ο τσάρος Αλέξανδρος Α' ήταν αντίθετος στο πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας, όπως δήλωνε «ἐννοῶ τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν, ἐννοῶ τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα δὲν ἐννοῶ».

[151] Hering, *ό.π.*, 252, υπος. 2, όπου υποστηρίζεται ότι ο Όθωνας είχε την ελπίδα ότι ο πατέρας του θα παρακινούσε τις Μεγάλες Δυνάμεις να αποδοκιμάσουν τη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος και να θεωρήσουν τα διατάγματα για την παραχώρηση συντάγματος άκυρα. Ενεπεκίδης, *ό.π.*, 526. Η Αμαλία, κατά τον πρεσβευτή της Αυστρίας Πρόκες φον Όστεν ισχυριζόταν ότι «εμένα δεν με βγάζουν ζωντανή απ΄ αυτή τη χώρα». Ο Αυστριακός πρεσβευτής υποστηρίζει, στη ίδια επιστολή (22 Δεκεμβρίου 1843), ότι «ο Μακρυγιάννης τον ικέτευε να τον συμφιλιώσει με τον βασιλιά». Προφανώς, για να ομαλοποιηθούν οι σχέσεις, μετά την εξέγερση της 3 Σεπτεμβρίου.

[152] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 207.

[153] Finlay, *ό.π.*, 134. Κατά τον Φίνλαιυ, οι Βαυαροί στρατιώτες και υπάλληλοι δεν κατασκεύασαν κανένα σημαντικό δημόσιο έργο. Η κατασκευή δρόμων και γεφυρών, που έπρεπε να αποτελέσει το κύριο μέλημά τους, παραμελήθηκε παντελώς. Πανταζίδης, *ό.π.*, 41. Μετά την επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου, απομακρύνθηκαν και οι ξένοι καθηγητές, από το Οθώνειο Πανεπιστήμιο, και αντικαταστάθηκαν από Έλληνες συναδέλφους τους.

[154] Πούλος, *ό.π.*, 246-247.

σιγά, σιγὰ ἐναντίον τῆς Ρωσσίας»[155]. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Κωλέττης χαρακτήριζε την επανάσταση «υπόθεση ρωσική» και ότι στόχος της Ρωσίας ήταν η μετατροπή της Ελλάδας σε ηγεμονία, όπως οι Παραδουνάβιες, με ορθόδοξο ηγεμόνα[156].

[155] Πούλος, *ό.π.*, 248-250. Ο πρεσβευτής της Πρωσίας ήταν, κατά τον Πισκατόρυ, οργισμένος, για τη στάση των επαναστατών, απέναντι στον Όθωνα.

[156] Πούλος, *ό.π.*, 255-256. Το αξιοσημείωτο, στις δηλώσεις αυτές του Κωλέττη, προς τον υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας Γκιζώ, είναι η επιμονή του Κωλέττη ότι «έχει αποδείξεις», αλλά δεν μπορεί να αποκαλύψει περισσότερα, γιατί έχει δώσει λόγο τιμής. Μάλιστα, ο Κωλέττης υποστήριζε, στη συζήτησή του, με τον Γκιζώ, ότι, αν διαπιστώσει στο μέλλον ότι κινδυνεύει η ασφάλεια της χώρας θα χτυπήσει τους εχθρούς με τα παλληκάρια του και θα τους δώσει ένα καλό μάθημα.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1. Η κυβέρνηση Ανδρέα Μεταξά

Μετά την παραχώρηση συντάγματος, ο Ανδρέας Μεταξάς ανέλαβε πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών. Είναι ο πρώτος, που έφερε αυτόν τον τίτλο, στην νεότερη ιστορία της Ελλάδας[1]. Στην κυβέρνηση, αντιπροσωπεύονταν όλα τα κόμματα. Συμμετείχαν, επίσης, οι αρχηγοί του «αγγλικού», ο Μαυροκορδάτος, και του «γαλλικού» κόμματος, ο Κωλέττης, ως υπουργοί άνευ χαρτοφυλακίου· θέση, η οποία για πρώτη φορά εμφανίζεται στην ελληνική πολιτική ιστορία[2].

Η σύνθεση της κυβέρνησης ήταν η εξής: πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών Ανδρέας Μεταξάς, υπουργός των Στρατιωτικών Ανδρέας Λόντος[3], υπουργός των Ναυτικών Κωνσταντίνος Κανάρης, υπουργός των Οικονομικών Δημήτριος Μανσόλας, υπουργός της Δικαιοσύνης Λέων Μελάς, υπουργός των Εκκλησιαστικών Μιχαήλ Σχινάς. Οι νέοι υπουργοί έδιναν πλέον τον παρακάτω όρκο «ὁρκίζομαι πίστιν εἰς τὴν Πατρίδα καὶ τὸν Συνταγματικὸν Θρόνον καὶ ἀπαρασάλευτον ἀφοσίωσιν εἰς τούς, κατὰ τὰ σήμερον ἐγκριθησόμενα μέτρα διὰ τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως, καθιερωθησομένους συνταγματικοὺς θεσμούς»[4]. Σκοπός της κυβέρνησης ήταν η πραγματοποίηση της Εθνικής Συνέλευσης για να καταρτισθεί και ψηφισθεί το σύνταγμα[5]. Η νέα κυβέρνηση Μεταξά απηύθυνε προκήρυξη προς τον λαό, όπου ανακοίνωνε την παραχώρηση συντάγματος. Σταδιακά ξεχάστηκαν τα γεγονότα της επανάστασης για την παραχώρηση συντάγματος. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, ενώ είχε οριστεί να εορτάζεται κατ΄ έτος, η 3 Σεπτεμβρίου, ως η ημέρα της παραχώρησης του

---

[1] Διαμαντούρος, *Περίοδος συνταγματικής μοναρχίας*, 105. Καλομοίρης, *ό.π.*, 327-330.

[2] Πούλος, *ό.π.*, 248. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ διέκρινε δύο κόμματα το «ρωσικό» και το συνταγματικό. Η διαίρεση αυτή, κατά τον Πούλο, είναι λανθασμένη, καθώς και οπαδοί του «ρωσικού» κόμματος υποστήριζαν το σύνταγμα.

[3] Πετρακάκος, *ό.π.*, 9, υπος. 14. Ο Ανδρέας Λόντος, ο αρχηγός του «αγγλικού» κόμματος αυτοκτόνησε, την 24 Σεπτεμβρίου 1845, λόγω των οξυμένων οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε αλλά και του παραγκωνισμού του από την πολιτική ζωή της χώρας.

[4] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 205.

[5] Πετρακάκος, *ό.π.*, 378. Ο Πετρακάκος ισχυρίζεται ότι το σύνταγμα της Τροιζήνας αποτέλεσε το «πολιτικὸν εὐαγγέλιον τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως».

συντάγματος, δεν εορτάστηκε έκτοτε[6]. Οι ανταγωνισμοί των κομμάτων και ο παραμερισμός του «ρωσικού» κόμματος, κατά τις διαδικασίες για τη σύγκληση της συνέλευσης, οδήγησαν τον Μεταξά σε παραίτηση. Νέος πρωθυπουργός ορίστηκε ο Κωνσταντίνος Κανάρης.

2. Κατάρτιση και ψήφιση Συντάγματος

Η συνέλευση άρχισε τις εργασίες της, την 8 Νοεμβρίου του 1843[7]. Στον ναό της Αγίας Ειρήνης, τελέστηκε δοξολογία, όπου έβγαλε λόγο για την, σημασία της ημέρας, ο καθηγητής Νεόφυτος Βάμβας. Ακολούθησε αγιασμός των εργασιών της εθνοσυνέλευσης και η ορκωμοσία των βουλευτών. Πρόεδρος ορίστηκε ο γηραιότερος βουλευτής, Πανούτσος Νοταράς, ενώ γραμματέας ο Κοπανίτσας. Ο βασιλιάς Όθωνας επισκέφθηκε τον χώρο της συνεδρίασης και κήρυξε την έναρξη των εργασιών της εθνοσυνέλευσης, υπογραμμίζοντας την συνεισφορά του ιδίου και της διακυβέρνησής του, «ἐξ αὐτῆς τῆς καθιδρύσεως τῆς Βασιλείας, διάφοροι ἐλεύθεροι θεσμοὶ ἐτέθησαν σκοπὸν ἔχοντες νὰ προπαρασκευάσωσι τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τελειωτικοῦ συντάγματος. Ἐλευθέρα δημοτικὴ θεσμοθεσία, ἐπαρχιακὰ Συμβούλια, ὁρκωτὰ Δικαστήρια, ὑπῆρξαν πρόδρομοι τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος»[8]. Κατόπιν, εκλέχθηκε πρόεδρος, με 216 ψήφους, ο Πανούτσος Νοταράς, ενώ αντιπρόεδροι ο Ανδρέας Μεταξάς, με 149, ο Ιωάννης Κωλέττης, με 147, ο Ανδρέας Λόντος, με 143, και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, με

---

[6] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 208 και 219. Ο Ευαγγελίδης αποδίδει στην απογοήτευση που επικράτησε μετά την παραχώρηση του συντάγματος, αλλά και στις τύψεις που διακατείχαν κατόπιν πολλούς από τους συμμετέχοντες, τόσο την αυτοκτονία του Ανδρέα Λόντου, όσο και τον πρόωρο θάνατο του αξιωματικού Σκαρβέλη. Ο Ευαγγελίδης θεωρεί ότι δεν ήταν κατάλληλος ο καιρός για την παραχώρηση συντάγματος. Χαρακτηριστικό δείγμα της λειτουργίας των ταχυδρομικών υπηρεσιών, την εποχή εκείνη, είναι το γεγονός ότι οι κάτοικοι της νήσου Θήρας έμαθαν την παραχώρηση συντάγματος από τον Όθωνα, μετά από αρκετούς μήνες, από ταξιδιώτες που έφθασαν από την Μασσαλία.

[7] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 221-223. Εδώ απαριθμούνται όλα τα μέλη της εθνοσυνέλευσης. Κατά την εναρκτήρια συνεδρίαση, ακούστηκαν 29 κανονιοβολισμοί και μουσικές, που παιάνιζαν χαρούμενα.

[8] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 223-224. Παραδίδεται ολόκληρος ο λόγος του βασιλιά Όθωνα, κατά την εναρκτήρια συνεδρίαση της εθνοσυνέλευσης. Ασπρέας, *ό.π.*, 167. Ο Όθωνας υποστήριξε ότι είχε σκοπό να παραχωρήσει μελλοντικά σύνταγμα. Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 47. Κατά τον Σωφρονιάδη, ο Όθωνας προσπαθούσε να μην τηρήσει το Σύνταγμα.

135 ψήφους. Οι αντιπρόσωποι των ξένων δυνάμεων παραβρίσκονταν στις συνεδριάσεις της εθνοσυνέλευσης[9].

Το πρώτο ζήτημα που ανέκυψε ήταν τα προσόντα των μελών της εθνοσυνέλευσης. Μετά από σχετικές συζητήσεις, αποκλείστηκαν εκπρόσωποι, από τους ομογενείς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, παρά το γεγονός ότι σε όλες τις επαναστατικές συνελεύσεις συμμετείχαν εκπρόσωποι από όλα τα μέρη που κατοικούσαν Έλληνες[10]. Οι μοναδικοί εκπρόσωποι, που επετράπη να παραβρεθούν, ήταν οι αντιπρόσωποι της Κρήτης, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Οι κάτοικοι της πόλης των Κυδωνιών ζήτησαν να συμμετάσχουν στην εθνοσυνέλευση, κατ΄ εξαίρεση του κανόνα, επειδή η πόλη τους καταστράφηκε ολοκληρωτικά, κατά την έναρξη της επανάστασης από τους Οθωμανούς. Η συνέλευση ονομάστηκε, τελικά, «ἡ τῆς Γ΄ Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Συνέλευσις». Κατά την συνεδρίαση της 8 Δεκεμβρίου, καθορίστηκε το κείμενο της απάντησης των μελών της εθνοσυνέλευσης, προς τον βασιλιά Όθωνα, όπου μεταξύ άλλων, εκφραζόταν για το Έθνος ότι η «εὐγνωμοσύνη του κατέστη πολλῷ μεγαλειτέρα ἀφ΄ ἧς ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἀσπασθεῖσα τὰς ἐσχάτως ἐκφρασθείσας εὐχὰς του ηὐδόκησε νὰ στεφανώσῃ τὰ ἔργα της συνομολογοῦσα τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν πολίτευμα ὡς συνθήκην μεταξὺ τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Βασιλέως»[11]. Επίσης, οι καθηγητές του Οθωνείου Πανεπιστημίου αιτήθηκαν να εκπροσωπούνται στην Εθνοσυνέλευση, όπως και να εκλέγουν βουλευτές[12]. Με ψήφους 119, έναντι 44, έγινε δεκτό το αίτημα των πανεπιστημιακών[13].

---

[9] Ασπρέας, *ό.π.*, 169. Οι πρεσβευτές της Γαλλίας Πισκατόρυ και της Αγγλίας Λάυονς παρακολουθούσαν τις συνεδριάσεις με τη βοήθεια διερμηνέων και προσπαθούσαν να επηρεάσουν τους αντιπροσώπους της εθνοσυνέλευσης προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων των κυβερνήσεων των χωρών που εκπροσωπούσαν.

[10] Πούλος, *ό.π.*, 248. Ο Πισκατόρυ υποστήριζε ότι δεν θα έπρεπε να εκπροσωπούνται ομογενείς στο Κοινοβούλιο. Την ίδια άποψη, όπως αναφέρει, είχε και ο Άγγλος πρεσβευτής Λάυονς.

[11] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 228-230, όπου ολόκληρο το κείμενο της απάντησης της εθνοσυνέλευσης.

[12] Πανταζίδης, *ό.π.*, 57. Το αίτημα των καθηγητών του πανεπιστημίου στηρίχθηκε και σε αυτό που συνέβαινε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως στην Αγγλία και σε ορισμένα γερμανικά κρατίδια.

[13] Ράλλης, *Οι ελληνικοί κώδικες*, 42. Οριζόταν συγκεκριμένα, στο άρθρο 30, «οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ὄθωνος ἐκλέγουσιν ἴδιον βουλευτὴν κατ΄ ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν» και, στο άρθρο 31, οριζόταν η διαδικασία, μετά από

Κατά την συνεδρίαση της 26 Νοεμβρίου 1843, η εθνοσυνέλευση εξέλεξε επιτροπή 21 μελών, για την σύνταξη σχεδίου συντάγματος[14]. Η επιτροπή κατέληξε στο κείμενο του σχεδίου συντάγματος, στα τέλη του Δεκεμβρίου 1843. Κατατέθηκε το σχέδιο συντάγματος στην εθνοσυνέλευση. Η συζήτηση για την ψήφιση του συντάγματος διήρκεσε, από τον Ιανουάριο έως τον Μάρτιο του 1844. Το τελικό κείμενο ψηφίστηκε, τον Μάρτιο του 1844, αποτελούμενο από 107 άρθρα[15]. Κατά τη συζήτηση, είχαν ανακύψει διάφορα θέματα, όπως το εκκλησιαστικό. Ο υπουργός των Εκκλησιαστικών Σχινάς ζητούσε τη διατήρηση της ένωσης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο[16]. Τελικά, βρέθηκε συμβιβαστική λύση. Στο άρθρο 2, καθοριζόταν η σχέση της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αλλά και το αυτοκέφαλο, καθώς η διοίκηση θα ασκούνταν από την Ιερά Σύνοδο[17].

Στο άρθρο 3, για το θέμα των ετεροχθόνων, επίσης, βρέθηκε μέση λύση και διευρύνθηκαν οι προϋποθέσεις για τον χαρακτηρισμό κάποιου ως αυτόχθονα[18]. Εξαιρέθηκαν, όμως, οι ομογενείς. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αντιδράσεις στους Έλληνες, οι οποίοι παρέμειναν, σύμφωνα με τα στενά ορισθέντα σύνορα, εκτός ελληνικής επικράτειας και υπό την εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[19]. Αποξένωσε, επιπρόσθετα, και τους σλαβοφώνους

πρόσκληση του πρύτανη, με χρήση ψηφοδελτίων, κατά την εποχή που γίνονται οι λοιπές εκλογές του κράτους.

[14] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 230. Μέλη της επιτροπής απετέλεσαν οι Α.Μαυροκορδάτος, Σ.Τρικούπης, Δ.Κυριακού, Π.Χαλκιόπουλος, Δ.Περρούκας, Α.Μεταξάς, Γ.Γκιώνης, Κ.Ζωγράφος, Ν.Μαυρομμάτη, Β.Θεαγένη, Γ.Γλαράκη, Ν.Κορφιωτάκη, Ι.Κωλέττη, Π.Ρόδιος, Γεραλόπουλος, Λ.Μελάς, Γ.Αινιάν, Πιεράκος, Γ.Γρυπάρης, Δ.Καλλιφρονάς και Ι.Δαμιανός.

[15] Petropulos, *ό.π.*, 599. Το σχέδιο συντάγματος είχε συνταχθεί από τη Γαλλία, την Αγγλία και τη Βαυαρία.

[16] Ασπρέας, *ό.π.*, 170. Ο Σχινάς τέλειωσε την αγόρευσή του με την φράση «μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος». Αντίθετα, ο Σπυρίδων Τρικούπης υποστήριζε το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος.

[17] Hering, *ό.π.*, 204 και 224. Το «αγγλικό» κόμμα δεν επιθυμούσε η ελληνική εκκλησία να εξαρτάται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, γιατί θα ασκούνταν πιέσεις από την Ρωσία ή την Τουρκία. Το δε «ρωσικό» υποστήριζε ότι θεμέλιο της κοινωνικής τάξης ήταν η θρησκεία υπό την παραδοσιακή της μορφή. Διαμαντούρος, *ό.π.*, 107. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 197. Petropulos, *ό.π.*, 610-611.

[18] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 110-111. Ο ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος απολύθηκε από το δημόσιο ως ετερόχθων, Hering, *ό.π.*, 259, υπος. 33. Petropulos, *ό.π.*, 615.

[19] Ασπρέας, *ό.π.*, 172-173. Οι καπεταναίοι στράφηκαν ενάντια στους ετερόχθονες, οι οποίοι ήταν κυρίως Φαναριώτες και εξ Ευρώπης Έλληνες, με μεγάλη περιουσία. Αντίθετα, οι Κωλέττης, Μαυροκορδάτος, Μεταξάς και

πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[20]. Είναι χαρακτηριστικό το περιστατικό που συνέβη, όταν τον Φεβρουάριο του 1844, ο διοικητής της φρουράς των Αθηνών Δημήτριος Καλλέργης παρέθεσε γεύμα στο βασιλικό ζεύγος, σε εξοχική τοποθεσία κοντά στον ποταμό Ιλισσό. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας, στο δυτικό μέρος του ναού του Ολυμπίου Διός, κυμάτιζαν δύο μαύρες σημαίες. Η πρώτη σημαία έγραφε «οἱ ξενηλατούμενοι Μακεδόνες», ενώ η δεύτερη «οἱ ἀδικηθέντες Κρῆτες. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν Βαβυλώνος ἐκεῖ ἐκαθήσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τὴν Σιών...Πῶς ᾄσωμεν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας»[21]. Στο άρθρο 11, καθιερωνόταν η δωρεάν παιδεία[22]. Στο άρθρο 33, καθιερωνόταν συνταγματική διάταξη για τη μη αναγνώριση τίτλων ευγενείας στην Ελλάδα.

Ζωγράφος είχαν ταχθεί υπέρ των ετεροχθόνων. Δεν υπήρξε, όμως, μέριμνα για τους αγωνιστές της Ανεξαρτησίας, καθώς, για παράδειγμα, στη μητέρα του Αθανασίου Διάκου δινόταν εξευτελιστική σύνταξη, άλλοι αγωνιστές αυτοκτονούσαν από τα χρέη και άλλοι πέθαιναν από στερήσεις.

[20] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 104-105. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η διάκριση σε ετερόχθονες και αυτόχθονες προκάλεσε την αποξένωση των Βουλγάρων και των Ρουμάνων. Ο αγωνιστής Χατζηχρήστος, βουλγαρικής καταγωγής, κατά τη διάρκεια της ομιλίας του, στην εθνοσυνέλευση, απαρίθμησε όλους τους βουλγαρικής καταγωγής αγωνιστές, που χάθηκαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Διέκοψε απότομα την ομιλία του, πνιγμένος από τους λυγμούς. Στην αίθουσα της συνεδρίασης ακολούθησε σιγή. Ο στρατηγός Τζωρτζ, στρεφόμενος με οργή προς τον Γρίβα και τον Κριεζώτη, οι οποίοι υποστήριζαν την διάκριση σε αυτόχθονες και ετερόχθονες, φώναξε με στεντόρεια φωνή «γαϊντούρια». Καλεβράς, *Η Ρωσσοφοβία και ο Πανσλαβισμός ή η πολιτική πορεία της Δύσεως και Ρωσσίας ως προς την Ελλάδα και της Ελλάδος ως προς εαυτήν μέχρι σήμερον*, 14-15, 23-24. Ο Χατζηχρήστος είχε πολεμήσει, κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, υπό τον Νικηταρά και είχαν συντελέσει στην καταστροφή της στρατιάς του Δράμαλη. Αλλά και οπλαρχηγοί σερβικής καταγωγής είχαν αγωνιστεί, κατά την Επανάσταση, όπως οι υπό τον Βάσο Μαυροβουνιώτη. Ο Καλεβράς υποστηρίζει ότι το ελληνικό κράτος αλλά και η Εκκλησία άφησε τους βουλγαρικής και σερβικής καταγωγής πληθυσμούς στο έλεος της αποσχιστικής προπαγάνδας των Δυτικών. Επίσης, Ο Καλεβράς καταγράφει συνομιλία της οποίας υπήρξε αυτήκοος μάρτυς του Αλεξάνδρου Υψηλάντη με τον τσάρο της Ρωσίας Αλέξανδρο, στην Οδησσό το 1819. Στην συνομιλία αυτή ο Υψηλάντης ρώτησε τον τσάρο για την Ελλάδα και εκείνος απάντησε «ὅταν ἴδω σημεῖον τοῦ Θεοῦ, καὶ αἱ περιστάσεις τῆς Εὐρώπης τὸ συγχωρήσωσι, κινηθῆτε ὑμεῖς καὶ φανῆτε ἄξιοι, τότε θέλετε ἔχει πατρίδα».

[21] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 268-269. Ο Ευαγγελίδης ισχυρίζεται ότι, μετά τον αποκλεισμό των ετεροχθόνων, όλοι αντιλήφθηκαν το άτοπο της διάταξης αυτής. Η διάκριση αυτή των Ελλήνων, σε αυτόχθονες και ετερόχθονες, δεν περιλήφθηκε στη συζήτηση του 1863, για την κατάρτιση του νέου συντάγματος.

[22] Ράλλης, *ό.π.*, 7. Το άρθρο είχε ως εξής «ἡ ἀνωτέρα ἐκπαίδευσις ἐνεργεῖται δαπάνῃ τοῦ Κράτους· εἰς δὲ τὴν δημοτικὴν συντρέχει καὶ τὸ Κράτος κατὰ τὸ

Για το πρόβλημα της διαδοχής, υπήρξε κοινή η γραμμή των κομμάτων ο διάδοχος του θρόνου να είναι ορθόδοξος. Η διατύπωση της διάταξης διαμορφώθηκε ως εξής «πᾶς διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου ἀπαιτεῖται νὰ πρεσβεύῃ τὴν θρησκείαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας» (άρθρο 40)[23]. Ακόμη, ορίστηκε ότι, σε περίπτωση, κατά την οποία ο διάδοχος είναι ανήλικος, ο επίτροπός του θα είναι μόνο Έλληνας υπήκοος και ορθόδοξος (άρθρο 44)[24]. Αλλά και το ζήτημα της ύπαρξης Γερουσίας προκάλεσε πολλές αντιπαραθέσεις[25]. Και σε αυτό το θέμα υπήρξε συγκερασμός των αντιτιθέμενων απόψεων[26]. Η θητεία των γερουσιαστών ήταν ισόβια και οι γερουσιαστές ορίζονταν από τον βασιλιά, «ὁ βασιλεὺς διορίζει τοὺς Γερουσιαστὰς ἰσοβίως» (άρθρο 70)[27]. Η Γερουσία δύναται να έχει από είκοσι επτά μέλη το ελάχιστο, αλλά ο βασιλιάς έχει την ευχέρεια να αυξήσει τον αριθμό των Γερουσιαστών «μέχρι τοῦ ἡμίσεως τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν» (άρθρο 71). Κατά το άρθρο 75, «οἱ βασιλόπαιδες καὶ ὁ ἐπίδοξος τοῦ Θρόνου διάδοχος εἶναι αὐτοδικαίως γερουσιασταί, ἅμα συμπληρώσωσι τὸ δέκατον ὄγδοο ἔτος τῆς ἡλικίας των». Στο δε άρθρο 80, οριζόταν ο ακόλουθος περιορισμός «οὐδεὶς ἐκ τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας δύναται νὰ διορισθῇ ὑπουργός». Η Ελλάδα

μέτρον τῆς ἀνάγκης τῶν δήμων. Ἕκαστος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συσταίνῃ ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, συμμορφούμενος μὲ τοὺς νόμους τοῦ Κράτους».

[23] Hering, *ό.π.*, 290-292. Οι Μεγάλες Δυνάμεις υπέγραψαν σύμφωνο με τη Βαυαρία, με το οποίο δεσμευόταν ο διάδοχος του Όθωνα να σεβαστεί το άρθρο 40 και να ασπαστεί το ορθόδοξο δόγμα. Βέβαια οι μικρότεροι αδελφοί του Όθωνα, Λουιτπόλδος και Αδαλβέρτος παντρεύτηκαν καθολικές πριγκίπισσες. Διαμαντούρος, *ό.π.*, 111. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 237. Λιδωρίκης, *ό.π.*, 143. Η Αμαλία ζήτησε ο υιός του Λουιτπόλδου να έρθει στην Αθήνα και να ασπαστεί την Ορθοδοξία, αλλά οι γονείς του αρνήθηκαν, με το επιχείρημα ότι ήταν ακόμη αβέβαιη η ανάρρησή του στον θρόνο της Ελλάδας.

[24] Ράλλης, *ό.π.*, 11. «Ὁ ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικος Βασιλέως...ἀπαιτεῖται νὰ ἦναι Ἕλλην τοῦ Ἀνατολικοῦ δόγματος».

[25] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 111-112. Το «γαλλικό» κόμμα ήταν αντίθετο, Hering, *ό.π.*, 259. Petropulos, *ό.π.*, 617.

[26] Πετρακάκος, *ό.π.*, 124, υπος. 17. Οι δύο προστάτιδες δυνάμεις, Αγγλία και Γαλλία, απείλησαν, κατά τις συζητήσεις στην εθνοσυνέλευση, ότι δεν θα αναγνώριζαν το σύνταγμα του 1844, αν δεν συστηνόταν Γερουσία, την οποία θεωρούσαν στήριγμα της βασιλείας και του Όθωνα.

[27] Οι γερουσιαστές διορίζονταν από τον βασιλιά, από λίστα που έστελνε η κυβέρνηση. Hering, *ό.π.*, 280. Petropulos, *ό.π.*, 620.

ήταν το πρώτο κράτος που εισήγαγε την καθολική ψήφο για τους άνδρες[28].

Αφού δόθηκε ένα αντίγραφο του σχεδίου συντάγματος στον Όθωνα, ο βασιλιάς απέστειλε αυθημερόν απάντηση δηλώνοντας την ικανοποίησή του[29]. Κατόπιν, ψηφίστηκε ο εκλογικός νόμος, όπου καθορίζονταν η διαδικασία ανάδειξης βουλευτών και όλα τα σχετικά ζητήματα. Σύμφωνα με το άρθρο 26 του εκλογικού νόμου, οι βουλευτές εκλέγονταν με απόλυτη πλειοψηφία. Στις πρώτες εκλογές που ακολούθησαν, αρκούσε η σχετική πλειοψηφία. Αξιοσημείωτη είναι η διάταξη του άρθρου 30, που όριζε ότι «οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ὄθωνος ἐκλέγουσιν ἴδιον Βουλευτήν, κατ' ἀπόλυτον πλεινοψηφίαν». Οριζόταν, επίσης, στο άρθρο 34, για τον ιερό κλήρο ότι «οἱ κληρικοὶ δὲν δύνανται νὰ ψηφοφορήσουν οὐδὲ νὰ ἐκλεχθῶσι»[30]. Τον Μάρτιο του 1844, κατά την τελευταία συνεδρίαση της εθνοσυνέλευσης, ο βασιλιάς Όθων ορκίστηκε, με τον ακόλουθο όρκο «...νὰ φυλάττω τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς Νόμους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους...»[31] και κήρυξε τη λήξη των εργασιών της εθνοσυνέλευσης[32]. Ο Όθων αντιλαμβανόταν το Σύνταγμα του 1844 ως μία συνθήκη, μεταξύ της βασιλείας, από τη μία πλευρά, και του έθνους, από την άλλη[33]. Μετά το πέρας των εργασιών της

[28] Hering, *ό.π.*, 262. Η Γαλλία καθιέρωσε την καθολική ψήφο των ανδρών μόλις το 1848.

[29] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 269-270, όπου βρίσκεται το κείμενο της απάντησης του Όθωνας για το σχέδιο συντάγματος που του είχε σταλεί.

[30] Ράλλης, *ό.π.*, 42.

[31] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 281.

[32] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 284-285. Ο Ευαγγελίδης εκφράζει την άποψη ότι η Ελλάδα και οι Έλληνες δεν ήταν έτοιμοι για εφαρμογή συνταγματικού πολιτεύματος. Εξαιτίας των εκλογών που ακολούθησαν, εμφανίστηκαν θεσιθήρες που ζητούσαν τα λεγόμενα ρουσφέτια.

[33] Πετρακάκος, *ό.π.*, 121-122 και 149. Ο ίδιος ο Όθων ως συνθήκη το αναφέρει, στο προοίμιο του λόγου του, αλλά και οι αντιπρόσωποι στην Εθνοσυνέλευση χαρακτηρίζουν το αντιπροσωπευτικό πολίτευμα ως «συνθήκην μεταξὺ ἔθνους καὶ βασιλέως». Ο Πετρακάκος θεωρεί το σύνταγμα του 1844 ανάλογο με τον συνταγματικό χάρτη της Γαλλίας των 1814-1830 και του βελγικού. Επίσης, ο Πετρακάκος χαρακτηρίζει «δουλόφρονα» την απάντηση των μελών της εθνοσυνέλευσης, στον λόγο του θρόνου. Αντιτάσσει ότι η μειοψηφία των αντιπροσώπων υποστήριζε την γνώμη ότι το σύνταγμα εκπηγάζει από κεκτημένο εθνικό δικαίωμα και δεν χορηγείται από τον ηγεμόνα, δεύτερον, ότι το σύνταγμα του 1844 αποτελούσε αναθεώρηση των επαναστατικών συνταγμάτων.

εθνοσυνέλευσης, το «ρωσικό» κόμμα εξήλθε πληγωμένο, ενώ τα άλλα δύο ενισχυμένα[34].

3. Κυβέρνηση Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου

Μετά τη ψήφιση του συντάγματος, ο βασιλιάς όρισε πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Προηγουμένως, προσέφερε από κοινού την πρωθυπουργία σε Κωλέττη[35] και Μαυροκορδάτο, αλλά ο Κωλέττης επιθυμούσε από κοινού κατανομή των υπουργείων και στις δύο παρατάξεις, αν και παραχωρούσε την πρωθυπουργία στον Μαυροκορδάτο[36]. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος δεν αποδέχθηκε τέτοια κατανομή, με αποτέλεσμα το σχέδιο συγκυβέρνησης των δύο μεγάλων ηγετών να καταρρεύσει[37]. Κατόπιν, ο Όθωνας προσέφερε την πρωθυπουργία στον Ανδρέα Λόντο, του «αγγλικού» κόμματος, αλλά και αυτός αρνήθηκε υποδεικνύοντας ως καταλληλότερο τον Μαυροκορδάτο. Ο Κωλέττης δεσμεύτηκε στον Μαυροκορδάτο να μην ασκήσει αντιπολίτευση, αν αναλάμβανε ο τελευταίος πρωθυπουργός, με οπαδούς του «αγγλικού» μόνο κόμματος. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ δεσμεύτηκε και αυτός ότι ούτε η Γαλλία θα έφερνε προσκόμματα σε ενδεχόμενη κυβέρνηση Μαυροκορδάτου[38].

Έτσι, ο Μαυροκορδάτος ορίστηκε ο πρώτος συνταγματικός πρωθυπουργός και υπουργός Οικονομικών. Τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης αποτέλεσαν ο Ανδρέας Λόντος, ως υπουργός Εσωτερικών, ο έτερος Ανδρέας Λόντος, ο επιλεγόμενος και Λεοντίδης, ως υπουργός Δικαιοσύνης, ο Παναγιώτης Ρόδιος, ως υπουργός των Στρατιωτικών και ο Σπυρίδων Τρικούπης, ως υπουργός Εξωτερικών και Εκκλησιαστικών.

---

[34] Ασπρέας, *ό.π.*, 185-186. Ο Όθωνας δεν παρενέβη καθόλου στις εργασίες της εθνοσυνέλευσης, ούτε άσκησε πίεση για τροποποίηση κάποιων διατάξεων του συντάγματος.

[35] Πετρακάκος, *ό.π.*, 149-151. Ο Κωλέττης, σε επιστολή του τον Δεκέμβριο του 1843, χαρακτήριζε το «γαλλικό» κόμμα ως κόμμα «συνταγματικό». Εκφράζει, επίσης, τον θαυμασμό του για τον τρόπο λειτουργίας του αντιπροσωπευτικού συστήματος, στη Γαλλία, και συστήνει ότι «ὀφείλομεν νὰ ἀκολουθήσωμεν μόνον τὸ παράδειγμα τῆς Γαλλίας».

[36] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 286.

[37] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 115.

[38] Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η Γαλλία παρασημοφόρησε όχι μόνο τον Καλλέργη, ο οποίος ήταν μέλος της «γαλλικής» παράταξης, αλλά και τον υπουργό της κυβέρνησης Μαυροκορδάτου Ανδρέα Λόντο.

Η παράταξη του «ρωσικού» κόμματος, υπό τον Ανδρέα Μεταξά, ασκούσε αντιπολίτευση στην κυβέρνηση Μαυροκορδάτου. Αφορμή για κριτική αποτέλεσε το εκκλησιαστικό ζήτημα[39]. Ακολούθησαν οι εκλογές, κατά τις οποίες συνεργάστηκαν το «ρωσικό» και το «γαλλικό» κόμμα κατά της κυβέρνησης. Το «ρωσικό» κόμμα συνέχιζε να πιέζει για την άνοδο ενός Ορθοδόξου ηγεμόνα στον θρόνο. Στο μεταξύ, ξέσπασε ένοπλη εξέγερση του Θεόδωρου Γρίβα με δύο χιλιάδες άνδρες, στον Αβαρίκο της Ακαρνανίας, κατά της κυβέρνησης, η οποία αντιμετωπίστηκε από τα στρατεύματα του Κίτσου Τζαβέλλα, που έστειλε ο Μαυροκορδάτος. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ απέστειλε το γαλλικό ατμόπλοιο «Παπίνος», το οποίο παρέλαβε τον Γρίβα, με την υπόσχεση να τον φέρει στην Αθήνα, αλλά τελικά τον μετεβίβασε σε άλλο γαλλικό ατμόπλοιο που τον μετέφερε στην Αλεξάνδρεια[40]. Η κυβέρνηση κατηγόρησε την γαλλική κυβέρνηση ότι την εξαπάτησε στο ζήτημα του Γρίβα. Τον Ιούνιο του 1844, διορίστηκαν τα τριάντα έξι μέλη της Γερουσίας[41].

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος παραιτήθηκε, τον Αύγουστο του 1844, από την πρωθυπουργία, ύστερα από έντονες πιέσεις της αντιπολίτευσης. Ο Μαυροκορδάτος κατηγορήθηκε ως υπερβολικά αγγλόφιλος, αλλά και ελευθεριάζων, όσον αφορά στα ζητήματα της ορθοδόξου πίστεως. Στον Μαυροκορδάτο, κατά κύριο λόγο,

---

[39] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 287-288. Ο Ευαγγελίδης υποστηρίζει ότι η υπαγωγή της Εκκλησίας της Ελλάδος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο θα έδινε αφορμή αναμίξεως στα εσωτερικά ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το εκκλησιαστικό ζήτημα, επίσης, κατά τον Ευαγγελίδη, στέρησε από το «αγγλικό» κόμμα και τον Μαυροκορδάτο ισχυρή πλειοψηφία. Παρά το γεγονός ότι σπουδαίοι και αξιόλογοι πολιτικοί συμμετείχαν στο «αγγλικό» κόμμα, όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Σπυρίδων Τρικούπης.

[40] Ασπρέας, *ό.π.*, 190. Στην Αλεξάνδρεια, ο Γρίβας έγινε δεκτός με τιμές ήρωα από τους ομογενείς και τις γαλλικές προξενικές αρχές.

[41] Οι διορισθέντες γερουσιαστές ήταν οι ακόλουθοι: Γεώργιος Αινιάν, Γεώργιος Αντωνόπουλος, Χρήστος Βλάσης, Κωνσταντίνος Βότσαρης, Βασίλειος Βουδούρης,, Παναγιώτης Γιατράκος, Αθανάσιος Γρηγοριάδης, Αναγνώστης Δηλιγιάννης, Σωτήριος Θεοχαρόπουλος, Σπυρίδων Καλογερόπουλος, Λάζαρος Κουντουριώτης, Γεώργιος Κουντουριώτης, Χριστόδουλος Κλονάρης, Ιωάννης Κολοκοτρώνης, Λυκούργος Λογοθέτης, Αναστάσιος Λοιδορίκης, Αναστάσιος Λόντος, Τάτζης Μαγγίνας, Πέτρος Μαυρομιχάλης, Ιωάννης Μέξης, Αναγνώστης Μοναρχίδης, Πανούτσος Νοταράς, Λάμπρος Νάκος, Διαμαντής Ολύμπιος, Ιάκωβος Παξιμάδης, Σπυρίδων Παπαλεξόπουλος, Χαράλαμπος Παπαπολίτης, Νικόλαος Πονηρόπουλος, Νικόλαος Πρασακάκης, Νικόλαος Ρενιέρης, Σπυρίδων Τρικούπης, Ριχάρδος Τζώρτς, Ανδρέας Χατζηαναργύρου, Βασίλειος Χριστακόπουλος, Νικόλαος Χρυσόγελως και Γεώργιος Ψύλλας. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 294.

χρεώθηκε η πολιτική, υπέρ του αυτοκεφάλου της Ελληνικής Εκκλησίας, αν και αυτή συντελέστηκε, τα επόμενα χρόνια. Η «αγγλική» παράταξη κατηγορήθηκε για το ζήτημα της ανεξαρτησίας της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τόσο από το «γαλλικό», όσο κυρίως από το «ρωσικό» κόμμα. Ο Μαυροκορδάτος δεν έδειχνε αδιαλλαξία στα δύο παραπάνω ζητήματα, όσο τον κατηγορούσε η αντιπολίτευση, δηλαδή στην προσήλωσή του στην αγγλική πολιτική και στα ζήτημα του αυτοκεφάλου. Ο ίδιος, μάλιστα, επικεντρωνόταν περισσότερο στα ζητήματα της εσωτερικής αναδιοργανώσεως του κράτους, στην αναδιοργάνωση της διοίκησης, στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και στην τήρηση των νόμων του κράτους. Οι οπαδοί και τα μέλη, όμως, του «αγγλικού» κόμματος διαπνέονταν από μίσος κατά της ρωσικής πολιτικής και των οπαδών της. Άλλωστε, ο Μαυροκορδάτος είχε να αντιμετωπίσει και την καχυποψία του βασιλιά Όθωνα προς το πρόσωπό του, αλλά και τις επιδιώξεις της πολιτικής του, η οποία βασίζονταν, αν όχι ταυτίζονταν κατά τους επικριτές του, με την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας.

4. Οι εκλογές του 1844

Στις εκλογές, που ακολούθησαν, το «γαλλικό» κόμμα σχημάτισε κυβέρνηση, σε συνεργασία με το «ρωσικό» κόμμα. Σύμφωνα με το σύνταγμα του 1844, δικαίωμα ψήφου είχαν οι άνδρες, Έλληνες πολίτες, που είχαν συμπληρώσει το 25 έτος της ηλικίας τους. Οι εκλογές διαρκούσαν πολλές ημέρες, καθώς δεν διεξάγονταν την ίδια ημέρα για όλο το Ελληνικό Βασίλειο. Συγκεκριμένα, η εκλογική διαδικασία κράτησε οκτώ ημέρες. Οι εκλογές, μάλιστα, στην πρωτεύουσα αναβλήθηκαν για λόγους ασφαλείας και πραγματοποιήθηκαν, ύστερα από αρκετές ημέρες. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, κατά το διάστημα που οι εφημερίδες ανακοίνωναν τα εκλογικά αποτελέσματα των επαρχιών, διεξάγονταν οι εκλογές στην Αθήνα. Στην Αθήνα, συμμετείχε ως υποψήφιος ο Δημήτριος Καλλέργης, εκ των πρωταγωνιστών της επαναστάσεως της 3 Σεπτεμβρίου. Η εμφάνισή του, έξω από το εκλογικό κέντρο του ναού της Αγίας Ειρήνης, προκάλεσε τις

αντιδράσεις των αντιπολιτευομένων. Η εμφάνιση του βασιλιά Όθωνα συνέβαλε στην ειρήνευση των οξυμένων πνευμάτων[42].

Αποκαλύφθηκε, επίσης, ότι ο υπουργός της Δικαιοσύνης Ανδρέας Λόντος είχε στείλει επιστολή, στον μοίραρχο της Πάτρας Πανταζόπουλο, ζητώντας τη βοήθεια του στις προσεχείς εκλογές. Εκ του γεγονότος αυτού, ο βασιλιάς Όθωνας απέπεμψε τον Λόντο και ανέλαβε ο Σπυρίδων Τρικούπης[43]. Οι κάλπες μεταφέρονταν στην πρωτεύουσα και η καταμέτρηση των αποτελεσμάτων γινόταν στην Αθήνα. Η μεταφορά γινόταν από διοικητικούς υπαλλήλους και ήταν εξαιρετικά επικίνδυνη. Το δεύτερο «αγγλικό» κόμμα αποτέλεσε την αντιπολίτευση. Το γεγονός ότι ηττήθηκε το κυβερνόν «αγγλικό» κόμμα αποδεικνύει ότι η κυβέρνηση δεν κατάφερε να επηρεάσει το αποτέλεσμα των εκλογών. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι, στην Πελοπόννησο, από τους 55 βουλευτές, μόνο οι 4 ανήκαν στο «αγγλικό» κόμμα. Στις εκλογές αυτές, εκλέχθηκαν 243 βουλευτές, οι οποίοι σταδιακά εκδήλωσαν τις κομματικές του προτιμήσεις[44].

5. Η πρωθυπουργία του Ιωάννη Κωλέττη

Μετά το αποτέλεσμα των εκλογών ο Μαυροκορδάτος παραιτήθηκε και την ίδια ημέρα κλήθηκε, από τον βασιλιά, ο Ιωάννης Κωλέττης να σχηματίσει κυβέρνηση. Ο Κωλέττης ορίστηκε πρωθυπουργός και υπουργός Εσωτερικών, αλλά και Εξωτερικών και Εκκλησιαστικών. Ο Κωλέττης έπεισε τον ηγέτη του «ρωσικού» κόμματος να συμμετάσχει

[42] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 298-299. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 121. Ο βασιλιάς Όθωνας είχε ζητήσει να μην εξέλθει κανένας στρατιώτης από τους στρατώνες, ώστε να μην υπάρχει στήριξη προς τον υποψήφιο Καλλέργη. Ο Δημήτριος Καλλέργης εμφανίστηκε στον ναό της Αγίας Ειρήνης και, αμέσως, οι υποστηρικτές του προέβησαν σε ζητωκραυγές. Οι αντίπαλοι, όμως, του Καλλέργη άρχισαν τις αποδοκιμασίες. Όταν ο βασιλιάς Όθωνας έμαθε για την ένταση, εμφανίστηκε συνοδευόμενος από τον υπασπιστή του Γαρδικιώτη Γρίβα. τότε ο Καλλέργης αποχώρησε. Οι υποστηρικτές της αντιπολίτευσης, όμως, ακολούθησαν τον Καλλέργη και προέβησαν σε αποδοκιμασίες, έξω από την οικία του.

[43] Ασπρέας, *ό.π.*, 191. Ο Μαυροκορδάτος ζήτησε την παραίτηση του υπουργού, μόλις του διαβίβασε ο Όθωνας την ανωτέρω επιστολή.

[44] Hering, *ό.π.*, 263-264. Οι ψηφοφόροι έγραφαν το όνομα των βουλευτών που έδιναν την ψήφο τους σε ένα χαρτί. Στο ίδιο χαρτί μπορούσαν να γράψουν τα ονόματα βουλευτών από διάφορα κόμματα, εφόσον δεν υπήρχαν ψηφοδέλτια των κομμάτων. Άλλωστε η έννοια κόμμα δεν υπήρχε ούτε στο σύνταγμα ούτε στον εκλογικό νόμο.

στην κυβέρνηση[45]. Από το «ρωσικό» κόμμα, ο Μεταξάς έγινε υπουργός Οικονομικών, ο Κίτσος Τζαβέλλας των Στρατιωτικών, ο Ζαφείριος Βάλβης της Δικαιοσύνης.

Ο Κωλέττης, την επόμενη του σχηματισμού κυβέρνησης, ανακοίνωσε το πρόγραμμα και τους στόχους του. Στόχοι της κυβέρνησης Κωλέττη αποτελούσαν η εξύψωση του γοήτρου της βασιλείας, η εγκαθίδρυση κυβέρνησης νομιμότητας και η επέκταση των ορίων του κράτους. Η κυβέρνηση Κωλέττη είχε στόχους εντελώς αντίθετους από την προηγούμενη κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, η οποία επιδίωκε την εσωτερική αναδιοργάνωση του κράτους και την μελλοντική επέκταση των συνόρων. Η Βουλή είχε τριετή θητεία. Ο Κωλέττης κατηγορήθηκε ότι, με την ακύρωση της εκλογής πολλών βουλευτών της αντιπολίτευσης, παρενέβη και επηρέασε το τελικό αποτέλεσμα των εκλογών, πείθοντας, ταυτόχρονα, βουλευτές να στηρίξουν την κυβέρνηση, είτε με δωροδοκία είτε με υποσχέσεις[46]. Με αυτόν τον τρόπο, ακυρώθηκε η εκλογή 40 περίπου βουλευτών της αντιπολίτευσης[47]. Μεταξύ αυτών που ακυρώθηκε η εκλογή τους, ήταν ο ίδιος ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος[48], ο Ανδρέας Λόντος, ο Ανδρέας Ζαΐμης και ο Χρύσανθος Σισίνης[49].

Δημιουργήθηκε, έτσι, το λεγόμενο «σύστημα» του Κωλέττη, στο στρατό με τον στρατηγό Γαρδικιώτη Γρίβα, αλλά και στη δημόσια διοίκηση και τη χωροφυλακή[50]. Ο Νικόλαος Δραγούμης αναφέρει

---

[45] Ασπρέας, *ό.π.*, 192. Σχηματίστηκε, με την κίνηση αυτή του Κωλέττη, κυβέρνηση συνεργασίας «γαλλικού» και «ρωσικού» κόμματος.

[46] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 119.

[47] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 100-101. Στις εκλογές του 1844, έγιναν πολλά λάθη είτε εκ προθέσεως είτε εξ αγνοίας των εκλογικών διατυπώσεων. Αυτός θεωρήθηκε βασικός λόγος, από την εξελεγκτική επιτροπή, στην απόφασή της να μην επαναληφθούν οι εκλογές, γιατί οι δυσκολίες ήταν αντικειμενικές.

[48] Πανταζίδης, *ό.π.*, 61-62. Οι εκλογές στο πανεπιστήμιο επαναλήφθηκαν, αφού προηγουμένως είχαν παυτεί τρεις καθηγητές, οι Κ.Δομνάνδος, Π.Καλλιγάς και Κ.Νέγρης, επειδή είχαν εκφραστεί ανοιχτά υπέρ του Μαυροκορδάτου, με το πρόσχημα, όμως, οικονομικών δυσχερειών. Εκλέχτηκε, τελικά, ο καθηγητής Φίλιππος Ιωάννου.

[49] Ασπρέας, *ό.π.*, 197-198. Κατά τον Ασπρέα, ο Κωλέττης, από τους 53 βουλευτές που εκλέχτηκαν από το «αγγλικό» κόμμα, ακύρωσε την εκλογή των 41 και αναγνώρισε μόνο τους 12. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 302. Ο Μαυροκορδάτος δεν αντέδρασε ενεργά σε αυτή την πρακτική.

[50] Ασπρέας, *ό.π.*, 198. Ο Κωλέττης ανακάλεσε στην Ελλάδα τον στασιαστή Γρίβα, τον βοήθησε να εκλεγεί βουλευτής και τον τοποθέτησε Γενικό Επιθεωρητή του στρατού, σε αντικατάσταση του Τζωρτζ. Η βασίλισσα Αμαλία έλεγε για τον

περιπτώσεις καταστρατηγήσεων των εφορευτικών επιτροπών, όπου σε ομοειδείς περιπτώσεις εφαρμόστηκαν διαφορετικές λύσεις ανάλογα με την φιλική ή εχθρική πολιτική στάση των υποψηφίων, απέναντι στην κυβέρνηση Κωλέττη[51]. Στην περίπτωση του δήμου Ωλενείας της επαρχίας Μεσολογγίου, η κάλπη, αντί να τοποθετηθεί στην Αθήνα στο ορισμένο εκλογικό κατάστημα, φυλάχθηκε σε ιδιαίτερη κατοικία. Το γεγονός δεν θεωρήθηκε παραβίαση της διαδικασίας[52]. Κάποιες κάλπες βρέθηκαν ανοικτές, ενώ άλλες με παραβιασμένες τις σφραγίδες. Η Βουλή αποφάνθηκε ότι οι σανίδες των καλπών συνεστάλησαν από την ζέστη, ενώ οι σφραγίδες καταστράφηκαν, κατά την μεταφορά[53]. Στην επαρχία Σκιάθου, η κάλπη θεωρήθηκε ότι είχε παραβιασθεί, εξαιτίας εμφάνισης κάποιου ρόζου στο ξύλο και ακυρώθηκε έτσι ο υποψήφιος, που ήταν αντίπαλος της παράταξης Κωλέττη. Στη Μαντίνεια, κυκλοφόρησαν πολλά ψηφοδέλτια που δεν ρίχτηκαν στην κάλπη. Για τη Μαντίνεια, η Βουλή ακύρωσε την εκλογή συγκεκριμένου υποψηφίου και αποδέχθηκε την εκλογή άλλου υποψηφίου[54]. Ο Μαυροκορδάτος

Κωλέττη: «δεν μπορεί να παραδεχθεί κανείς ότι είναι πολύ συνταγματικός». Hering, *ό.π.*, 294.

[51] Δραγούμης, *ό.π.*, 127-128, όπου αναφέρονται οι περιπτώσεις συνυποψηφίων με το ίδιο επώνυμο, εκ των οποίων ο ένας αποχωρούσε από την εκλογική διαδικασία και η εφορευτική επιτροπή καταμετρούσε όλες τις ψήφους στον εναπομείναντα υποψήφιο. Αυτό ήταν εντός των νομίμων αρμοδιοτήτων της. Αλλά σε δύο ίδιες περιπτώσεις άλλαξε τη στάση της, ανάλογα με την πολιτική υποστήριξη του υποψηφίου στην κυβέρνηση Κωλέττη. Στη Ναυπακτία, η Βουλή δέχθηκε τον συμψηφισμό, επειδή ο εκλεγείς ήταν εχθρικός στην κυβέρνηση Μαυροκορδάτου. Αντίθετα, στην Τήνο, η Βουλή ακύρωσε την ίδια πρακτική της εφορευτικής επιτροπής και επικύρωσε την εκλογή του επομένου σε ψήφους υποψηφίου, καθώς επρόκειτο για υποστηρικτή του Κωλέττη. Στην Ευρυτανία, κατέβαιναν υποψήφιοι δύο με το επώνυμο Χατζόπουλος. Η εφορευτική επιτροπή κατένειμε τις ψήφους στους δύο υποψηφίους, αλλά το Κοινοβούλιο καταμέτρησε όλες τις ψήφους στον έναν Χατζόπουλο, ο οποίος υποστήριζε την κυβέρνηση Κωλέττη.

[52] Δραγούμης, *ό.π.*, 128-129. Την κάλπη της Θήρας την τοποθέτησαν όχι στο εκλογικό κατάστημα, αλλά στο Διοικητήριο της Αθήνας. Αυτό θεωρήθηκε παράληψη, από την εκλογική επιτροπή της Βουλής. Στην περίπτωση, όμως, της κάλπης της επαρχίας Ωλενείας, η τοποθέτηση στην οικία θεωρήθηκε νόμιμη και ότι δεν παραβίαζε την εκλογική νομοθεσία.

[53] Δραγούμης, *ό.π.*, 130-131. Στο Γύθειο, ο Δραγούμης υποστηρίζει ότι η καταμέτρηση πραγματοποιήθηκε, επάνω σε πολεμικό πλοίο και όχι στο ορισμένο εκλογικό κατάστημα. Ο Σπυρίδων Καλογερόπουλος ονόμαζε τους εκλεγέντας ως «βουλευτὰς αἵματος».

[54] Ο Ρήγας Παλαμήδης, ο οποίος τελικά εκλέχθηκε στην επαρχία Μαντινείας, ονομάστηκε, από την αντιπολίτευση, «ὁ βουλευτὴς τῶν σακκουλίων».

εκλέχθηκε στην Καρυστία, στα Καλάβρυτα, στην Τριχωνία και στο Πανεπιστήμιο, αλλά δεν έγινε βουλευτής. Ο λόγος ήταν ότι οι βουλευτές έπρεπε να είναι δημότες της εκλογικής περιφέρειας που εκλέγονταν. Η Βουλή δεν αποδέχθηκε ούτε την εκλογή του Μαυροκορδάτου, ως βουλευτή του Πανεπιστημίου, γιατί, κατά την γνώμη της, έπρεπε να είναι μέλος του Πανεπιστημίου. Ο έλεγχος της εγκυρότητας των εκλογών διήρκησε, από τον Σεπτέμβριο έως τον Δεκέμβριο του 1844. Εκλέχθηκαν, εν τέλει, 105 βουλευτές[55]. Πρόεδρος της Βουλής εκλέχθηκε ο Νικήτας Σταματόπουλος.

Ο πρεσβευτής της Αγγλίας Λάυονς, σε αναφορές προς την κυβέρνησή του, κατηγορούσε συνεχώς τις πρακτικές του πρωθυπουργού Κωλέττη. Τις απόψεις του υιοθέτησε σταδιακά και ο υπουργός των Εξωτερικών της Αγγλίας Πάλμερστον, καθώς χαρακτήριζε τον Κωλέττη «διεφθαρμένο, παράνομο, άσωτο, αντισυνταγματικό και τυραννικό»[56]. Κατά τον Νικόλαο Δραγούμη, «ἐν μὲν ταῖς γαλλικαῖς βουλαῖς ἡ διοίκησις τοῦ Κωλέττου ἀνεβιβάζετο μέχρις οὐρανοῦ, ἐν δὲ ταῖς ἀγγλικαῖς ἐταρταροῦτο μέχρις ᾅδου, ἐν ᾧ ἐν Ἀθήναις οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο δυνάμεων, ὡς ἄλλοι μονομάχοι, ἐκίνουν πάντα λίθον, ὁ μὲν ὅπως καταβάλῃ, ὁ δὲ ὅπως ἐμπεδώσῃ αὐτήν»[57].

Σταδιακά, όμως, το «ρωσικό» κόμμα απομακρύνθηκε από την πολιτική του «γαλλικού» κόμματος. Στη διάρκεια της διακυβέρνησης από τον Κωλέττη, τον πρώτο πρωθυπουργό από εκλεγμένη βουλή, φάνηκε ότι ο πρωθυπουργός δεν μπορούσε να ελέγξει τους βουλευτές του. Τον Ιούλιο του 1845, ο Ανδρέας Μεταξάς αποχώρησε από την κυβέρνηση, λόγω διαφωνιών.

Η κυριαρχία του «γαλλικού» κόμματος και της γαλλικής πολιτικής θεωρείται απόλυτη[58]. Χαρακτηριστική είναι η αποστροφή του πρώτου γραμματέα της πρεσβείας της Γαλλίας στην Ελλάδα,

---

[55] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 304, 307, όπου τα ονόματα των εκλεγέντων βουλευτών στην α΄ σύνοδο της α΄ περιόδου.

[56] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 141. Ο Μακρυγιάννης κατηγορούσε τον Κωλέττη για πλουτισμό στον Όθωνα χωρίς να μπορεί να το αποδείξει. Hering, *ό.π.*, 220, υπος. 87. Ο Hering θεωρεί την κατηγορία αυτή άκριτη, καθώς, μετά τον θάνατο του Κωλέττη, χρειάστηκε νόμος για να σβηστούν τα χρέη του.

[57] Δραγούμης, *ό.π.*, 154.

[58] Hering, *ό.π.*, 209. Το «γαλλικό» κόμμα στόχο είχε τη συνέχιση του αγώνα κατά των Τούρκων, δικαιοσύνη για τους αγωνιστές και διανομή γης στους αγωνιστές. Οι οπαδοί εξέφραζαν αντίθεση στους Φαναριώτες και στους διανοούμενους, ενώ οι αγωνιστές αρνούνταν να ενταχθούν στον τακτικό στρατό.

Θουβενέλ[59] : «εμείς κυβερνούμε την Ελλάδα» και η ομολογία του ότι συνέταξε, τον Ιανουάριο του 1846, τον λόγο, στη Βουλή, τόσο του βασιλιά Όθωνα όσο και του πρωθυπουργού Κωλέττη[60]. Ο Θουβενέλ συνέτασσε πολλές ανακοινώσεις της ελληνικής κυβέρνησης[61]. Οι Γάλλοι ονόμαζαν τον πρωθυπουργό «στρατηγό Κωλέττη»[62]. Ο Μακρυγιάννης υποστηρίζει ότι ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ ήταν «το παν και κοντά εις τον Βασιλέα και εις την Κυβέρνησιν», καθώς και αυτός που είχε το «δέσε και το λύσε» στην Ελλάδα μαζί με τον Κωλέττη[63]. Αποτέλεσμα της παραίτησης Μεταξά ήταν η συνεργασία των δύο κομμάτων της αντιπολίτευσης, του «ρωσικού» και του «αγγλικού», απέναντι στην κυβέρνηση του «γαλλικού» κόμματος. Ο Μεταξάς, μάλιστα, θεωρείται ότι προσέγγισε τον Μαυροκορδάτο και το «αγγλικό» κόμμα. Η αντιπολίτευση του «ρωσικού» κόμματος εστιάστηκε στο ζήτημα της διαδοχής του Όθωνα από έναν ορθόδοξο ηγεμόνα. Εκείνη την περίοδο, γράφτηκε σε αυστριακή εφημερίδα ότι η Αυστρία ήταν διατεθειμένη να στείλει στρατεύματα για να διατηρήσει την ειρήνη στα ελληνοτουρκικά σύνορα[64]. Αυτό το άρθρο έδωσε αφορμή, στον αντιπολιτευόμενο τύπο, να ισχυρίζεται ότι ο Όθων και η Βαυαρία βρίσκονται σε συνεννόηση με την Αυστρία για να αφαιρέσουν την κυριαρχία του Βασιλείου της Ελλάδος.

---

[59] Ashley, *ό.π.*, 142. Ο Πάλμερστον, σε επιστολή του, την 22 Φεβρουαρίου 1850, περιγράφει την συμπεριφορά του Θουβενέλ ως εξής «Thouvenel may be a very gentlemanlike man in private society, but that does not prevent his being a reckless intriguer in a political crisis».

[60] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 214. Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', 162, όπου ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι, κατά την υπόθεση Πατσίφικο, ο Θουβενέλ «συνέττατεν αὐτὸς τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα τοῦ ἀνικάνου εἰς σύνταξιν αὐτῶν ἡμετέρου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν κ. Λόντου».

[61] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 333. Ο Θουβενέλ έγραφε και τα κύρια άρθρα του «Ελληνικού Μηνύτορος». Ο Θουβενέλ, από το τέλος του 1845, εργαζόταν ως γραμματέας, στην πρεσβεία της Γαλλίας στην Αθήνα, και, από το 1849, ως πρεσβευτής. Στο μεταξύ, ο πρεσβευτής Πισκατόρυ είχε μετατεθεί, στη Μαδρίτη, ως πρεσβευτής. Ο Θουβενέλ έμαθε την ελληνική γλώσσα.

[62] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 303.

[63] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 144. Τον Κωλέττη τον ονομάζει ο Μακρυγιάννης σκωπτικά «γκενεράλ Κωλέτη». Επίσης, ισχυρίζεται ο Μακρυγιάννης ότι ο Όθων επιδίωξε τη διάδοση του καθολικού δόγματος στην Ελλάδα με γαλλικές εκκλησίες, σχολεία και μοναστήρια για αυτό τον λόγο και τον έλεγξε.

[64] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 333-334. Το άρθρο της εφημερίδας «Εφημερίς της Αυγούστας» βασίστηκε, όπως είναι πιθανόν, σε υπόμνημα του Αυστριακού πρεσβευτή στην Αθήνα Πρόκες φον Όστεν, περί των ελληνικών πραγμάτων, το οποίο ο τελευταίος υπέβαλε στη Βιέννη.

6. Η Μεγάλη Ιδέα

Την υιοθέτηση της Μεγάλης Ιδέας ως εξωτερικής πολιτικής του Ελληνικού Βασιλείου, από τον Ιωάννη Κωλέττη, ακολούθησε η αποδοχή της και από το βασιλικό ζεύγος[65]. Η Μεγάλη Ιδέα ανάγεται στα χρόνια, ήδη, πριν την Επανάσταση. Κατά τη διάρκεια όλων των αναταραχών και των ξεσηκωμών της ελληνική φυλής, κατά τα σκοτεινά χρόνια της Τουρκοκρατίας, κυριαρχούσε, στη συνείδηση των Ελλήνων, η ιδέα της ανασύστασης ενός ελληνικού κράτους, στο οποίο θα περιλαμβάνονταν όλοι οι υπόδουλοι Έλληνες. Άλλωστε, είχε ιδιαίτερη διάδοση η ρήση του μοναχού Αγαθαγγέλου ότι «τὸ ξανθὸν γένος θὰ λυτρώση τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ θὰ στείλῃ εἰς τὴν κόκκινην μηλιὰν τὰ τέκνα τῆς Ἄγαρ»[66].

Είναι χαρακτηριστικό αυτό που μας παραδίδει ο Γάλλος Θίερσος ότι, όταν ρωτούσαν έναν Έλληνα ποια είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας, απαντούσε η Κωνσταντινούπολη και, όταν έθεταν ένα δεύτερο ερώτημα, δηλαδή πότε θα σταματήσει ο πόλεμος των Ελλήνων με τους Οθωμανούς, απαντούσε ότι θα συμβεί αυτό, αφού ο ελληνικός σταυρός τοποθετηθεί πάνω στο ναό της Αγίας Σοφίας[67]. Στο όραμα αυτό της απελευθέρωσης όλων των αλύτρωτων Ελλήνων, ο Κωλέττης βρήκε θερμούς υποστηρικτές τόσο τον βασιλιά Όθωνα όσο και τη βασίλισσα Αμαλία. Αυτό, άλλωστε, θα αποδειχθεί έμπρακτα, την εποχή του Κριμαϊκού Πολέμου, μίας κρίσιμης φάσης του Ανατολικού Ζητήματος. Όταν, δηλαδή, ο εμπνευστής της Μεγάλης Ιδέας είχε αποβιώσει, το βασιλικό ζεύγος υποστήριξε ανοιχτά τα επαναστατικά κινήματα, που ξέσπασαν στην Ήπειρο και στην Θεσσαλία.

---

[65] Φιλάρετος, *ό.π.*, 100. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος θεωρούσε ότι πρέπει να προηγηθεί προπαρασκευή, πριν από την απόπειρα πραγματοποίησης της Μεγάλης Ιδέας. Πίστευε ότι κατάλληλη στιγμή για την εκπλήρωσή της θα ήταν η εξέγερση των Σλάβων ή ένας ρωσοτουρκικός πόλεμος. Κατά τον Μαυροκορδάτο, οι απαιτήσεις της Ελλάδας όφειλαν να περιοριστούν, εξαιτίας των περιορισμένων δυνατοτήτων του Βασιλείου της Ελλάδος, σε περιοχές, όπως η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Κρήτη. Επίσης, ο Μαυροκορδάτος πρόβαλε, ως πρώτιστη υποχρέωση της διοίκησης, την εσωτερική οικονομική βελτίωση και ανάπτυξη του κράτους.

[66] *Οπτασία του Μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου του εκ της μοναδικής πόλεως του Μεγάλου Βασιλείου*, 8-9, όπου προλέγει για την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Τούρκους, καθώς το κείμενο έχει γραφτεί το 1279. Κατόπιν, προλέγει πάλι ότι «διαμενεῖ αἰχμάλωτος ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἕως τετάρτης ὁλοπληροῦς σχεδὸν ἑκατοντάδος».

[67] Thiersch, *De l' état actuel de la Grèce*, deuxième partie, 198-199.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διάλογος του βασιλιά Όθωνα, με τον ιατρό Ρέζερ. Ο Ρέζερ πρότεινε στον βασιλιά την ανταλλαγή οικοπέδων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, σε Αθήνα για κατασκευή οθωμανικής πρεσβείας, και, στην Κωνσταντινούπολη, για την κατασκευή ελληνικής πρεσβείας, με απώτερο στόχο να μην πληρώνει η ελληνική κυβέρνηση ενοίκιο για την πρεσβεία στην Πόλη. Η απάντηση του Όθωνα ήταν αρνητική, με το αιτιολογικό ότι «ἐὰν ζητήσω ἀνταλλαγὴν οἰκοπέδου παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως θὰ εἴπῃ ὅτι δέχομαι καὶ ἀναγνωρίζω τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τουθ΄ ὅπερ ποτὲ δὲν θὰ πράξω»[68].

Επίσης, όταν ο σουλτάνος Μαχμούτ Β' πέθανε, ο Όθωνας κάλεσε τον υπουργό των Ναυτικών Κριεζή να θέσει σε ετοιμότητα το ατμόπλοιο «Όθωνας»[69]. Ο ναύαρχος Κριεζής εξέφρασε την απορία του για το επείγον του ταξιδίου. Ο βασιλιάς Όθωνας του έδωσε την αφοπλιστική απάντηση ότι «ἐννοῶ νὰ ὑπάγω ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἅμα μὲ ἴδωσι φθάνοντα, δὲν θὰ προθυμοποιηθῶσι νὰ μὲ ἀνακηρύξωσιν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς;».

Σε επιστολή του Άγγλου πρεσβευτή Ουάις, τον Μάρτιο του 1854, επιβεβαίωνε την προσήλωση του βασιλικού ζεύγους, στην πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας. Στην επιστολή, αναφέρει ο Άγγλος πρεσβευτής ότι «ὁ βασιλεὺς διισχυρίζετο ὅτι παρὰ Θεοῦ ἐνετάλη ὅπως ὑπερασπίσῃ τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν, ἐκ παντὸς δυνατοῦ τρόπου, ἐναντίον τῆς Μωαμεθανικῆς τυραννίας»[70]. Μάλιστα, όταν τα βασιλικό ζεύγος πιέστηκε να καταδικάσει τα επαναστατικά κινήματα, κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, τότε «ἀμφότεροι ἀνεσκίρτησαν δακρύοντες· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέκραξε: Πῶς δὲν εἶναι ἐθνικόν; Σύμπαν τὸ ἔθνος αἰσθάνεται ὡς εἷς ἄνθρωπος· οἱ δὲ λόγοι σου μαρτυροῦσιν ὅτι οὔτε ἡμὰς οὔτε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐνόησας».

---

[68] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 502.

[69] Φιλάρετος, *ό.π.*, 90. Τον συγκεκριμένο διάλογο μετέφερε ο ίδιος ο ναύαρχος Κριεζής, στον εκδότη της «Ελπίδος» Λεβίδη. Το ατμόπλοιο «Όθωνας» βρισκόταν για επισκευή στον Πόρο. Άλλωστε, στον θρόνο του σουλτάνου αναρριχήθηκε ο Αβδούλ Μεζίτ Α'.

[70] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 503. Κυριακίδης, *Ιστορία του συγχρόνου ελληνισμού από της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας (1832-1892)*, τόμος Β', 188. Ο Κυριακίδης θεωρεί αδιαμφισβήτητη την προσήλωση του βασιλιά Όθωνα στην υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Επικρίνει την πολιτική της αγγλικής εξωτερικής πολιτικής που επιδίωξε να παρουσιάσει τον Όθωνα ότι αμελούσε να απελευθερώσει τους υπόδουλους ομογενείς Έλληνες της Τουρκίας.

Άλλο παράδειγμα το οποίο αποδεικνύει ότι ο Όθωνας δεν σκεπτόταν ούτε φρόντιζε για τη διατήρηση του θρόνου του είναι η απάντηση που έδωσε ο ίδιος στον Νικόλαο Δραγούμη, κατά την εποχή όπου είχε ξεσπάσει ο πόλεμος στο Μαυροβούνιο και η Σερβία προπαρασκευαζόταν για πολεμική σύγκρουση. Ο πρεσβευτής της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη Sir Henry Bulwer υπέδειξε στον Δραγούμη να καταπαύσει τα επαναστατικά σχέδια του βασιλιά Όθωνα, τονίζοντας με νόημα «ἐὰν ἔχῃς εἴσοδον παρὰ τῷ Ὄθωνι, πεῖσον αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ, διότι, ζητῶν νὰ ὑποσκάψῃ τὸν θρόνον τοῦ Σουλτάνου, ἀνασκάπτει τὰ θεμέλια τοῦ οἰκείου θρόνου»[71]. Όταν ο Δραγούμης ενημέρωσε τον Όθωνα για τις απειλές του Άγγλου πρεσβευτή εναντίον του θρόνου του, σε περίπτωση συνέχισης της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας, ο βασιλιάς απάντησε ατάραχα «εἰς τὰς τοιαύτας ἀπειλὰς εἰμὶ συνειθισμένος».

7. Τα Παρκερικά

Η Αγγλία, πάλι, επιδίωκε να κερδίσει το χαμένο έδαφος, στην Ελλάδα. Ήθελε να αυξήσει, δηλαδή, την πολιτική της επιρροή στη χώρα, όπου έβλεπε να κυριαρχεί η γαλλική εξωτερική πολιτική. Άρχισε, επομένως, η Αγγλία να πιέζει, στο ζήτημα της καταβολής των δόσεων του δανείου των 60 εκατομμυρίων φράγκων. Αυτή η αγγλική πολιτική της άσκησης πίεσης, μέσω των οικονομικών υποχρεώσεων του Ελληνικού Βασιλείου, εφαρμόστηκε, τόσο από τον υπουργό Εξωτερικών Αμπερντήν (1841-1846), όσο και από τον διάδοχό του Πάλμερστον (1846-1851)[72]. Στο βρετανικό Κοινοβούλιο, γινόταν αναφορά και στο ζήτημα της ληστείας, καθώς από τις τάξεις των ληστών προέκυψαν οι στάσεις στη Μεσσηνία, στο Ναύπλιο και στη Λακωνία[73]. Ο Κωλέττης απένειμε, τον Ιανουάριο του 1845, αμνηστία σε όλους όσους διέπραξαν εγκλήματα, μέχρι την έκδοση

[71] Δραγούμης, *ό.π.*, 275-276 και 278.

[72] Οι πρωθυπουργοί της Μεγάλης Βρετανίας, εκείνη την περίοδο, ήταν ο Ρόμπερτ Πηλ των Τόρις (1841-1846) και, κατόπιν, ο Τζον Ράσσελ των Ουίγων (1846-1852).

[73] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 335-336. Άλλωστε, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ενίσχυε τις συμμορίες των ληστών στα σύνορα με το Ελληνικό Βασίλειο, με σκοπό η κυβέρνηση Κωλέττη να απασχολείται στην κατάπνιξη και στη σύλληψη αυτών των παράνομων ομάδων, ώστε να μην εφαρμόσει με ευκολία το σχέδιο για απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων. Ταυτόχρονα, η Οθωμανική Κυβέρνηση πετύχαινε να μειώσει την εικόνα του νέου Βασιλείου της Ελλάδας στα μάτια των Δυτικών, ως ένα κράτος στο οποίο επικρατούσε η ανομία.

του διατάγματος της αμνηστίας. Τον Μάρτιο του 1848, η κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της εγκληματικότητας προέβη σε νέα διοικητική διαίρεση του βασιλείου, σε 10 νομούς και 49 επαρχίες[74]. Παρά τα μέτρα που έλαβε η κυβέρνηση, η εγκληματικότητα και η ανομία γενικεύτηκε. Η απάντηση του Κωλέττη, στις κατηγορίες για τη μη καταστολή της ληστείας, ήταν «Αἴ! Μήπως τα κλέπτουν ξένοι; Οἱ Ἑλληνάδες μου!»[75]. Ο πρωθυπουργός Κωλέττης, αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας, απέλυσε τον Άγγλο στρατηγό Τζώρτς. Γεγονός που προσέθεσε έναν ακόμη λόγο δυσαρέσκειας της βρετανικής κυβέρνησης.

Η κυβέρνηση Κωλέττη δεν είχε επικυρώσει τη συμφωνία για τον διακανονισμό των δόσεων του δανείου. Ο Όθωνας και ο Κωλέττης προσπαθούσαν να κατευνάσουν τις Μεγάλες Δυνάμεις, με τη δέσμευσή τους ότι θα καταβάλλονταν οι οφειλόμενες δόσεις[76]. Από το 1844 μέχρι το 1860, οι ελληνικές κυβερνήσεις επιτύγχαναν ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς[77].

Τον Μάρτιο του 1845, ο υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας, Αμπερντήν, προειδοποίησε την κυβέρνηση Κωλέττη ότι, αν δεν εκπληρώνονταν οι υποχρεώσεις της ελληνικής κυβέρνησης, από τον διακανονισμό του Σεπτεμβρίου 1843, για καταβολή των εισπράξεων του ποιμενικού φόρου, του χαρτοσήμου και άλλων φόρων, «ἤθελεν ἀναγκασθῆ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις νὰ προσφύγῃ εἰς τὰ ἀναγκαῖα ἐκεῖνα μέτρα δι΄ ὧν μόνον ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ τῶν συμφερόντων αὐτῆς ἐξασφάλισις»[78].

Η αντιπολίτευση, ταυτόχρονα, εκμεταλλευόταν κάθε αφορμή που δινόταν για να στραφεί κατά της κυβερνήσεως Κωλέττη. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κατηγορία εναντίον του υπουργού Δικαιοσύνης Βαλβή ότι ήταν, στο παρελθόν, κληρικός και, συνεπώς, δεν μπορούσε να πολιτεύεται. Ο Κωλέττης κατήργησε την

---

[74] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 341. Οι δέκα νομοί που αποτελούσαν το Ελληνικό Βασίλειο ήταν: 1) Αττικής και Βοιωτίας 2) Ευβοίας 3) Φθιώτιδος και Φωκίδος 4) Ακαρνανίας και Αιτωλίας 5) Αργολίδος και Κορινθίας 6) Αχαΐας και Ήλιδος 7) Αρκαδίας 8) Μεσσηνίας 9) Λακωνίας 10) Κυκλάδων.

[75] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 344. Η κυβέρνηση Κωλέττη διέθετε την πλειοψηφία τόσο στην Βουλή όσο και στην Γερουσία.

[76] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 126.

[77] Ασπρέας, *ό.π.*, 139. Στην επαναστατική συνέλευση, στο Άστρος, εμφανίστηκαν οι πρώτοι κατάλογοι εσόδων και εξόδων.

[78] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 336.

εθιμοτυπία, η οποία ακολουθούνταν στην ελληνική αυλή να παρουσιάζονται οι ξένοι αντιπρόσωποι, πριν από τους υπουργούς της ελληνικής κυβέρνησης. Ο πρεσβευτής Λάυονς, όταν διαπίστωσε την αλλαγή, αποχώρησε από τα Ανάκτορα[79]. Άλλη κατηγορία, που στρεφόταν ευθέως κατά του Κωλέττη, αποτέλεσε το γεγονός ότι ο πρωθυπουργός, κατά τη λειτουργία της Αναστάσεως, κοινώνησε των Αχράντων Μυστηρίων, προ της Ωραίας Πύλης, όπου μόνο οι βυζαντινοί αυτοκράτορες στέκονταν. Οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες έθεταν το ερώτημα αν ο πρωθυπουργός είχε εξομολογηθεί προηγουμένως. Υπήρξε, μάλιστα, φήμη ότι σχεδιαζόταν κατάλυση του συντάγματος, από συνωμότες. Αυτό ισχυριζόταν ο Μακρυγιάννης, αλλά και βουλευτές της αντιπολίτευσης, οι οποίοι κατέθεσαν σχετική ερώτηση στη Βουλή. Ο Κωλέττης απάντησε ότι η κυβέρνηση είχε γνώση τέτοιων ενεργειών και συνέλαβε έναν στρατιώτη τον οποίον είχε ορκίσει, στη συνωμοσία, ένας κατώτερος αξιωματικός. Η κυβέρνηση διέταξε τον Δημήτριο Καλλέργη να μεταβεί στο εξωτερικό.

Τον Ιανουάριο του 1847, μοίρα του αγγλικού στόλου, υπό τον ναύαρχο Πάρκερ, εισήλθε στα ελληνικά ύδατα και αξίωσε την αποζημίωση, από το ελληνικό κράτος, των Άγγλων υπηκόων των Ιονίων νήσων, οι οποίοι έπεσαν θύματα των πειρατών προερχομένων από την Ελλάδα. Ο Πάλμερστον υποστήριζε, σε επιστολή του προς τον πρεσβευτή της Αγγλίας στην Πετρούπολη, όμως, ότι ο μόνος τρόπος να τερματιστεί η διένεξη ήταν να πληρωθεί η αποζημίωση[80]. Ο Κωλέττης δεσμεύτηκε ότι η κυβέρνηση θα λάμβανε μέτρα για να περιορίσει το φαινόμενο της πειρατείας. Θεωρούνταν από πολλούς ότι ο μόνος πολιτικός που μπορούσε

[79] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 339. Ο Κωλέττης όρισε να προηγείται ο πρόεδρος της Βουλής αυτού της Γερουσίας. Τον Φεβρουάριο του 1845, σε έναν χορό που δόθηκε στα Ανάκτορα, η βασίλισσα Αμαλία ζήτησε τον πρόεδρο της Γερουσίας να την συνοδέψει στον χορό. Ο πρόεδρος της Βουλής, Κανέλλος Δεληγιάννης, αποχώρησε τότε οργισμένος. Η βασίλισσα Αμαλία, κατόπιν, αναζήτησε τον πρόεδρο της Βουλής για να χορέψει και με αυτόν, αλλά, διαπιστώνοντας ότι είχε αποχωρήσει, ένιωσε προσβεβλημένη. Μετά από μέρες, ο ίδιος ο πρόεδρος αναγκάστηκε να ζητήσει συγγνώμη από την βασίλισσα.

[80] Ashley, *ό.π.*, 134. «Tell Nesselrode and the Emperor that if they think the enforcement of our demands would be injurious to the stability of Greece, an opinion which we in no degree share, the only way of preventing it is to persuade Coletti to do what we require, as the Greeks have ample means to pay us if they choose».

εκείνη την εποχή να ελέγξει την πειρατεία και τις ένοπλες ομάδες στην Ελλάδα ήταν ο Κωλέττης[81]. Ο Πάλμερστον τονίζει ότι δεν συμμερίζεται αυτή τη γνώμη για τη σπουδαιότητα του Κωλέττη στην καταπολέμηση των ανωτέρω ζητημάτων, με υποτιμητικά σχόλια για το πρόσωπό του[82].

Η κυβέρνηση Κωλέττη είχε τη στήριξη, τόσο του βασιλιά Όθωνα, όσο και της γαλλικής πρεσβείας στην Αθήνα και του εκπρόσωπού της Πισκατόρυ[83]. Ο Πάλμερστον ισχυριζόταν ότι ο Όθων αγαπά τον Κωλέττη σαν τον δεύτερο εαυτό του[84]. Ο Κωλέττης προσπάθησε να προωθήσει το ιδεολογικό υπόβαθρο της Μεγάλης Ιδέας, ώστε να κερδίσει την υποστήριξη της μεγάλης μάζας των λαϊκών στρωμάτων[85]. Ήταν εξαιρετικός στις δημόσιες σχέσεις, καθώς υποσχόταν και έλεγε στον συνομιλητή του ό,τι ακριβώς ήθελε να ακούσει. Κατάφερνε να ελέγχει τους στασιαστές και να εμπνέει αίσθημα ασφάλειας στους πολίτες[86].

---

[81] Ashley, *ό.π.*. «Coletti was a necessary Minister, for that he is the chief and leader of all the robbers and scamps of Greece, and that if he was turned out of office, he would put himself at their head, and either make incursions into Turkey or ravage the provinces of Greece».

[82] Ashley, *ό.π.*. «I replied that it seemed an odd qualification for a Minister that a man was a robber by profession, but that I did not share St. Aulaire's apprehension of what might happen if Coletti was turned out, because if in that case he invaded Turkey he would probably be shot, and if he plundered Greece he would no doubt be hanged».

[83] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 129.

[84] Ashley, *ό.π.*, 134. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Πάλμερστον, σε επιστολή του της 20 Απριλίου 1847, «Otho loves him [τον Κωλέττη] as a second self, because he is as despotic as Otho himself; and as long as a majority can be had for Coletti in the Chambers, by corruption and intimidation, by the personal influence of the King, and by money from France, Coletti will remain Minister».

[85] Κλεομένης, *ό.π.*, 43, όπου μεταφέρεται η χαρακτηριστική για το κλίμα της εποχής ειρωνική παρατήρηση του Νικολάου Φλογαΐτη προς τον συγγενή του Γεώργιο Γλαράκη ότι κακώς αγόρασε οικία στην Αθήνα «διότι η πρωτεύουσα του Βασιλείου θα μεταφερθή εις την Κωνσταντινούπολιν». Η επεκτατική πολιτική εξέφραζε τους αγωνιστές, κυρίως τους Ηπειρώτες και τους Ρουμελιώτες. Ο Κωλέττης διατύπωνε την ελπίδα να δει τον Όθωνα στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Hering, *ό.π.*, 213 και 215-217. Εξαιτίας της επεκτατικής του πολιτικής, το «γαλλικό» κόμμα ονομάστηκε «εθνικό». Οι πολιτικοί του «γαλλικού» κόμματος πίστευαν ότι η Αγγλία θα ήταν αντίθετη στη δημιουργία νέα ναυτικής δύναμης στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Γαλλία θα υποστήριζε την Ελλάδα για να μειώσει την αγγλική επιρροή. Η Γαλλία άφηνε έδαφος για εθνική δράση.

[86] Ασπρέας, *ό.π.*, 208. Ο Κωλέττης χρησιμοποιούσε τους στασιαστές για να υποθάλψει επαναστατικά κινήματα, εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

8. Το επεισόδιο Μουσούρου

Το 1847, η κυβέρνηση αντιμετώπισε το επεισόδιο με τον πρεσβευτή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (τα «Μουσουρικά»), Έλληνα στην καταγωγή και Χριστιανό, Φαναριώτη Κωνσταντίνο Μουσούρο[87]. Η Τουρκία, μόλις το 1839, έστειλε πρεσβευτή στην Ελλάδα. Προηγουμένως, η Τουρκία είχε αποδεχθεί ως απεσταλμένο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη τον Κωνσταντίνο Ζωγράφο. Ο Κωνσταντίνος Μουσούρος καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη, αλλά είχε μεγαλώσει στην Νάξο[88]. Εργάστηκε ως γραμματέας στην αυστριακή πρεσβεία της Αθήνας. Κατόπιν, έλαβε ως σύζυγο την κόρη του ηγεμόνα της Σάμου, Στεφανάκη-μπέη Βογορίδη. Επειδή ο ηγεμόνας διέμενε στην Κωνσταντινούπολη, διόρισε τον Μουσούρο επίτροπο της ηγεμονίας της Σάμου (την περίοδο Μαΐου 1834- Μαΐου 1837). Ο μέγας Βεζίρης Ρεσίδ πασάς διόρισε τον Μουσούρο έκτακτο απεσταλμένο και, κατόπιν, πρεσβευτή στην Αθήνα[89]. Διακρινόταν για τον έντονο ανθελληνισμό του, ο οποίος εξηγείται εν μέρει από την προσπάθειά του να δείχνει νομιμοφροσύνη στους προϊσταμένους του, στην Κωνσταντινούπολη[90]. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα Πισκατόρυ διατύπωνε την κρίση ότι ο Μουσούρος «πολὺ βέβαιος διὰ τὴν προστασίαν, τῆς ὁποίας ἐτύγχανε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ μέρους τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλίας ἢ μᾶλλον, αἰσθανόμενος ὅτι εἶχεν ἀνάγκην διατηρήσεως πάσῃ θυσίᾳ τῆς προστασίας ταύτης, ἐξεδήλωνεν εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν

Φιλάρετος, *ό.π.*, 93. Ο Φιλάρετος θεωρεί τον Κωλέττη εισηγητή και ιδρυτή της σχολής του «ρουσφετιού».

[87] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 218. Διαμαντούρος, *ό.π.*, 130.

[88] Πούλος, *Το επεισόδιον Μουσούρου. Η ελληνοτουρκική διένεξις του 1847*, 249.

[89] Ο Μουσούρος παρέμεινε στην Αθήνα, από το 1841 μέχρι τον Ιανουάριο του 1847, οπότε προκλήθηκε το διπλωματικό επεισόδιο, και από τον Ιανουάριο του 1848, όταν επανήλθε στα καθήκοντά του, μέχρι τον Νοέμβριο του 1848, όταν και αποχώρησε οριστικά από την Ελλάδα.

[90] Σουλτάνος εκείνη την περίοδο ήταν ο Αβδούλ Μεζίτ Α', ο οποίος άσκησε εξουσία από το 1839 έως το 1861. Πούλος, *ο.π.*, 250, υπος. 2. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ, σε επιστολή του προς τον υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας Γκιζώ, χαρακτηρίζει τον Μουσούρο ως εξής «οὐδόλως εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μουσοῦρος, καθὼς λέγει ὁ Λάυονς, εἶναι ἕνας κύριος (gentleman), ἀλλ΄ ἀντιθέτως εἶναι ἕνας πραγματικὸς πανοῦργος, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ εἶναι ἀρεστὸς εἰς τὸν προστάτην του καὶ νὰ συμφωνῇ πλήρως μετ΄ αὐτοῦ περιπλέκει τὰ πράγματα, ὅσον εἶναι εἰς αὐτὸν δυνατόν, καὶ δὲν γράφει οὐδὲ λέξιν ἀληθείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν».

τὴν πρόθεσίν του νὰ ὀξύνῃ τὰς σχέσεις τῶν δύο Κυβερνήσεων [Βασιλείου της Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας]»[91].

Η ύπαρξη αρνητικού κλίματος, στις σχέσεις πρεσβευτή Μουσούρου και κυβερνήσεως Κωλέττη, φάνηκε ήδη στις διενέξεις για το ζήτημα της Κρήτης. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατηγορούσε τον Κωλέττη ότι υποκινούσε τους Χριστιανούς της Κρήτης σε εξέγερση, ενώ, αντίθετα, ο Κωλέττης ισχυριζόταν ότι ο Οθωμανός πρεσβευτής Μουσούρος παρακινούσε τους Κρήτες, που εγκαταστάθηκαν στο Ελληνικό Βασίλειο, μετά την αποτυχία της επανάστασης στην Κρήτη, να επιστρέψουν στο νησί, υποσχόμενος διάφορα ανταλλάγματα[92]. Το καλοκαίρι του 1846, συμμορίες ληστών εισέβαλαν στην οθωμανική επικράτεια. Όταν, όμως, απωθήθηκαν από τα οθωμανικά στρατεύματα επανήλθαν στην Λαμία για ανεφοδιασμό.

Η ελληνική κυβέρνηση είχε προβεί σε παραστάσεις διαμαρτυρίας, προς την Υψηλή Πύλη, για τον τρόπο που ασκούσε ο Μουσούρος τα καθήκοντά του[93]. Συγκεκριμένα, ο Μουσούρος έφερνε συνεχή εμπόδια, στη θεώρηση διαβατηρίων των Ελλήνων υπηκόων, που επιθυμούσαν να επισκεφθούν την οθωμανική επικράτεια. Μεταχειριζόταν διάφορα τεχνάσματα, είτε υποστήριζε ότι ορισμένοι είχαν και την οθωμανική υπηκοότητα είτε, σε όσους ήταν αποδεδειγμένα Έλληνες υπήκοοι, τους θεωρούσε υπόπτους και επικίνδυνους. Μάλιστα, όταν τελικά προέβαινε στην θεώρηση των διαβατηρίων, απαιτούσε να προσκομιστούν δύο εγγυητικές επιστολές βουλευτών ή γερουσιαστών, των οποίων η υπογραφή θα ήταν θεωρημένη από τον πρόεδρο του αναλόγου σώματος.

Τον Ιανουάριο του 1847, ο Μακεδόνας στρατηγός και υπασπιστής του Όθωνα, Τσάμης Καρατάσος, επισκέφθηκε την οθωμανική πρεσβεία στην Αθήνα, γιατί επιθυμούσε να επισκεφτεί την Κωνσταντινούπολη, με τον πατέρα του για ιδιωτική υπόθεση[94]. Ο

---

[91] Πούλος, *ό.π.*, 250-251.

[92] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 348.

[93] Πούλος, *ό.π.*, 251-252. Η στάση αυτή του Μουσούρου είχε προκαλέσει την εχθρότητα εκ μέρους του Τύπου. Τον Νοέμβριο του 1846, ο Άγγλος πρεσβευτής Λάυονς είχε διαμαρτυρηθεί στον πρωθυπουργό Κωλέττη για ένα απειλητικό άρθρο της εφημερίδας «Ζέφυρος», που στρεφόταν κατά του Μουσούρου.

[94] Πούλος, *ό.π.*, 253. Ο Καρατάσος επιθυμούσε να διεκδικήσει εκ μέρους της οικογένειάς του την κυριότητα κάποιων κτημάτων, που βρίσκονταν στη Μακεδονία και τα θεωρούσε οικογενειακή περιουσία.

πρεσβευτής, όμως, Μουσούρος αρνήθηκε να επικυρώσει το διαβατήριο του στρατηγού, με τη δικαιολογία ότι, το 1841, ο Καρατάσος επιδίωξε να αποβιβαστεί, με σώμα εθελοντών ενόπλων, στο Άγιο Όρος, με σκοπό να ξεσηκώσει σε εξέγερση στην Μακεδονία. Ο Καρατάσος, όμως, δεν εισήλθε τότε στην οθωμανική επικράτεια, καθώς συνελήφθη και φυλακίστηκε στο Ναύπλιο. Ο Καρατάσος μετέφερε την παραπάνω άρνηση στον βασιλιά Όθωνα, ο οποίος οργίστηκε για την προσβολή προς τον υπασπιστή του.

Μετά από δύο ημέρες, ο Όθωνας προσκάλεσε τον Οθωμανό πρεσβευτή Μουσούρο σε χορό στα Ανάκτορα[95]. Κατά τη διάρκεια της δεξίωσης, ο Όθωνας, αφού πλησίασε τον Μουσούρο, του είπε στη γαλλική γλώσσα «ἐπίστευον, κύριε, ὅτι ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ἤξιζε πλειοτέρου σεβασμοῦ, οὗ ἐδείξατε» και αποχώρησε, χωρίς να περιμένει απάντηση του πρεσβευτή[96]. Ο Μουσούρος αποχώρησε από τη δεξίωση, μαζί με όλους τους υπαλλήλους της πρεσβείας, ίσως ύστερα από υπόδειξη του Άγγλου πρεσβευτή Λάυονς. Το αξιοσημείωτο είναι ότι δεν αποχώρησε αμέσως, αλλά μετά από δύο ώρες, αφού προηγουμένως είχε ιδιαίτερο διάλογο με τον Άγγλο πρεσβευτή[97]. Είχε διάλογο και με τον Έλληνα πρωθυπουργό για το ζήτημα Καρατάσου, κατά τον οποίο ο Κωλέττης ανέλαβε πλήρη την ευθύνη για τα λεχθέντα του Όθωνα.

Ένα φραστικό επεισόδιο, ανάμεσα στον βασιλιά και στον πρεσβευτή Μουσούρο για την επικύρωση της βίζας του υπασπιστή Τσάμη Καρατάσου, προκειμένου να επισκεφθεί την Κωνσταντινούπολη, προκάλεσε διπλωματικό επεισόδιο, ανάμεσα στις δύο χώρες. Πολλοί, ανάμεσά τους και ο Μέττερνιχ, υποστήριζαν

---

[95] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 79-80, όπου περιγραφή της βασιλικής εθιμοτυπίας, κατά τους χορούς που διεξάγονταν στα Ανάκτορα. Πούλος, *ό.π.*, 247 και 253, υπος. 2. Ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών Πάλμερστον, μέλος της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων του Ράσσελ και υπέρμαχος της δυναμικής εξωτερικής πολιτικής, υποστήριζε την άποψη ότι ο πρωθυπουργός Κωλέττης και ο βασιλιάς Όθωνας κάλεσαν τον Μουσούρο στα Ανάκτορα για να τον προσβάλουν. Η άποψη αυτή του Πάλμερστον δεν εδράζεται σε κανένα γνωστό τεκμήριο.

[96] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 349. Πούλος, *ό.π.*, 254. Οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες υποστήριζαν ότι τις ίδιες εκφράσεις χρησιμοποίησε και η βασίλισσα Αμαλία, αλλά αυτό δεν αναφέρεται σε κανένα άλλο έγγραφο.

[97] Ασπρέας, *ό.π.*, 205. Ο Ασπρέας υποστηρίζει ότι ο Μουσούρος, μαζί με τους υπαλλήλους της οθωμανικής πρεσβείας που τον συνόδευαν, αποχώρησε από την δεξίωση αμέσως μετά την προσβλητική παρατήρηση του βασιλιά Όθωνα προς το πρόσωπό του.

τότε ότι ηθικός αυτουργός του επεισοδίου ήταν ο Άγγλος πρεσβευτής Λάυονς, με την υποστήριξη πάντοτε του υπουργού των Εξωτερικών Πάλμερστον[98]. Ακόμη και ο Ρώσος επιτετραμμένος Persiani αποδοκίμασε την συμπεριφορά του Μουσούρου[99].

Κατόπιν, ο πρεσβευτής Μουσούρος απέστειλε προς την ελληνική κυβέρνηση διακοίνωση, στην οποία ισχυρίζεται ότι προσπάθησε να ενημερώσει τον Κωλέττη, όταν βρισκόταν ο Καρατάσος στην πρεσβεία, αλλά ο πρωθυπουργός κοιμόταν. Ο δε γραμματέας της οθωμανικής πρεσβείας, ο Κονεμένος-μπέης, ενημέρωσε τον στρατηγό Καρατάσο ότι υπάρχουν ρητές εντολές της οθωμανικής κυβέρνησης, που δεν επιτρέπουν την επικύρωση του διαβατηρίου του. Κατά τον Μουσούρο, ο γραμματέας εξήγησε στον Καρατάσο ότι θα ζητούσαν επί του θέματος νέες οδηγίες από την οθωμανική κυβέρνηση[100]. Μετά την αποχώρηση του Καρατάσου, ο πρεσβευτής Μουσούρος, μαζί με τον γραμματέα της πρεσβείας, όπως ισχυρίζεται στην διακοίνωση, μετέβησαν στην οικία του πρωθυπουργού Κωλέττη, αλλά αυτός απουσίαζε σε κάποια βάφτιση. Το βράδυ, όμως της ίδιας ημέρας, ο γραμματέας της πρεσβείας συνάντησε τον Έλληνα πρωθυπουργό και του εξήγησε τα γεγονότα. Επομένως, ο πρεσβευτής Μουσούρος θεώρησε, πάντα κατά τα λεγόμενά του στη διακοίνωση, το ζήτημα λήξαν. Στη διακοίνωση του Μουσούρου, θεωρούνταν υπεύθυνος για το επεισόδιο ο πρωθυπουργός Κωλέττης, γιατί «παρημέλησε να φέρῃ

[98] Metternich, *Mémoires*, tome septième, 390. Πούλος, *ό.π.*, 248. Σε επιστολή του Γάλλου υπουργού των Εξωτερικών Γκιζώ, προς τον πρεσβευτή της Γαλλίας στην Αθήνα Πισκατόρυ, εκείνη την περίοδο, αναφέρει ότι «τὸ ἐπεισόδιον Μουσούρου καὶ ἡ τριμηνία [δόση δανείου 60 εκατομμυρίων φράγκων] ἐφάνησαν εἰς τὸν Πάλμερστον καλὴ εὐκαιρία διὰ νὰ ἐκσπάσῃ».

[99] Πούλος, *ό.π.*, 254, υπος. 5. Ο βασιλιάς Όθωνας ευχαρίστησε τον Persiani για τη στάση του, μέσω του πρεσβευτή της Πρωσίας de Werther. Λιδωρίκης, *ό.π.*, 134. Κατά τον συγγραφέα, ο Ρώσος επιτετραμμένος Persiani αγαπούσε ειλικρινώς την Ελλάδα. Τον χαρακτηρίζει «ἄνδρα συνετόν, ἀγαπῶντα εἰλικρινῶς τὴν Ἑλλάδα, περιεσκεμμένον, μετριοπαθῆ, καὶ ἀποκρούοντα τὰ ἄκρα».

[100] Πούλος, *ό.π.*, 253. Ο Πισκατόρυ αποδέχεται, σε έκθεσή του, την θέση του Μουσούρου ότι η άρνησή του να θεωρήσει το διαβατήριο του Καρατάσου συνοδευόταν από την επιφύλαξη ότι θα ζητούσε διευκρινίσεις από την οθωμανική κυβέρνηση. Η οθωμανική κυβέρνηση υποστήριζε, εκ των υστέρων, ότι ο Καρατάσος περιεχόταν στον κατάλογο των ανεπιθυμήτων προσώπων του Υπουργείου των Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

ἐγκαίρως εἰς γνῶσιν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως τὰ διὰ τοῦ γραμματέως τῆς αὐτοκρατορικῆς Πρεσβείας διαμηνυθέντα»[101].

Ο Πισκατόρυ υποστηρίζει ότι ο Κωλέττης και ο Όθωνας επιθυμούσαν να εκμεταλλευτούν την συγκυρία και να στείλουν πίσω στον Μουσούρο τα διαβατήριά του[102]. Μετά όμως από δική του παρέμβαση, απομακρύνθηκε αυτό το ενδεχόμενο, καθώς θα είχε επικίνδυνες συνέπειες για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Την ίδια ημέρα, ο πρωθυπουργός Κωλέττης απέστειλε προς τον επιτετραμμένο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη, Αργυρόπουλο, διακοίνωση, όπου περιέγραφε τα γεγονότα. Σε αυτήν, ο Κωλέττης επικεντρωνόταν στην προσβολή που έγινε προς τον βασιλιά Όθωνα. Άλλωστε, προσθέτει στην διακοίνωση ο πρωθυπουργός, ο πρεσβευτής Μουσούρος πάντοτε έφερνε εμπόδια και καθυστερήσεις σε οποιονδήποτε Έλληνα ήθελε να μεταβεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατέληγε ότι ο βασιλιάς δεν είχε σκοπό να προσβάλει την οθωμανική κυβέρνηση, αλλά να υπενθυμίσει στον πρεσβευτή Μουσούρο ότι οφείλει να σέβεται τον βασιλιά της χώρας που είναι διαπιστευμένος. Τέλος, προσέθετε ότι «ἀναδέχομαι πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῶν βασιλικῶν τούτων λόγων καὶ τολμῶ νὰ εἴπω, κύριε, ὅτι οὗτοι ἀποτελοῦσι τὴν ἀπαθῆ καὶ ἀξιοπρεπῆ ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων πάντων τῶν Ἑλλήνων»[103]. Αντίγραφο της παραπάνω διακοίνωσης επιδόθηκε στην Υψηλή Πύλη[104].

Η γαλλική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης επιδίωξε άμεση επίλυση του επεισοδίου. Αντίθετα, οι πρεσβευτές της Αγγλίας Wellesley, της Ρωσίας Oustinoff και της Αυστρίας Stürmer υποστήριξαν τη στάση του Μουσούρου και αποδοκίμασαν τη συμπεριφορά του βασιλιά Όθωνα[105]. Ο Οθωμανός υπουργός των Εξωτερικών Ααλύ εφένδης, όμως, απέστειλε, τον Φεβρουάριο του 1847, τελεσιγραφική διακοίνωση, προς την ελληνική κυβέρνηση, με

[101] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 350. Συνεχίζει ο Μουσούρος, στην διακοίνωση, ότι «ἐὰν ἐγκαίρως ἐπληροφορεῖτο ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεύς, λαμβάνων γνῶσιν τῶν δοθεισῶν ἐξηγήσεων, οὐδέποτε ἤθελεν ἐκλέξει τὴν ἐπίσημον στιγμήν, ἵν΄ ἀπευθύνῃ ἐπιπλήξεις εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Α. Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου.

[102] Πούλος, *ό.π.*, 255.

[103] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 351.

[104] Πούλος, *ό.π.*, 255.

[105] Πούλος, *ό.π.*, 256. Μόνο ο Γάλλος πρεσβευτής Bourqueney και ο πρεσβευτής της Πρωσίας βρήκαν δικαιολογημένη την αντίδραση του Όθωνα και προσπάθησαν να βρουν μία συμβιβαστική λύση.

την οποία εξηγούσε ότι ήταν απόφαση της οθωμανικής κυβέρνησης η μη χορήγηση άδειας στον στρατηγό Καρατάσο, για να διέλθει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και απαιτούσε, εντός τριών ημερών, ο πρωθυπουργός Κωλέττης να «ἐκφράσῃ λύπην ἐπὶ τοῖς γεγονόσι καὶ διευθυνθῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐκφράσῃ διὰ ζώσης τὴν λύπην ταύτην», σε διαφορετική περίπτωση θα αποχωρούσε τόσο ο Μουσούρος όσο και το προσωπικό της οθωμανικής πρεσβείας[106]. Ο Κωλέττης απέστειλε, τον Φεβρουάριο, απάντηση στον Οθωμανό υπουργό Εξωτερικών Ααλύ εφένδη, με την οποία απέρριπτε τις οθωμανικές αξιώσεις και ανακοίνωνε ότι ο βασιλιάς Όθων θα έγραφε επιστολή προς τον σουλτάνο Αβδούλ Μεζίτ για να επιλυθεί η παρεξήγηση[107].

Η γαλλική κυβέρνηση επιδίωξε να προστατέψει τον Κωλέττη, ώστε να βρεθεί διέξοδος στη δύσκολη θέση που είχε περιέλθει η ελληνική κυβέρνηση. Ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ συμβούλεψε τον Όθωνα να αποστείλει μία επιστολή στον σουλτάνο Αβδούλ Μεζίτ Α', στην οποία θα επιδίωκε την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, μεταξύ των δύο χωρών. Η ιδέα της απευθείας επαφής των δύο ηγεμόνων ανήκει στον Γάλλο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Bourqueney. Μετά τους αρχικούς δισταγμούς του Όθωνα, αλλά και του πρωθυπουργού Κωλέττη, ο οποίος θεωρούσε την κίνηση αυτή υποχώρηση έναντι της Τουρκίας, ο βασιλιάς απέστειλε την υποδειχθείσα επιστολή προς τον σουλτάνο. Στην επιστολή αυτή, ο Όθωνας, μεταξύ άλλων, παρατηρούσε ότι, αφού πρώτα εξέφραζε την «εἰλικρινῆ ἀγάπην» του για το πρόσωπο του πρεσβευτή Μουσούρου, «πρὸ πολλοῦ ὁ τρόπος καὶ ἡ διαγωγὴ τοῦ κυρίου Μουσούρου...πολλὰς μοὶ παρεῖχεν ἀνησυχίας ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς φιλίας τῶν γειτονευόντων κρατῶν» και κατέληγε «θερμοτάτην αἰσθάνομαι τὴν ἐπιθυμίαν τῆς διατηρήσεως τῶν φιλικῶν σχέσεων τῶν δύο λαῶν»[108]. Η επιστολή του Όθωνα και η διακοίνωση του Κωλέττη στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, με το

[106] Ευαγγελίδης, *ό.π.*. Πούλος, *ό.π.*, 257-259, όπου ολόκληρο το κείμενο της διακοίνωσης του Ααλύ εφένδη προς τον Κωλέττη.

[107] Πούλος, *ό.π.*, 260-261, όπου και το κείμενο, της 1/13 Φεβρουαρίου 1847, της επιστολής του Κωλέττη προς τον Ααλύ εφένδη.

[108] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 352-356, όπου ολόκληρη η επιστολή του Όθωνα, προς τον σουλτάνο. Ο βασιλιάς Όθων υπογράφει την επιστολή ως εξής: «ὁ εἰλικρινέστατος καὶ ἀκριβέστατος φίλος σου».

γαλλικό πολεμικό πλοίο Cuvier[109]. Ο πρεσβευτής Μουσούρος, μετά την παρέλευση της τριημέρου προθεσμίας, τον Φεβρουάριο του 1847, χωρίς να περιμένει οδηγίες από την Υψηλή Πύλη και παραβλέποντας την αποστολή των απαντήσεων, από την ελληνική πλευρά, εγκατέλειψε την Αθήνα, υπό τη συνοδεία στρατιωτικού αποσπάσματος, αναχωρώντας από το λιμάνι του Πειραιά, με το οθωμανικό αυτοκρατορικό ατμόπλοιο.

Σε αυτή την επιστολή, απάντησε ο σουλτάνος Αβδούλ Μεζίτ Α', αλλά χωρίς να αναλάβει καμία δέσμευση, σημειώνοντας ότι «μόναι αἱ Κυβερνήσεις κέκληνται νὰ διακανονίζωσι τὰς διεθνεῖς διαφοράς»[110]. Η αδιαλλαξία της Υψηλής Πύλης ενισχυόταν από την Αγγλία και τη Ρωσία, αλλά και από τον Αυστριακό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Stürmer[111]. Κατόπιν, ο υπουργός Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ααλύ εφένδης επανέλαβε την απαίτηση του σουλτάνου, στον επιτετραμμένο του Βασιλείου της Ελλάδος Αργυρόπουλο, να επισκεφθεί ο Έλληνας πρωθυπουργός Κωλέττης τον μέλλοντα να επιστρέψει πρεσβευτή Μουσούρο, εντός ενός μηνός, και να του εκφράσει την λύπη του[112]. Μάλιστα, υποβίβαζε τις επιστολές, μεταξύ Όθωνα και Αβδούλ Μεζίτ, σε προσωπική αλληλογραφία των δύο ηγεμόνων. Σε αντίθετη περίπτωση, απείλησε ο Οθωμανός υπουργός Εξωτερικών ότι «θέλομεν εὑρεθῆ εἰς τὴν

[109] Πούλος, *ό.π.*, 264. Μάλιστα, το περιεχόμενο της επιστολής του Όθωνα, προς τον σουλτάνο, γνωστοποιήθηκε, παρά τις αντιρρήσεις του Κωλέττη, σε όλους τους ξένους πρεσβευτές, ακόμη και στον ίδιο τον Μουσούρο, ο οποίος ακόμη δεν είχε αποχωρήσει, καθώς δεν είχε παρέλθει η τριήμερος προθεσμία της διακοίνωσης του Οθωμανού υπουργού των Εξωτερικών.

[110] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 356. Πούλος, *ό.π.*, 264-265, όπου ολόκληρο το κείμενο της απάντησης του σουλτάνου Αβδούλ Μεζίτ Α'.

[111] Πούλος, *ό.π.*, 265-266. Ο Πούλος αναφέρει ένα παρόμοιο διπλωματικό επεισόδιο που είχε συμβεί, μεταξύ Γαλλίας και Σουηδίας, το 1833. Ο Γάλλος πρεσβευτής στη Στοκχόλμη Saint-Simon θεώρησε τον εαυτό του και τον Γάλλο βασιλιά Λουδοβίκο Φίλιππο προσβεβλημένους, από τους λόγους του Σουηδού βασιλιά. Μετά από ενημέρωση του γαλλικού Υπουργείου των Εξωτερικών, ο Saint-Simon εγκατέλειψε την Στοκχόλμη. Με τη μεσολάβηση, όμως, της Αγγλίας, ο Σουηδός επιτετραμμένος στο Παρίσι έδωσε εξηγήσεις στη γαλλική κυβέρνηση και το εν λόγω διπλωματικό επεισόδιο έληξε. Ο Έλληνας επιτετραμμένος στην Κωνσταντινούπολη ανέφερε το παραπάνω επεισόδιο στον Οθωμανό υπουργό των Εξωτερικών Ααλύ εφένδη, ο οποίος εξεπλάγη μεν για την ομοιότητα των δύο επεισοδίων, αλλά δεν έδωσε συνέχεια στην ιδέα της μεσολαβήσεως.

[112] Πούλος, *ό.π.*, 266-268, όπου ολόκληρο το κείμενο της επιστολής του Ααλύ εφένδη, προς τον Έλληνα επιτετραμμένο Αργυρόπουλο, με ημερομηνία 16/28 Φεβρουαρίου 1847.

δυσάρεστον θέσιν νὰ θεωρήσωμεν διακεκομμένας ἐντελῶς τὰς μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν διπλωματικὰς σχέσεις»[113].

Παρά την επιμονή της Τουρκίας, η ελληνική κυβέρνηση έστειλε απάντηση ότι δεν ήταν διατεθειμένη να αποδεχθεί τον Μουσούρο, πίσω στην Αθήνα[114]. Αντιπρότεινε την έκφραση της λύπης από τον μελλοντικό Έλληνα πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη. Τον Μάρτιο, η Υψηλή Πύλη απηύθυνε υπόμνημα στις ευρωπαϊκές αυλές, Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Αυστρίας και Πρωσίας, με το οποίο εξηγούσε τις θέσεις της και τη βούληση να διακόψει εντελώς τις διπλωματικές σχέσεις, με την Ελλάδα, μετά την πάροδο της μηνιαίας προθεσμίας. Έτσι, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, στις 18/30 Μαρτίου, διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις με το Βασίλειο της Ελλάδος, με αποτέλεσμα ο Αργυρόπουλος να μην αναγνωρίζεται ως επιτετραμμένος της Ελλάδας[115].

Ο Κωλέττης βρέθηκε σε δύσκολη θέση, καθώς πιεζόταν διπλωματικά να υποκύψει στις απαιτήσεις του τελεσίγραφου του σουλτάνου, τόσο από την Αγγλία, διά του πρεσβευτή Λάυονς, όσο και από την Ρωσία, πάλι μέσω του επιτετραμμένου Persiani, ο οποίος ήταν και αυτός, όπως και ο Μουσούρος, ελληνικής καταγωγής[116]. Μάλιστα, ο Λάυονς πίεζε επιμόνως τον Κωλέττη, χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα τη διακοπή των εμπορικών σχέσεων, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την επακόλουθη ζημία της ναυτιλίας. Συγκεκριμένα, ρωτούσε ο Λάυονς τι θα απογίνουν οι Έλληνες

---

[113] Ευαγγελίδης, *ό.π.*. Ο υπουργός Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ααλύ εφένδης επισήμανε, στον Έλληνα επιτετραμμένο Αργυρόπουλο στην Κωνσταντινούπολη, ότι σε περίπτωση διακοπής των σχέσεων των δύο κρατών, η οθωμανική κυβέρνηση δεν θα τον αναγνωρίζει ως επιτετραμμένο του Βασιλείου της Ελλάδος.

[114] Πούλος, *ό.π.*, 268. Ο Κωλέττης απείλησε με παραίτηση, αν γίνονταν δεκτές οι οθωμανικές απαιτήσεις να ζητήσει δημόσια συγγνώμη, από τον Μουσούρο.

[115] Πούλος, *ό.π.*, 269 και υπος.1. Η Υψηλή Πύλη όρισε τον Οθωμανό αρχιτελώνη Μουχτάρ μπέη να εκπροσωπεί τα ελληνικά συμφέροντα και αρνήθηκε την ανάληψη αυτών των συμφερόντων από τον Έλληνα προξενικό υπάλληλο Μανιάκη. Το ίδιο είχε πράξει η Υψηλή Πύλη και το 1821, μετά την αναχώρηση του Ρώσου πρεσβευτή, ως αντίδραση για τον απαγχονισμό του Οικουμενικού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε', αλλά και, μετά τη ναυμαχία του Ναβαρίνου, με τους πρεσβευτές Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας.

[116] Πούλος, *ό.π.*, 271. Ο Όθωνας σημείωνε χαρακτηριστικά, σύμφωνα με επιστολή του Γάλλου πρεσβευτή Πισκατόρυ προς τον υπουργό των εξωτερικών Γκιζώ, ότι «ἐπιθυμοῦν νὰ ἐγκαταλείψω τὸν Κωλέττην, δὲν θὰ τὸ κάμω· ἐὰν τὸ κάμω, θὰ ἔχω ὁλόκληρον τὴν χώραν ἐναντίον μου».

ναυτικοί, για να λάβει την αποστομωτική απάντηση από τον Κωλέττη ότι «οἱ μὲν ναῦται γενήσονται πειραταὶ οἱ δὲ τεχνῖται λησταί!». Η θέση του Κωλέττη χειροτέρευε έτι περαιτέρω, καθώς δυσκολευόταν να πάρει την έγκριση της Βουλής για τον προϋπολογισμό του κράτους. Ο Κωλέττης, για να διευρύνει την στήριξη προς την κυβέρνησή του, έκανε ανασχηματισμό δίνοντας υπουργεία σε τρία μέλη του «ρωσικού» κόμματος[117].

Έτσι, ορίστηκαν υπουργοί ο Γεώργιος Γλαράκης των Εκκλησιαστικών και της Παιδείας, ο Δημήτριος Βούλγαρης των Ναυτικών και ο Κωνσταντίνος (Κολλίνος) Κολοκοτρώνης, υιός του Θεόδωρου Κολοκοτρώνης της Δικαιοσύνης[118]. Υπουργοί έγιναν, επίσης, και ο τέως πρόεδρος της Βουλής, Ρήγας Παλαμήδης, των Εσωτερικών και ο Νικόλας Κορφιωτάκης των Οικονομικών. Παρά τη διεύρυνση αυτή, σε ψηφοφορία, που πραγματοποιήθηκε στη Βουλή, για την ψήφιση ενός φορολογικού νομοσχεδίου, πέτυχε πλειοψηφία μίας μόνο ψήφου.

Κατόπιν, τον Απρίλιο του 1847, ο Κωλέττης διέλυσε τη Βουλή, χωρίς να προσδιορίσει την ημερομηνία των εκλογών. Ο Κωλέττης, ως αντιπερισπασμό προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενίσχυσε το επαναστατικό κίνημα του Τουρκαλβανού Γκουλέκα, στις περιοχές του Αργυροκάστρου και στα Ιωάννινα. Το επαναστατικό αυτό κίνημα, όμως, καταπνίγηκε σύντομα, χωρίς ενισχύσεις από την Ελλάδα. Εκείνη την περίοδο εκδηλώθηκαν δύο κινήματα, κατά της κυβέρνησης. Το ένα ήταν του Θεοδώρου Γρίβα και το άλλο του Νικόλαου Κριεζώτη. Ο Θεόδωρος Γρίβας διατελούσε, έως τότε, επιθεωρητής του στρατού, ενώ ο Νικόλαος Κριεζώτης, Νομοεπιθεωρητής Ευβοίας. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι και οι δύο θεωρούνταν, έως τότε, υποστηρικτές της κυβέρνησης, αλλά για καθαρά προσωπικούς λόγους, μετατράπηκαν σε εχθρούς. Ο Θεόδωρος Γρίβας ύψωσε την σημαία της εξέγερσης, στην Ακαρνανία, τον Ιούνιο του 1847. Ο Γρίβας κατάφερε να γλυτώσει την σύλληψη, καθώς

[117] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 357. Ο αρχηγός του «ρωσικού» κόμματος Ανδρέας Μεταξάς εξέφρασε την αποδοκιμασία του για τη συμμετοχή μελών του κόμματος, στην κυβέρνηση του Κωλέττη. Ο Ρώσος επιτετραμμένος Persiani δεν έδειξε καμία ικανοποίηση, ενώ ο Άγγλος πρεσβευτής Λάυονς θεώρησε την αναθεώρηση ύβρη, κατά της Αγγλίας.

[118] Πούλος, *ό.π.*, 272, υπος. 1.

μεταφέρθηκε από αγγλικό πλοίο, στην αγγλοκρατούμενη Λευκάδα[119]. Ο Νικόλαος Κριεζώτης, από την άλλη, επιδίωξε την έναρξη στάσης στην Χαλκίδα, αλλά η κυβέρνηση εξέδωσε ένταλμα σύλληψης, βασιζόμενη σε παλαιότερη κατηγορία[120]. Ο Κριεζώτης συνελήφθη, αλλά οι οπαδοί του πέτυχαν, κατόπιν χρηματισμού των δεσμοφυλάκων, να τον βοηθήσουν να αποδράσει. Έτσι, ο Κριεζώτης, συνοδεία 600 υποστηρικτών, οχυρώθηκε στην Ελεούσα. Η κυβέρνηση έστειλε τον Γαρδικιώτη Γρίβα, ο οποίος πίεσε ασφυκτικά τον επαναστάτη, ακρωτηριάζοντας τον, μάλιστα, στο χέρι. Ο Κριεζώτης κατάφερε να διαφύγει στη Χίο και στη Σμύρνη, χωρίς να επιστρέψει ποτέ ξανά στην Ελλάδα, για την ανεξαρτησία της οποίας πολέμησε[121]. Και τα δύο κινήματα αντιμετωπίστηκαν με επιτυχία από την κυβέρνηση.

Τον Απρίλιο, η Αγγλία απαίτησε την αποπληρωμή της δόσης του δανείου των 60 εκατομμυρίων φράγκων και απέστειλε, κατόπιν

---

[119] Φιλάρετος, *ό.π.*, 98. Ο Άγγλος αρμοστής της Επτανήσου δεν επέτρεψε τον περιορισμό από θαλάσσης του Γρίβα.

[120] Ασπρέας, *ό.π.*, 207, υπος. 1. Για τον Κριεζώτη, παραδίδει ο Ασπρέας μία ανέκδοτη αφήγηση. Σύμφωνα με την αφήγηση του Ασπρέα, ο οποίος όπως παραδίδει, την πληροφορήθηκε από τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη, μετά την ψήφιση του συντάγματος, ο Κριεζώτης ζήτησε να πληροφορηθεί από τον Όθωνα το ποσό της ετήσιας προσόδου του κράτους από τους φάρους της Εύβοιας. Ο Όθωνας, μετά από σχετική ενημέρωση του υπουργού των Οικονομικών Μεταξά, πληροφόρησε τον Κριεζώτη. Τότε, ο Κριεζώτης ζήτησε να του αποδοθεί η Εύβοια ως τσιφλίκι και αναλάμβανε την υποχρέωση να αποδίδει αυτός διπλάσιο ποσό του ετησίως εισπραττομένου.

[121] Κολοκοτρώνης, *Αι τελευταίαι ημέραι της βασιλείας του Όθωνος*, 5-6. Ο εγγονός του μεγάλου οπλαρχηγού Θεόδωρου Κολοκοτρώνη παραδίδει για τον Κριεζώτη ότι αιτία της εξέγερσης αποτέλεσε η πίεση που του ασκούνταν εμμέσως από ανθρώπους στα Ανάκτορα. Από σφαίρα κανονιού, αποκόπηκε το δεξί του χέρι, κατά την απόπειρα καταστολής της εξέγερσης, από τον κυβερνητικό στρατό του Γαρδικιώτη Γρίβα. Ο Κολοκοτρώνης μεταφέρει έναν διάλογο που διεξήχθη στα Ανάκτορα, αμέσως μόλις έφτασε η είδηση της αποκοπής του δεξιού χεριού του Κριεζώτη. Εκείνη την στιγμή, το βασιλικό ζεύγος βρισκόταν στο τραπέζι, μαζί με άλλους συνδαιτημόνες, και όλοι έδειξαν έντονη χαρά για την είδηση. Στο τραπέζι βρισκόταν ο στρατηγός της Επανάστασης, Χατζηπέτρος, ο οποίος τόσο ταράχθηκε, από την είδηση, ώστε του έφυγε από τα χέρια το κουτάλι που κρατούσε και έπεσε στο πιάτο με πάταγο. Η βασίλισσα Αμαλία, που παρατήρησε το γεγονός, τον ρώτησε την αιτία της ταραχής. Συγκεκριμένα, του είπε «...σοῦ κακοφάνη ἡ εἴδησις; αὐτὸ τοῦ ἔπρεπε». Ο Χατζηπέτρος, καταγόταν από τη Σερβία, και απαντώντας, με τον δικό του τρόπο, είπε «Κρῖμα! κρῖμα, παιντί μου βασίλισσα, κεῖνο χέρι κόψει Τούρκους, δώσει ἐλευθερία νὰ τρῶμε ἐντὼ σήμερα καὶ ἁμαρτία νὰ γενάῃ γιὰ τὸ μαντάτο». Κατόπιν, έπαυσαν από όλους τα γέλια. Ο Χατζή Πέτρος είχε συμπολεμήσει με τον Κριεζώτη, κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

εντολής του υπουργού των Εξωτερικών Πάλμερστον, μοίρα πολεμικών πλοίων, στον Πειραιά. Η Υψηλή Πύλη απειλούσε ότι θα έκλεινε τα ελληνικά προξενεία, θα διέκοπτε τη ναυσιπλοΐα μεταξύ των δύο χωρών και θα απαγόρευε την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος από Έλληνες υπηκόους στην οθωμανική επικράτεια.

Τον Μάϊο 1847, η Αγγλία απέστειλε διακοίνωση, με την οποία επέρριπτε όλη την ευθύνη για το διπλωματικό επεισόδιο στην ελληνική κυβέρνηση και σημείωνε ότι η εγγύηση που απέρρεε από τη συνθήκη του 1832, όπου οριζόταν οι τρεις «προστάτιδες» δυνάμεις, δεν έχει ισχύ σε περιπτώσεις, όπως αυτή του επεισοδίου Μουσούρου, όπου η Ελλάδα, εξαιτίας της επιθετικής της συμπεριφοράς προκάλεσε τη δικαιολογημένη εχθρότητα ξένης δύναμης[122].

Η Αυστρία, από την αρχή του επεισοδίου Μουσούρου, τήρησε θετική στάση απέναντι στις ελληνικές θέσεις[123]. Ο Μέττερνιχ, σε επιστολή του, αναφέρει ότι «ἡ Βιέννη δὲν δύναται νὰ μὴ λάβῃ ὑπ᾽ ὄψιν τὴν ἐν τῇ ὅλῃ ὑποθέσει ραδιοῦργον καὶ δολίαν διαγωγὴν τοῦ Μουσούρου, τὴν σπουδήν του ν᾽ ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀθηνῶν, τὸ σφάλμα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης νὰ μὴ ἐκτιμήσῃ κατ᾽ ἀξίαν τὸ πρὸς τὸν σουλτᾶνον διάβημα τοῦ Ὄθωνος καὶ τὴν ἔκτασιν, ἡ ὁποία κακῶς ἐδόθη παρ᾽ αὐτῆς εἰς ἓν ἐντελῶς προσωπικὸν ἐπεισόδιον»[124]. Ο Μέττερνιχ επιθυμούσε να αναλάβει διαμεσολαβητικό ρόλο και πρότεινε στον Κωλέττη να διαβεβαιώσει τον υπουργό Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ααλύ εφένδη ότι ο Όθωνας θα έστελνε επιστολή στον σουλτάνο, αποδεχόμενος οποιονδήποτε πρεσβευτή στην Αθήνα. Ο Κωλέττης, απαντώντας στην πρόταση του Μέττερνιχ, έστειλε επιστολή τον Απρίλιο, αποδεχόμενος τη

[122] Πούλος, *ό.π.*, 270-271.

[123] Πούλος, *ό.π.*, 319. Ο Μέττερνιχ, σε επιστολή του προς τον Stürmer, τον Μάϊο του 1847, επέκρινε τον Κωλέττη, γιατί ανέμειξε τον Όθωνα, στο επεισόδιο Μουσούρου. Την κυριότερη όμως ευθύνη απέδιδε στην πολιτική της Αγγλίας, η οποία υποδαύλιζε την αδιαλλαξία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σημείωνε χαρακτηριστικά ότι «ἡ ὑπόθεσις Μουσούρου δὲν ἔσχε πράγματι ἄλλην ἀξίαν, ἢ τὴν ἀξίαν ἑνὸς ἀγγλικοῦ παιγνιδίου» και σε άλλο σημείο «ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις δὲν θέλει ἐν Ἑλλάδι Κυβέρνησιν, τῆς ὁποίας νὰ μὴ ὑπαγορεύῃ τὰς πράξεις καὶ τὴν ὁποίαν διὰ μόνον τοῦτον τὸν λόγον κατηγορεῖ ὅτι τελεῖ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Γαλλίας».

[124] Πούλος, *ό.π.*, 274. Την περίοδο του επεισοδίου Μουσούρου, αντί του Αυστριακού πρεσβευτού Πρόκες φον Όστεν, ο οποίος απουσίαζε λόγω αδείας, στην Αθήνα βρισκόταν ο επιτετραμμένος Weiss. Ο επιτετραμμένος Weiss επιδοκίμαζε πλήρως τις ελληνικές θέσεις.

διαμεσολάβηση, με τον όρο να μην επιστρέψει ο Μουσούρος στην Αθήνα. Και η Υψηλή Πύλη, μέσω της επιστολή του μεγάλου βεζίρη Ρεσίδ πασά στον Αυστριακό αρχικαγκελλάριο, αποδέχθηκε την μεσολάβηση[125]. Ο Κωλέττης ενημέρωσε για την διαμεσολάβηση τους ξένους πρεσβευτές. Ο Άγγλος Λάυονς και ο Ρώσος Persiani έδειξαν δυσαρέσκεια, γιατί δεν χρησιμοποιήθηκαν οι ίδιοι[126].

Τον Ιούνιο του 1847, ο Αυστριακός πρεσβευτής Πρόκες φον Όστεν ειδοποιούσε τον Κωλέττη ότι η Υψηλή θα ξαναέστελνε τον Μουσούρο στην Αθήνα. Τον Ιούλιο, ο Κωλέττης έστειλε επιστολή στον Ααλύ εφένδη με τις προτάσεις του Αυστριακού αρχικαγκελάριου[127]. Ο Ααλύ εφένδης απάντησε στον Κωλέττη, επαναλαμβάνοντας, όμως, την αξίωση να ζητηθεί δημοσίως συγγνώμη από τον Μουσούρο. Μάλιστα, έθεσε η Υψηλή Πύλη και τελεσίγραφο να αποδεχθεί αυτή την πρόταση η ελληνική κυβέρνηση, διαφορετικά η αυστριακή διαμεσολάβηση θα θεωρούνταν τερματισθείσα[128]. Ο Κωλέττης απέρριψε αυτές τις προτάσεις, οπότε έληξε άδοξα η διαμεσολάβηση του Μέττερνιχ[129].

---

[125] Πούλος, *ό.π.*, 277-280. Σε νέα επιστολή του Κωλέττη, προς τον Μέττερνιχ, ο Έλληνας πρωθυπουργός θεωρούσε επικίνδυνη την επιστροφή Μουσούρου, στην Ελλάδα. Βέβαια, οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες δεν ξεχνούσαν την ανθελληνική στάση της αυστριακής πολιτικής, κατά την περίοδο της Επανάστασης, και κατηγορούσαν τον Κωλέττη «ὅτι εὑρίσκετο εἰς ἰδιαιτέρους δεσμοὺς καὶ σχέσεις μετὰ τῆς καταχθονίου αὐστριακῆς πολιτικῆς».

[126] Πούλος, *ό.π.*, 281. Ο υπουργός των Εξωτερικών της Ρωσίας Νέσελροδ εξέφραζε τη δυσαρέσκειά του, γιατί ο Κωλέττης λαμβάνει υπόψη μόνο τις οδηγίες της Γαλλίας και επιζητεί τις συμβουλές της Αυστρίας και της Πρωσίας, χωρών που δεν έχουν καμία σχέση με την Ελλάδα.

[127] Πούλος, *ό.π.*, 283-284. Ο Κωλέττης προέβη σε διορθώσεις της πρώτης του επιστολής, μετά από παρατηρήσεις του Μέττερνιχ.

[128] Πούλος, *ό.π.*, 288 και υπος.2 και 3. Σε επιστολή του Πρόκες φον Όστεν, προς τον πρωθυπουργό Κωλέττη, τον Ιούλιο του 1847, επισημαίνεται η επιμονή της Υψηλής Πύλης, ώστε να εκφράσει η ελληνική κυβέρνηση τη λύπη της στον Μουσούρο. Πληροφορεί δε ότι τη στάση αυτή στήριξαν ο πρεσβευτής της Αγγλίας Cowley, που είχε αντικαταστήσει τον Wellesley, και ο επιτετραμμένος της Ρωσίας Oustinoff. Ο πρεσβευτής της Αυστρίας Stürmer, παρά τις προσπάθειές του, δεν κατάφερε να μεταστρέψει τις θέσεις της Υψηλής Πύλης.

[129] Πούλος, *ό.π.*, 290, υπος. 2. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα Πισκατόρυ αναφέρει για τις αντιδράσεις του βασιλικού ζεύγους στις προτάσεις του Ααλύ εφένδη ότι «εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴν ὑποχωρήσουν οὔτε ἓν βῆμα πλέον. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Κωλέττην δὲν ὑπάρχει δύναμις εἰς τὸν κόσμον, ἡ ὁποία νὰ τὸν ἀναγκάσῃ καὶ ἀποδεχθῇ τὸ αἴτημα τοῦ Ἀαλῦ ἐφένδη».

Τον Αύγουστο του 1847, η οθωμανική κυβέρνηση προχώρησε σε νέα μέτρα, κατά της Ελλάδας[130]. Πρώτον, δεν αναγνώριζε τα ελληνικά προξενεία στην οθωμανική επικράτεια. Δεύτερον, οι Έλληνες υπήκοοι υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τρίτον, ότι οι έμποροι και τα ελληνικά πλοία, μετά την παρέλευση μηνός, δεν μπορούν να προσεγγίζουν τα οθωμανικά λιμάνια, υπό ελληνική σημαία. Σε αντίθετη περίπτωση θα λογίζονταν Οθωμανοί υπήκοοι. Η ελληνική κυβέρνηση έπεισε τη Γαλλία να αναλάβει την προστασία των ελληνικών συμφερόντων στην οθωμανική επικράτεια[131].

9. Οι εκλογές του 1847 και ο θάνατος του Κωλέττη

Στις εκλογές, που διεξήχθησαν, το «γαλλικό» κόμμα του Κωλέττη κατάφερε περιφανή νίκη. Η διαφορά του αριθμού των κυβερνητικών βουλευτών, που εκλέχτηκαν, με αυτούς της αντιπολιτεύσεως ήταν τόσο μεγάλη, όπου δεν μπορεί να γίνει συζήτηση για εκτεταμένη νοθεία[132]. Ο θάνατος, όμως, του Κωλέττη τον Αύγουστο του 1847, εξαιτίας νεφρικής πάθησης, άλλαξε τα δεδομένα στην ελληνική πολιτική σκηνή. Ο Κωλέττης, απεβίωσε, με πυρετό, τραγουδώντας ένα κλέφτικο τραγούδι από την Ήπειρο. Ο Όθων εξέδωσε βασιλικό διάταγμα, στο οποίο εξέφραζε τη λύπη του, για τον θάνατο του Έλληνα πρωθυπουργού. Κατά την κηδεία του, ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ έκλαιγε.

---

[130] Πούλος, *ό.π.*, 290-291. Η Υψηλή Πύλη, με διακοίνωσή της, στους αντιπροσώπους της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Πρωσίας, γνωστοποιούσε την λήψη νέων μέτρων, κατά του Βασιλείου της Ελλάδος. Αυτή η διακοίνωση γνωστοποιήθηκε στην ελληνική κυβέρνηση, μέσω του Αυστριακού πρεσβευτή στην Αθήνα Πρόκες φον Όστεν. Η προθεσμία του ενός μηνός για τους Έλληνες εμπόρους δόθηκε ύστερα από πίεση του Γάλλου πρεσβευτή Bourqueney και του Ρώσου επιτετραμμένου Titoff.

[131] Πούλος, *ό.π.*, 291 και υπος. 4 και 293 και υπος.4. Οι πρόξενοι της Αγγλίας και της Ρωσίας επιφυλάχτηκαν να ζητήσουν οδηγίες από τους πρεσβευτές τους, στην Κωνσταντινούπολη. Τα ελληνικά εμπορικά πλοία αναγκάστηκαν να αλλάξουν σημαία και να φέρουν αυτήν της Ρωσίας και της ηγεμονίας της Σάμου. Οι Έλληνες έμποροι είχαν ζητήσει, από τη γαλλική πρεσβεία της Αθήνας, να φέρουν τη γαλλική σημαία, αλλά ο Πισκατόρυ επικαλέστηκε τη γαλλική νομοθεσία, που απαγόρευε τέτοια ενέργεια.

[132] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 362. Στη Σύρο, για παράδειγμα, οι τρεις κυβερνητικοί βουλευτές που εκλέχθηκαν ήταν ο Περίδης, ο Κωλέττης και Μάμουκας. Και οι τρεις κυβερνητικοί βουλευτές έλαβαν πάνω από 2.000 ψήφους. Σε αντίθεση, ο πρώτος σε ψήφους υποψήφιος της αντιπολίτευσης έλαβε, μόλις, 538 ψήφους.

Ο τότε πρωθυπουργός της Γαλλίας, Ιωάννης Σουλτ (Jean-de-Dieu Soult)[133], παρατήρησε για τον Κωλέττη ότι «ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσε τὸν ἐνδοξότατον τῶν ἐπιζόντων στρατιωτικῶν...τὸν μόνον ἀναδειχθέντα ἔξοχον πολιτικόν...ἐν οὐδεμιᾷ δὲ χώρᾳ ἐν οὐδενὶ χρόνῳ ὑπῆρξέ ποτε ἀνὴρ φιλόπολις ἀπηλλαγμένος ὅσον αὐτὸς πάσης ὑπερφιλαυτίας...ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο ἁπλούστατος καὶ πενιχρός...τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα ἐχρησίμευεν αὐτῷ ὡς μέσον μᾶλλον ἤ ὡς τέλος· διότι πολὺ πλέον ἐμερίμνα περὶ τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ μέλλοντος...ἡ προσδοκία, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἐλπὶς τῆς παλιγγενεσίας ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπεσπᾶτο πάσας τὰς σκέψεις αὐτοῦ...ἀπέθανε ...μετὰ βίον μὲν ἔνδοξον καὶ μέγαν, ἀλλὰ πρὶν ἤ δείξῃ τὶ εἶχεν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τὶ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ»[134].

Ο Μακρυγιάννης παραδίδει ότι ο Κωλέττης, πριν αποβιώσει, «συβούλεψε τον Βασιλέα να μην αλλάξει το σύστημα του -και το βαστάγει ως την σήμερον»[135]. Διάδοχος του Κωλέττη ορίστηκε ο Κίτσος Τζαβέλλας. Ο πρεσβευτής της Αυστρίας Πρόκες Όστεν θεώρησε ότι, με τον θάνατο του Κωλέττη, έχανε ο Όθωνας το σημαντικότερό του στήριγμα, στην πολιτική σκηνή, και κατέληγε ότι «ο βασιλιάς δεν έχει (άλλη επιλογή) ή να υποκύψει ή να φύγει (να παραιτηθεί)». Ο ίδιος ο Όθωνας, σε επιστολή προς τον αδελφό του, παραδεχόταν ότι ο Κωλέττης «είναι ο δάσκαλός μου»[136]. Αντίθετα, ο Μακρυγιάννης κατηγορεί τον Κωλέττη ότι συγκέντρωσε γύρω του όλους τους διεφθαρμένους[137].

Ο Καρολίδης είναι, επίσης, ιδιαίτερα επικριτικός με τον Κωλέττη, καθώς παρατηρεί ότι, σε αντίθεση με τον Καποδίστρια, «ὁ Κωλέττης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Ἕλλην πολιτευτὴς καὶ δὴ πρωθυπουργὸς

[133] Ο Ιωάννης Σουλτ διετέλεσε πρωθυπουργός της Γαλλίας από το 1840 έως το 1847. Υπήρξε στρατιωτικός και συμμετείχε στους Ναπολεόντειους πολέμους, στο πλευρό του Ναπολέοντα. Κατόπιν, μετά την ήττα και την εξορία του Ναπολέοντα, άλλαξε πολιτικό στρατόπεδο και πήρε διάφορα πολιτικά αξιώματα. Θεωρείται αμφιλεγόμενη προσωπικότητα.

[134] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 367-368.

[135] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 152.

[136] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 220. Φιλάρετος, *ό.π.*, 89. Ο Κωλέττης, κατά τον συγγραφέα, κατήχησε τον Όθωνα στην Μεγάλη Ιδέα. Ο Φιλάρετος χαρακτηρίζει τον Κωλέττη «ἀληθῶς ἐθνικὸ ἀνήρ».

[137] Μακρυγιάννης, *ό.π.*, 160. Πήλικας, *Απομνημονεύματα της υπουργίας*, 97, όπου χαρακτηριστικά περιγράφεται για τις πολιτικές πρακτικές του Κωλέττη ότι «και φόνοι και πλαστογραφίαι και όλα τα εγκλήματα παρηγγέλλοντο, και μόνη παραγγελία ήτο να επιτύχη η εκλογή· το πώς μη ερεύνα». Ασπρέας, *ό.π.*, 135. Ο Ασπρέας χαρακτηρίζει τον Ιωάννη Κωλέττη δεινό πολιτικό καιροσκόπο.

δημιουργήσας ἑαυτῷ περιουσίαν, καὶ δὴ περιουσίαν σημαντικοτάτην ἐν τοῖς τότε χρόνοις, ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς ἐξουσίας. Τὸ ὅτι δὲ ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης περιουσίας (630 χιλ. δρχ.) οὐδ΄ ὀβολόν ἐδαπάνησεν ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ κατέλιπεν αὐτὴν εἰς συγγενεῖς, τὸ δὲ μέγιστον εἰς τὴν ἀπὸ τῆς μαρκησίας Ποίζερὰν ὀκταετῆ (κατὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς) θυγατέρα αὐτοῦ, τὴν ἀνατραφεῖσαν ὡς γαλλίδα καὶ καθολικήν, εἶναι τρανὸν μαρτύριον ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐστερεῖτο πάμπαν τῆς ἀπαραιτήτου εἰς κυβερνήτην λαοῦ ἀρετῆς τοῦ εἶναι κρείσσονα χρημάτων»[138]. Ενώ για το ύψος της περιουσίας του Κωλέττη σημειώνει ο Καρολίδης ότι ενώ «πένης ὡς πρεσβευτὴς μεταβὰς εἰς Γαλλίαν εὑρέθη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κάτοχος περιουσίας σημαντικῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου ἔν τε τῇ Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἐν Γαλλίᾳ μὲν πλὴν τῆς ἀκινήτου περιουσίας 200χιλ. φρ. καταθέσεις ἔχων ἐν Γαλλικαῖς τραπέζαις, ἐν Ἑλλάδι δὲ, πλὴν τῶν ἐν Ναυπλίῳ κτημάτων, γενόμενος ἰδιοκτήτης χωρίων ὁλοκλήρων ἐν Φθιώτιδι (Φραντῆ καὶ Βαρδάτου)»[139]. Αντίθετα, ο Πετρακάκος υποστηρίζει ότι, όταν πέθανε ο Κωλέττης, βρισκόταν σε οικονομικό ναυάγιο και χρειάστηκε να ψηφιστεί από την Γερουσία νόμος για την διαγραφή των χρεών του, που ανέρχονταν σε ύψος 53.128 δραχμών[140].

Αυτό που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, για τον Κωλέττη, κάνοντας μία αποτίμηση της παρουσίας του στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας, είναι η έντονη φιλοπατρία του, αλλά και η προσήλωσή του στην πραγμάτωση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας. Από την άλλη, απέκτησε φανατικούς εχθρούς, εξαιτίας του τρόπου που ασκούσε την εξουσία, αλλά και λόγω της ύπαρξης δικτύου υποστηρικτών, το οποίο βασιζόταν σε πελατειακές καθαρά σχέσεις[141]. Ο Ιωάννης Κωλέττης δεν έκανε οικογένεια, αν και πριν το ξέσπασμα της

---

[138] Καρολίδης, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής από 1821 μέχρι 1921*, τόμος Γ΄, 335. Ο Καρολίδης δίνει λεπτομέρειες για την κόρη του Κωλέττη. Ενώ γεννήθηκε ως νόθο τέκνο, εκτός γάμου, κατόπιν αναγνωρίστηκε από τον Κωλέττη με ενός είδους πολιτικό γάμο με την καθολική μητέρα. Ο λόγος, κατά τον Καρολίδη, που δεν έγινε θρησκευτικός ήταν το ότι έπρεπε να γίνει σύμφωνα με το καθολικό δόγμα και αυτό θα επέφερε πλήγμα στο κύρος του πρωθυπουργού Κωλέττη.

[139] Καρολίδης, *ό.π.*, 335-336.

[140] Πετρακάκος, *ό.π.*, 9. Ο νόμος ψηφίστηκε από την Γερουσία, την 20 Ιουλίου 1861.

[141] Πετρακάκος, *ό.π.*, 22, υπος. 36. Ο Πετρακάκος παραδίδει για τον Κωλέττη ότι, στις αιτιάσεις της αντιπολίτευσης, για διορισμό αργομίσθων στο δημόσιο, απαντούσε, με το δικό του ύφος, «οἱ Ἑλληνάδες μου τὰ τρῶνε».

Επανάστασης, είχε αρραβωνιαστεί, κατόπιν παραίνεσης του υιού του Αλή πασά Μουχτάρ, του οποίου διατελούσε προσωπικός ιατρός, με συγγενή της περιφήμου Βασιλικής, ερωμένης του Αλή πασά[142]. Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του Κωλέττη, όσον αφορά στην εξωτερική του εμφάνιση ήταν το ότι δεν φορούσε ποτέ ευρωπαϊκά ενδύματα, αλλά πάντοτε τη φουστανέλα και κάπνιζε τσιμπούκι. Οι τρόποι του θεωρούνταν λαϊκοί και για αυτό τον λόγο αγαπήθηκε από τον απλό λαό. Στην οικία του συνωστίζονταν παλιοί αγωνιστές και πολλά παλληκάρια.

10. Η κυβέρνηση Κίτσου Τζαβέλλα και η επίλυση του επεισοδίου Μουσούρου

Νέος πρωθυπουργός, μετά τον θάνατο του Κωλέττη, ορκίστηκε ο Κίτσος Τζαβέλλας. Στο μεταξύ, ξέσπασε η εξέγερση του οπλαρχηγού Καρακίτσου, η οποία αντιμετωπίσθηκε επιτυχώς από την κυβέρνηση. Αλλά και ο Φαρμάκης επαναστάτησε, κατά της κυβέρνησης, τον Αύγουστο του 1847, μαζί με άλλους οπλαρχηγούς. Ηγήθηκε περίπου 200 στασιαστών, αλλά αντιμετωπίστηκε επιτυχώς από τη στρατιωτική δύναμη του Ιωάννη Μαμούρη. Κατά την εορτή της 25 Μαρτίου 1848, δόθηκε γενική αμνηστία σε όλους τους στασιαστές, εκτός των Θεοδώρου Γρίβα και Νικολάου Κριεζώτη, οι οποίοι διέμεναν στο εξωτερικό. Παρά τη γενική αμνηστία, στάσεις συνέχισαν να ξεσπούν, περιορισμένης, όμως, έκτασης, όπως των Τζαμάλα, Μπαλάτσου, Βελέντζα, Κοντογιάννη, Λαλιώτη. Στην Πελοπόννησο η καταστολή στάθηκε ευκολότερη, αλλά στη Στερεά Ελλάδα, εξαιτίας της ενίσχυσης που λάμβαναν οι επαναστάτες από τις οθωμανικές αρχές, συνεχώς ενισχύονταν. Η κυβέρνηση έστειλε τον Γαρδικιώτη Γρίβα και κατατρόπωσε τους στασιαστές. Ταυτόχρονα, εμφανίζονταν ομάδες ληστών, όπως του Μερεντίνη, ο οποίος με 90 στρατιώτες στασίασαν και λήστεψαν το τραπεζικό υποκατάστημα της Πάτρας και το δημόσιο ταμείο. Ο Μερεντίνης φυγαδεύτηκε από έναν Άγγλο πλοίαρχο, ο οποίος αρνούνταν να τον

[142] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 366. Μόνο, κατά τη διάρκεια της περιόδου που υπηρετούσε ως πρεσβευτής στο Παρίσι, συνδέθηκε με την προαναφερθείσα μαρκησία. Καρπός αυτής της σχέσης αποτέλεσε η κόρη του, η οποία αναγνωρίστηκε, από τον Κωλέττη.

παραδώσει στην ελληνική κυβέρνηση[143]. Συνεπώς, οι ληστές και οι στασιαστές έβρισκαν υποστήριξη, τόσο από την αντιπολίτευση, όσο και από τις ξένες Δυνάμεις. Αυτό το γεγονός καθιστούσε δύσκολη την καταστολή τέτοιων κινήσεων, από την ελληνική κυβέρνηση.

Το βάρος για την επίλυση του διπλωματικού επεισοδίου της υπόθεσης Μουσούρου καλούνταν να το επιλύσει ο νέος υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Γλαράκης[144]. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήθελε να επιβάλει κυρώσεις, κατά της Ελλάδας, οι οποίες θα είχαν αρνητικές συνέπειες για τους Έλληνες εμπόρους, που δραστηριοποιούνταν στην οθωμανική επικράτεια. Επίσης, ο Γάλλος πρεσβευτής Πισκατόρυ, ο οποίος ασκούσε σημαντική επιρροή στην ελληνική πολιτική σκηνή, αντικαταστάθηκε από τον Θουβενέλ, καθώς μετατέθηκε στη Μαδρίτη, τον Δεκέμβριο του 1847[145]. Ο Θουβενέλ είχε οριστεί ως επιτετραμμένος και, στη συνέχεια, ως πρεσβευτής, μέχρι το 1850, όταν μετατέθηκε στο Μόναχο.

Με την παρέμβαση της Γαλλίας, ο πρεσβευτής της Αυστρίας Stürmer μεσολάβησε, μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδος και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συμβιβαστική λύση που πρότεινε συνίστατο στην αποδοχή από την Ελλάδα οποιουδήποτε πρεσβευτή αποστείλει η Τουρκία, ακόμη και αυτού του Μουσούρου. Από την άλλη η Τουρκία να μην αποστείλει τον Μουσούρο στην Ελλάδα. Η Τουρκία δεν αποδέχθηκε τον όρο της μη επιστροφής του Μουσούρου στην Αθήνα. Ο δε πρεσβευτής της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, Στράτφορντ Κάννινγκ (Stratford de Redcliffe)[146], επηρέασε αρνητικά την οθωμανική κυβέρνηση προς μία αδιάλλακτη στάση, προκειμένου να βρεθεί ο Κωλέττης σε δυσκολότερη θέση. Ο Κωλέττης, προηγουμένως, είχε στείλει στον αρχικαγκελάριο της Αυστρίας,

[143] Κλεομένης, *ό.π.*, 30. Ο Μερεντίνης είχε κλέψει 117 χιλιάδες δραχμές, από το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας, και 32 χιλιάδες δραχμές, από το δημόσιο ταμείο. Το αγγλικό πολεμικό πλοίο μετέφερε τον Μερεντίνη, μαζί με τα κλαπέντα χρήματα, στη Μάλτα.

[144] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 133.

[145] Ο Θουβενέλ έφτασε μέχρι τη θέση του υπουργού των Εξωτερικών της Γαλλίας (1860-1862).

[146] Ο Στράτφορντ Κάννινγκ διετέλεσε πρεσβευτής της Αγγλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1825 έως το 1828 και από το 1841 έως το 1858. Υπήρξε διπλωμάτης με σημαντική επιρροή, σε περιόδους κρίσιμες, αλλά και σε περιπλοκές του Ανατολικού Ζητήματος, όπως η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης και του Κριμαϊκού Πολέμου.

Μέττερνιχ, την επιστολή του υπουργού Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Ααλύ εφένδη, που είχε την μορφή τελεσιγράφου.

Ο υπουργός των Εξωτερικών Γλαράκης, τον Οκτώβριο του 1847, απέστειλε υπόμνημα, προς τους αντιπροσώπους των πέντε μεγάλων δυνάμεων, στο οποίο σημείωνε ότι η Ελλάδα «δύναται νὰ παραδεχθῇ πᾶν ὅ,τι δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Στέμματος καὶ πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους»[147]. Βέβαια ο πρωθυπουργός Κίτσος Τζαβέλλας, ο υπουργός των Εξωτερικών Γλαράκης και ο υπουργός της Δικαιοσύνης Κολλίνος Κολοκοτρώνης θεωρούνταν οι πλέον αδιάλλακτοι, έναντι της Τουρκίας[148].

Σε απάντηση αυτού του υπομνήματος, η Υψηλή Πύλη απηύθυνε δικό της υπόμνημα, προς τις πέντε μεγάλες δυνάμεις, τον Νοέμβριο του 1847. Στο υπόμνημα αυτό η Οθωμανική Αυτοκρατορία υποστήριζε ότι δεν είχε υποχρέωση να αναμένει την απάντηση της Αυστρίας στην επιστολή του Κωλέττη για να λάβει τις αποφάσεις της. Άλλωστε, η οθωμανική κυβέρνηση ήταν πεπεισμένη ότι «τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἀθηνῶν ἔχει ἀπόφασιν νὰ ἐπιμείνῃ ἀρνούμενον τὴν παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ζητουμένην δικαίαν ἱκανοποίησιν»[149]. Επομένως, η οθωμανική κυβέρνηση ήταν αναγκασμένη να λάβει τα δικά της μέτρα, κατά της Ελλάδας.

Ο Όθωνας, κατόπιν, ζήτησε, σε εμπιστευτική του επιστολή, την μεσολάβηση της Ρωσίας και του τσάρου Νικολάου Α'[150]. Ο τσάρος Αλέξανδρος Α' απάντησε στην επιστολή του Όθωνα τονίζοντας το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ζήτησε νωρίτερα τη συνδρομή της Ρωσίας[151]. Η ελληνική κυβέρνηση, υπό το αδιέξοδο,

---

[147] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 379. Πούλος, *ό.π.*, 294. Η ελληνική κυβέρνηση, με ημερομηνία 4/16 Οκτωβρίου, απέστειλε υπόμνημα, όπου αποδεχόταν την διαμεσολάβηση.

[148] Πούλος, *ό.π.*, 297, υπος. 5. Η εφημερίδα «Αιών», σε άρθρο της, αναφέρει ότι οι Τζαβέλλας, Γλαράκης και Κολοκοτρώνης είχαν δηλώσει, σε κάποια συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου, ότι «κόπτομεν τὰς χεῖράς μας, παρὰ νὰ ὑπογράψωμεν τὴν ἀπόδοσιν τῆς ζητουμένης ἱκανοποιήσεως».

[149] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 380.

[150] Πούλος, *ό.π.*, 298. Η επιστολή του βασιλιά Όθωνα στάλθηκε, χωρίς συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση. Μάλιστα, δεν έχει βρεθεί αντίγραφο αυτής της επιστολής. Ο Πισκατόρυ ισχυρίζεται ότι αυτός συμβούλεψε τον Όθωνα να αποστείλει την επιστολή στον τσάρο.

[151] Πούλος, *ό.π.*, 298-304. Ο τσάρος Νικόλαος Α' παραδεχόταν, ταυτόχρονα, ότι η Αγγλία τήρησε αυστηρή στάση, απέναντι στον Κωλέττη. Βρίσκει αφορμή, επίσης, ο Ρώσος ηγεμόνας να αναφερθεί στο ζήτημα της διαδοχής του Όθωνα, από

που είχαν επέλθει οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, αναγκάστηκε να δεχθεί τον μεσολαβητικό ρόλο της Ρωσίας. Τον Δεκέμβριο του 1847, ο Γλαράκης έστειλε διακοίνωση στον Ρώσο επιτετραμμένο στην Αθήνα Persiani, στην οποία αποδέχονταν την μεσολάβηση του τσάρου[152]. Ο πρεσβευτής της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Tittof δήλωσε στην οθωμανική κυβέρνηση ότι η ελληνική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να εκφράσει προσωπικώς στον Μουσούρο τη θλίψη της για το επεισόδιο. Ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Γλαράκης έγραψε ανάλογου περιεχομένου επιστολή προς τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας Ααλύ, τον Δεκέμβριο του 1847[153]. Η

Ὀρθόδοξο ηγεμόνα, στο οποίο η Ρωσία έδινε πάντοτε βαρύνουσα σημασία. Ο υπουργός των Εξωτερικών Νέσελροδ έστειλε επιστολή στον Ρώσο επιτετραμμένο στην Αθήνα Persiani, στην οποία υποδείκνυε ότι ο Όθωνας όφειλε να βελτιώσει τις σχέσεις του βασιλείου, με την Αγγλία και την Τουρκία. Ο Νέσελροδ θεωρούσε τον Κωλέττη υπεύθυνο για την εμπλοκή του βασιλιά Όθωνα στο διπλωματικό αυτό επεισόδιο. Επίσης, τον θεωρούσε υπεύθυνο και για την επιδείνωση των σχέσεων με την Αγγλία, καθώς «αἱ προκαταλήψεις, τὰς ὁποίας προὐκάλεσεν οὗτος εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὑπήρξαν ἴσως λίαν ὑπερβολικαί, ἀλλὰ φρονοῦμεν ὅτι δὲν ἐνήργησε πάντοτε μετὰ περισκέψεως καὶ διακριτικότητος». Πρότεινε, μάλιστα, να προσκληθούν υπουργοί που να προέρχονται από το «αγγλικό» κόμμα, προς κατευνασμό της αγγλικής διπλωματίας. Διαφορετικά προέβλεπε την άσκηση πίεσης από την Αγγλία είτε μέσω των απαιτήσεών της για το δάνειο των 60 εκατομμυρίων φράγκων είτε με άλλο τρόπο. Πράγματι, η αγγλική πίεση έφτασε στα επόμενα χρόνια μέχρι τον ναυτικό αποκλεισμό (Παρκερικά). Μετά, όμως, από τον θάνατο του Κωλέττη, δινόταν ευκαιρία στους διαδόχους του να αποκαταστήσουν τις σχέσεις τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Ρώσος υπουργός των Εξωτερικών πρότεινε να στείλει η ελληνική κυβέρνηση επιστολή στον Ρώσο επιτετραμμένο στην Κωνσταντινούπολη, την οποία ο τελευταίος θα μεταφέρει στην Υψηλή Πύλη, για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, με τον όρο να αρθούν τα μέτρα από την οθωμανική κυβέρνηση.

[152] Πούλος, *ό.π.*, 306-307.

[153] Πούλος, *ό.π.*, 308 και 313, υπος. 5. Η επιστολή του Γλαράκη, της 1/12Δεκεμβρίου, είναι πολύ σύντομη και διακρίνεται από ξηρό ύφος, αλλά σε αυτήν εκφράζεται η λύπη της ελληνικής κυβέρνησης για την αποχώρηση του Μουσούρου. Ο πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Tittof ανησύχησε, μήπως εξαιτίας του ξηρού ύφους της επιστολής, δεν γίνει αυτή αποδεκτή από την Υψηλή Πύλη. Η επιστολή αυτή μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, από γραμματέα της ρωσικής πρεσβείας στην Αθήνα. Ο Ρώσος επιτετραμμένος στην Αθήνα Persiani είχε παρακαλέσει τον Γλαράκη να συντάξει την επιστολή με ύφος φιλόφρον, ώστε να πετύχει ενδεχομένως την μη επάνοδο του Μουσούρου στην Ελλάδα. Ο Γλαράκης που ήταν μέλος του «ρωσικού» κόμματος, αρνήθηκε, θυμίζοντας ότι, αν η Ρωσία ήθελε να βοηθήσει την Ελλάδα, έπρεπε να το είχε πράξει νωρίτερα, από κοινού με τους πρεσβευτές Γαλλίας και Αυστρίας. Αυτό το γεγονός αποδεικνύει, για ακόμη μία φορά, ότι οι Έλληνες πολιτικοί μπορεί να συμμετείχαν στα λεγόμενα ξενικά κόμματα, αλλά πάντοτε έθεταν τα συμφέροντα της Ελλάδας υψηλότερα από τις σχέσεις τους με την ξένη χώρα που υποστήριζαν.

επιστολή του Γλαράκη ικανοποίησε την Υψηλή Πύλη[154]. Με ημερομηνία 15/27 Δεκεμβρίου, ο υπουργός Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έστειλε επιστολή στον Γλαράκη με την οποία δήλωνε την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων.

Ο σουλτάνος Αβδούλ Μεζίτ Α' θεώρησε μεγάλη διπλωματική νίκη της Τουρκίας την κατάληξη του επεισοδίου Μουσούρου. Ο σουλτάνος παρέσχε χρηματική ανταμοιβή σε όλους τους συμμετέχοντες, στον μεγάλο βεζίρη Ρεσίδ πασά, στον υπουργό Εξωτερικών Ααλύ εφένδη και, φυσικά, στον Μουσούρο, στον οποίο δώρισε 250.000 γρόσια και παρασημοφόρησε όλους τους υπαλλήλους της πρεσβείας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Αθήνα[155].

Ο Μουσούρος επέστρεψε, με τη μεσολάβηση της Ρωσίας, τον Φεβρουάριο του 1848, αλλά σύντομα μετατέθηκε στην Βιέννη[156]. Μάλιστα, κατά την παραμονή του στην Αθήνα έγινε απόπειρα δολοφονίας του Μουσούρου από τον Απόστολο Ναδίρη. Ο Απόστολος Ναδίρης εργαζόταν ως υπάλληλος του γραμματέα της τουρκικής πρεσβείας. Καταγόταν από τη Χάλκη. Ο Ναδίρης πυροβόλησε τον Μουσούρο, μέσα στην πρεσβεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην

---

[154] Πούλος, *ό.π.*, 309-312. Η Υψηλή Πύλη έστειλε, την 14/26 Δεκεμβρίου, υπόμνημα στους πρεσβευτές της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Πρωσίας, με το οποίο δήλωνε ότι η επιστολή του υπουργού των Εξωτερικών της Ελλάδας ικανοποιούσε τις απαιτήσεις της οθωμανικής κυβέρνησης. Επίσης, εξέφραζε την επιθυμία να ρυθμιστούν οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, με μία διμερή εμπορική σύμβαση. Κατόπιν, ο Γλαράκης, την 2/14 Ιανουαρίου 1848, έστειλε διακοίνωση στους πρεσβευτές των πέντε Δυνάμεων, στην Αθήνα, με την οποία γνωστοποιούσε το ευχάριστο νέο του τερματισμού της διακοπής των διπλωματικών σχέσεων, μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Όθωνας έστειλε, την 11/23 Ιανουαρίου, επιστολή στον Ρώσο τσάρο, εκφράζοντας τις ευχαριστίες του για την μεσολάβηση της Ρωσίας.

[155] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 381. Ο σουλτάνος Αβδούλ Μεζίτ Α' έδωσε ως αμοιβή στον μεγάλο βεζίρη Ρεσίδ πασά 600.000 γρόσια και τον υπουργό των Εξωτερικών Ααλύ εφένδη αναβίβασε στον βαθμό του πασά.

[156] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', 163, όπου παραδίδει για τον Μουσούρο ότι συχνά τον έβλεπε να συνομιλεί με τον Άγγλο πρεσβευτή Λάυονς και ότι «ὑπεστήριζε τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος δυσμένειάν του (Λάυονς)». Πούλος, *ό.π.*, 314. Κατά την άφιξη του Μουσούρου, στον Πειραιά, δεν βρισκόταν στο λιμάνι κανένα ελληνικό πλοίο για να αποδώσει τιμές. Τιμές απέδωσε μόνο μία αγγλική κορβέτα. Η αστυνομία είχε λάβει έκτακτα μέτρα ασφαλείας, για να μη λάβουν χώρα λαϊκές διαμαρτυρίες, κατά της άφιξης του Μουσούρου. Παρουσιάστηκε ο Μουσούρος, στον Γλαράκη αλλά και στο βασιλικό ζεύγος, από το οποίο έτυχε μίας σύντομης και ψυχρής υποδοχής.

Αθήνα, πληγώνοντάς τον στον βραχίονα. Κατόπιν, βγαίνοντας, από την πρεσβεία, φώναξε «ζήτω ἡ Ἑλλάς»[157]. Όταν, στη συνέχεια, ο Ναδίρης παραδόθηκε, ομολόγησε ότι προέβη στην πράξη, γιατί δεν άντεχε να ακούει τον Μουσούρο να υβρίζει διαρκώς του Έλληνες. Μετά από αυτή τη δολοφονική απόπειρα, επισπεύσθηκε η μετάθεση του Μουσούρου στην πρεσβεία της Βιέννης, τον Νοέμβριο του 1848[158]. Μετά την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, απεστάλη ως πρεσβευτής της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός. Το αποτέλεσμα της κρίσης που προκάλεσε το επεισόδιο Μουσούρου απογοήτευσε την Αγγλία, καθώς δεν επετεύχθη ο κύριος στόχος της αγγλικής πολιτικής για την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος στην Ελλάδα[159].

11. Κυβέρνηση Γεωργίου Κουντουριώτη

Τον Μάρτιο του 1848, παραιτήθηκε ο πρωθυπουργός Κίτσος Τζαβέλλας και η κυβέρνησή του. Ο Μαυροκορδάτος, που ήταν ο καταλληλότερος αντικαταστάτης στη θέση του πρωθυπουργού, έθεσε έναν όρο, μεταξύ άλλων, που δεν μπορούσε να δεχτεί ο Όθωνας: να μην αναμιγνύονται στο έργο της κυβερνήσεως τόσο η Αυλή, όσο και ο ίδιος ο βασιλιάς. Ο Όθωνας πρότεινε την πρωθυπουργία στον μετριοπαθέστερο πολιτικό του «αγγλικού» κόμματος, Σπυρίδωνα Τρικούπη. Ο Τρικούπης, όμως, αρνήθηκε να αποδεχθεί την πρωθυπουργία και ζήτησε μόνο να συμμετάσχει ως υπουργός, σε μελλοντική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου ή του Ανδρέα Μεταξά. Ο βασιλιάς αρνήθηκε αυτούς τους όρους, παρά την

---

[157] Πούλος, *ό.π.*, 314-316. Η οθωμανική κυβέρνηση ζήτησε την έκδοση του Ναδίρη, αλλά η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε, ισχυριζόμενη ότι δεν υπήρχε σύμβαση περί έκδοσης των υπηκόων των δύο χωρών. Η Αγγλία υποστήριξε το αίτημα της Τουρκίας. Οι τρεις πρεσβευτές της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας ζήτησαν την έκδοση του Ναδίρη, γιατί υπήρχε ο κίνδυνος νέας επιδείνωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Τον Σεπτέμβριο του 1848, ο Ναδίρης εκδόθηκε και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη με αυστριακό πλοίο.

[158] Πούλος, *ό.π.*, 316, υπος. 2 και 317. Ο Μουσούρος, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αθήνα, ήταν αντικείμενο περιπαιχτικών γελοιογραφιών και σατιρικών ποιημάτων. Ο Μουσούρος διαμαρτυρόταν για αυτά τα δημοσιεύματα στο ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών. Ο Π.Καρολίδης θεωρεί υπεύθυνη την ελληνική κυβέρνηση και ειδικότερα τον Κωλέττη για το διπλωματικό επεισόδιο, αλλά και την ανάμιξη του βασιλιά Όθωνα, και χαρακτηρίζει τον Μουσούρο αξιόλογο διπλωμάτη. Τον Μουσούρο αντικατέστησε ο επιτετραμμένος Οσμάν εφένδης, με καταγωγή από την Εύβοια.

[159] Πούλος, *ό.π.*, 321.

πίεση που δεχόταν, από τον πρεσβευτή της Αγγλίας Λάυονς. Κατόπιν, σχηματίστηκε κυβέρνηση, υπό την πρωθυπουργία του Γεωργίου Κουντουριώτη, ο οποίος δεν ήταν μέλος του κοινοβουλίου. Η νέα κυβέρνηση δεν είχε προσανατολισμό προς ένα συγκεκριμένο κόμμα, αν και παρέμενε κυρίαρχη η επίδραση της γαλλικής πολιτικής[160]. Ο Γεώργιος Κουντουριώτης ήταν και υπουργός των Ναυτικών, ο Δημήτριος Μανσόλας των Εξωτερικών, Λυκούργος Κρεστενίτης των Εσωτερικών και της Δικαιοσύνης, ο Βασίλειος Χρηστακόπουλος των Οικονομικών και ο Παναγιώτης Ρόδιος των Στρατιωτικών. Η μη συμμετοχή του Μαυροκορδάτου στην κυβέρνηση προκάλεσε τη δυσαρέσκεια της αγγλική κυβέρνησης. Μάλιστα, ο Πάλμερστον χαρακτήρισε την πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης «σύστημα βίας, διαφθορᾶς καὶ παρανομίας»[161].

Τον Μάρτιο του 1848, επίσης, παραιτήθηκε, από τον θρόνο της Βαυαρίας, ο πατέρας του Όθωνα, Λουδοβίκος. Βασιλιάς της Βαυαρίας στέφθηκε ο μεγαλύτερος υιός του Λουδοβίκου, Μαξιμιλιανός. Ο Όθων απέστειλε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη στη Βαυαρία, με σκοπό να συγχαρεί τον νέο βασιλιά, για την ανάληψη των καθηκόντων του. Ο Όθων ζήτησε, εκείνη την εποχή, τη γνώμη του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου για πιθανή μελλοντική επιθετική ενέργεια, κατά της Τουρκίας. Ο Μαυροκορδάτος υποστήριζε την άποψη ότι η Ελλάδα έπρεπε, πρώτα, να προετοιμαστεί κατάλληλα και, ύστερα, να ξεκινήσει οποιαδήποτε πολεμική ενέργεια, κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορία. Σημείωνε ότι η Ελλάδα όφειλε να αναμένει κατάλληλες περιστάσεις, στην ανατολική Ευρώπη, όπως «ἤ ρωσοτουρκικὸν πόλεμον ἤ ἐπανάστασιν τῆς σλαυικῆς φυλῆς, ὑποβοηθούσης τῆς Ρωσίας»[162]. Το καλοκαίρι του 1848, επισκέφθηκε την Αθήνα και τον βασιλιά Όθωνα ο Άγγλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Στράτφορντ Κάννινγκ. Η επίσκεψη του πρεσβευτή σκοπό είχε την παροχή υποδείξεων, όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική, προς τον Όθωνα. Συγκεκριμένα, προειδοποίησε τον Έλληνα βασιλιά ότι «πᾶσα κίνησις τῆς Ἑλλάδος ἤθελεν

[160] Διαμαντούρος, *ό.π.*, 135. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 384. Ο Ευαγγελίδης υποστηρίζει ότι ούτε ο βασιλιάς Όθων ήθελε να απομακρυνθεί από την επιρροή της γαλλικής πολιτικής, καθώς αντιπαθούσε την αγγλική πολιτική και την εν γένει εξωτερική πολιτική του λόρδου Πάλμερστον.

[161] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 384.

[162] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 387.

ἐπενέγκει ὀδυνηρὰς συνεπείας, ὅτι καθῆκον αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐγκαταστήσῃ ὑπουργεῖον ἰσχυρὸν ἐκ τῶν ἐξεχόντων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς χώρας καὶ ὅτι τέλος ὤφειλε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς αἰτήσεις τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως»[163]. Ο Όθων μεταβίβασε τη δυσαρέσκειά του για τη συμπεριφορά του πρεσβευτή της Αγγλίας Λάυονς στην Αθήνα, του οποίου η δραστηριότητα ελάχιστα συνετέλεσε στην ενίσχυση της φιλίας των δύο χωρών[164]. Πράγματι, ο Λάυονς ανακλήθηκε, καθώς, τον Ιούνιο του 1849, τοποθετήθηκε νέος πρεσβευτής ο Θωμάς Ουάις. Στις 25 Ιουνίου 1848, έγινε ευρύς ανασχηματισμός για την αντιμετώπιση της έκρυθμης κατάστασης[165]. Με βασιλικό διάταγμα, παύτηκαν οι υπουργοί Χρηστακόπουλος και Μανσόλας. Νέοι υπουργοί ορίστηκαν ο Κωνσταντίνος Κολοκοτρώνης των Εξωτερικών, ο Γεώργιος Ράλλης των Δικαιοσύνης, ο Βενιζέλος Ρούφος των Εσωτερικών και ο Τάτσης Μαγγίνας των Οικονομικών. Διατηρήθηκε, από την προηγούμενη σύνθεση της κυβέρνησης, ως υπουργός των Στρατιωτικών ο Παναγιώτης Ρόδιος. Στις 12 Οκτωβρίου, η κυβέρνηση παραιτήθηκε, ύστερα από προβλήματα που αντιμετώπιζε, κατά τη συνεργασία με την Αυλή.

12. Κυβέρνηση Κωνσταντίνου Κανάρη

Τον Οκτώβριο του 1848, ο Κωνσταντίνος Κανάρης ανέλαβε την πρωθυπουργία. Τα μέλη της κυβέρνησης προέρχονταν από το «ρωσικό» και το «γαλλικό» κόμμα. Απουσίαζε το «αγγλικό» κόμμα, γεγονός που έκανε εντονότερη την εχθρότητα της αγγλικής διπλωματίας. Ο Κωνσταντίνος Κανάρης κράτησε και το Υπουργείο των Ναυτικών. Ο Αναστάσιος Λόντος ορίστηκε υπουργός των

[163] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 388. Ο Άγγλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, Στράτφορντ Κάννινγκ υιοθέτησε και αυτός τις θέσεις του βασιλιά Όθωνα, για τις αιτιάσεις, κατά της συμπεριφοράς του Λάυονς.

[164] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 145. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο Όθων «ἐφέρθη ἀγερόχως πρὸς τὸν μέγαν πολιτικὸν Κάνιγκα, δεχθεὶς αὐτὸν ὄρθιος, μὴ προσφέρων κάθισμα...[η πρόταση του Κάννινγκ προς τον βασιλιά ήταν] ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἀπέδιδον τῇ Ἑλλάδι τὴν Ἑπτάνησον, ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ὑποσχέσεως τοῦ Ὄθωνος νὰ μὴ θίξῃ τι τῆς Τουρκίας».

[165] Γούδας, *ό.π.*, 64-65. Ο Γούδας αναφέρει το Βαλερστάνειο Υπόμνημα, στο οποίο υποδεικνυόταν στον Όθωνα να εφαρμόσει με τέτοιο τρόπο το πολίτευμα, ώστε να καταστήσει το σύνταγμα επαχθές για τους πολίτες. Έτσι, θα ζητούσε ο ίδιος ο λαός τη μεταρρύθμισή του ή την κατάργησή του. Περίληψη του υπομνήματος είχε εκδοθεί από την εφημερίδα «Ελπίς», στο υπ' αρ.189 φύλλο της, την 20 Νοεμβρίου 1844. Η κυριαρχούσα αρχή του Βαλερστανείου Υπομνήματος ήταν ότι «τὸ σύνταγμα καταργηθήτω διὰ τοῦ συντάγματος».

Εσωτερικών, ο Δημήτριος Καλλιφρονάς των Εκκλησιαστικών, ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης των Στρατιωτικών και ο Δημήτριος Βούλγαρης των Οικονομικών. Από την προηγούμενη σύνθεση, διασώθηκαν μόνο ο Γεώργιος Ράλλης της Δικαιοσύνης και ο Κωνσταντίνος Κολοκοτρώνης των Εξωτερικών. Ο Κωνσταντίνος Κολοκοτρώνης απεβίωσε, στις αρχές του 1849, και ορίστηκε νέος υπουργός Εξωτερικών ο Ανδρέας Λόντος, ενώ το Υπουργείο Εσωτερικών ανέλαβε ο Γεώργιος Γλαράκης. Τον Μάρτιο του 1849, ο Ανδρέας Λόντος παραιτήθηκε και ανέλαβε υπουργός των Εξωτερικών ο Γεώργιος Ράλλης. Τον Απρίλιο του 1849, ανέλαβαν νέοι υπουργοί, ο Λυκούργος Κρεστενίτης των Οικονομικών, ο Κίτσος Τζαβέλλας των Στρατιωτικών, ο Δημήτριος Χρηστίδης των Εσωτερικών, ο Γεώργιος Γλαράκης των Εξωτερικών και ο Ιωάννης Αντωνόπουλος της Δικαιοσύνης. Τον Ιούλιο του 1849, ο Λυκούργος Κρεστενίτης ανέλαβε υπουργός των Εσωτερικών, ενώ ο Ζηνόβιος Βάλβης των Οικονομικών.

13. Κυβέρνηση Αντωνίου Κριεζή

Τον Δεκέμβριο του 1849, σχηματίστηκε η κυβέρνηση του Αντωνίου Κριεζή. Ο Κριεζής κράτησε και το Υπουργείο των Ναυτικών, ο Γεωργαντάς Νοταράς ανέλαβε υπουργός των Εσωτερικών, ο Ζηνόβιος Βάλβης της Δικαιοσύνης και των Οικονομικών, ο Ανδρέας Λόντος των Εξωτερικών, ο Ιωάννης Στάϊκος των Στρατιωτικών και ο Νικόλαος Χρυσόγελος των Εκκλησιαστικών. Η κυβέρνηση Κριεζή διήρκησε ολόκληρη τετραετία και είχε συνεχείς αλλαγές στη σύνθεσή της. Έτσι, τον Ιούλιο του 1849, ο Πέτρος Δηλιγιάννης ανέλαβε υπουργός των Εξωτερικών, των Οικονομικών και των Εκκλησιαστικών. Τον Αύγουστο του 1849, ο Σπυρομήλιος ανέλαβε των Στρατιωτικών, ο Νικόλαος Κορφιωτάκης των Εκκλησιαστικών, ο Δημήτριος Χρηστίδης των Οικονομικών και ο Ανδρόνικος Πάϊκος της Δικαιοσύνης. Τον Απρίλιο του 1851, ορκίστηκαν ο Ιωάννης Μελετόπουλος των Εσωτερικών, ο Ανδρόνικος Πάϊκος των Εξωτερικών, ο Ιωάννης Δαμιανός της Δικαιοσύνης και ο Παναγιώτης Βάρβογλης των Εκκλησιαστικών.

Τον Ιανουάριο του 1852, τοποθετήθηκαν ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος της Δικαιοσύνης, ο Σταύρος Βλάχος των Εκκλησιαστικών και ο Ανδρέας Δανόπουλος των Εσωτερικών. Τον Ιούνιο του 1852, ανέλαβαν ο Ρήγας Παλαμήδης των Εσωτερικών και

ο Ανδρόνικος Πάϊκος της Δικαιοσύνης. Τον Φεβρουάριο του 1853, ο Ιωάννης Αμβροσιάδης ορκίστηκε υπουργός των Εσωτερικών. Τον Αύγουστο του 1853, ο Σπυρίδων Πήλικας της Δικαιοσύνης, τον Οκτώβριο του 1853, ο Σκαρλάτος Σούτσος των Στρατιωτικών και ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος των Οικονομικών. Η επιλογή των υπουργών ήταν υπόθεση του βασιλιά Όθωνα. Αυτός αποφάσιζε και την ακολουθούμενη πολιτική. Οι υπουργοί προέρχονταν από όλα τα κόμματα, κυρίως, όμως, από το «γαλλικό» και το «ρωσικό». Συνέπεια αυτής της τακτικής του Όθωνα αποτέλεσε η καταστρατήγηση του συντάγματος, καθώς οι κυβερνήσεις βασίζονταν στη δική του επιλογή και όχι στις κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Συγχρόνως, κρατούνταν μακριά, από την εξουσία, ισχυροί πολιτικοί αρχηγοί, όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο Ανδρέας Μεταξάς και ο Σπυρίδων Τρικούπης.

14. Η διεκδίκηση της Ελαφονήσου και της Σαπιέντζας

Η Αγγλία προσπάθησε να πιέσει, με οποιοδήποτε μέσο, έκρινε αναγκαίο, ώστε να ασκήσει αποφασιστική επίδραση στην Ελλάδα και να την απομακρύνει από την γαλλική σφαίρα επιρροής. Έτσι, χρησιμοποίησε τη διεκδίκηση για λογαριασμό της Ιονίου Πολιτείας, που βρισκόταν υπό την κυριαρχία της, των νησιών Ελαφονήσου (Όνου γνάθος) και Σαπιέντζας (Μεσσηνιακές Οινούσσες), που βρίσκονταν βόρεια των Κυθήρων και νότια της Μεθώνης αντίστοιχα[166]. Τον Οκτώβριο του 1839, ο Άγγλος αρμοστής των Ιονίων νήσων, Ντάγκλας, σε επιστολή του, προς τον πρεσβευτή της Αγγλίας στην Αθήνα Λάυονς, έγραφε ότι, όταν επισκέφθηκε την Ελαφόνησο, μιλώντας με τους κατοίκους της, έμαθε ότι αυτή ανήκει στα Ιόνια νησιά. Ο αρμοστής δεσμεύτηκε να αποστείλει στον πρεσβευτή και έγγραφα που να αποδεικνύουν ότι τα νησιά ανήκουν στις Ιόνιες νήσους. Ο Λάυονς, χωρίς καθυστέρηση, ενημέρωσε τον υπουργό των Εξωτερικών της Ελλάδας Ζωγράφο, για το περιεχόμενο της επιστολής Ντάγκλας. Ο Ζωγράφος, βεβαίως, δεν απάντησε στο αίτημα του Λάυονς, αναμένοντας τις αποδείξεις του αρμοστή. Τον Σεπτέμβριο του 1841, ο Λάυονς διαμαρτυρήθηκε στην ελληνική κυβέρνηση, γιατί ο υγειονόμος της Επιδαύρου απέστειλε στην Ελαφόνησο έγγραφο στους κατοίκους, ενημερώνοντάς τους ότι η

[166] Driault, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours*, tome II, 328.

νήσος τους τέθηκε υπό κάθαρση, ενώ η Ελαφόνησος, κατά τους ισχυρισμούς του πρεσβευτή, ανήκε στις Ιόνιους νήσους. Πάλι, όμως, η ελληνική κυβέρνηση δεν απάντησε στον Άγγλο πρεσβευτή. Τον Σεπτέμβριο του 1843, ο Λάυονς απέστειλε διακοίνωση στον υπουργό των Εξωτερικών Ρίζο, στην οποία διατύπωνε αξιώσεις για την Ελαφόνησο, αλλά και για τη Σαπιέντζα. Τον Μάρτιο του 1849, ο Λάυονς, μετά παρέλευση εξαετίας, απηύθυνε διακοίνωση, στην οποία διαμαρτυρόταν, γιατί πλοιάριο που μετέφερε πέντε καταδίκους, από τις Ιονίους νήσους, ναυάγησε στην Ελαφόνησο και οι αρχές του νησιού τους απελευθέρωσαν. Ο υπουργός των Εξωτερικών Γλάράκης απείχε και αυτός από οποιαδήποτε απάντηση, προς τον Άγγλο πρεσβευτή.

Το 1849, ο διάδοχος του Άγγλου πρεσβευτή Λάυονς [167], Ουάις, ο οποίος ήταν αρχαιόφιλος, αλλά και δύστροπος ως χαρακτήρας, δήλωσε στην ελληνική κυβέρνηση ότι τα δύο νησιά υπάγονταν στην Ιόνιο Πολιτεία[168]. Αυτό έγινε κατόπιν ρητής εντολής του Πάλμερστον[169]. Διαψεύστηκαν, έτσι, οι ελπίδες του Όθωνα ότι, με την απομάκρυνση του Λάυονς, θα άλλαζε η αγγλική πολιτική, απέναντί στον βασιλιά της Ελλάδας και στις κυβερνήσεις, που αυτός διόριζε. Ο Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής παρατηρεί ότι η αλλαγή του πρεσβευτή της Αγγλίας ήταν μεταβολή «ἥτις ηὐχαρίστησε τὴν Αὐλὴν καί, πλὴν τῶν ἀγγλιζόντων πολιτικῶν, πάντα τὰ ἄλλα κόμματα καὶ προσέτι πάντας τοὺς ἐκτὸς τῶν κομμάτων, ὅσοι ἐφρόνουν ὅτι τοῦ Λύονς ὁ βίαιος χαρακτὴρ καὶ ἡ ἐκ συστήματος καταφορὰ αὐτοῦ κατὰ τοῦ

[167] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 224-226. Ο Λάυονς υπηρέτησε το αγγλικό ναυτικό, πριν και μετά στον Κριμαϊκό πόλεμο, στη διπλωματική του καριέρα, εκτός από την Αθήνα, υπηρέτησε στη Βιέννη και στη Στοκχόλμη.

[168] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', 163-164. Ο Ρίζος-Ραγκαβής παραδίδει για τον Ουάις, συγκρίνοντάς τον με τον προκάτοχό του Λάυονς ότι ήταν «φύσει στρυφνὸς καὶ μεμψίμοιρος, καὶ ὅπου ἐκεῖνος [Λάυονς] ἀναφανδὸν ἔπληττε, φρονῶν, ἀδίκως μὲν ἴσως, ἀλλ΄ ἄνευ ὑστεροβουλίας ὅτι ἀμύνεται ἢ ὅτι ὠφελεῖ, οὗτος [Ουάις] ἔδακνε λανθάνων καὶ χαιρεκάκως, ὡς καὶ ἐγὼ αὐτός ἔλαβον μετὰ καιρὸν ἀφορμὴν ἐξ ἰδίας πείρας νὰ τὸ γνωρίσω...[ο Ουάις] ἦν ἀνὴρ παιδείας καὶ φιλοτέχνης...Ἔτρεφε δὲ καὶ πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ὁ πρέσβυς ἐνθουσιασμόν».

[169] Ashley, *ό.π.*, 135. Σε επιστολή του Πάλμερστον στον νέο πρεσβευτή της Αγγλίας στην Αθήνα Ουάις, την 3 Δεκεμβρίου 1849, τονίζονται τα ακόλουθα «I have desired the Admiralty to instruct Sir William Parker to take Athens on his way back from the Dardanelles, and to support you in bringing at last to a satisfactory ending the settlement of our various claims upon the Greek Government».

Βασιλέως ἔβλαπτε τὴν Ἑλλάδα, καὶ αὐτῆς τῆς Ἀγγλίας τὴν ἐπιρροὴν εἰς τὴν χώραν ταύτην ἠλάττου»[170]. Μάλιστα, ο Ρίζος-Ραγκαβής παραδίδει, ως αυτήκοος μάρτυς, τον ειρωνικό αστεϊσμό της βασίλισσας Αμαλίας για τον νέο διορισμό του Λάυονς στην Ελβετία «ὅτι θέλει ἔχει τοῦ λοιποῦ τὴν λίμνην τοῦ Λεμάννου διὰ τοὺς ναυτικούς του ἐξελιγμούς»[171].

Τον Ιούλιο του 1849, ο νέος πρεσβευτής της Αγγλίας Ουάις απέστειλε νέα διακοίνωση, στην οποία δήλωνε, κατηγορηματικά, ότι η Ελαφόνησος και η Σαπιένζτα, όπως και οι νήσοι απέναντι από την Πελοπόννησο και την Αλβανία, είναι μέλη της Ιονίου Πολιτείας. Ανέφερε η διακοίνωση «πᾶσαι αἱ νῆσοι μικραὶ τε καὶ μεγάλαι, καὶ αὐταὶ αἱ ἀκατοίκητοι κείμεναι ἀπέναντι τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀλβανίας πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ἐξαρτώμεναι ὑπὸ τοῦ Ἰονίου Κράτους»[172]. Οι συνθήκες του Κάρλοβιτς του 1699, την οποία συνομολόγησαν η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο Ιερός Συνασπισμός (Αυστρίας, Ρωσίας, Βενετίας και η Πολωνολιθουανικής Κοινοπολιτείας), του Πασσάροβιτς του 1718, που συνάφθηκε, μεταξύ της Αυστρίας, της Ενετικής Δημοκρατίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και η συνθήκη του Καμποφόρμιο του 1797, που υπογράφτηκε, μεταξύ της Γαλλίας και της Αυστρίας, όριζαν «αἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Ἑνετικαὶ ἄλλοτε νῆσοι ἤτοι ἡ Κέρκυρα, Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Λευκὰς, Κύθηρα καὶ αἱ ἀπ΄ αὐτῶν ἐξαρτώμεναι»[173]. Τον Νοέμβριο του 1849, ο υπουργός Εξωτερικών Γλαράκης αρνήθηκε τη θέση του πρεσβευτή Λάυονς για τα δύο νησιά. Άλλωστε, η Ελαφόνησος και η Σαπιέντζα, μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, βρίσκονταν, υπό οθωμανική διοίκηση. Στην ελληνική διακοίνωση, αναφερόταν ότι η

[170] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', 162-163, όπου αιτιολογεί την αποστροφή του Λάυονς για τον Όθωνα από το γεγονός της απομάκρυνσης του Αντιβασιλέα Άρμανσπεργκ, με αποτέλεσμα «τὰ πάντα εἰς τὰς ὄψεις τοῦ Λύονς μετεβλήθησαν ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐγένοντο ἐκ λευκῶν μέλανα. Ἀκάθεκτος τὰς ὁρμὰς ἀλλὰ τὸν χαρακτῆρα εἰλικρινής, κατήντησεν βαθμηδὸν νὰ πιστεύῃ...ὅτι ὁ βασιλεὺς ἦν ὁ κακὸς τῆς Ἑλλάδος δαίμων, καὶ ὅτι μετ΄αὐτοῦ οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπὶς σωτηρίας».

[171] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', 163.

[172] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 393. Στη συνθήκη του 1800, μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο άρθρο 2, αναφέρονται τα διαφιλονικούμενα νησιά. Επομένως, έχουν τεθεί, κάτω από την εξουσία της Αγγλίας, σύμφωνα με τη συνθήκη του Παρισίου, του Νοεμβρίου του 1815.

[173] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 394.

Ελαφόνησος, η οποία ανήκε στους κατοίκους των Βατίκων, αφαιρέθηκε παράνομα από τον Χουσεΐν αγά, ο οποίος την έλαβε, υπό την εξουσία του.

Άλλη αφορμή για πίεση, προς την ελληνική κυβέρνηση, αποτέλεσε ότι έξι πλοιάρια της Ιονίου Πολιτείας, τον Οκτώβριο του 1846, έπεσαν θύματα ληστείας, στο τελωνείο της Σελασίνας, στις όχθες του Αχελώου, από δώδεκα ληστές, οι οποίοι έφεραν το σύμβολο του στέμματος στα καπέλα τους[174]. Ταυτόχρονα, οι Άγγλοι διαμαρτυρόταν και για κάποια ενέργεια πειρατείας, που συνέβη στον κόλπο της Άρτας. Για τα γεγονότα αυτά, ο πρεσβευτής Λάυονς διαμαρτυρήθηκε προς τον πρωθυπουργό Κωλέττη, τον Σεπτέμβριο του 1846, χωρίς, όμως, να λάβει καμία απάντηση. Ο Λάυονς επανέλαβε τις απαιτήσεις αυτές, σε άλλες δύο διακοινώσεις, τον Ιανουάριο και τον Μάρτιο του 1849, στις οποίες απαιτούσε αποζημίωση 6.000 φράγκων για τα θύματα των ληστειών.

15. Υπόθεση Πατσίφικο

Παράλληλα, η «υπόθεση Πατσίφικο» έδωσε αφορμή στην Αγγλία να παρέμβει στην ελληνική πολιτική[175]. Ο Δαβίδ Πατσίφικο ήταν Εβραίος, από το Γιβραλτάρ, με πορτογαλική υπηκοότητα, από το 1820, ο οποίος χρημάτισε πρόξενος της Πορτογαλίας στην Ελλάδα, από το 1836 μέχρι το 1842, όταν κατηγορήθηκε για κατάχρηση[176]. Ζούσε, με την οικονομική υποστήριξη της δουκίσσης της Πλακεντίας. Ο Πατσίφικο, στη συνέχεια, έγινε Ισπανός υπήκοος[177]. Κατόπιν, έγινε Άγγλος υπήκοος και συνέχισε να διαμένει στην Αθήνα, αλλά αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα. Δανείστηκε, μάλιστα, το ποσό των 1.000 δραχμών, παρέχοντας ενέχυρο.

Τον Απρίλιο του 1849, κατά τη συνήθεια των εορτασμών της Μεγάλης Παρασκευής, επειδή είχε απαγορευτεί το κάψιμο

---

[174] Φιλάρετος, *ό.π.*, 102. Για τη ληστεία των έξι πλοιαρίων, η αγγλική απαίτηση ανερχόταν σε 1.126 ισπανικά τάλιρα.

[175] Ashley, *ό.π.*, 133. «An outrage on the boat's crew of Her Majesty's Ship *Fantôme*, and the cases of Mr. Finlay and don Pacifico, exhausted Lord Palmerston's patience, and determined him to insist on an immediate compliance with his just demands». Διαμαντούρος, *ό.π.*, 137-139. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 226-227.

[176] Driault, *ό.π.*, 328-329, όπου στοιχεία για την πολιτεία του Δον Πατσίφικο.

[177] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 395. Απαίτησε, μάλιστα, οικονομική αποζημίωση για τις υπηρεσίες που παρείχε στην κυβέρνηση της Πορτογαλίας, αξίας 450.000 δραχμών. Η πορτογαλική κυβέρνηση τον αποζημίωσε, με το πολύ μικρότερο ποσό των 4.928 φράγκων.

ομοιωμάτων του Ιούδα, πολίτες της Αθήνας πραγματοποίησαν το κάψιμο, τη Δευτέρα του Πάσχα. Εισέβαλαν στην οικία του Πατσίφικο και προέβησαν σε καταστροφές[178]. Ο Πάλμερστον ισχυρίζεται ότι ο όχλος καθοδηγούνταν από τους υιούς του υπουργού των Στρατιωτικών, στρατηγού Κίτσου Τζαβέλλα[179]. Ο Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής αντιτάσσει στο παραπάνω επιχείρημα του Πάλμερστον ότι «ἓν δὲ τῶν ἐπιχειρημάτων του ἦν ὅτι μεταξὺ τῶν λεηλατησάντων (διότι εἰς τοῦτο ἐξώγκωσε τῶν ὑέλων τὴν θραῦσιν) τὴν οἰκίαν...ἦσαν καὶ τὰ τέκνα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἀπεδείχθη· ἀλλὰ καὶ ἀληθὲς ἂν ἦττον, οὐδεμίαν σπουδαιότητα θὰ εἶχε»[180].

Ως λόγος για την απαγόρευση του εθίμου προβάλλεται η πρόθεση του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας να μην προσβληθεί ο Εβραίος τραπεζίτης Ρότσιλδ, που βρισκόταν στην Αθήνα, εκείνη την περίοδο. Μετά από αυτά τα γεγονότα, ο Πατσίφικο ζήτησε τη βοήθεια της αγγλικής πρεσβείας. Ισχυρίστηκε ότι, εκτός από τα έπιπλά του, το μαινόμενο πλήθος κατέστρεψε και πορτογαλικά αξιόγραφα, που είχε στην κατοχή του, αξίας 665 χιλιάδων δραχμών[181]. Ο Πατσίφικο υπέβαλε κατάλογο πέντε σελίδων, όπου καταγράφονταν τα αντικείμενα που καταστράφηκαν. Για παράδειγμα, το κρεβάτι του αξίας 15-20 δραχμών, ο Πατσίφικο, στον κατάλογο που επέδωσε στην αγγλική πρεσβεία υπολογιζόταν 150 αγγλικών λιρών[182]. Ο

[178] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', 166-167. Κατά την περιγραφή του συγγραφέα, επρόκειτο για «παιδία τινὰ κακῶς ἀνατεθραμμένα» τα οποία «ἐν τῇ παιδαριώδει ἐξάψει των, ἐν ᾧ ὅλα ὁμοῦ διήρχοντο πρὸ τῆς παρακειμένης οἰκίας Ἱσπανοῦ τινος Ἰουδαίου, Δον Πατσίφικο καλουμένου, ἔρριψαν λίθους καὶ ἔθραυσάν τινας τῶν ὑέλων αὐτῆς, καὶ ἄλλας ἴσως τινὰς ζημίας ἐπέφερον ἀτακτήσαντα, μέχρις οὗ γνῶσιν λαβοῦσα τῶν συμβάντων ἡ ἀστυνομία, ἐπῆλθε καὶ διεσκέδασε τὸν ταραχοποιὸν ὅμιλον, φυλακίσασα καὶ τινα τῶν παιδίων...καὶ ὁ κ. Οὐαϊς μισῶν τὴν τότε Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν...παρεδέχθη τὸν διϊσχυρισμὸν αὐτοῦ».

[179] Ashley, *ό.π.*, «by a mob headed by the sons of the Minister of War».

[180] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', 167.

[181] Ρίζος-Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β΄, 168. «Ὁ Ἰουδαῖος Πασίφικος τοιαύτην εὑρὼν ἀφορμὴν πλουτισμοῦ δὲν ἠμέλησε νὰ ἐκμεταλλευθῇ αὐτὴν, καὶ διϊσχυρίζετο ὅτι ἡ οἰκία του ἦν πολυτελεστάτη καὶ ἡγεμονικῶς διεσκευασμένη...ὅτι δ΄ ἐντελῶς κατεστράφη καὶ ἐγυμνώθη...Ταῦτα ὁ κ. Οὐαϊς χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ κατὰ πόσον ἦσαν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ, μετὰ τοιούτου πάθους ὑπεστήριζε παρὰ τῇ κυβερνήσει του, ὥστε ἔπεισε τὸν Λόρδον Παλμερστῶνα». Επίσης, για τις απαιτήσεις του Πατσίφικο στον Driault, *ό.π.*, 330-332.

[182] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 396. Επίσης, την ίδια τακτική ακολούθησε ο Πατσίφικο και στον υπολογισμό των υπολοίπων αντικειμένων της οικίας του. Το μαγκάλι

υπολογισμός της αξίας της κατεστραμμένης περιουσίας, από τον ίδιο τον Πατσίφικο, έφτασε στο ποσό των 886.736,67 δραχμών. Ο Ευαγγελίδης υπολογίζει την αξία της περιουσίας του Πατσίφικο σε 7.500 δραχμές[183]. Ο Πάλμερστον παραδέχεται ότι οι απαιτήσεις του Πατσίφικο ίσως ήταν υπέρογκες[184]. Δηλώνει, ακόμη, ότι, παρά τις πληροφορίες που διαδίδονται, δεν τον απασχολεί η αξιοπιστία και η ειλικρίνεια του Πατσίφικο[185]. Εκφράζει, όμως, την έντονη αποδοκιμασία του για την πολιτική του Όθωνα και τη χρήση των χρημάτων από το δάνειο, για να επηρεάσει την πολιτική κατάσταση, αλλά και εμμέσως απειλεί για μελλοντική διακοπή παροχής του υπολοίπου ποσού του δανείου[186]. Ο πρεσβευτή Λάυονς απεύθυνε διακοινώσεις διαμαρτυρίας, προς την ελληνική κυβέρνηση, ζητώντας την πλήρη ικανοποίηση του Πατσίφικο.

16. Οι υπόλοιπες απαιτήσεις της Αγγλικής κυβέρνησης

Άλλη απαίτηση της αγγλικής κυβέρνησης αποτέλεσε το γεγονός ότι, κατά την εορτή των Αγίων Πάντων του 1847, ο Δημήτριος Πάνου ύψωσε την αγγλική σημαία, στην είσοδο του καπηλείου του. Αποτέλεσμα αυτής της ενέργειας του Πάνου ήταν να εξυβρισθεί ο ίδιος και οι συνδαιτημόνες του, αλλά και η αγγλική σημαία. Εξαιτίας της αναστάτωσης που επακολούθησε, ο Πάνου, μαζί με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, φυλακίστηκαν. Ο πρόξενος της Αγγλίας στην Πάτρα Βουδ, απέστειλε στον πρεσβευτή Λάυονς αναφορά, όπου περιγράφονταν όλα τα γεγονότα. Ο Λάυονς διαμαρτυρήθηκε προς την ελληνική κυβέρνηση. Σε απάντηση, η ελληνική κυβέρνηση

του αξίας 1-2 δραχμών κοστολογούσε 120 δραχμές. Το ξύλινο πτυελοδοχείο αξίας 70 λεπτών ο Πατσίφικο εκτιμούσε ότι κοστίζει 42 δραχμές.

[183] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 396.

[184] Ashley, *ό.π.*. «During three years Sir E. Lyons and Mr. Wyse had pressed his claims for compensation without success. That some of his demands were extortionate there can be little doubt; but there can be even less doubt that he had been most grossly injured, and had a right to redress».

[185] Ashley, *ό.π.*, 155. «I do not care what M. Pacifico's character is...Punish him if you will (για τις πράξεις που έκανε ο Πατσίφικο στο παρελθόν), punish him if he is guilty, but do not pursue him as a pariah through life».

[186] Ashley, *ό.π.*. Ο Πάλμερστον εκφράζει την αποδοκιμασία του, στην επιστολή προς τον Ουάις (3 Δεκεμβρίου 1849), με την υπόδειξη να μεταφερθεί προς την ελληνική κυβέρνηση: «but that we cannot go on requiring the people of this country [της Αγγλίας] to pay fifty thousand a year to enable King Otho to corrupt his Parliament, bribe his electors, build palaces, and lay up a stock purse for evil times, which his bad policy may bring upon him».

ισχυριζόταν ότι καμία προσβολή δεν πραγματοποιήθηκε προς την αγγλική σημαία.

Έτερος ισχυρισμός και απαίτηση της Αγγλίας αποτέλεσε το γεγονός ότι δύο πολίτες της Ιονίου Πολιτείας κακοποιήθηκαν στον Πύργο[187]. Ο πρεσβευτής Λάυονς, τον Ιούλιο του 1847, διαμαρτυρήθηκε στην ελληνική κυβέρνηση, με διακοίνωση. Η ελληνική κυβέρνηση, απαντώντας, διευκρίνισε ότι οι δύο συγκεκριμένοι πολίτες κατηγορούνταν για κλοπή και δεν φυλακίστηκαν, αλλά τέθηκαν σε αστυνομική επιτήρηση. Για την κακοποίηση των δύο πολιτών δεν υπήρχαν μάρτυρες, παρά μόνο οι αφηγήσεις τους. Κατόπιν, οι δύο πολίτες διέφυγαν, από την ελληνική επικράτεια. Ο Λάυονς, όμως, επανήλθε με δύο διακοινώσεις, τον Σεπτέμβριο του 1847, ζητώντας αποζημίωση 20 αγγλικών λιρών για κάθε έναν κακοποιηθέντα πολίτη.

Επιπρόσθετα, ο Σκωτσέζος Φίνλαιυ απαιτούσε, από το ελληνικό δημόσιο, αποζημίωση 45.000 δραχμών, για την αξία οικοπέδου, το οποίο περιλήφθηκε στον βασιλικό κήπο[188]. Η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης βασίστηκε στην παραδοχή ότι η αξία του οικοπέδου δεν έφτανε, σε καμία περίπτωση, τις 45.000 δραχμές, καθώς το οικόπεδο βρισκόταν εκτός σχεδίου πόλης. Η διακοίνωση της ελληνικής κυβέρνησης κατέληγε, με τον συμβιβασμό, να παράσχει αποζημίωση ίδιας αξίας, με αυτήν που δόθηκε στον πρεσβευτή της Ρωσίας, Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο και τον Αμερικανό θεολόγο Χίλλ. Συγκεκριμένα, η ελληνική κυβέρνηση πρότεινε τον διορισμό διαιτητών, αλλά η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από τον Φίνλαιυ, καθώς τους διαιτητές δεν τους θεωρούσε αντικειμενικούς, γιατί θα διορίζονταν από Έλληνες δικαστές. Για να ικανοποιήσει την απαίτηση του Φίνλαιυ, η ελληνική κυβέρνηση δέχθηκε τον επιλογή των διαιτητών, με κλήρωση. Αυτή την επιλογή την αποδέχθηκε ο Φίνλαιυ, αλλά η αγγλική κυβέρνηση για να ασκήσει πίεση, προς την

[187] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 397.

[188] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 39-40 και 86-87. Για τη μεταφύτευση φυτών και ανθέων από τη Βαυαρία στον βασιλικό κήπο, μεταφέρθηκε χώμα από το γερμανικό βασίλειο. Το γεγονός σχολιάστηκε αρνητικά τότε από τον τύπο της εποχής, ιδιαίτερα από την εφημερίδα «Ελπίς» του Λεβίδη.

ελληνική κυβέρνηση και τον Όθωνα, συμπεριέλαβε και αυτή την υπόθεση, στον κατάλογο των απαιτήσεών της[189].

Τον Δεκέμβριο του 1848, ο πρεσβευτής Λάυονς, σε διακοίνωσή του, προς την ελληνική κυβέρνηση, εκτός των ανωτέρω απαιτήσεων, έλαβε αφορμή και από ένα περιστατικό που συνέβη στην Πάτρα. Τον Φεβρουάριο του 1848, στο λιμάνι της Πάτρας, συνελήφθησαν ναύτες του αγγλικού πλοίου «Φάσμα», οι οποίοι, σε κατάσταση μέθης, προσέβαλαν τα δημόσια ήθη και διατάρασσαν την κοινή ησυχία. Μόλις, όμως, αναγνωρίστηκε η ιδιότητά τους, ως ναύτες αγγλικού πλοίου, αφέθηκαν ελεύθεροι.

17. Η πορεία προς τον ναυτικό αποκλεισμό

Ο Άγγλος πρεσβευτής Λάυονς, σε διακοίνωσή του, τον Οκτώβριο του 1847, επισήμαινε ότι, αν δεν ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις της αγγλικής κυβέρνησης, «ἡ περαιτέρω ἀναβολὴ θὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα νὰ βιάσῃ τὴν κυβέρνησιν τῆς Βασιλίσσης ἵνα ἀπαιτήσῃ ἀναλόγως τῆς ἀργοπορίας ταύτης τὸ ποσὸν τῆς ζητηθείσης διὰ τοὺς ἀδικηθέντας ἀποζημιώσεως...ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις πράττει ἐναντίον τοῦ ἰδίου αὐτῆς συμφέροντος ἄν παραγνωρίζουσα τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἐνοχὴν, νομίσῃ ἐσφαλμένως, ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Βασιλίσσης οὐδόλως προτίθεται νὰ βιάσῃ ἐν τέλει τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἵνα παραδεχθῇ τὰς αἰτήσεις αὐτῆς»[190]. Τον Ιούλιο του 1849, ο νέος πρεσβευτής της Αγγλίας Ουάις επαναλάμβανε, σε διακοίνωσή του, προς την ελληνική κυβέρνηση, ότι «ὁ ὑπογεγραμμένος πρεσβευτὴς τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας...ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ τελευταῖον μέσον ρητῶς ἀπαιτῶν...ὅπως ἔνθεν μὲν δοθῇ ἱκανοποίησις διὰ τὰς ἀδικίας καὶ ὕβρεις εἰς 24 ὥρας», απαιτώντας και τόκο 12% για όλες τις απαιτήσεις, κατά του ελληνικού κράτους[191]. Στη συνέχεια της διακοίνωσης, διατυπωνόταν ευκρινώς η απειλή, για την ελληνική κυβέρνηση, ότι «ἄν ἡ ρητὴ αἴτησις, ἥν νῦν ποιεῖται, μὴ ἐκπληρωθῇ ὁλοσχερῶς εἰς 24 ὥρας, ὁ κυβερνήτης τῶν ἀγγλικῶν ναυτικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν Μεσόγειον θὰ προβῇ εἰς τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς αὐτοῦ κυβερνήσεως».

---

[189] Cassard, *ό.π.*, 20. Ο Cassard επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι ο Φίνλαιυ επέτυχε να αποζημιωθεί για την ιδιοκτησία του «διὰ τοῦ στομίου τῶν κανονιῶν», μετά δηλαδή τον ναυτικό αποκλεισμό.

[190] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 399.

[191] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 399-400.

Ο αγγλικός στόλος, υπό τον ναύαρχο Πάρκερ, έπλεε στο Αιγαίο, για να επέμβει, σε περίπτωση επίθεσης του ρωσικού στόλου εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1849, πραγματοποιήθηκε εξέγερση στην Κεφαλονιά. Ο Άγγλος αρμοστής των Ιονίων Νήσων έσπευσε να αποδώσει την ευθύνη, για την εξέγερση αυτή, στην υποστήριξη του βασιλιά Όθωνα.

18. Ο ναυτικός αποκλεισμός

Τον Δεκέμβριο του 1849, ο Ουάις απέστειλε νέα διακοίνωση στην ελληνική κυβέρνηση, προς τον υπουργό των Εξωτερικών Ανδρέα Λόντο. Η κυβέρνηση Κριεζή συνέχιζε να αρνείται την ικανοποίηση των απαιτήσεων της αγγλικής κυβερνήσεως. Μετά από αυτές τις εξελίξεις, ο αγγλικός στόλος αποτελούμενος από δεκατέσσερα πολεμικά πλοία προσέγγισε στην Σαλαμίνα[192].

Τον Ιανουάριο του 1850, ο Άγγλος πρεσβευτής Ουάις ζήτησε να συναντηθεί, ο ίδιος και ο ναύαρχος Πάρκερ, με τον υπουργό των Εξωτερικών Λόντο. Έτσι, ο Λάυονς και ο Πάρκερ συνάντησαν τον υπουργό Εξωτερικών Λόντο, στην οποία η κάθε πλευρά επέμεινε στις θέσεις της. Την επόμενη ημέρα, η ελληνική κυβέρνηση επικαλέστηκε τη διαιτησία των δύο άλλων Μεγάλων Δυνάμεων, Ρωσίας δηλαδή και Γαλλίας, που είχαν υπογράψει τη συνθήκη της ανεξαρτησίας της Ελλάδος του 1832. Ο Ουάις έδωσε προθεσμία 24 ωρών, για τη συμμόρφωση της ελληνικής κυβέρνησης με τις απαιτήσεις των Άγγλων υπηκόων. Στο τελεσίγραφο του Ουάις αναφερόταν ότι «θὰ γίνῃ ἐπανόρθωσίς τις τῶν γεγενημένων βασάνων καὶ ὕβρεων, ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν...ὅπως πλήρως καὶ ἐπακριβῶς πληρωθῶσι μετὰ τοῦ νομίμου ἐν Ἑλλάδι τόκου δι΄ ἑκάστην ἐξ αὐτῶν 12% ἀπὸ τῆς ἡμερομηνίας ἑκάστης μέχρι τῆς αὔριον...ἐὰν ἡ ἐπίσημος κοινοποίησις...δὲν ἐκτελεσθῇ πλήρως καὶ ὑφ΄ ὅλας τὰς ἐπόψεις ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν...ὁ ἀρχιναύαρχος τῶν ναυτικῶν τῆς Αὐτῆς Βρεττανικῆς Μεγαλειότητος ἐν τῇ Μεσογείῳ θαλάσσῃ δὲν θέλει ἄλλο τι...πράξῃ, ἤ νὰ ἐνεργήσῃ ἀμέσως».[193]

---

[192] Ασπρέας, *ό.π.*, 214. Ο Ασπρέας υποστηρίζει ότι η αγγλική μοίρα αποτελούνταν από 15 πλοία.

[193] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 405, όπου παρατίθεται ολόκληρο το κείμενο του τελεσιγράφου του Άγγλου πρεσβευτή Ουάις. Thouvenel, *La Grèce du roi Othon*, 282-283.

Μετά την παρέλευση της προθεσμίας, ο Ουάις εξουσιοδότησε τον ναύαρχο Πάρκερ, που διοικούσε μοίρα του αγγλικού στόλου, να αποκλείσει το λιμάνι του Πειραιά[194]. Ακολούθως, ο Ουάις ενημέρωσε τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδος ότι «εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις εἶναι ἀδύνατον τῷ ναυάρχῳ Πάρκερ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς οἱονδήποτε πλοῖον τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ν΄ ἀποπλέυσῃ τοῦ Πειραιῶς καὶ παρατηρήσας σημεῖα κινήσεως μεταξὺ τῶν ἐν λιμένι τούτῳ πλοίων τῆς Κυβερνήσεως, ζητεῖ αὐστηραὶ νὰ ἐκδοθῶσι διαταγαί, ὅπως πᾶν τοιοῦτο κίνημα παύσῃ ἀμέσως»[195]. Ο πληθυσμός της πρωτεύουσας κινδύνευε από επισιτιστική έλλειψη. Παρατηρήθηκε, σύμφωνα με αναφορά του Γάλλου πρεσβευτή Θουβενέλ, μετακίνηση των ψηφοφόρων του «αγγλικού» κόμματος προς το «ρωσικό» και το «γαλλικό» κόμμα[196]. Η εφημερίδα «Χρόνος» δήλωνε ευθαρσώς ότι ο ελληνικός λαός, μετά την εχθρική αυτή κίνηση της Αγγλίας, απομακρύνθηκε, από την αγγλική πολιτική, και προσκολλήθηκε στην Ρωσία, όπου έθεσε όλες τις ελπίδες του[197]. Ο Γάλλος πρεσβευτής υποστηρίζει ότι, στη Σύρο και στην Πάτρα, που αποτελούσαν προπύργια του «αγγλικού» κόμματος, παρατηρήθηκε ενίσχυση της υποστήριξης, προς τον βασιλιά Όθωνα. Η δε δημοτικότητα του Όθωνα σημείωσε άνοδο, γιατί, στο πρόσωπο του βασιλιά, ο λαός έβλεπε τον υπερασπιστή της εθνικής αξιοπρέπειας, απέναντι στην αγγλική ταπεινωτική συμπεριφορά[198]. Το ίδιο

---

[194] Ashley, *ό.π.*, 135. Την επιστολή του ο Πάλμερστον στον πρεσβευτή στην Αθήνα Ουάις, την 3 Δεκεμβρίου 1849, περιγράφει τις ενέργειες που θα ακολουθηθούν «If, however, the Greek Government does not strike, Parker must do so...and the best thing, therefore, would be to seize hold of his little fleet, if that can be done handily. The next thing would be a blockade of any or all of his port; and if that does not do, then you and Parker must take such other steps as may be requisite, whatever those steps may be. I remember that at one time it was thought that a landing of marines and sailors at some town might enable us to seize and carry off public treasure of sufficient amount».

[195] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 406.

[196] Thouvenel, *ό.π.*, 296. Διαμαντούρος, *ό.π.*, 140. Ashley, *ό.π.*, 137. Την αντίδραση του Θουβενέλ σχολιάζει και ο Πάλμερστον με χαιρεκακία «Thouvenel is frantic that we have at last lost patience». Φιλάρετος, *ό.π.*, 107. Ο ελληνικός λαός αναγνώρισε την υποστήριξη που παρείχε ο Θουβενέλ και η γαλλική πολιτική, σε αυτή την δύσκολη ώρα για τον Ελληνισμό, και εκδήλωνε τα αισθήματά του, υπέρ του Γάλλου αντιπροσώπου και της Γαλλίας, έξω από τη γαλλική πρεσβεία.

[197] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 413-414.

[198] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 105-108. Το βασιλικό ζεύγος, σε μία έξοδό του, για ιππασία, την 15 Ιανουαρίου, συνάντησε συγκεντρωμένο πλήθος. Οι ακόλουθοι του Όθωνα,

παρατηρεί και ο στρατηγός Μακρυγιάννης στα απομνημονεύματά του. Μετά την αγγλική μονομερή ενέργεια, η Ρωσία και η Γαλλία πίεσαν διπλωματικά για τον τερματισμό του αποκλεισμού.

Οι αντιπρόσωποι της Γαλλίας Θουβενέλ και της Ρωσίας Persiani, με επιστολή τους, τον Ιανουάριο του 1850, ζήτησαν να διακοπεί ο ναυτικός αποκλεισμός, καθώς η Ελλάδα επικαλέστηκε και τη συνδρομή των άλλων δύο Προστάτιδων Δυνάμεων. Ο πρεσβευτής Ουάις, όμως, απάντησε ότι ενεργούσε, σύμφωνα με τις ρητές εντολές της αγγλικής κυβέρνησης[199]. Ο Ουάις αναχώρησε, από την Αθήνα, και επιβιβάστηκε στο αγγλικό πολεμικό πλοίο «Βασίλισσα» με όλο το προσωπικό της αγγλικής πρεσβείας στην Αθήνα. Ο αγγλικός στόλος δεν αρκέστηκε στον ναυτικό αποκλεισμό, αλλά συνέλαβε τα ελληνικά βασιλικά πλοία, ακόμη και τη θαλαμηγό του βασιλιά Όθωνα. Όλα τα αιχμαλωτισθέντα πλοία τα μετέφεραν στη Σαλαμίνα.

Επιπρόσθετα, ο Άγγλος πρόξενος Γκρην απηύθυνε ερώτηση στον Έλληνα υπουργό των Εξωτερικών, Ανδρέα Λόντο, αν οι Άγγλοι και οι πολίτες της Ιονίου Πολιτείας ήταν ασφαλείς ή έπρεπε να φύγουν από την Αθήνα. Σε απάντηση, ο Λόντος τόνισε ότι η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε καθήκον να προστατέψει όλους τους υπηκόους ξένων κρατών, αλλά δεν μπορεί να απαγορεύσει τους παραπάνω υπηκόους, από το να φύγουν, από την πρωτεύουσα. Ο Άγγλος πρόξενος Γκρην, τότε, επειδή δεν θεώρησε ικανοποιητική την απάντηση, κάλεσε τους Άγγλους και τους υπηκόους της Ιονίου Πολιτείας να προφυλάξουν τους εαυτούς τους, διότι «ὁ ναύαρχος

νομίζοντας ότι πρόκειται για αντιβασιλική διαμαρτυρία, πρότειναν την επιστροφή στα Ανάκτορα, από άλλο δρόμο. Ο Όθωνας, όμως, επιθυμούσε να πληροφορηθεί το φρόνημα του λαού και προχώρησε προς το πλήθος. Ο συγκεντρωμένος λαός, μόλις αντιλήφθηκε την παρουσία του Όθωνα, άρχισε τις ζητωκραυγές και τις επευφημίες «γιὰ τὴν περηφάνεια ποῦ ἐκράτησαν ἀπέναντι τῆς ἀδίκου Ἀγγλίας, ἥτις γιὰ ἕνα Ἑβραῖον Πατσίφικον ἀπέκλεισε τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰ πλοῖα της. Ασπρέας, *ό.π.*, 215. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα δύο ηγετικά στελέχη του «αγγλικού» κόμματος, Μαυροκορδάτος και Τρικούπης, αντιτάχθηκαν στον ναυτικό αποκλεισμό από την αγγλική μοίρα. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 152. Φοιτητές, κατά την περίοδο του αποκλεισμού, συνάντησαν τη βασίλισσα Αμαλία, με τη συνοδεία της, και έσπευσαν σε ζητωκραυγές, για την αγέρωχη στάση του βασιλικού ζεύγους απέναντι στους Άγγλους, φωνάζοντας «ἐπιμείνατε! ἐπιμείνατε!». Κυριακίδης, *ό.π.*, τόμος Α', 600. Ο Κυριακίδης παρατηρεί ότι «ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἐτήρει στάσιν ἀξιοπρεπεστάτην καὶ οὐδαμῶς ἤθελε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς αὐθάδεις ἀγγλικὰς ἀπαιτήσεις».

[199] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 114. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι Άγγλοι είχαν ως απώτερο στόχο την εκδίωξη του Όθωνα, από τον θρόνο και την Ελλάδα.

Πάρκερ προὐτίθετο νὰ προβῇ πλειότερον εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ τόπου τούτου ἐχθροπραξίας καὶ νὰ λάβῃ μέτρα ἐπιζημιώτατα εἰς τὰ συμφέροντα τῶν Ἑλλήνων πάσης τάξεως»[200]. Η ανακοίνωση του προξένου Γκρην προκάλεσε ανησυχία στους εκπροσώπους των άλλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Έτσι, απέστειλαν επιστολή, τον Ιανουάριο του 1850, στον Ουάις, που βρίσκονταν στη Σαλαμίνα, όπου ναυλοχούσε ο αγγλικός στόλος, και διατύπωναν την απορία «ἄν τὰ μέτρα, ἅτινα...προτίθεται νὰ λάβῃ...ὦσι πράγματι τόσῳ σοβαρὰ ὥστε προσβάλλοντα...ἤθελον βλάψει ὡσαύτως καὶ τὰ μετ΄ αὐτῶν μεμιγμένα συμφέροντα τῶν ὑπηκόων των»[201]. Ο Ουάις απάντησε στους εκπροσώπους των άλλων δυνάμεων ότι θα καταβληθεί κάθε προσπάθεια για την προστασία των υπηκόων των ξένων κρατών.

Ο ναύαρχος Πάρκερ, στη συνέχεια, προχώρησε επεκτείνοντας τον ναυτικό αποκλεισμό και στα εμπορικά πλοία, καθώς εμπόδιζε οποιαδήποτε κίνηση και εκφόρτωση των πλοίων, υπό ελληνική σημαία. Στη διαπραγμάτευση του Ουάις, με τους πρεσβευτές της Γαλλίας και της Ρωσίας, διαγράφηκαν τα δύο ζητήματα του εξωτερικού δανείου και της κατοχής των δύο αμφισβητούμενων νήσων, της Ελαφονήσου και της Σαπιέντζας, από τις απαιτήσεις της αγγλικής κυβέρνησης. Δύο αγγλικά πολεμικά πλοία εμφανίστηκαν και στο λιμάνι της Σύρου. Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να στείλει στρατιωτικούς διοικητές, σε όλες τις επαρχίες της ελληνικής επικράτειας[202]. Ο Όθωνας δήλωνε ευθαρσώς στον Ρώσο επιτετραμμένο Persiani ότι αν οι Άγγλοι επιχειρήσουν να κατακτήσουν φρούρια ή πόλεις θα έρχονταν αντιμέτωποι με βίαιη αντίδραση των ελληνικών δυνάμεων[203].

Αλλά τα αγγλικά πολεμικά πλοία συνέχισαν να κατάσχουν εμπορικά πλοία, από όλα τα λιμάνια του Βασιλείου της Ελλάδας,

---

[200] Κλεομένης, *ό.π.*, 33.

[201] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 407.

[202] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 408 και 410. Ο Θεόδωρος Γρίβας τοποθετήθηκε διοικητής των στρατευμάτων της Αττικής, της Βοιωτίας και της Εύβοιας. Ο Ιωάννης Μαμούρης είχε, υπό την αρμοδιότητά του, την Ακαρνανία, την Φθιώτιδα και, εν γένει, τα βόρεια σύνορα του κράτους. Ο Κίτσος Τζαβέλλας διορίστηκε φρούραρχος του Ναυπλίου και διοικητής των στρατευμάτων της Αργολίδας. Ο Μαμούρης, συγκεκριμένα, στρατολογούσε άνδρες, για τον πόλεμο «κατά της Αγγλίας», όπως υποστήριζε. Ο δε Κίτσος Τζαβέλλας δήλωνε έτοιμος να αντιτάξει βία .

[203] Ασπρέας, *ό.π.*, 216. Ο Όθωνας μετέφερε χαρακτηριστικά στον Ρώσο επιτετραμμένο ότι «ἡ ἰσχύς των [αγγλικών δυνάμεων] δὲν θὰ ἐπεκταθῇ πέραν τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων των».

όπως ο Πειραιάς, η Σύρος, η Πάτρα, το Ναύπλιο, η Ύδρα και η Χαλκίδα, και να τα οδηγούν στη Σαλαμίνα. Τελευταίο πλοίο που συνέλαβε ο αγγλικός στόλος αποτέλεσε το βασιλικό ατμόπλοιο «Όθων». Αλλά η επίδειξη της δύναμης, από τον αγγλικό στόλο, εκδηλώθηκε, χωρίς καμία εξαίρεση, σε οποιοδήποτε πλοίο έφερε την ελληνική σημαία. Αξιοσημείωτο αποτελεί το περιστατικό, που συνέβη στην Πάτρα, δύο πλοία, υπό ελληνική σημαία, έσωσαν από ναυάγιο αγγλικό ατμόπλοιο. Σε ανταμοιβή αυτής της ενέργειας, ο αγγλικός στόλος συνέλαβε και τα δύο αυτά πλοία και τα οδήγησε, στο λιμάνι της Σαλαμίνας. Ακόμη και πλοία που διέρχονταν, χωρίς να προσεγγίσουν σε ελληνικό λιμένα, κοντά στην Σύρο, ακινητοποιήθηκαν και ελλιμενίστηκαν στη Σαλαμίνα. Μόνο ο δρόμωνας «Λουδοβίκος» διασώθηκε της συλλήψεως[204].

Σε αντίδραση, ο Όθωνας απέστειλε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη στο Παρίσι, ως έκτακτο απεσταλμένο, για να μεταφέρει στη γαλλική κυβέρνηση τις διαμαρτυρίες της ελληνικές κυβέρνησης, κατά του ναυτικού αποκλεισμού που επιβλήθηκε από τον αγγλικό στόλο. Στην Πετρούπολη, στάλθηκε, επίσης, ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος και στην Κωνσταντινούπολη ο Πέτρος Δηλιγιάννης. Ο χειμώνας του 1850, υπήρξε ένας από τους χειρότερους και βαρύτερους για την Αθήνα, αλλά και για την υπόλοιπη Ευρώπη[205]. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι εμπορικοί σύλλογοι Πατρών και Σύρου, οι οποίοι είχαν επηρεαστεί άμεσα και καταστρεπτικά, από τον ναυτικό αποκλεισμό, έστειλαν αναφορές, στις οποίες υποστήριζαν την πολιτική του Όθωνα. Επιπρόσθετα, και δημοτικά συμβούλια απέστειλαν ψηφίσματα, όπου εξέφραζαν την υποστήριξη τους στην κυβέρνηση[206].

---

[204] Κλεομένης, *ό.π.*, 34. Ο δρόμωνας «Λουδοβίκος», υπό την διοίκηση του Υδραίου πλοιάρχου Αλεξανδρή Ραφαλιά, κατάφερε να διαφύγει της αιχμαλωσίας. Έπλεε, κατόπιν, μεταξύ Σμύρνης, Μυτιλήνης και Κυδωνιών, όντας αποφασισμένος να αντισταθεί με τα όπλα, σε περίπτωση αγγλικής απόπειρας σύλληψης.

[205] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 410. Ακόμη και ο Κεράτιος κόλπος, στην Κωνσταντινούπολη, είχε παγώσει. Στην Αθήνα, η θερμοκρασία έπεσε σε 7 βαθμούς υπό το μηδέν, στην κλίμακα Κελσίου.

[206] Ασπρέας, *ό.π.*, 216. Είναι αξιοσημείωτο, για την εθνική ομοψυχία που επικράτησε εκείνες τις δύσκολες στιγμές, το περιστατικό που παραδίδει ο Ασπρέας. Ελάχιστοι φανατικοί οπαδοί του «αγγλικού» προσφέρθηκαν να οργανώσουν διαδήλωση για την ανατροπή της κυβέρνησης, αλλά ο Μαυροκορδάτος τους επιτίμησε και τους απέπεμψε. Επίσης, δύο εφημερίδες, που θεωρούνταν φιλικά διακείμενες προς το «αγγλικό» κόμμα, οι οποίες, όμως, δεν

Ο καγκελάριος της Ρωσίας, Νέσελροδ, απέστειλε δύο διακοινώσεις, τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο, προς την αγγλική κυβέρνηση, διαμαρτυρόμενος για τον ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδας. Επίσης, και ο Γάλλος πρεσβευτής, Θουβενέλ, επέδειξε έντονη δραστηριότητα για να αναχαιτίσει την αγγλική πολιτική. Ο επιτετραμμένος της Γαλλίας, στο Λονδίνο, Μοντρό, μεταβίβασε, στον Πάλμερστον, την ανησυχία της γαλλικής κυβέρνησης, εξαιτίας της μεταχείρισης του Βασιλείου της Ελλάδος, του οποίου προστάτιδα δύναμη αποτελεί και η Γαλλία, από τον αγγλικό στόλο. Σε ερώτηση, επίσης, Άγγλου βουλευτή, στη Βουλή των Λόρδων, γιατί πραγματοποιήθηκε εχθρική ενέργεια, κατά μίας φιλικής, αλλά και ανίσχυρης χώρας, δηλαδή της Ελλάδας, ο πρωθυπουργός Ράσσελ απάντησε ότι «οὐδεὶς ἀποκλεισμὸς κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκηρύχθη»[207]. Στη Βουλή των Κοινοτήτων, πάλι, απαντώντας, σε ερώτηση για τον ναυτικό αποκλεισμό των ελληνικών λιμανιών, ο υπουργός των Εξωτερικών Πάλμερστον δήλωσε ότι, επειδή τα αιτήματα του Άγγλου πρεσβευτή στην Αθήνα δεν λαμβάνονταν υπόψη, «διετάχθη ὁ ἀντιναύαρχος σερ Πάρκερ νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Οὐάις»[208].

Ο Πάλμερστον παραπονιόταν, σε επιστολή της 1 Φεβρουαρίου 1850, ότι η Γαλλία δεν στήριζε διπλωματικά τις ενέργειες της Αγγλίας, κατηγορώντας κυρίως το προσωπικό της γαλλικής πρεσβείας στην Αθήνα, ότι ωθούσε, με τη συμπεριφορά του, την αγγλική πολιτική στην άσκηση βίας[209]. Άλλωστε, δικαιολογεί την

στήριξαν τον βασιλιά Όθωνα κατά την διάρκεια του αποκλεισμού, ο Μαυροκορδάτος τις αποκήρυξε.

[207] Φιλάρετος, *ό.π.*, 107. Η ερώτηση τέθηκε από τον Στάνλεϋ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 412-413. Ο Πάλμερστον απάντησε στον Γάλλο επιτετραμμένο ότι η Αγγλία επιζητεί μόνο την εξασφάλιση των απαιτήσεών της, από το ελληνικό κράτος, και ότι δεν υπάρχει υποχρέωση ενημέρωσης της γαλλικής κυβέρνησης, για τις ενέργειες του αγγλικού ναυτικού αποκλεισμού, γιατί, σε διμερείς διαφορές, δεν υπάρχει υποχρέωση ενημέρωσης τρίτων.

[208] Κλεομένης, *ό.π.*, 35-36. Φιλάρετος, *ό.π.*, 108. Η ερώτηση διατυπώθηκε από τον Γκίμπσον.

[209] Ashley, *ό.π.*, 136-137. «We find the French Minister [τον Γάλλο πρεσβευτή στην Αθήνα εννοεί], faithful to the course which French diplomacy has for years past pursued in Greece, encouraging the Greek Government to refuse, and thus doing all he can to drive us to the necessity of employing force to obtain redress...But French diplomacy has ever been bitterly hostile to us in Greece; and as the French Government has chosen to retain there its former diplomatic agent, the same spirit of petty jealousy and national enmity prevails in the French mission at Athens which we have had to lament and to cope with during the whole reign of Louis Philippe».

πολιτική της βίας, με παραδείγματα ανάλογης συμπεριφοράς από τη γαλλική κυβέρνηση[210]. Τότε αντιλήφθηκαν οι Έλληνες πολιτικοί ότι η πολιτική της Ελλάδας δεν μπορούσε να έρχεται σε ανοιχτή αντίθεση με τα αγγλικά συμφέροντα, γιατί, διαφορετικά, τα αγγλικά πολεμικά πλοία θα επέβαλαν, δια της βίας, την πολιτική, που επιθυμούσε η Αγγλία. Ήταν η εποχή της περίφημης «πολιτικής των κανονιοφόρων».

Σε επιστολή του Πάλμερστον στον Γάλλο πρεσβευτή στο Λονδίνο, την 8 Φεβρουαρίου 1850, διατύπωνε αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητα του αποκλεισμού στην άσκηση πίεσης προς την ελληνική κυβέρνηση[211]. Ταυτόχρονα, ο Πάλμερστον υποστηρίζει ότι ο Γάλλος πρεσβευτής Θουβενέλ ζήτησε από το γαλλικό ναυαρχείο να στείλει στόλο πολεμικών πλοίων στην Αθήνα για να αντιταχθεί στον αγγλικό αποκλεισμό[212]. Ο Άγγλος πολιτικός δυσανασχετεί συνεχώς με τον Όθωνα και υποστηρίζει την επιλογή του αποκλεισμού υποστηρίζοντας ότι αυτό το γεγονός θα αποτελέσει καλό προηγούμενο, ώστε να επηρεαστούν και άλλες κυβερνήσεις που παραβιάζουν αγγλικά συμφέροντα να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις της[213]. Συγχαίρει μάλιστα τους Ουάις και Πάρκερ για τον χειρισμό τους στην υπόθεση[214]. Αποδεικνύεται μάλιστα πολύ σκληρός διαπραγματευτής, καθώς απαιτεί την αποπληρωμή σε χρήμα και όχι σε ομόλογα του Βασιλείου της Ελλάδας, τα οποία χαρακτηρίζει χωρίς

---

[210] Ashley, *ό.π.*, 137. «Does not France act in a similar way in similar cases, only with far more violence and less justice? Witness her exploits at Tahini and Sandwich Islands...».

[211] Ashley, *ό.π.*. «The whole are of little value, and in the present temper of the Greek Government, supported, as it seems, by the counsels of the French Minister and of the Prussian chargé d' affaires, the mild measures hitherto adopted, I fear, are not likely to produce the desired compliance with our demands».

[212] Ashley, *ό.π.*, 138. «Thouvenel had written to the French admiral to come to Athens, of course to oppose our proceedings; but the admiral having more sense than the diplomatist, declined to do so without orders from home».

[213] Ashley, *ό.π.*, 140. Σε επιστολή της 15 Φεβρουαρίου 1850 προς τον αδελφό του, αναφέρει «King Otho is the *enfant gâté de l' absolutisme*, and therefore all the arbitrary Courts are in convulsions at what we have been doing...What has happened may serve as a hint to other Government who turn a deaf ear to our remarks, and think to wear us out by refusals or evasions».

[214] Ashley, *ό.π.*, 141. Σε άλλη επιστολή του προς τον Ουάις την 15 Φεβρουαρίου 1850, εκφράζει ανοιχτά τα συγχαρητήριά του τόσο στον Άγγλο διπλωμάτη όσο και στον Άγγλο ναύαρχο «You have both of you combined firmness, decision, and promptitude with all the moderation, forbearance, and courtesy compatible with the execution of your instructions».

αξία, όπως και τα λόγια της ελληνικής κυβέρνησης[215]. Για τη ρωσική αντίδραση στον αγγλικό αποκλεισμό, ο Πάλμερστον έγραφε στον πρεσβευτή της Αγγλίας στην Πετρούπολη ότι δεν πρόκειται να επηρεαστεί η αγγλική πολιτική από τους εκφοβισμούς της Ρωσίας, αλλά θα συνεχίσει να απαιτεί την πλήρη ικανοποίηση των αδικηθέντων υπηκόων της Αγγλίας. Επικρίνει, επίσης, την υποστήριξη που παρέχει η Ρωσία στο «κακομαθημένο παιδί του Απολυταρχισμού», δηλαδή στον Όθωνα[216].

Για να επέλθει κάποιος συμβιβασμός, απεστάλη ο Γάλλος βαρόνος Γκρο, με σκοπό να διαμεσολαβήσει, μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και του αδιάλλακτου Άγγλου πρεσβευτή Ουάις. Έτσι, από την αγγλική κυβέρνηση, έλαβε διαταγή ο Ουάις να σταματήσει τον ναυτικό αποκλεισμό, εξαιτίας της αποστολής του Γάλλου διαπραγματευτή, κρατώντας, όμως, αιχμάλωτα όσα ελληνικά πλοία βρίσκονται στη Σαλαμίνα. Τον Γάλλο απεσταλμένο στο έργο του συνεπικουρούσε και ο Γάλλος πρεσβευτής Θουβενέλ. Ο Γάλλος διαμεσολαβητής, σε τηλεγράφημά του, τον Μάρτιο του 1850, εξέφραζε την απορία για τις υπέρογκες αποζημιώσεις που ζητούσε η αγγλική κυβέρνηση, εκ μέρους του Πατσίφικο, καθώς, όπως περιγράφει, «ἐξερχόμενος τῆς πόλεως ἵνα μεταβῶ εἰς Πειραιᾶ εἶδον τὴν πενιχρὰν κατοικίαν» του Πατσίφικο[217]. Ο Γάλλος διαμεσολαβητής δεν έδειχνε πρόθυμος να αποδεχθεί τις απαιτήσεις της αγγλικής κυβέρνησης. Με αποτέλεσμα, ο Ουάις να δώσει εντολή για επανάληψη του ναυτικού αποκλεισμού, τον Απρίλιο του 1850.

---

[215] Ashley, *ό.π.*, 141. Στην ίδια επιστολή συνεχίζει τη σκληρή κριτική στην ελληνική κυβέρνηση «the word of the Greek Government is as good as its bond, and the bondholders can tell us what that is worth». *Ό.π*, 142. Επίσης, σε επιστολή της 12 Μαρτίου 1850, συνεχίζει αδιάλλακτα να απαιτεί «we have got, I imagine, vessels enough to make good our demands, and we shall certainly not let one of them go till we...have been paid cash the amount of their just claims».

[216] Ashley, *ό.π.*, 143. Η επιστολή προς τον πρεσβευτή της Αγγλίας στην Πετρούπολη, της 27 Μαρτίου 1850, αναφέρει χαρακτηριστικά για την ρωσική στάση στον ναυτικό αποκλεισμό «they are furious that the spoilt child of Absolutism, whom they have been encouraging on for many years past it insult and defy England, should at last have received a punishment from which they are unable to protect him. It is not the number of stripes that he has received which they care about, but the fact that we have laid our stick over his back and that they have not been able to prevent it».

[217] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 415. Ο Γάλλος διαμεσολαβητής απορούσε πως είναι δυνατόν τα έπιπλα και η γενικότερη οικοσκευή της οικίας του Πατσίφικο να αποτιμάται, στα ποσά που απαιτεί η αγγλική κυβέρνηση.

Τότε, ο υπουργός των Εξωτερικών, Ανδρέας Λόντος, ζήτησε, από τον πρεσβευτή Ουάις, την επαναδιατύπωση των απαιτήσεων της αγγλικής κυβέρνησης. Μετά την παραλαβή των αγγλικών αιτημάτων, η ελληνική κυβέρνηση συγκάλεσε τη Βουλή σε συνεδρίαση, η οποία, μετά από συζήτηση, κεκλεισμένων των θυρών, αποφάσισε την αποδοχή των απαιτήσεων της αγγλικής κυβέρνησης. Έτσι, ο Ανδρέας Λόντος απέστειλε επιστολή στον Ουάις, στην οποία εκφραζόταν η λύπη της ελληνικής κυβέρνησης για την προσβολή των Άγγλων ναυτικών, στην Πάτρα. Δεύτερον, αποδεχόταν αποζημίωση 430.000 δραχμών, προς τον Πατσίφικο και των ναυτικών από την Ιόνιο Πολιτεία. Από τα παραπάνω χρήματα, η ελληνική κυβέρνηση διευκρίνιζε ότι οι 150.000 δραχμές προορίζονταν για αποζημίωση των καταστραφέντων αξιογράφων του Πατσίφικο. Αν, όμως, αποδειχθεί είτε περισσότερη είτε λιγότερη η αξία των χρεογράφων, τότε η καταβολή του ποσού θα αυξανόταν ή θα μειωνόταν αναλόγως. Ο Γάλλος διαμεσολαβητής, αλλά και η γαλλική κυβέρνηση εξοργίστηκαν, κατά της επανάληψης του αποκλεισμού, από τον Ουάις, γιατί υπήρχε συμφωνία να μην προβεί η αγγλική κυβέρνηση σε μονομερή ενέργεια, πριν ολοκληρωθεί το έργο του διαμεσολαβητή. Η γαλλική κυβέρνηση ζήτησε να ακυρωθεί η συμφωνία, μεταξύ ελληνικής και της αγγλικής κυβερνήσεως, αλλά η πρόταση αυτή δεν έγινε δεκτή, από τον Πάλμερστον. Για να δείξει την δυσαρέσκειά της, η γαλλική κυβέρνηση ανακάλεσε τον πρεσβευτή της, από το Λονδίνο. Αλλά κατόπιν διαπραγματεύσεων, μεταξύ Γαλλίας και Αγγλίας, επανήλθε ο Άγγλος πρεσβευτής στο Λονδίνο.

Τον Ιούλιο του 1850, υπογράφτηκε σύμβαση, μεταξύ του Έλληνα υπουργού των Εξωτερικών Λόντου και του Άγγλου πρεσβευτή Ουάις. Στο άρθρο 1 αυτής της σύμβασης, η αγγλική κυβέρνηση θεωρούσε ότι ικανοποιήθηκαν όλες τις οι απαιτήσεις, με εξαίρεση μόνο του ζητήματος αποζημιώσεως του Πατσίφικο, για τα καταστραφέντα χρεόγραφα, των οποίων η αξία θα προσδιοριζόταν στο μέλλον, μετά από έρευνα της πορτογαλικής κυβέρνησης από δύο διαιτητές και έναν επιδιαιτητή, οι οποίοι θα διορίζονταν από τις κυβερνήσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας (άρθρο 2)[218]. Με το άρθρο 4 της σύμβασης, εξαιρέθηκαν οι απαιτήσεις της αγγλικής κυβέρνησης, που

[218] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 419-420, όπου τα άρθρα της σύμβασης.

απέρρεαν από την δανειακή σύμβαση, καθώς και η διεκδίκηση των νήσων Ελαφονήσου και Σαπιέντζας.

19. Κυβέρνηση Αντωνίου Κριεζή και τερματισμός ναυτικού αποκλεισμού

Τον Σεπτέμβριο του 1850, ο Πέτρος Δηλιγιάννης αντικατέστησε τον Ανδρέα Λόντο στη θέση του υπουργού των Εξωτερικών. Στο μεταξύ, τον Δεκέμβριο του 1849, είχε οριστεί πρωθυπουργός ο ναύαρχος Αντώνιος Κριεζής. Το Ιούλιο του 1850, ο αποκλεισμός τερματίστηκε. Είναι ενδεικτικό ότι, ύστερα από σχετική έρευνα, τον Φεβρουάριο του 1851, η πορτογαλική κυβέρνηση διαβεβαίωσε ότι τα χρεόγραφα, που είχε στην κατοχή του ο Πατσίφικο ήταν αξίας 3.750 δραχμών και όχι 665 χιλιάδων, όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος[219]. Έτσι, οι διαιτητές που είχαν οριστεί για να προσδιορίσουν την αποζημίωση, για τα καταστραφέντα χρεόγραφα του Πατσίφικο, επιδίκασαν το ποσό των μόλις 3.750 δραχμών.

Εκτός των άλλων οικονομικών απαιτήσεων των Μεγάλων Δυνάμεων, ο Όθων είχε να αντιμετωπίσει και το αίτημα του πατέρα του, Λουδοβίκου, ο οποίος είχε παραιτηθεί από τον θρόνο της Βαυαρίας, χάριν του μεγαλύτερού του υιού, Μαξιμιλιανού. Ο Λουδοβίκος ζητούσε, από τον Όθωνα, την εξόφληση του δανείου, που είχε χορηγήσει η Βαυαρία προσωπικά στον Όθωνα και όχι στο Ελληνικό Βασίλειο. Ο Λουδοβίκος σε επιστολή του, προς τον Όθωνα, ζητούσε τα παρακάτω: «κατόρθωσον νῦν τουλάχιστον νὰ τὸ ἀναγνωρίσωσιν αἱ Βουλαὶ καὶ νὰ καταβάλλωσι τοὺς καθυστεροῦντας καὶ τοὺ τρέχοντας τόκους»[220]. Τελικά, αναγκάστηκε ο Μαξιμιλιανός να καταβάλει το δάνειο, από την προσωπική του περιουσία. Η κυβέρνηση Κριεζή έλαβε την άδεια από την Βουλή για τη σύναψη εξωτερικού δανείου ύψους 5 εκατομμυρίων γαλλικών φράγκων[221].

---

[219] Driault, *ό.π.*, 360. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, 231.

[220] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 421-422, όπου η επιστολή του Λουδοβίκου, προς τον Όθωνα. Στην επιστολή, ο Λουδοβίκος εκφράζει τον φόβο του ότι θα αναγκαστεί να καταβάλει το δάνειο, από την προσωπική του περιουσία, αν δεν φροντίσει ο Όθων για την αποπληρωμή. Σε περίπτωση καταβολής από την δική του περιουσία, ο Λουδοβίκος επισημαίνει ότι θα ζημιωθούν τα μικρότερα αδέλφια του Όθωνα, γιατί θα αναλογεί μικρότερη περιουσία, σε αυτούς.

[221] Ασπρέας, *ό.π.*, 220. Το δάνειο αυτό προοριζόταν για «εθνικούς σκοπούς», όπως επικαλέστηκε η κυβέρνηση Κριεζή.

20. Το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος

Το ζήτημα της ανεξαρτησίας της Εκκλησίας της Ελλάδος απασχόλησε και τάραξε το Ελληνικό Βασίλειο, για αρκετό διάστημα, και προκάλεσε έντονα πάθη, στις αντιμαχόμενες πλευρές. Ο Θεόκλητος Φαρμακιδης αναδείχθηκε από τους κύριους υποστηρικτές του αυτοκεφάλου, ενώ, από την άλλη, ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, μαζί με άλλους, την κατήγγειλε. Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης θεωρούνταν εχθρός της Ρωσίας και της ρωσικής επιρροής, εν γένει. Διέμεινε στη Βιέννη, αλλά και στη Βαυαρία, όπου επηρεάστηκε, καθώς φαίνεται, από προτεσταντικές θεωρίες, που τον οδήγησαν στην ιδέα της ανεξαρτησίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η βασική ιδέα, στην οποία βασίστηκε, το αίτημα της ανεξαρτησίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, ήταν ότι η Ρωσία θα μπορούσε να ασκεί επιρροή στα πολιτικά πράγματα του Ελληνικού Βασιλείου, δια μέσου της πνευματικής εξουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από την αντίπαλη παράταξη, βρισκόταν ο Οικονόμος ο εξ Οικονόμων.

Ήδη από το 1821, όταν ο Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, έβγαλε επικήδειο λόγο, στην Οδησσό, για τον απαγχονισθέντα, από τους Οθωμανούς, Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', διατύπωνε τη θέση ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποτελεί «μητέρα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, καθολικὴν νομοθέτριαν τῆς ὀρθοδοξίας»[222]. Κατά τις θέσεις του, η ανεξαρτησία όφειλε να προέλθει από την Κωνσταντινούπολη και όχι από την Αθήνα.

Κατά την κηδεία, στην Κωνσταντινούπολη, του πρεσβευτή της Ελλάδος Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού, η ελληνική κυβέρνηση, διαμέσου του απεσταλμένου της, καθηγητή της Θεολογικής, Μισαήλ Αποστολίδου, απένειμε τον Μεγαλόσταυρο στον Οικουμενικό Πατριάρχη Άνθιμο Δ'[223]. Ταυτόχρονα, μετέφερε και επιστολή της Ιεράς Συνόδου, προς τον πατριάρχη, στην οποία εκφράζονταν οι ευχαριστίες, για τις τιμές που απέδωσε προς τον Έλληνα πρεσβευτή. Παρά, όμως, την προσπάθεια της Ιεράς Συνόδου, για αποκατάσταση των σχέσεων, ο Οικουμενικός Πατριάρχης δεν αποδέχτηκε την

[222] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 425.

[223] Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, 694 και 698. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Άνθιμος Δ' πατριάρχευσε, το πρώτον, από το 1840 έως το 1841, και, το δεύτερον, από το 1848 έως το 1852.

ευχαριστήρια επιστολή, καθώς δεν αναγνώριζε την Ιερά Σύνοδο ούτε και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Μετά από αυτά τα γεγονότα, η ελληνική κυβέρνηση απέστειλε επίσημη αίτηση, τον Μάϊο/Ιούνιο του 1850, προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, για την αναγνώριση του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Στη διακοίνωση αυτή, προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη και την Πατριαρχική Σύνοδο, υποστηρίζεται η θέση της ελληνικής κυβέρνησης ότι «ἔδει πάντως καὶ τὴν ταύτης ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν τῆς τοιαύτης ἀπολαύειν ἀνεξαρτησίας, ἧς καὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτονόμων καὶ ἀνεξαρτήτων βασιλείων αἱ ἐκκλησίαι ἀπολαύουσι. Και ἐθεωρήθη μὲν παρὰ τοῦ ἔθνους αὐτοκέφαλος καὶ ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1821 ἔτους»[224]. Συνεχίζει, υποστηρίζοντας ότι η ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος αποτελεί επιθυμία του Ορθοδόξου κλήρου της Ελλάδας. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος θεωρείται πιο αρμόδια να διοικεί τις μητροπόλεις του Βασιλείου της Ελλάδας, όπως, άλλωστε, συμβαίνει και στην Εκκλησία της Ρωσίας. Έτσι, με βασιλικό διάταγμα, συστάθηκε η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, με πέντε αρχιερείς ως μέλη. Αρμοδιότητα της Ιεράς Συνόδου είναι η ενασχόληση, με όλες τις υποθέσεις, που αφορούν την αυτοκέφαλη Εκκλησίας της Ελλάδος, όπως κάνουν και οι αρχηγοί των υπολοίπων αυτοκεφάλων εκκλησιών. Τον τρόπο αυτόν άσκησης της διοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος ψήφισαν οι εκπρόσωποι του ελληνικού λαού, κατά τη σύγκληση της συντακτικής συνέλευσης του 1843. Στο άρθρο 2 του συντάγματος, διακηρύττεται η δογματική ένωση της Εκκλησίας της Ελλάδος με την Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως και με όλες τις άλλες ορθόδοξες εκκλησίες. Συνεπώς, μετά από αυτές τις ενέργειες, η ελληνική κυβέρνηση απευθύνεται προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο «ἀξιοῦντες τὴν Υμετέραν Παναγιότητα, ὡς πρῶτον ποιμενάρχην τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ τὴν περὶ Αὐτὴν ἱερωτάτην Σύνοδον, ἵνα, ἐπιδοκιμάσαντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταύτην θεσμοθεσίαν, καὶ τὴν δι΄ αὐτῆς συστᾶσαν ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀναγνωρίσαντες, ἀποδέξησθε αὔτην ὡς ἐν Χριστῷ ἀδελφήν»[225]. Η Εκκλησία της Ελλάδος αναγνωρίζει,

[224] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 451, όπου το κείμενο της διακοίνωσης της ελληνικής κυβέρνησης, προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη και την Πατριαρχική Σύνοδο.

[225] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 454.

συγχρόνως, τα «πρεσβεῖα τῆς τιμῆς» στο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

Σε έγγραφη διακοίνωσή της, τον Μάϊο/Ιούνιο του 1850, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος απευθύνεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Σε αυτήν τη διακοίνωση, η Ιερά Σύνοδος αιτείται τη διατήρηση της δογματικής και πνευματικής ενότητας, με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αυτή την άποψη διακήρυξαν τα μέλη της Ιεράς Συνόδου, προς τους αντιπροσώπους στη συντακτική συνέλευση για την ψήφιση του συντάγματος. Καταλήγοντας, η Ιερά Σύνοδος «ἐξαιτήσεται παρ΄ αὐτῆς...τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῆς θεσμοθεσίας ταύτης καὶ τὰς ἱερὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας τῆς Α. Παναγιότητος...ἵνα οὕτω διατηρηθῇ ὁ πνευματικὸς σύνδεσμος»[226].

Στην απάντηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τον Ιούνιο του 1850, αποδέχεται «ἵνα τὰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος Κράτος, τὸγε νῦν ἔχον, ἀπαρτιζούσας μητροπόλεις, ἀρχιεπισκοπάς, καὶ ἐπισκοπάς, ἐξηρτημένας τέως τοῦ ἁγιωτάτου οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπολύσῃ τοῦ λοιποῦ τῆς τοιαύτης ἐξαρτήσεως, καὶ ἀναδείξῃ κανονικῶς ἐφ΄ ὅροις τισὶ δικαιοτάτοις καὶ ἀναγκαιοτάτοις ἐκκλησίαν αὐτικέφαλον»[227]. Ακολούθως καταγράφονται οι επτά όροι της πράξεως της αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Εκδόθηκε, κατόπιν, ο Πατριαρχικός Τόμος, τον Ιούνιο του 1850, αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Στον Πατριαρχικό Τόμο, οι αρχιερείς της Πατριαρχικής Συνόδου αποδέχονται ότι «ὡρίσαμεν...ἵνα ἡ ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος ὀρθόδοξος ἐκκλησία...ὑπάρχῃ τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος, ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν γνωρίζουσα Σύνοδον διαρκῆ...διὰ τοῦ παρόντος συνοδικοῦ τόμου τὴν ἱερὰν ἐν Ἑλλάδι Σύνοδον, ἐπιγινώσκομεν αὐτὴν καὶ ἀνακηρύττομεν πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφήν»[228]. Ο Πατριαρχικός Τόμος αναγνώσθηκε σε όλες τις εκκλησίες του Βασιλείου της Ελλάδος. Επικυρώθηκε, κατόπιν, από τη Γερουσία και τη Βουλή.

---

[226] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 457, όπου ολόκληρη η διακοίνωση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

[227] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 458, όπου η απάντηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στη διακοίνωση της ελληνικής κυβέρνησης, για την αναγνώριση του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

[228] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 464-467, όπου ολόκληρο το κείμενο του Πατριαρχικού Τόμου αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Άνθιμος ο Δ' απέστειλε γράμμα της χειραφετήσεως, προς την Ιερά Σύνοδο. Στην επιστολή αυτή, αναφέρει ότι «τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ...καὶ τὰ δεσμὰ τῆς σιγῆς διαρρήγνυνται...τὴν ἁγίαν καὶ ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος εἰς αὐτοκέφαλον προβιβάσαντες, καὶ Σύνοδον διαρκῆ, διοικοῦσαν τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐλευθέρως τε καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως κανονικῶς ἐγκαταστήσαντες, καὶ ταύτην ἀδελφὴν ἡμῶν τε, καὶ πασῶν τῶν ὀρθοδόξων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν ἀναγνωρίσαντές τε καὶ ἀνακηρύξαντες»[229]. Σε άλλη επιστολή του προς την ελληνική κυβέρνηση, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Άνθιμος Δ' κοινοποιεί το γεγονός της αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Στην επιστολή αναγνώρισης, απάντησε η Ιερά Σύνοδος, τον Σεπτέμβριο του 1850. Η δε ελληνική κυβέρνηση απέστειλε απάντηση στο πατριαρχικό γράμμα, εκφράζοντας την ευαρέσκειά της. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Άνθιμος Δ', ανταπαντώντας προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, τον Δεκέμβριο του 1850, εξέφρασε την ικανοποίησή της για την αποκατάσταση των σχέσεων των δύο εκκλησιών[230]. Σε άλλη του επιστολή, προς την ελληνική κυβέρνηση, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Άνθιμος Δ', υπενθύμισε την αρχή «πᾶς νόμος πολιτικὸς τοῖς πολιτικοῖς τοῖς θείοις κανόσιν ἐναντιούμενος ἄκυρος ᾖ, καὶ μηδὲν κατισχύῃ»[231].

Έκτοτε, εφαρμόστηκε ο Πατριαρχικός Τόμος, υπό της Εκκλησίας της Ελλάδος, και επήλθε ομαλοποίηση των σχέσεων με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Με αυτόν τον τρόπο, έληξε η διαμάχη που τάραζε την Εκκλησία της Ελλάδος τόσο στις σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο όσο και στο εσωτερικό της. Τον Ιούλιο του 1852, τέλος, εκδόθηκε ο Καταστατικός Νόμος της Εκκλησίας της Ελλάδος, ο οποίος ρύθμιζε τον τρόπο διοίκησης της[232].

---

[229] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 471, όπου παρατίθεται η επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχη, προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος.

[230] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 489-490, όπου το κείμενο της επιστολής του Οικουμενικού Πατριάρχη Ανθίμου Δ', προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος.

[231] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 493-494, όπου η επιστολή απάντησης του Οικουμενικού Πατριάρχη Ανθίμου Δ', προς την ελληνική κυβέρνηση.

[232] Μαμούκας, *ό.π.*, 136-147. Όριζε πενταμελή Ιερά Σύνοδο και καθόριζε τα σχετικά με τη διοίκηση και τη λειτουργία της Εκκλησίας της Ελλάδος.

21. Ο Θεόφιλος Καΐρης και η Θεοσέβεια

Την ίδια εποχή, εμφανίστηκε και ο Θεόφιλος Καΐρης, ο οποίος δίδασκε στο Ορφανοτροφείο της Άνδρου. Ο Θεόφιλος Καΐρης ήταν μοναχός και είχε σπουδάσει, στην Πίζα της Ιταλίας, Φιλοσοφικές και Φισικομαθηματικές επιστήμες, μέχρι το 1807[233]. Στη συνέχεια, ο Καΐρης πήγε, στο Παρίσι, όπου συναντήθηκε, μεταξύ άλλων, και με τον Αδαμάντιο Κοραή. Ο Κοραής χαρακτήρισε, τότε, τον Καΐρη «σωφρονέστατο καὶ χαριτωμένον νέον»[234]. Ο Καΐρης, κατόπιν, μετέβη σε Σμύρνη, στις Κυδωνίες και Άνδρο. Ο Όθωνας, το 1835, απένειμε, στον Καΐρη, τον Χρυσό Σταυρό του Σωτήρος, αλλά ο Καΐρης αποποιήθηκε τη βράβευση αυτή. Τον Απρίλιο του 1837, διορίστηκε καθηγητής της Φιλοσοφίας, στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Αθηνών[235]. Πάλι, όμως, αρνήθηκε τον διορισμό. Το 1833, ο Καΐρης είχε ιδρύσει, στο Λονδίνο, τον «Ελληνικό σύλλογο της Θεοσοφίας»[236]. Τον Σεπτέμβριο του 1835, πραγματοποίησε τα εγκαίνια του ορφανοτροφείου της Άνδρου, με μόλις 30 ορφανά, στο οποίο ο Καΐρης δίδασκε όλα τα μαθήματα. Τον Ιανουάριο του 1836, το ορφανοτροφείο είχε 600 τρόφιμους[237]. Η σχολή αυτή του Καΐρη απέκτησε μεγάλη φήμη, σε όλο τον ελληνισμό. Είναι χαρακτηριστικό αυτό που αναφέρει ο εθνικός ευεργέτης Ανδρέας Συγγρός, στα απομνημονεύματά του, ότι «πανταχόθεν τῆς δούλης καὶ ἐλευθέρας Ἑλλάδος συνέρρεον ἐκεὶ μαθηταί»[238]. Το 1834, η οικογένεια του Συγγρού μετακόμισε, στην Άνδρο, για να παρακολουθήσουν τα τέκνα

---

[233] Πασχάλης, *Θεόφιλος Καΐρης*, 12.

[234] Πασχάλης, *ό.π.*, 14.

[235] Πανταζίδης, *ό.π.*, 38, όπου τα ονόματα όλων των διορισθέντων καθηγητών.

[236] Πασχάλης, *ό.π.*, 61. Ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι ο Καΐρης προηγήθηκε της Ρωσίδας Έλενας Μπλαβάτσκυ, η οποία ίδρυσε τη Θεοσοφική Εταιρεία, αργότερα, το 1875, στη Νέα Υόρκη.

[237] Τρόφιμοι του ορφανοτροφείου αποτέλεσαν προσωπικότητες, οι οποίες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας, όπως ο μετέπειτα πρωθυπουργός Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Πασχάλης, *ό.π.*, 74-79. Το ορφανοτροφείο είχε, ακόμη, Βούλγαρους και Τούρκους τρόφιμους. Ο μητροπολίτης Τυρνόβου Ιλαρίων, ο οποίος υπήρξε, από τους πρωτεργάτες του βουλγαρικού εκκλησιαστικού σχίσματος, διετέλεσε μαθητής, επί τριετία, του ορφανοτροφείου. Επίσης, ο Αχμέτ Ρασίμ πασάς, μετέπειτα βαλής Ιωαννίνων, υπήρξε μαθητής του Θεόφιλου Καΐρη.

[238] Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, 28-33. Ο Συγγρός παραδίδει τον τρόπο που πραγματοποιούνταν τα μαθήματα, στο ορφανοτροφείο της Άνδρου, αλλά και τις προσωπικές του εμπειρίες. Η περιγραφή του Συγγρού αποπνέει σεβασμό, για τον καθηγητή του Καΐρη. Ο Καΐρης ήταν συγγραφέας των βιβλίων της σχολής. Υπήρχε αυστηρό πρόγραμμα, το οποίο όφειλαν να ακολουθούν οι τρόφιμοι.

της τα μαθήματα, στην περίφημο σχολή. Ακόμη και ο ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος αφιέρωσε μία ωδή του, στον Θεόφιλο Καΐρη[239].

Ο Όθωνας διατηρούσε κάποιες επιφυλάξεις, για τις απόψεις του Καΐρη. Έτσι, το 1839, απέστειλε, στην Άνδρο, τον ελληνιστή καθηγητή του Πανεπιστημίου της Βόννης Χριστιανό Αύγουστο Βράνδις (Christian August Brandis), με σκοπό να ερευνήσει τα σχετικά με τις διδασκαλίας και τις απόψεις του Καΐρη. Ο Βράνδις, όταν επέστρεψε, υποστήριξε, στον Όθωνα, ότι, αν διδάξει ακόμη τρία χρόνια ο Καΐρης, η συνέπεια θα ήταν να φύγει ο βασιλιάς, από την Ελλάδα[240].

Ο Καΐρης κατηγορήθηκε ότι πρέσβευε θεωρίες περί θεοσεβείας, οι οποίες δεν συνάδουν με την ορθόδοξη θεολογία[241]. Κατά τη διάρκεια των μαθημάτων, δίδασκε όλες τις θρησκείες και όχι μόνο την Ορθοδοξία. Ουσιαστικά, ο Καΐρης ίδρυε νέα θρησκεία, υπό το σχήμα της θεοσέβειας[242]. Δεχόταν έναν Θεό, αλλά όχι την Αγία Τριάδα[243]. Του αποδόθηκε, ουσιαστικά, ο σκοπός της ανατροπής της χριστιανικής θρησκείας[244]. Η Ιερά Σύνοδος ζήτησε από τον Καΐρη, τον Ιούλιο του 1839, να δώσει ομολογία πίστης, αλλά αυτός αρνήθηκε[245]. Ο γραμματέας της Ιεράς Συνόδου Θεόκλητος Φαρμακίδης κρατούσε μία πιο διαλλακτική στάση[246]. Ακολούθησε και δεύτερη επιστολή της

---

[239] Σούτσος, *Ελληνική Πλάστιγξ*, 170-173, όπου ο Σούτσος απευθύνεται, στον Καΐρη, «ἀπόστολε τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας, Σοφὲ μὲ ἦθος παλαιόν, μὲ φρένα πλήρη, ἱεροφάντα τῶν Μουσῶν καὶ φίλε μοῦ Καΐρη!».

[240] Πασχάλης, *ό.π.*, 88-89. Ο Βράνδις παραδίδει λεπτομέρειες, για το πρόγραμμα και τη διαβίωση, στο ορφανοτροφείο.

[241] Αθανασίου, *Τα κατά Καΐρην, ήτοι το κήρυγμα της αληθείας*, 8.

[242] Πασχάλης, *ό.π.*, 90. Ο Καΐρης ισχυριζόταν ότι, μία νύκτα, είδε, στον ουρανό, με χρυσά γράμματα, τη φράση «Θεὸν Σέβου». Βέβαιο θεωρείται ότι ο Καΐρης επηρεάστηκε, από Ευρωπαίους διανοητές, όπως ο Berkeley και ο Comte.

[243] Καΐρης, *Θεοσεβών προσευχαί και ιερά άσματα*, 14-15, όπου αναφέρεται σαφώς «ἕνα οἶδα Θεὸν» και ακολουθεί η ομολογία, προς τη θεοσέβεια. Ο Καΐρης χρησιμοποιούσε δικό του χρονολογικό σύστημα, της θεοσέβειας, το οποίο λάμβανε ως αφετηρία το 1801, αντικαθιστώντας τη χρονολόγηση, από τη γέννηση του Σωτήρος. Άλλαξε τα ονόματα των μηνών, καθόριζε νέο τρόπο κατασκευής των ιερών ναών και καθιέρωσε δικές του εορτές. Συνέγραψε, τέλος, και ακολουθίες της «θεοσέβειας».

[244] *Τα κατά τον Θεόφιλον Καΐρην: εκ του Ελληνικού Ταχυδρόμου*, 2.

[245] *Τα κατά τον Θεόφιλον Καΐρην: εκ του Ελληνικού Ταχυδρόμου, ό.π.*, 3-5, όπου το κείμενο της επιστολής της Ιεράς Συνόδου και η απαντητική επιστολή του Καΐρη, όπου αναφέρει, ότι αποδέχεται τα δόγματα και τα μυστήρια της Εκκλησίας, τα οποία, όμως, θεωρεί «ἀνεξιχνίαστα καὶ ἀκατάληπτα».

[246] Πασχάλης, *ό.π.*, 110.

Ιεράς Συνόδου, τον Αύγουστο του 1839, στην οποία επαναλαμβανόταν η απαίτηση για ομολογία πίστεως. Στη δεύτερη απάντησή του, ο Καΐρης υποστηρίζει ότι αν εμφανιστεί, ενώπιον της Ιεράς Συνόδου, θα καταπατήσει την συνείδησή του[247]. Επομένως, ζητούσε να μην εμφανιστεί και να παραμείνει, στην Άνδρο. Μετά τη, για δεύτερη φορά, μη συμμόρφωση του Καΐρη, ύστερα από εισήγηση του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων, επικράτησε η άποψη της καθαιρέσεώς του.

Έτσι, απεστάλη, με εντολή του υπουργού των Εκκλησιαστικών Γεωργίου Γλαράκη, ο μοίραρχος Κωνσταντίνος Κανάρης, στην Άνδρο[248]. Ο Καΐρης συνελήφθη στην Άνδρο και μεταφέρθηκε, με τη ναυαρχίδα του ελληνικού στόλου «Αθηνά», στην Αθήνα, όπου και, ενώπιον της Ιεράς Συνόδου, τον Οκτώβριο του 1839, αρνήθηκε πάλι να δώσει ομολογία πίστεως[249]. Με αποτέλεσμα να εκδοθεί βασιλικό διάταγμα για εγκλεισμό προς μεταμέλεια στο κοινοβιακό μοναστήρι του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, στη Σκιάθο[250]. Σε νέα συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου, την 23 Οκτωβρίου 1839, αποφασίστηκε να καθαιρεθεί ο Καΐρης, «ὡς παραβάτης τῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὑπ΄ αὐτοῦ δοθεισῶν ὁμολογιῶν...ἀρνητὴς τε τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως καὶ ἀντάρτης κατὰ τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, βλασφημῶν...γενόμενος ἀρχηγὸς καὶ διδάσκαλος νέας ἄλλης θρησκείας...ἥτις ἐστὶν ἀσέβεια καὶ ἀθεΐα, ὡς τοιοῦτος ἀρνησίχριστος ἀναφανεὶς καὶ ἀνατροπεὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ, κοινὸς δὲ λυμεὼν καὶ ψυχοφθόρος»[251]. Τον Νοέμβριο του 1839, η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε δύο εγκυκλίους η πρώτη απευθυνόταν, σε όλους τους Ορθοδόξους της ελληνικής επικράτειας, ενώ η δεύτερη, στους κατοίκους της Άνδρου, στις οποίες η Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος καταδίκαζε τον

---

[247] *Τα κατά τον Θεόφιλον Καΐρην: εκ του Ελληνικού Ταχυδρόμου*, 10-11.

[248] Πασχάλης, *ό.π.*, 126-127, όπου το κείμενο της διαταγής του υπουργού, προς τον Κανάρη.

[249] Πασχάλης, *ό.π.*, 129-131. Ο Καΐρης ισχυρίστηκε, στην απολογία του, ότι δεν δίδασκε Θεολογία, στους μαθητές του, αλλά Φιλοσοφία. Επίσης, δήλωσε ότι οι προσωπικές του αντιλήψεις αφορούν μόνο τον ίδιο και όχι την Ιερά Σύνοδο. Ισχυρίστηκε, τέλος, ότι δεν επιτρέπεται, σε κράτος που αναγνωρίζει την ανεξιθρησκεία, να ελέγχεται η συνείδηση του καθενός. Όσον αφορά στην κοινή γνώμη, η εφημερίδα «Αθηνά» υποστήριζε ότι όλη η δίωξη, κατά του Καΐρη, αποτελούσε μία συκοφαντία, ενώ, αντίθετα, η εφημερίδα «Ελλάς» συντασσόταν, με τη δίωξή του.

[250] *Τα κατά τον Θεόφιλον Καΐρην: εκ του Ελληνικού Ταχυδρόμου*, 16.

[251] Πασχάλης, *ό.π.*, 132.

Καΐρη ως «σκοπὸν προθέμενον τὴν ἐκ θεμελίων ἀνατροπὴν καὶ τὴν παντελῆ τοῦ Χριστιανισμοῦ καταστροφὴν»[252].

Ο Καΐρης μεταφέρθηκε, στη Σκιάθο, αλλά, επειδή η υγεία του παρουσίασε επιδείνωση, μεταφέρθηκε, στην Ιερά Μονή του Προφήτη Ηλία, στη Θήρα. Ο Καΐρης απέστειλε επιστολή, προς τον βασιλιά Όθωνα, ζητώντας την απελευθέρωσή του, «πνέων πλέον τὰ λοίσθια»[253]. Από την ελληνική κυβέρνηση, απεστάλη ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, για να διαπιστώσει, αν μετανόησε. Η αποστολή του Φαρμακίδη απέβη μάταιη. Έτσι, την 9 Νοεμβρίου 1841, αναγνώστηκε, σε όλους τους ναούς, η καθαίρεση του Καΐρη. Τελικά, του δόθηκε άδεια να μετέβη στο εξωτερικό, στην Αγγλία.

Μετά την παραχώρηση του συντάγματος ο Καΐρης επέστρεψε, στην Ελλάδα και στην Άνδρο, τον Ιούλιο του 1844. Η δραστηριότητα του Καΐρη δημιούργησε οπαδούς, τόσο στην Άνδρο, όσο και στην Αθήνα. Τον Ιανουάριο του 1850, ο υπουργός Δικαιοσύνης Ζηνόβιος Βάλβης διέταξε τον εισαγγελέα Σύρου να καταδιώξει την αίρεση του «καϊρισμού» και τους οπαδούς της. Την 26 Μαΐου 1852, εκδόθηκε παραπεμπτικό βούλευμα, με το οποίο διώκονταν ο Θεόφιλος Καΐρης και άλλοι τρεις οπαδοί του. Τον Δεκέμβριο του 1852, ξεκίνησε η δίκη[254]. Ο Καΐρης καταδικάστηκε σε φυλάκιση 2 ετών και 10 ημερών και μεταφέρθηκε στις φυλακές της Σύρου, όπου και απεβίωσε. Επίσης, διατασσόταν η διάλυση της «θεοσέβειας». Η υπόθεση αυτή επηρέασε και τον Θεόκλητο Φαρμακίδη, καθώς απολύθηκε από την γραμματεία της Ιεράς Συνόδου και διορίστηκε καθηγητής της Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών[255]. Τον Ιανουάριο του 1853, οι συγγενείς του αποθανόντος Καΐρη κατέθεσαν αναίρεση, στον Άρειο Πάγο, για την επανεξέταση της ανωτέρω δίκης. Ο Άρειος Πάγος αναίρεσε την απόφαση και αποκατέστησε τη φήμη του Καΐρη, μετά θάνατον[256].

---

[252] Πασχάλης, *ό.π.*, 138.

[253] Πασχάλης, *ό.π.*, 148-149, όπου η επιστολή του Καΐρη, προς τον Όθωνα, της 29 Μαΐου του 1840.

[254] Σαρίπολος, *Απομνημονεύματα*, 47-48. Ο Νικόλαος Σαρίπολος υπερασπίστηκε τον Καΐρη, στην εν λόγω δίκη, γιατί ήθελε να υπερασπιστεί, όπως ισχυρίζεται τη συνταγματική αρχή του απαραβίαστου της ατομικής συνείδησης.

[255] Φαρμακίδης, *Απολογία*, 181-201. Ο Φαρμακίδης θεωρήθηκε ότι είχε επαφές με τον Καΐρη και εμφορούνταν από τις ιδέες του. Μάλιστα δεν αποδέχθηκε ούτε και την καταδίκη από την Ιερά Σύνοδο του Καΐρη.

[256] Σαρίπολος, *Η κατά την 19 Ιανουαρίου 1853 ενώπιον του Αρείου Πάγου δίκη του Θεοφίλου Καΐρη*, 39-40.

Τον Σεπτέμβριο του 1839, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος ο Στ'[257] εξέδωσε διάταξη, στην οποία καταδικαζόταν η «Θεοσέβεια» του Καΐρη. Στη διάταξη αυτή, ο πατριάρχης χαρακτηρίζει το Ορφανοτροφείο του Καΐρη στην Άνδρο «φθορεῖον ἀναφαινομένης ψυχῶν ὀρθοδόξων» και την «Θεοσέβεια» θεωρεί «καινὴ τις καταχθόνιος αἵρεσις, ἤ μᾶλλον σύστημα νεωτέρας ἀλλοκότου καὶ ἀσεβοῦς θρησκείας»[258]. Γίνεται, στη συνέχεια του κειμένου, καταδίκη του γεγονότος ότι η «Θεοσέβεια» πιστεύει σε έναν μόνον δημιουργό του κόσμου, αρνείται, συνεπώς το τρισυπόστατο της Θεότητας και έρχεται σε αντίθεση με τα δόγματα της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Ο πατριάρχης Γερμανός Στ' παρακινεί τα παιδιά που φιλοξενήθηκαν στο Ορφανοτροφείο της Άνδρου να σταλούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα παρακολουθήσουν μαθήματα στη νεοσύστατη Θεολογική σχολή, για να απαλλαγούν από τις κακοδοξίες του Θεοσεβισμού και να επανέλθουν στην Ορθοδοξία.

Σε άλλη πατριαρχική διάταξη, τον Δεκέμβριο του 1839, ο Γρηγόριος Στ' χαρακτηρίζει τον Καΐρη «λύκο» και «θεοστυγὴ», κατά την περιγραφή του Αποστόλου Παύλου, και τον θεοσεβισμό «ἀναμφίβολο παντελὴ ἀθεϊσμὸ»[259]. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο πατριάρχης είναι ιδιαίτερα σκληρή, καθώς καταλογίζει στον Καΐρη σκοπό παντελούς ανατροπής της Ορθοδόξου πίστεως. Στη συνέχεια, ο Θεοσεβισμός θεωρείται «λύμη» και «ὄλεθρος» για τους Ορθοδόξους Χριστιανούς. Οι όροι που έθεσε η Πατριαρχική Σύνοδος, ως μέτρα για την αντιμετώπιση του «Θεοσεβισμού», ήταν οι εξής: α) όλοι οι μαθητές του Θεοφίλου στο Ορφανοτροφείο να αναθεματίσουν εγγράφως την «Θεοσέβεια» β) να αναγνωστούν οι ανωτέρω ομολογίες δημοσίως γ) να εισαχθούν στην Θεολογική σχολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου για να διδαχθούν τα ορθόδοξα δόγματα[260].

---

[257] Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, 692 και 703-705. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος Στ' πατριάρχευσε, το πρώτον, από το 1835 έως το 1840, και, το δεύτερον, από το 1867 έως το 1871.

[258] Γεδεών, *Κανονικαί διατάξεις*, τόμος Β', 222.

[259] Γεδεών, *ό.π.*, 229-234.

[260] Γεδεών, *ό.π.*, 233.

22. Ο Χριστόφορος Παπουλάκος και η Φιλορθόδοξος Εταιρεία

Ο μοναχός Χριστόφορος, ο επονομαζόμενος και Παπουλάκος, καταγόταν από τον Άρμπουνα των Καλαβρύτων και το οικογενειακό του όνομα ήταν Παναγιωτόπουλος[261]. Πρώτο του επάγγελμα ήταν αυτό του κρεοπώλη. Μετά, από μία βαριά ασθένεια, αποφάσισε να εγκαταλείψει τον κόσμο και αποσύρθηκε, σε μία καλύβη, κοντά στο χωριό του. Το 1848, σε προχωρημένη ηλικία, πήγε στην Αθήνα και ζήτησε, από την Ιερά Σύνοδο, άδεια να κηρύττει, η οποία, όμως, δεν του δόθηκε. Αργότερα, το 1851, του επετράπη, από την Ιερά Σύνοδο, να κηρύττει τον θείο λόγο. Ο μοναχός Χριστόφορος συνδέθηκε και επηρεάστηκε, από τα κηρύγματα της Φιλορθοδόξου Εταιρείας και ενός εκ των ηγετών της, Κοσμά Φλαβιάτου.

Ο Χριστόφορος περιόδευε κηρύττοντας, κατά των βασιλέων, επειδή δεν ήταν ορθόδοξοι, και καταγγέλλοντας την απομάκρυνση, από την Ορθοδοξία. Αποκαλούσε, όπως και η Φιλορθόδοξος Εταιρεία, τους επισκόπους «κατασκόπους», ενώ την Ιερά Σύνοδο «μιαρά»[262]. Επίσης, απέρριπτε την τεχνολογική πρόοδο[263]. Απεχθανόταν την Αγγλία και στρεφόταν εναντίον της πολιτικής της, στην Ελλάδα. Η Ιερά Σύνοδος κάλεσε τον Χριστόφορο, σε απολογία, ενώπιον της, αλλά αυτός δεν προσήλθε. Τον Οκτώβριο του 1851, επισκέφθηκε την Καλαμάτα, κηρύττοντας. Το προπύργιο του Χριστοφόρου ήταν η περιοχή της Λακωνίας. Αν και η Ιερά Σύνοδος καταδίκασε τη διδασκαλία του, ο Χριστόφορος συνέχισε να κηρύττει. Υποστήριζε, μάλιστα, ότι έχει την υποστήριξη της Ρωσίας.

Τον Μάρτιο του 1852, ο αντιπολιτευόμενος Τύπος εξέφραζε ανησυχίες για τη δράση και τις ενέργειες του «ὀχλαγωγοῦ Χριστοφόρου»[264]. Ο Παπουλάκος συνέχισε την περιοδεία του, στις επαρχίες Σπετσών, Ερμιονίδος, Κορινθίας και Αργολίδος. Οι ιερείς

---

[261] Άννινος, *Ο Παπουλάκης*, 379. Πριν την εμφάνιση του Χριστοφόρου, το 1825, είχε εμφανιστεί, στην Ηλεία, άλλος μοναχός, που επονομαζόταν, επίσης, Παπουλάκος και είχε κατακρεουργηθεί, από τους ανθρώπους του Αιγυπτίου Ιμπραήμ.

[262] Άννινος, *ό.π.*, 414-415. Την πρωτεύουσα Αθήνα αποκαλούσε «πορνεύουσα». Σε κηρύγματά του, ομιλούσε περί του «ψωριῶντος ἐριφίου», το οποίο οφείλει να απομακρυνθεί, από την ποίμνη, υπονοώντας τον βασιλιά Όθωνα.

[263] Άννινος, *ό.π.*, 412. Ο Χριστόφορος ονόμαζε, για παράδειγμα, τα ατμόπλοια «καρότσες του διαβόλου», κερδίζοντας την υποστήριξη των ναυτικών, οι οποίοι εργάζονταν στα ιστιοφόρα και έχαναν τις δουλειές τους.

[264] Άννινος, *ό.π.*, 418. Στις Σπέτσες, στην Ύδρα και στο Κρανίδι ο Χριστόφορος απέκτησε φανατικούς οπαδούς του κηρύγματός του.

στις περιοχές, όπου είχε φανατικούς οπαδούς, σταμάτησαν τη μνημόνευση του βασιλιά Όθωνα και μνημόνευαν τον Χριστόφορο, «ὡς ὀρθοροποῦντος τὸν λόγον τῆς ἀληθείας». Η Ιερά Σύνοδος, για να αντιμετωπίσει την κατάσταση αυτή, επέβαλε περιορισμό, στον μοναχό Χριστόφορο, στην Ιερά Μονή του Προφήτη Ηλία της Θήρας, και απέστειλε τους ιεροκήρυκες, Καλλίνικο Καστόρχη, στη Λακωνία, και Νεόφυτο Κωνσταντινίδη, στις επαρχίες Σπετσών και Ερμιονίδος.

Τον Μάϊο του 1852, η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε εγκύκλιο, προς τον ορθόδοξο λαό κυρίως της Λακωνίας, όπου διακηρυσσόταν ότι «ἡ διδασκαλία αὐτοῦ [Χριστοφόρου] τοιαύτη οὖσα, οὐ μόνον ἀντίκειται εἰς τὴν γνησίαν τοῦ Θείου Εὐαγγελίου διδασκαλίαν καὶ διὰ τοῦτὸ ἐστι παράνομος καὶ ἄκυρος καὶ οὐδεμίαν πνευματικὴν ὠφέλειαν δύναται νὰ φέρῃ...δικαίως θεωρεῖται ὡς ἀντάρτης τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀδόκιμος καὶ ἀπόβλητος»[265]. Τον Μάϊο, επίσης, οι οπαδοί του Χριστοφόρου λιθοβόλησαν την οικεία του εκκλησιαστικού επιτρόπου και πολιόρκησαν το Επαρχείο, αγανακτισμένοι, από τα μέτρα που λαμβάνονταν, από τις αρχές. Στο Κρανίδι, όταν έγινε γνωστή η άφιξη του απεσταλμένου της Ιεράς Συνόδου, Νεόφυτου Κωνσταντινίδη, λιθοβολήθηκε η οικεία, όπου φιλοξενούνταν[266].

Τον Απρίλιο του 1852, ο Χριστόφορος περιόδευσε, στη Λακωνία. Έγινε γνωστό ότι ο Χριστόφορος προετοίμαζε εξέγερση των οπαδών του, σε Λακωνία και Μεσσηνία. Ο Χριστόφορος ακολουθούνταν, πάντοτε, από οπλοφόρους. Οι οπαδοί που τον ακολουθούσαν, τότε, έφτασαν τους 6.000, στους οποίους περιλαμβάνονταν πολλές γυναίκες[267]. Τον Μάϊο του 1852, ο Χριστόφορος απηύθυνε επιστολή, προς τον Όθωνα, με την οποία ζητούσε την επαναφορά στον παλαιό τρόπο διδασκαλίας των μαθητών, μέσα από τα εκκλησιαστικά

[265] Άννινος, *ό.π.*, 421-423, όπου ολόκληρο το κείμενο της εγκυκλίου της Ιεράς Συνόδου.

[266] Άννινος, *ό.π.*, 427-428. Πολλοί οπαδοί του Χριστοφόρου, εξαιτίας του ερεθισμού τους, μούντζωναν τον Νεόφυτο, αλλά και κραύγαζαν, με οργή. Όταν, όμως, αργότερα, ο Νεόφυτος χειροτονήθηκε επίσκοπος Ύδρας και Τροιζήνος, οι ίδιοι κάτοικοι που τον είχαν μουντζώσει απαίτησαν να πατήσει τα χέρια τους, για να συγχωρεθούν.

[267] Άννινος, *ό.π.*, 438. Οι γυναίκες αποτελούσαν τους πιο φανατικούς οπαδούς του Χριστοφόρου. Παραδίδεται ότι μία γυναίκα επιτέθηκε, στον άνδρα της, με σκοπό να τον πνίξει, επειδή αυτός κατηγορούσε τον Χριστόφορο. Ο άνδρας της, ο Καλόγηρος Ψαρέας, για να αμυνθεί, την πυροβόλησε και την σκότωσε.

κείμενα, την απομάκρυνση των ιερών Ευαγγελίων, από τα δικαστήρια, και ορισμό επισκόπων, με το παλαιό σύστημα[268].

Η κυβέρνηση, για να αντιμετωπίσει την κατάσταση, συνέλαβε τον Κοσμά Φλαμιάτο, εκ των ηγετών της Φιλορθοδόξου Εταιρείας, καθώς και τους μοναχούς του Μεγάλου Σπηλαίου. Συλλήψεις πραγματοποιήθηκαν, στην Αθήνα, στην Πάτρα, στην Τρίπολη, στις Σπέτσες και σε πολλά μοναστήρια. Ακόμη και η οικεία του Οικονόμου εξ Οικονόμων ερευνήθηκε και κατασχέθηκαν έγγραφα. Περίπου 150 κληρικοί συνελήφθησαν, κατά τη διάρκεια των διώξεων, για τη Φιλορθόδοξο Εταιρεία. Στη Λακωνία, εστάλη ο υποστράτηγος Γενναίος Κολοκοτρώνης, επικεφαλής στρατιωτικής μονάδας. Επιχειρήθηκε, από τη χωροφυλακή, να συλληφθεί ο Χριστόφορος, αλλά εμποδίστηκε, από το πλήθος, που τον ακολουθούσε. Τον Μάϊο, επιχειρήθηκε, από τον διοικητή της μοίρας χωροφυλακής της Λακωνίας, Κουτσογιαννόπουλο, αιφνιδιαστική σύλληψη του Χριστοφόρου, αλλά έγινε γνωστή και συγκεντρώθηκαν, περί τους 3.000 ενόπλους κατοίκους της περιοχής, για να τον εμποδίσουν. Σε άλλη απόπειρα σύλληψης του Χριστοφόρου, τραυματίστηκαν, από το πλήθος, ο έπαρχος Οιτύλου, ο υπομοίραρχος της χωροφυλακής, αλλά και άλλοι.

Ο Χριστόφορος, με τους οπαδούς του, επιχείρησε να μεταβεί, στην Καλαμάτα, αλλά οι αρχές προετοιμάστηκαν κατάλληλα και οι κάτοικοι ανακοίνωσαν ότι δεν δέχονται τον Χριστόφορο. Έτσι, ο Χριστόφορος δεσμεύτηκε να μην εισέλθει, αλλά οι οπαδοί του προσπάθησαν να εισέλθουν, με αποτέλεσμα να συλληφθούν έξι, από αυτούς[269].

Οι αρχές κατάφεραν να συλλάβουν τον Χριστόφορο, με τέχνασμα. Ο ιερέας Παπαβασίλαρος, με τη συνοδεία έξι μεταμφιεσμένων χωροφυλάκων, έπεισε τον Χριστόφορο να τον ακολουθήσει, για να κηρύξει δήθεν, σε ένα χωριό. Με το τέχνασμα αυτό, συνελήφθη ο Χριστόφορος και ο δόκιμος μοναχός Γεώργιος Μουντρέας, που τον ακολουθούσε. Κατόπιν, επιβιβάστηκε, πρώτα στη γολέττα

[268] Άννινος, *ό.π.*, 439-440, όπου το κείμενο της επιστολής του Χριστοφόρου, προς τον Όθωνα.

[269] Άννινος, *ό.π.*, 461. Ο Χριστόφορος και οι οπαδοί του ονόμαζαν τα σώματα στρατού «Ρουμελιώτες».

«Ματθίλδη» και ύστερα στο ατμόπλοιο «Όθων», που τον μετέφερε, στον Πειραιά[270].

Οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες χαρακτήριζαν τον Χριστόφορο «τοῦ ναπισμοῦ κολώναν»[271]. Μετά τη σύλληψη του Χριστοφόρου, επήλθε ειρήνευση, στη Λακωνία. Μάλιστα, μετά τον θάνατο του Κοσμά Φλαμιάτου, διαλύθηκε η Φιλορθόδοξος Εταιρεία. Η υπόθεση αυτή που συντάραξε την ελληνική κοινωνία, την εποχή εκείνη, ονομάστηκε «καλογερική συνωμοσία». Τον Αύγουστο του 1852, εκδόθηκε διάταγμα, από τον Όθωνα, στο οποίο εκφραζόταν η ευαρέσκεια για όσους συμμετείχαν, στην σύλληψη. Ο Χριστόφορος, όταν αφίχθηκε, στον Πειραιά, ήταν καταβεβλημένος και νοσούσε. Μεταφέρθηκε στις φυλακές του Ρίου, μαζί με τον δόκιμο μοναχό Γεώργιο, που τον ακολουθούσε. Στο Πλημμελειοδικείο της Πάτρας θα δικάζονταν οι κατηγορούμενοι, για την Φιλορθόδοξη Εταιρεία.

Ο Χριστόφορος παραπέμφθηκε, στο Κακουργιοδικείο Αθηνών, όπου αναβλήθηκε η δίκη, εξαιτίας του συγκεντρωθέντος πλήθους. Με βασιλικό διάταγμα, χορηγούνταν αμνηστία, σε όλους τους κατηγορουμένους, εκτός, από τον ίδιο τον Χριστόφορο. Ο Χριστόφορος δεν δικάστηκε, αλλά κλείστηκε, στη μονή της Παναχράντου της Άνδρου. Τον Ιανουάριο του 1861, ο Χριστόφορος κοιμήθηκε, σε βαθύ γήρας, στην μονή της Άνδρου.

23. Πολιτικές εξελίξεις μετά το 1850

Τον Αύγουστο του 1850, την Κυριακή, όταν διαβάζονταν στις εκκλησίες ο Πατριαρχικός Τόμος, δολοφονήθηκε ο υπουργός των Εκκλησιαστικών Καρφιωτάκης, καθώς επέστρεφε, από περίπατο, με τη σύζυγό του. Τα κίνητρα του δολοφόνου Ζυγούρη ήταν ευτελή, γιατί βασίζονταν σε τοπικούς πολιτικούς λόγους.

Τον Σεπτέμβριο του 1850, ο Ανδρέας Μεταξάς διορίσθηκε πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη. Ο Πέτρος Δηλιγιάννης διορίστηκε υπουργός των Εξωτερικών. Οι ηγέτες του «αγγλικού»

---

[270] Άννινος, *ό.π.*, 466. Ο υποστράτηγος Γενναίος Κολοκοτρώνης επιτέθηκε φραστικά στον Χριστόφορο, κατά τη μεταφορά του, προς τον Πειραιά, αλλά και τον ειρωνεύτηκε «πῶς σοῦ φαίνεται, παπούλη, ἡ καρότσα τοῦ διαβόλου[υπονοώντας το ατμόπλοιο];».

[271] Άννινος, *ό.π.*, 467-468. Επειδή οι Λάκωνες οργίστηκαν, κατά του ιερέα, που βοήθησε, στη σύλληψη του Χριστοφόρου, αυτός μετακόμισε, στην Αθήνα. Είχε, όμως, τραγικό θάνατο, καθώς δολοφονήθηκε, από έναν νέο, για προσωπικούς λόγους.

κόμματος απομακρύνθηκαν από την Ελλάδα. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος στάλθηκε, στο Παρίσι, ως πρεσβευτής, ενώ ο Σπυρίδων Τρικούπης, στο Λονδίνο.

Ο Όθων, τον Αύγουστο του 1850, αναχώρησε για τη Βαυαρία. Ανέκυψε, συγχρόνως, και το ζήτημα της διαδοχής του ελληνικού θρόνου, καθώς το βασιλικό ζεύγος έμενε άτεκνο[272]. Κατά την απουσία του βασιλικού ζεύγους, επισκέφθηκε την Αθήνα ο αρχιδούκας του Όλντενμπουργκ Πέτρος, ο οποίος προοριζόταν από κάποιους να διαδεχθεί τον Όθωνα, στον θρόνο της Ελλάδας[273]. Ο αδελφός του Όθωνα, Λουϊτπόλδος αρνούνταν να αλλάξει δόγμα, όπως απαιτούσε το άρθρο 40 του συντάγματος, και, επομένως, αποκλείσθηκε, από τη διαδοχή. Άλλος εκπρόσωπος του οίκου των Βίττελσβαχ (Wittelsbach), ο Αδαλβέρτος έθεσε ως όρο για να αλλάξει δόγμα να χρισθεί, προηγουμένως, βασιλιάς.

Κατά την απουσία του Όθωνα, η κυβέρνηση Κριεζή πραγματοποίησε ανασχηματισμό. Ο Ανδρόνικος Πάϊκος ορίστηκε υπουργός των Εξωτερικών, στη θέση του παραιτηθέντος, για λόγους διαφωνίας, Πέτρου Δηλιγιάννη. Υπουργός Δικαιοσύνης διορίστηκε ο Ιωάννης Δαμιανός, ενώ ο Ιωάννης Μελετόπουλος, υπουργός των Εσωτερικών, και ο Παναγιώτης Βάρβογλης των Εκκλησιαστικών. Ο δε υπουργός των Οικονομικών, Δημήτριος Χρηστίδης δεν κατάφερε να επιτύχει ισοσκελισμένο προϋπολογισμό, εξαιτίας του σφοδρού χειμώνα του 1850 και της μείωσης της παραγωγής της σταφίδας και της ελιάς. Τα ετήσια έσοδα του ελληνικού κράτους ανέρχονταν σε 17-18.000 δραχμές. Τον Αύγουστο του 1853, διορίστηκε υπουργός της Δικαιοσύνης ο διακεκριμένος νομικός Σπυρίδων Πήλικας. Τον Οκτώβριο του 1853, ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος ορίστηκε υπουργός των Οικονομικών και ο Σκαρλάτος Σούτσος των Στρατιωτικών.

Κατά την περίοδο αυτήν, κυριαρχούσε το φιλοπόλεμο πνεύμα σε όλο το Βασίλειο της Ελλάδος. Ιδιαίτερα οι εφημερίδες που

---

[272] Σωφρονιάδης, *ό.π.*, 32. Η κόμης Δραγάσκη, σύζυγος του ομώνυμου στρατηγού, παρατήρησε, με σκληρότητα, προς τη βασίλισσα Αμαλία, «μεγαλειότατη! Δεν ἔπρεπε νὰ ἦσθε στεῖρα ἀφοῦ ἐγείνατε Βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος».

[273] Σωφρονιάδης, *ό.π.*. Κατά τον Σωφρονιάδη, κάποιοι Έλληνες, επειδή θαύμαζαν τη δυναμικότητα και την ακατάβλητη δραστηριότητα της βασίλισσας Αμαλίας, επιθυμούσαν να δουν τον αδελφό της, Πέτρο, στον θρόνο της Ελλάδας, ως διάδοχο του Όθωνα.

υποστήριζαν το «ρωσικό» κόμμα έβριθαν άρθρων που παρακινούσαν τους Έλληνες σε πολεμική προπαρασκευή, με σκοπό την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών, που βρίσκονταν ακόμη υπό την οθωμανική κυριαρχία.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ
Ο ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

1. Εισαγωγικά

Αφορμή για το ξέσπασμα του Κριμαϊκού πολέμου θεωρήθηκε η διαμάχη καθολικών και ορθοδόξων για τον έλεγχο των Αγίων Τόπων[1]. Πραγματική αιτία, όμως, ήταν ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων για την επικράτηση στην παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία[2]. Η Ρωσία αντιδρούσε στη διαρκώς αυξανόμενη επιρροή της Αγγλίας και της Γαλλίας στα εσωτερικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και στο «δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», που υπερασπίζονταν, με κάθε μέσο, η αγγλική και η γαλλική εξωτερική πολιτική. Ο μέγας Βεζίρης, Μουσταφά Ρεσίδ πασάς, ακολουθούσε φιλοδυτική πολιτική, ακολουθώντας τις μεταρρυθμιστικές υποδείξεις των δύο δυτικών δυνάμεων. Αυτός εφάρμοσε και την πολιτική των μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την επονομαζόμενη Τανζιμάτ. Τον Απρίλιο του 1849, με τη συνθήκη του Μπαλτά Λιμάν, επιτρεπόταν στη Ρωσία η προσωρινή διατήρηση στρατού, στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες.

Η θρυαλλίδα που οδήγησε στον Κριμαϊκό πόλεμο ήταν το ζήτημα του ελέγχου του ναού της Αναστάσεως, στους Αγίους Τόπους. Οι καθολικοί, με την υποστήριξη της Γαλλίας και με τη δραστηριοποίηση του πρεσβευτή τους στην Κωνσταντινούπολη Λαβαλέτ, πέτυχαν την έκδοση σουλτανικού φιρμανίου, τον Ιανουάριο του 1852, στο οποίο αναγνωριζόταν η κυριότητα των καθολικών[3]. Η αντίδραση της ορθόδοξης Ρωσίας, οδήγησε, τον Μάρτιο του 1852, στην ακύρωση του ανωτέρω σουλτανικού φιρμανίου.

Η Ρωσία έστειλε τον ναύαρχο πρίγκιπα Μένσικωφ, τον Φεβρουάριο του 1853, να απαιτήσει από την Πύλη την αναγνώριση του δικαιώματος προστασίας των ορθοδόξων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που απέρρεε, κατά τους ρωσικούς ισχυρισμούς, από

---

[1] Λάσκαρις, *Το Ανατολικό Ζήτημα, τόμος Α΄ (1800-1923)*, 107-109. Παπαδόπουλος, *ο Κριμαϊκός Πόλεμος και ο Ελληνισμός*, 143.

[2] Ο Κολιόπουλος θεωρεί βασικά αίτια του πολέμου την προκλητική ρωσική πολιτική, που δεν άφηνε περιθώρια οπισθοχωρήσεως στους αντιπάλους της, και την αδυναμία της βρετανικής κυβέρνησης να ακολουθήσει σταθερή πολιτική και να αντισταθεί στην πίεση της κοινής γνώμης στην Αγγλία, Κολιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945. Από την Γαλλική Επανάσταση στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, 195.

[3] Bazancourt, *Η Κριμαϊκή Εκστρατεία*, 6-7.

τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή[4]. Η επίσκεψη του Μένσικωφ έδειχνε και την αποφασιστικότητα, πλέον, της Ρωσίας να ασκήσει πίεση, προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία[5]. Ο Μένσικωφ είχε ιδιαίτερη συνάντηση με τον σουλτάνο Αβδούλ Μεζίτ Α'[6].

Η Ρωσία ήθελε να λάβει μερίδιο από τον διαμελισμό του «μεγάλου ασθενούς», δηλαδή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[7]. Ο τσάρος Νικόλαος Α' είχε καλέσει τον πρέσβη της Αγγλίας λόρδο Σέυμουρ, για να του προτείνει την αυτονομία της Βουλγαρίας και τη

---

[4] Οικονομοπούλου, *Όψις της ρωσικής πολιτικής στα χρόνια του Κριμαϊκού Πολέμου. Υπόμνημα Κωνσταντίνου Ζωγράφου (1854)*, 119-122. Ο τσάρος Νικόλαος Β' διατύπωσε την άποψη ήδη από το 1833 ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία πνέει τα λοίσθια και ο ίδιος αδυνατούσε να δώσει ζωή στο πτώμα. Ο Τσάρος είχε ταχθεί υπέρ της ανασύστασης μίας ελληνικής αυτοκρατορίας. Αργότερα, το 1843, είχε ταχθεί κατά της ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το 1844, δήλωνε ότι δεν θα ανεχόταν να περιέλθουν τα Στενά υπό την εξουσία καμίας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά ούτε και μίας μεγάλης και ισχυρής Ελλάδας. *Ελληνισμός ή Ρωσσισμός*, 4-5, 8, 13, 28, 33, 47. Στο υπόμνημα του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας Νέσελροδ του Ιουνίου του 1844 προς την κυβέρνηση της Αγγλίας, διατυπωνόταν η θέση της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της συνεννόησης με την Αυστρία για τη δημιουργία κοινής πολιτικής. Επίσης, σε συζήτηση του τσάρου Νικολάου Α' με τον πρεσβευτή της Αγγλίας στην Πετρούπολη Σέυμουρ, τον Ιανουάριο του 1853, ο Ρώσος ηγεμόνας υποστήριζε για την Οθωμανική Αυτοκρατορία ότι «ἔχομεν εἰς τὰς ἀγκάλας ἄνθρωπον ἀσθενῆ, βαρέως ἀσθενῆ». Σε νέα συζήτηση των δύο ανδρών, πάλι τον Ιανουάριο του 1853, ο τσάρος τόνισε, με αποφασιστικότητα, τη θέση της Ρωσίας να μείνει η Κωνσταντινούπολη εκτός της εξουσίας της Αγγλίας, όσο για τη Ρωσία ότι «δὲν θέλω ἐξουσιάσει τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς κύριος ἐννοεῖται, διότι, ὡς θεματοφύλαξ, δὲν λέγω ὄχι». Σε νέα συζήτηση των δύο ανδρών, τον Φεβρουάριο του 1853, ο Νικόλαος αναφέρθηκε στον επερχόμενο θάνατο του ασθενούς (Τουρκίας). Εξέφρασε την θέση ότι «δὲν θέλω ἐπιτρέψει ποτέ, οὔτε ἀπόπειραν ἀνοικοδομήσεως Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, οὔτε τοιάυτην ἔκτασιν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἰσχυρὸν κράτος». Για την Κρήτη πρότεινε ότι μπορεί να καταστεί «ἀγγλικὸ κτῆμα». Σε μυστικό υπόμνημα του Νέσελροδ προς την αγγλική κυβέρνηση, τον Φεβρουάριο του 1853, αναφερόταν σε επερχόμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε επιστολή του υπουργού Εξωτερικών της Αγγλίας Κλάρενδον προς τον Σέυμουρ, τον Μάρτιο του 1853, υποστηρίζεται ότι «δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα πρὸς ἀνοικοδόμησιν Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας...ἡ συστηματικὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος δὲν παρέχει ἐνθάρρυνσιν, ὥστε νὰ ἐκταθῇ ἡ χώρα αὐτῆς».

[5] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 515-516. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Μένσικωφ εμφανίστηκε, στην Υψηλή Πύλη, όχι με την επίσημη στολή του, αλλά με πολιτική περιβολή.

[6] Bazancourt, *ό.π.*, 10. Ο πρίγκιπας Μένσικωφ αρνήθηκε να συναντήσει τον υπουργό των Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Φουάτ εφένδη, ο οποίος παραιτήθηκε.

[7] Λάσκαρις, *ό.π.*, 109-110.

ρωσική προστασία της Σερβίας, της Μολδαβίας και της Βλαχίας[8]. Στην Αγγλία προσέφερε την Αίγυπτο και την Κρήτη. Οι Άγγλοι αρνήθηκαν την πρόταση.

Τον Απρίλιο του 1853, ο Μένσικωφ απηύθυνε τελεσίγραφο διάρκειας πέντε ημερών, προς την Υψηλή Πύλη, αν δεν γίνονταν δεκτές οι ρωσικές θέσεις, με διμερή συμφωνία, για την προστασία όλων των Ορθοδόξων, υπό της Ρωσίας. Στο μεταξύ, με την έκδοση του σουλτανικού φιρμανίου, τον Απρίλιο του 1853, επιλύθηκαν τα ζητήματα της κυριότητας, επί του Παναγίου Τάφου, ύστερα και από παρέμβαση του Άγγλου πρεσβευτή Στράτφορντ Κάννινγκ. Η οθωμανική κυβέρνηση διαβεβαίωσε τον Μένσικωφ ότι σχεδιάζεται φιρμάνι, για την προάσπιση των δικαιωμάτων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Ορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, παύτηκε ο Οθωμανός υπουργός των Εξωτερικών και αντικαταστάθηκε από τον Ρεδίτ πασά. Τον Μάϊο του 1853, ο Μένσικωφ αποχώρησε επιδεικτικά, από την Κωνσταντινούπολη. Η οθωμανική κυβέρνηση, σε αντίδραση, με την καθοδήγηση, πάντοτε, της Γαλλίας και της Αγγλίας, εξέδωσε το Χάττι-Σερίφ, με το οποίο αποδιδόταν πλήρης θρησκευτική ελευθερία[9]. Ο τσάρος Νικόλαος Α' εξέδωσε ανακοίνωση, προς το ρωσικό λαό, με την οποία τον προετοίμαζε για πολεμική σύγκρουση. Ο σουλτάνος Αβδούλ Μεζίτ Α' έπραξε το ίδιο. Οι ρωσικές δυνάμεις, όταν δεν ικανοποιήθηκαν τα αιτήματά του Μένσικωφ, κατέλαβαν τις παραδουνάβιες ηγεμονίες

[8] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 104. Ο πανσλαβισμός είχε πλέον εμφανιστεί στη ρωσική εξωτερική πολιτική. Ο συγγραφέας παρατηρεί «ποιος Βούλγαρος ή Ρωμούνος μέχρι του 1843 ηδύνατο να σκεφθή ότι δεν είναι Έλλην; Ύβριν εθεώρει, αν τις ετόλμα να τον προσαγορεύση ως μη Έλληνα». Καλεβράς, *ό.π.*, 11-13. Ο Καλεβράς αποδίδει τις αποσχιστικές ενέργειες της εκκλησίας της Βουλγαρίας στην προπαγάνδα και στην παρότρυνση της γαλλικής και της αυστριακής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στην πίεση που ασκούσαν οι παραπάνω πρεσβείες προς την Υψηλή Πύλη. Τέτοια προπαγανδιστικά φυλλάδια τυπώθηκαν στη Ρώμη και στο Παρίσι, γραμμένα στα σλαβικά και στη βουλγαρική γλώσσα. Η Ρωσία θα μπορούσε να ενώσει τους σλαβικούς πληθυσμούς ή να τους μετατρέψει σε υπηκόους της, κατά τη διάρκεια των νικηφόρων πολέμων της εναντίον της Τουρκίας.

[9] Dix, *The unholy alliance. An American view of the war in the East*, 58. Η Αγγλία και η Γαλλία δεν επιθυμούσαν οποιαδήποτε αλλαγή στην ισορροπία μεταξύ των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, η οποία θα μπορούσε να προκύψει από την επέκταση της επιρροής και της κυριαρχίας της Ρωσίας επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επίσης, αυτές οι δύο χώρες δεν είχαν προτεραιότητα της πολιτικής τους την απελευθέρωση χριστιανικών λαών από την ισλαμική κυριαρχία.

και σταμάτησαν στον Δούναβη. Η Αγγλία και η Γαλλία, σε αντίδραση, έστειλαν πολεμικά πλοία στην Κωνσταντινούπολη. Τον Σεπτέμβριο του 1853, ο διοικητής του οθωμανικού στρατού, Ομέρ πασάς, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, απέστειλε τελεσίγραφο, στον Ρώσο διοικητή των στρατευμάτων που κατέλαβαν τις παραπάνω ηγεμονίες, να αποχωρήσει, εντός δεκαπέντε ημερών.

Η Τουρκία, στις 22 Σεπτεμβρίου 1853, κήρυξε τον πόλεμο στην Ρωσία. Στις 18 Νοεμβρίου, όμως, του ίδιου έτους ο ρωσικός στόλος, υπό την διοίκηση του ναυάρχου Νακίμωφ, κατέστρεψε εντελώς τον οθωμανικό στόλο, στη Σινώπη. Τον Δεκέμβριο του 1853, οι Αγγλία και η Γαλλία ανακοίνωσαν, στη Ρωσία, ότι δεν θα ανέχονταν την επανεμφάνιση του ρωσικού στόλου στον Εύξεινο Πόντο. Τον Φεβρουάριο του 1854, η Αγγλία και η Γαλλία υπέγραψαν συνθήκη συμμαχίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία[10]. Τον Μάρτιο του 1854, οι δύο Δυνάμεις κήρυξαν τον πόλεμο στη Ρωσία, γιατί η τελευταία αρνήθηκε να αποδεχθεί το τελεσίγραφο της Γαλλίας και της Αγγλίας. Ο Πάλμερστον, σε ένα υπόμνημά του της 15 Ιουνίου 1854, υποδεικνύει τη σπουδαιότητα της κατοχής της Κριμαίας από τα συμμαχικά και υποβαθμίζει το μέτωπο στον ποταμό Δούναβη[11]. Προηγουμένως, τον Απρίλιο του 1853, η Αυστρία είχε υπογράψει συνθήκη μη επίθεσης, κατά της Ρωσίας. Ακόμη, και η Σαρδηνία κήρυξε τον πόλεμο, κατά της Ρωσίας.

[10] Dix, *ό.π.*, 62 και 68. Η Γαλλία παρουσιαζόταν ως προστάτης των καθολικών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ η Αγγλία, κατά τον Dix, η οποία έπρεπε να υποστηρίζει τα δικαιώματα της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας, τήρησε μία στάση, που μπορεί να χαρακτηριστεί, από εκκλησιαστική άποψη, μία ανεξήγητη ανωμαλία («inexplicable anomaly»). Ο αγγλικός Τύπος υποστήριζε ομόφωνα τη συμμετοχή της Αγγλίας στον πόλεμο («blasphemous war»).

[11] Ashley, *ό.π.*, 296-297. «But I confess that it seems to me, that if the combined army had been ready to undertake the reduction of the Crimea and Sebastopol, that object is so infinitely more important than the temporary defense of the Danube fortresses...The capture of Sebastopol and of the Russian Black Sea fleet would be a lasting and important advantage to us. Such a success would act with great weight upon the fortunes of the war...We should be able materially and at once to reduce our naval expenditure if the Russian Black Sea fleet were destroyed or in our possession».

2. Τα γεγονότα στην Ελλάδα κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο

Η μοναδική χώρα που υποστήριζε ανεπίσημα την Ρωσία, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου, ήταν η Ελλάδα[12]. Ο Όθων και η Αμαλία είχαν ενστερνιστεί την Μεγάλη Ιδέα και επιζητούσαν εύκαιρη περίσταση, για την απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων[13]. Έτσι, ο Όθων απέστειλε τον γερουσιαστή Τυπάλδο, στις Ευρωπαϊκές χώρες, για τη συλλογή χρημάτων, και τον αξιωματικό Νικολαΐδη, στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία, με σκοπό να προετοιμάσει το έδαφος, για τον ξεσηκωμό των αλύτρωτων αδελφών. Ο πρεσβευτής της Ελλάδας στην Πετρούπολη Κωνσταντίνος Ζωγράφος εξέφραζε την αισιοδοξία του για την υποστήριξη της Ρωσίας στην επέκταση του βασιλείου σε Ήπειρο και Θεσσαλία τουλάχιστον[14]. Υπήρχαν, όμως, και κάποιοι που διατύπωναν επιφυλάξεις για τη συμμετοχή της Ελλάδας, στον πόλεμο, γιατί πίστευαν ότι η Αγγλία και η Γαλλία θα υποστηρίξουν ενεργά την Τουρκία, σε περίπτωση ελληνικής επίθεσης[15]. Πολιτικοί ηγέτες όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, πρεσβευτής στο Παρίσι, ο Σπυρίδων Τρικούπης, πρεσβευτής στο Λονδίνο, και ο Ανδρέας

---

[12] Μελετόπουλος, *ό.π.*, 39, υπος. 1. Ο Μελετόπουλος υποστηρίζει ότι ο Ρώσος ναύαρχος Κορνηλώφ επισκέφθηκε, εκείνη την περίοδο, την Αθήνα, με σκοπό να συμμετάσχει η Ελλάδα στον πόλεμο.

[13] Αντωνιάδης, *Γέροντος εθελοντού αναμνήσεις ή κατά την Επανάστασιν Ηπείρου και Θεσσαλίας τω 1854*, 7. Ο Μιχαήλ Αντωνιάδης, ο οποίος είχε οργανώσει, με δικές του δαπάνες, εκστρατευτικό σώμα, με δική του σημαία, για να συμμετάσχει, στην επανάσταση, στην Ήπειρο, παραδίδει μία χαρακτηριστική σκηνή, που αποδεικνύει την έμπρακτη βασιλική υποστήριξη, στην εξέγερση. Όταν αναχωρούσαν, από την Αθήνα, με τους άνδρες του, συναντήθηκαν, με το βασιλικό ζεύγος, το οποίο τους ευχήθηκε καλή επιτυχία, στην εκστρατεία τους.

[14] Οικονομοπούλου, *ό.π.*, 131. Ο Ζωγράφος διατύπωνε, με αισιοδοξία για τη ρωσική υποστήριξη, ότι «ἐλπίζωμεν ὅτι, τῇ θείᾳ συνάρσει, καὶ τῇ τοῦ Αὐτοκράτορος ἰσχυρᾷ προστασίᾳ, μετὰ τὴν εὐκταίαν ἔκβασιν τοῦ πολέμου, ἡ Ἑλλὰς ἱκανοποιηθήσεται διὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἀποτελεσματικὴν συνδρομὴν της μὲ ἐπέκτασιν ὁρίων συμπεριλαμβανόντων οὐ μόνον τὴν Ἤπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἀλλὰ πιθανῶς καὶ τὴν Μακεδονίαν».

[15] Μαμαλάκης, *Η εκστρατεία του Δ. Τσάμη Καρατάσου στη Χαλκιδική το 1854*, 145, υπος. 1. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Θεόδωρου Μανούση, ο οποίος κακοποιήθηκε δύο φορές, γιατί είχε εκφραστεί ανοιχτά κατά της ελληνικής συμμετοχής στον πόλεμο. Αντωνιάδης, *ό.π.*, 7. Ο στρατηγός Μελετόπουλος προανήγγειλε προφητικά, στον Αντωνιάδη, την έκβαση της εκστρατείας: «οἱ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι δὲν θὰ σᾶς ἀφήσουν νὰ κάμετε τίποτε καὶ θὰ ἐπιστρέψετε γρήγορα πίσω χωρὶς νὰ θέλετε».

Μεταξάς, από την Κωνσταντινούπολη, αντιτάχθηκαν σε ενδεχόμενη συμμετοχή της Ελλάδας στο πλευρό της Ρωσίας[16].

Μετά από τα παραπάνω γεγονότα, πολλές υπόδουλες περιοχές, που κατοικούνταν από Έλληνες βορείως των ελληνοτουρκικών συνόρων, εξεγέρθηκαν. Πολλοί αξιωματικοί του ελληνικού στρατού παραιτήθηκαν για να συμμετάσχουν στην εξέγερση. Ο υπουργός των Εξωτερικών Πάϊκος έγραφε στον Ζωγράφο, στην Πετρούπολη, ότι όλοι οι Έλληνες νοιώθουν ευγνωμοσύνη προς τον τσάρο για τις προσπάθειές του που στόχο είχαν την απελευθέρωση των ομοδόξων Χριστιανών[17]. Η Ελλάδα, ωστόσο, δεν είχε κηρύξει επίσημα τον πόλεμο στην Τουρκία, αλλά διεξαγόταν ένας ανεπίσημος ανταρτοπόλεμος[18]. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα Ρουάν πρότεινε στον Όθωνα να αποστείλει γαλλικό στράτευμα για την προστασία της βασιλικής οικογένειας, σε περίπτωση λαϊκής εξέγερσης για τη μη συμμετοχή στον πόλεμο της Ελλάδας. Μάλιστα, ο Γάλλος πρεσβευτής απείλησε τον Όθωνα ακόμη και με έξωση σε μη συμμόρφωσή του. Το βασιλικό ζεύγος όμως απέρριψε τις απειλές[19].

---

[16] Ασπρέας, *ό.π.*, 224-226. Ο Ανδρέας Μεταξάς, παρά το γεγονός ότι θεωρούνταν αρχηγός του «ρωσικού» κόμματος αντιτάχθηκε στην ελληνική συμμετοχή στο πλευρό των Ρώσων, γιατί πίστευε ότι αυτό θα έβλαπτε τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Για μία ακόμη φορά οι πολιτικοί άνδρες της εποχής έθεταν το εθνικό πάνω από το οποιοδήποτε κομματικό συμφέρον. Λεβίδης, *Η ελληνική φυλή και η Δύσις*, 7. Ο Λεβίδης υποστηρίζει ότι στην οικία του Μαυροκορδάτου οργανώθηκε ο επαναστατικός αγώνας του 1854.

[17] Οικονομοπούλου, *ό.π.*, 133. Ο Πάϊκος έφθανε μέχρι το σημείο να ισχυρίζεται, τον Απρίλιο του 1854, ότι «αγγλικό» και «γαλλικό» κόμμα δεν υφίσταντο πλέον. Όλοι υποστήριζαν τη ρωσική πολιτική.

[18] Ασπρέας, *ό.π.*, 226, υπος. 1. Ενδεικτικό του γενικού πολεμικού ενθουσιασμού που επικρατούσε στην Ελλάδα, εκείνη την περίοδο, είναι η απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για αγορά 3 ατμοκίνητων πολεμικών πλοίων και άλλων 3 ρωσικών πλοίων που βρίσκονταν στην Τεργέστη, τα οποία προορίζονταν για πυρπολικά. Η βασίλισσα Αμαλία πέτυχε την ακύρωση της απόφασης, καθώς ορθά προέβλεψε ότι οι ναυτικές δυνάμεις των Άγγλων και των Γάλλων θα αιχμαλώτιζαν ή θα κατέστρεφαν τον ελληνικό πολεμικό στόλο.

[19] Ασπρέας, *ό.π.*, 230. Η Αμαλία χαρακτήρισε την πρόταση του πρεσβευτή Ρουάν, ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου, «αἰσχίστην ὕβριν» κατά του βασιλιά. Μελετόπουλος, *ό.π.*, 44. Ο Μελετόπουλος ισχυρίζεται ότι υπήρχε σχέδιο για αντικατάσταση του Όθωνα με τον πρίγκιπα Μουράτ.

3. Η επανάσταση στην Ήπειρο

Στην Ήπειρο, εκδηλώθηκε το πρώτο επαναστατικό κίνημα, καθώς η οθωμανική εξουσία καταπίεζε ανοιχτά τον ελληνικό πληθυσμό. Στην Άρτα, ο φρούραρχος ζητούσε χρήματα, για τον εξοπλισμό 2.500 ανδρών[20]. Ο Τουρκαλβανός Ζεϊνέ, υπάλληλος της διοίκησης της Άρτας, εμφανίστηκε, στο Πέτα της Άρτας, εναντίον των εκκλησιαζομένων Ελλήνων, απαιτώντας χρήματα και τροφές. Επίσης, 300 Τουρκαλβανοί επιτέθηκαν, στο χωριό Μύτικας, και το λεηλάτησαν. Στο Αργυρόκαστρο, οι Τούρκοι προσπάθησαν να θανατώσουν τον αρχιερέα. Ο Άγγλος πρόξενος στην Πρέβεζα Saunders θεωρούσε ότι αίτια της επανάστασης αποτελούσαν οι αυθαιρεσίες και οι καταπιέσεις της οθωμανικής διοίκησης[21].

Τον Ιανουάριο του 1854, οι πρόκριτοι του Ραδοβιτσίου επαναστάτησαν, κατά της οθωμανικής εξουσίας. Ορκίστηκαν στο ιερό Ευαγγέλιο και εξέδωσαν διακήρυξη, ζητώντας ανεξαρτησία[22]. Η επανάσταση επεκτάθηκε και σε άλλες περιοχές της Ηπείρου. Ο Σπυρίδων Καραϊσκάκης, υιός του ήρωα της Επανάστασης Γεωργίου Καραϊσκάκη, και ο Δημήτριος Γρίβας, υιός του Θεόδωρου Γρίβα, παραιτήθηκαν, από τον ελληνικό στρατό, και, με τη συνοδεία σώματος 2.000 ενόπλων, μετέβησαν, στις επαναστατημένες περιοχές. Το σώμα αυτό προήλαυσε νικηφόρο, μέχρι την Άρτα, την οποία πολιόρκησε. Οι δύο αρχηγοί του σώματος κατέλαβαν θέση για να συνεχίσουν την πολιορκία, ο Γρίβας, στον Άγιο Θεόδωρο, και ο Καραϊσκάκης, προς την Μητρόπολη. Ο Θεόδωρος Γρίβας ορίστηκε επικεφαλής, από τους προύχοντες της Ηπείρου[23]. Οι Οθωμανοί που

---

[20] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 519-520.

[21] Τόζης, *Αμερικανικαί και αγγλικαί πληροφορίαι περί της επαναστάσεως του 1854 εν Μακεδονία*, 147 και 149. Από αμερικανικές εφημερίδες (τον Φεβρουάριο και τον Ιούνιο του 1854) παρέχονταν οι πληροφορίες ότι ο αρχιστράτηγος των Οθωμανών, στον Δούναβη, κρέμασε δύο Έλληνες ως κατασκόπους, ενώ, στην Καβάγια της Αλβανίας, τρεις Έλληνες ανασκολοπίστηκαν, με την κατηγορία ότι προσπαθούσαν να πείσουν τα οθωμανικά στρατεύματα να μην συμμετάσχουν, στην εκστρατεία εναντίον των επαναστατών της Ηπείρου.

[22] Σούρλας, *Ήπειρος και αυστριακή διπλωματία. Η Ηπειρωτική επανάστασις του 1854 επί τη βάσει διπλωματικών εγγράφων και εκθέσεων του Αρχείου Εξωτερικών Αυστρίας (Βιέννης)*, 73-74, όπου το κείμενο της επαναστατικής διακήρυξης των προκρίτων του Ραδοβιτσίου, στην έκθεση του Αυστριακού προξένου των Ιωαννίνων Ferdinand Haas, προς το αυστριακό Υπουργείο των Εξωτερικών.

[23] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 520. Ταυτόχρονα, τα σώματα των επαναστατημένων ενισχύονταν διαρκώς. Την ελληνική μεθόριο διέβησαν οι Κίτσος Τζαβέλλας, ο

στάλθηκαν, από τα Ιωάννινα, για να ενισχύσουν τους πολιορκημένους, στην Άρτα, ηττήθηκαν και επέστρεψαν άπρακτοι.

Τα ελληνικά σώματα δυσκολεύονταν να καταλάβουν την Άρτα, καθώς, εκτός από τα οθωμανικά στρατεύματα, είχαν να αντιμετωπίσουν και τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες, γιατί, άλλοτε, έβρεχε καταρρακτωδώς και, άλλοτε, χιόνιζε. Έτσι, περιορίζονταν στην παρεμπόδιση αποστολής ενισχύσεων, προς την πολιορκούμενη Άρτα. Τον Φεβρουάριο του 1854, στάλθηκε, από την Κωνσταντινούπολη, ο Φουάτ εφένδης, με 3.000 στρατιώτες και πυροβόλα. Τα στρατεύματα μετέφεραν τρία ατμόπλοια και μία φρεγάτα. Ο Άγγλος αρμοστής των Ιονίων Νήσων επισκέφτηκε τον Φουάτ, στην Πρέβεζα. Ο Γάλλος πρόξενος στα Ιωάννινα Bertrand και ο Άγγλος πρόξενος στην Πρέβεζα προστάτευαν τους επαναστατημένους χριστιανικούς πληθυσμούς, από τις αυθαιρεσίες των Οθωμανών[24]. Κάποιοι Οθωμανοί στρατιώτες κατόρθωσαν να εισέλθουν, στην Άρτα, με αποτέλεσμα οι πολιορκημένοι να ανέλθουν σε 3.000, ενώ τα επαναστατικά σώματα, που τους πολιορκούσαν έφθαναν, μόλις, τους 2.000 και είχαν διασπαρεί, σε διάφορα οχηρά περάσματα[25]. Τον Φεβρουάριο του 1854, επίσης, σύμφωνα με έκθεση του Αυστριακού προξένου των Ιωαννίνων Haas, οι Έλληνες του Σουλίου και της Χιμάρας ενίσχυαν τους επαναστάτες με οπλισμό[26]. Στις 12 Φεβρουαρίου, επιχειρήθηκε η κατάληψη, με έφοδο, της

Γιαννάκης Ράγκος, οι Ιωάννης και Νικόλαος Στράτος, οι Ανδρέας και Δημήτριος Ίσκος, ο Γεώργιος Βαρνακιώτης και άλλοι.

[24] Σούρλας, *ό.π.*, 92-94 και 94-98. Σε έκθεση της 1 Απριλίου 1854, ο Αυστριακός πρόξενος των Ιωαννίνων αναφέρει ότι ο Γάλλος πρόξενος στα Ιωάννινα δήλωσε ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν μετέχει στην επανάσταση και αυτή η φιλική στάση προκάλεσε την υπόνοια των οθωμανικών αρχών ότι η Γαλλία διάκειται φιλικά, προς το επαναστατικό κίνημα. Την ίδια καχύποπτη στάση είχαν οι τοπικές οθωμανικές αρχές και για τον Άγγλο πρόξενο, στην Πρέβεζα, τον οποίο κατηγορούσαν για φιλελληνισμό. Στα Ιωάννινα, έφτασε, τον Μάρτιο του 1854, ο Άγγλος πρόξενος, στο Μοναστήρι, Longworth, απεσταλμένος από τον Άγγλο υπουργό των Εξωτερικών λόρδο Κλάρενδον (Clarendon), με σκοπό να επιτύχει την ειρηνική κατάπαυση της επανάστασης. Ο Αυστριακός πρόξενος στα Ιωάννινα Haas έκρινε ότι η αποστολή του Longworth είχε αντικειμενικό στόχο την αύξηση της αγγλικής επιρροής, στην περιοχή της Ηπείρου.

[25] Σούρλας, *ό.π.*, 83-85. Σε έκθεση του Αυστριακού προξένου Haas, στις 12 Φεβρουαρίου 1854, πολλοί φιλέλληνες προσέρχονταν στις τάξεις των επαναστατών. Η εκτίμηση του προξένου ήταν ότι, αν κατακτούσαν οι επαναστάτες την Άρτα, θα κινδύνευαν, ακολούθως, τα Ιωάννινα.

[26] Σούρλας, *ό.π.*, 81-83. Έκθεση της 3 Φεβρουαρίου 1854, προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Αυστρίας, στη Βιέννη.

Άρτας, αλλά απέτυχε η επιχείρηση. Κατόπιν, επαναστάτησε το Σούλι, υπό την καθοδήγηση του Νικολάου Ζέρβα, καθώς και η Χιμάρα. Η επανάσταση, κατά τον Αυστριακό πρόξενο των Ιωαννίνων, έλαβε τον χαρακτήρα γενικής εξέγερσης του ηπειρωτικού Ελληνισμού[27]. Σε έκθεση του Άγγλου προξένου στην Ελλάδα Ουάις, την 17 Φεβρουαρίου 1854, αναφέρεται ότι πολλοί εξέχοντες άνδρες έφυγαν από την Αθήνα, προς την Ήπειρο, με σκοπό να σχηματίσουν επαναστατική κυβέρνηση[28]. Αρχικός στόχος της κυβέρνησης αποτελούσε ο σχηματισμός ενός αυτόνομου κράτους, με απώτερο την ένωση, με το ελληνικό βασίλειο. Έτσι, δεν θα ενοχοποιούνταν η ελληνική κυβέρνηση για συμμετοχή στην επανάσταση.

Οι Οθωμανοί της Άρτας, ενισχυμένοι πλέον, με τις επικουρίες του Φουάτ, εξήλθαν, από την πόλη, και κατευθύνθηκαν, προς το Πέτα. Αλλά η έγκαιρη επέμβαση γειτονικών σωμάτων επαναστατών συνετέλεσε στο να αποκρουστεί η επίθεση και να απωθηθούν τα οθωμανικά στρατεύματα, στην Άρτα. Οι Τούρκοι των Ιωαννίνων επιτέθηκαν, στις 26 Φεβρουαρίου, κατά των ελληνικών σωμάτων, που κατέλαβαν θέσεις, πέριξ της πόλης, με σκοπό να ξεκινήσουν πολιορκία[29]. Το σώμα των Τούρκων αποτελούνταν από 1.000 άνδρες, ενώ αυτό των επαναστατών, από, μόλις, 300 άνδρες. Οι Τούρκοι επιτέθηκαν, με σφοδρότητα, και έφεραν σε πολύ δύσκολη θέση τον Θεόδωρο Γρίβα, ο οποίος είχε περιοριστεί, σε μία οικία, και, μόλις, κατάφερε να σωθεί[30]. Ο Δημήτριος Γρίβας βοήθησε τον πατέρα του

[27] Σούρλας, *ό.π.*, 86-92. Έκθεση της 2 Μαρτίου 1854, όπου αναφέρονται και λεηλασίες ελληνικών οικιών, από τα αλβανικά άτακτα σώματα. Επίσης, σε έκθεση της 20 Μαρτίου 1854, ο Αυστριακός πρόξενος καταγράφει ότι Αλβανοί άτακτοι λεηλάτησαν και πυρπόλησαν το χωριό Κατσικά, σφάζοντας παιδιά και γέροντες.

[28] Τόζης, *ό.π.*, 151-152. Ο Άγγλος πρόξενος αναφέρει τα ονόματα του φροντιστή του Όθωνα Τυπάλδου, του τέως διευθυντή της χωροφυλακής Γεωργίου Τισσαμενού και του διακεκριμένου δικηγόρου Γεωργίου Βέλλιου. Ο Άγγλος αρμοστής των Ιονίων Νήσων Ward απαίτησε, από τον Βέλλιο, να εγκαταλείψει την Κέρκυρα, όπου διέμενε, επειδή αρνήθηκε να δώσει λόγο τιμής ότι θα απόσχει από οποιαδήποτε συμμετοχή σε επαναστατικές ενέργειες. Ο σχηματισμός κυβέρνησης θα πραγματοποιούνταν μόλις κυριεύονταν τα Ιωάννινα.

[29] Σούρλας, *ό.π.*, 76. Σε έκθεση του Αυστριακού προξένου των Ιωαννίνων Haas, την 17 Φεβρουαρίου 1854, ο Οθωμανός διοικητής της πόλης ανακοίνωσε ότι οι επαναστάτες Σπυρίδων Καραϊσκάκης και Δημήτριος Γρίβας πλησίασαν για να πολιορκήσουν την πόλη. Οι Οθωμανοί, μάλιστα, κάτοικοι κλείστηκαν στο κάστρο της πόλης για λόγους ασφαλείας.

[30] Γρίβας, *Βιογραφικόν σχεδίασμα επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων και σημειωμάτων*, 113. Ο Θεόδωρος Γρίβας, την 7 Φεβρουαρίου 1854, στο χωριό

και απωθήθηκαν οι Τούρκοι. Ο Γρίβας, κατόπιν, ύστερα από πρόσκληση των κατοίκων, εισήλθε, στο Μέτσοβο. Αμέσως, όμως, ο Αβδή πασάς, από τα Ιωάννινα, εξεστράτευσε, με 2.500 άνδρες, κατά του απελευθερωμένου Μετσόβου.

Η Αγγλία έστειλε, στην Πρέβεζα, πολεμικό πλοίο, το οποίο αποβίβασε 200 άνδρες, χωρίς να έχουν προσκληθεί, από τις οθωμανικές αρχές[31]. Την 24 Μαρτίου 1854, ο πρόξενος της Γαλλίας, στα Ιωάννινα, Βερντέν και ο αντιπρόξενος της Αγγλίας Δαμασκηνός υπέγραψαν κοινή διακοίνωση, με σκοπό να αποτρέψουν τους Ηπειρώτες, από το να συμμετάσχουν, στην επανάσταση[32]. Στις 27 Μαρτίου, ο Θεόδωρος Γρίβας, αφού εξαντλήθηκαν τα πολεμοφόδιά του και πολιορκούνταν, από υπέρτερες δυνάμεις, βρέθηκε σε δεινή θέση και αναγκάστηκε να καταφύγει, προς τη Θεσσαλία. Ο Αβδή πασάς, με το στράτευμά του, εισήλθε στο Μέτσοβο[33]. Ο Έλληνας πρόξενος στα Ιωάννινα εγκατέλειψε την πόλη, μαζί με το προσωπικό του προξενείου, υπό τη συνοδεία Οθωμανών στρατιωτών, γιατί ο διοικητής της πόλης δεν μπορούσε να εγγυηθεί την προσωπική τους ασφάλειά[34]. Οι άτακτοι Αλβανοί πουλούσαν ό,τι λάφυρα είχαν, στην

Κομπότι της Άρτας, είχε οριστεί από τους οπλαρχηγούς γενικός αρχηγός της επανάστασης στην Ήπειρο.

[31] Σούρλας, *ό.π.*, 89-90. Ο πρόξενος Haas εισηγήθηκε, στο Υπουργείο των Εξωτερικών, στη Βιέννη, την αποστολή αυστριακών πολεμικών πλοίων, σε Πρέβεζα και Αυλώνα, για τον έλεγχο της κατάστασης.

[32] Σούρλας, *ό.π.*, 77-80. Στην κοινή διακοίνωση, αναφέρεται ότι «οἱ στόλοι καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἂν ἡ χρεία τὸ καλέσει θέλουν ἐμφανισθῇ εἰς τὰ παράλια καὶ ἐπί τοῦ ἐδάφους τῆς Ἠπείρου πλὴν ἂς εἶναι ἀπὸ τοῦδε γνωστὸν ὅτι θέλουν ἔλθει εἰ μὴ ἵνα προστατεύσουν τὴν τάξιν καὶ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου».

[33] Σούρλας, *ό.π.*, 100-104. Ο Αυστριακός πρόξενος Haas υποστηρίζει, σε έκθεσή του, την 15 Απριλίου 1854, ότι οι προύχοντες του Μετσόβου, λόγω των ερίδων τους, συντέλεσαν στην υποχώρηση των επαναστατών. Ο ιταλικής καταγωγής Τζοανόπουλος ενημέρωσε γραπτώς τον Αβδή πασά, για τη διχόνοια των προκρίτων του Μετσόβου. Ο Longworth υποσχέθηκε, στον Τζοανόπουλο, χρηματική αμοιβή, αν έπειθε τους κατοίκους να εξεγερθούν, κατά του αρχηγού των επαναστατών Γρίβα. Ο Γρίβας ενημερώθηκε για την επιστολή, προς τον Αβδή πασά, και υποχώρησε. Οι άτακτοι Αλβανοί πυρπόλησαν 400 οικίες. Τα λάφυρα των αλβανικών ατάκτων σωμάτων υπολογίζονταν, σε αξία 500.000 γρόσια. Κατά τον Αυστριακό πρόξενο, η πολιτική των προξένων της Γαλλίας και της Αγγλίας κατέστρεψε την επανάσταση, στην Ήπειρο. Οι άτακτοι Αλβανοί πυρπόλησαν πολλά χωριά και έστησαν 4 κεφάλια Χριστιανών στα Ιωάννινα.

[34] Σούρλας, *ό.π.*, 98-100. Σε αναφορά της 5 Απριλίου 1854, ο Αυστριακός πρόξενος των Ιωαννίνων πληροφορούσε το αυστριακό Υπουργείο των

αγορά των Ιωαννίνων, σε Έλληνες και Εβραίους εμπόρους. Στο μεταξύ, είχαν πυρποληθεί 20 χωριά, μεταξύ Ράϊκου και Ζαγορίου[35]. Ο Άγγλος πρόξενος Longworth υποστήριζε, στις συζητήσεις του, με τους επαναστάτες, για την κατάπαυση της εξέγερσης, ότι η Ήπειρος και η Θεσσαλία θα ενώνονταν με την Ελλάδα, ενώ, σε αντάλλαγμα, θα αποδίδονταν η Βεσσαραβία και η Κριμαία, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία[36].

Με την πάροδο του χρόνου, επήλθε έλλειψη πολεμοφοδίων και η κατάσταση γινόταν δυσχερέστερη, για τα σώματα των επαναστατημένων. Στις 12 Απριλίου, σώμα Ελλήνων επιτέθηκε, κατά ολίγων Τούρκων, εκτός της Άρτας. Η μάχη γενικεύτηκε, παρά την αντίθετη διαταγή υποχωρήσεως του Νικολάου Τζαβέλλα, με αποτέλεσμα να βρεθεί σε δύσκολη θέση το ελληνικό ιππικό και να πέσουν, κατά την διάρκεια της μάχης, ο υιός του Τζαβέλλα, Σπυρίδων και άλλοι. Στις 13 Απριλίου, ο οθωμανικός στρατός της Άρτας, ο οποίος είχε ανέλθει, σε 4.000 άνδρες, πραγματοποιώντας έξοδο εισήλθε, στο Πέτα, και το κατέλαβε, διαλύοντας το ελληνικό στρατόπεδο[37]. Ταυτόχρονα, εξήλθε οθωμανικός στρατός, από τα Ιωάννινα, διαλύοντας, σε συνδυασμό με τα στρατεύματα, από την Άρτα, και τα εναπομείναντα επαναστατικά σώματα. Με μεσολάβηση του Άγγλου Longworth, οι Σουλιώτες παραδόθηκαν, στον Αβδή πασά. Αργότερα, όμως, οι οθωμανικές αρχές απέστειλαν εισπράκτορες των κρατικών φόρων, αλλά και τα αλβανικά σώματα λεηλατούσαν την περιοχή.

Εξωτερικών, για την αποχώρηση του Έλληνα πρεσβευτή, στην Κέρκυρα. Οι επαναστάτες κατείχαν, ακόμη, το Πέτα, τα Πέντε Πηγάδια και τους Δραμισιούς.

[35] Σούρλας, *ό.π.*, 104-107. Σύμφωνα με αναφορά του Αυστριακού προξένου των Ιωαννίνων, τα οθωμανικά στρατεύματα, στην Ήπειρο, υπολογίζονταν, σε 14.300 άνδρες. Στα Ιωάννινα, ένας Τούρκος στρατιώτης σκότωσε τον διάκονο του επισκόπου Αργυροκάστρου.

[36] Σούρλας, *ό.π.*, 97.

[37] Αντωνιάδης, *ό.π.*, 15-16. Ο Αντωνιάδης υποστηρίζει ότι ο Τζαβέλλας είχε δωροδοκηθεί, από τους Τούρκους, και, αποχωρώντας με τους άνδρες του, άφησε χωρίς φύλαξη το στρατόπεδο, στο Πέτα. Σούρλας, *ό.π.*, 110-113. Σε έκθεση της 14 Μαΐου 1854, ο πρόξενος Haas υποστηρίζει ότι οι οπλαρχηγοί, στο στρατόπεδο, στο Πέτα, ήταν δυσαρεστημένοι, με τον Τζαβέλλα, γιατί ανέβαλε διαρκώς την επίθεση. Ο Τζαβέλλας αποχώρησε, από το στρατόπεδο, με αποτέλεσμα μόνο 600 επαναστάτες να αντιπαραταχθούν, στην επίθεση των 4.000 ανδρών της φρουράς της Άρτας. Οι επαναστάτες όρισαν αρχηγό τους τον Μαμούρη, στη θέση του Τζαβέλλα. Γούδας, *ό.π.*, 71. Ο Τζαβέλλας κατηγορήθηκε, τότε, ότι δείλιασε και δεν κυρίευσε με έφοδο την Άρτα.

Ο Αυστριακός πρόξενος των Ιωαννίνων Haas, υποστήριζε ότι, αν έπεφτε η Άρτα, στα χέρια των επαναστατών, θα ακολουθούσε η απελευθέρωση όλης της Ηπείρου[38]. Οι πρόξενοι της Αγγλίας και της Γαλλίας, στα Ιωάννινα, προσπαθούσαν να καθησυχάσουν τον επαναστατημένο λαό και να καταπαύσουν τις ένοπλες συγκρούσεις. Τον Μάϊο του 1854, είχε κατασταλεί η επανάσταση και είχε αποκατασταθεί η ειρήνη και η τάξη, στην Ήπειρο[39]. Γαλλικά πλοία συνέλαβαν Έλληνες που προσπαθούσαν να ενωθούν με τους επαναστάτες[40]. Τον Ιούνιο του 1854, στον λιμένα της Πρέβεζας, ελλιμενίστηκαν δύο αυστριακά πολεμικά πλοία για την τήρηση της τάξης, μαζί με τις οθωμανικές αρχές[41].

4. Η επανάσταση στη Θεσσαλία

Στη Θεσσαλία, πολλά σώματα επαναστατών εισήλθαν, από την Ελλάδα, όπως του Καταραχιά, του Φαρμάκη, του Τζαμάλα, του Βελέντζα και άλλων[42]. Πρώτα, επαναστάτησαν τα χωριά, κοντά στο Πήλιο. Η εισροή εθελοντών αυξήθηκε, από τα σώματα της Ηπείρου, την Εύβοια και αλλού. Αρχηγός των επαναστατικών σωμάτων ορίστηκε ο στρατηγός Χριστόδουλος Χατζηπέτρος.

Τον Φεβρουάριο του 1854, σώμα 200 ανδρών, υπό τον Θεόδωρο Ζιάκα, εισήλθε, στη Θεσσαλία. Ταυτόχρονα, ξέσπασαν επαναστατικά κινήματα στα Άγραφα και στα χωριά της Μαγνησίας, τον Πλατανιά, το Προμύρι και τον Λαύκο. Το κέντρο, από όπου ξεκινούσαν τα επαναστατικά σώματα, αποτέλεσε η Λαμία. Τον Μάρτιο του 1854, τα

---

[38] Σούρλας, *ό.π.*, 107-110. Σε αναφορά της 28 Απριλίου 1854 του Αυστριακού προξένου των Ιωαννίνων, οι Έλληνες υπήκοοι διατάχθηκαν να εγκαταλείψουν τα Ιωάννινα.

[39] Σούρλας, *ό.π.*, 115-118 και 118-119. Σε έκθεσή του, την 12 Ιουνίου 1854, ο Αυστριακός πρόξενος των Ιωαννίνων καταγράφει λεηλασίες των ατάκτων Αλβανών. Αλλά, παρά την κατάπαυση της επανάστασης, στις 22 Μαΐου 1854, 2.000 Τούρκοι και 1.000 άτακτοι Αλβανοί, υπό τον Μαχμούτ μπέη, ηττήθηκαν, στη Σκουληκαριά της Άρτας, από τους Ζέρβα, Καραϊσκάκη και Ζαΐμη. Επίσης, σε έκθεση της 20 Ιουνίου 1854, ο Αυστριακός πρόξενος Haas καταγράφει επιστροφή των επαναστατών, στο ελληνικό έδαφος. Ο Αβδή πασάς νίκησε τους επαναστάτες, έξω από την Καλαμπάκα. Οι λεηλασίες, όμως, των χριστιανικών χωριών συνεχίζονταν.

[40] Τόζης, *ό.π.*, 163, υπος. 1 και 164, υπος. 4. Οι συλληφθέντες παραδόθηκαν στον Φουάτ εφένδη. Τον Μάϊο του 1854, σε αντίποινα, δύο αγγλικά πλοία το «Sarah» και το «Harriet» δέχθηκαν επιθέσεις από ελληνικά πλοία.

[41] Σούρλας, *ό.π.*, 117. Τα αυστριακά πολεμικά ήταν τα «Pola» και «Arethousa».

[42] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 534.

επαναστατικά σώματα τέθηκαν, υπό την εξουσία του Χατζηπέτρου. Επίσης, σώμα 2.000 ανδρών, υπό τον Παπακώστα Τζαμάλα, εμφανίστηκαν, στο χωριό Πλατανιάς. Οι απόπειρες κατάληψης του Βόλου και του Δομοκού, από τα ελληνικά σώματα, απέτυχαν αμφότερες[43]. Την 23 Μαρτίου 1854, 600 περίπου επαναστάτες κατέλαβαν τον Αλμυρό, που τον υπερασπίζονταν 2.000 Τούρκοι και Αλβανοί[44].

Οι επαναστάτες δεν έτυχαν βοήθειας και ενίσχυσης ούτε από την Ελλάδα ούτε από τους ομογενείς του εξωτερικού. Οι κυβερνήσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Αυστρίας δεν επέτρεψαν, στους Έλληνες που κατοικούσαν σε αυτές, να αποστείλουν πολεμοφόδια, στους επαναστατημένους της Θεσσαλίας. Την 10 Απριλίου 1854, συγκεντρώθηκαν 2.500 άνδρες, υπό τους Τζαμάλα, Φαρμάκη, Πανουργιά, Δυοβουνιώτη και άλλους, για να πολιορκήσουν τον Δομοκό. Δυστυχώς, για τους πολιορκητές, προσήλθαν 3.000 Τούρκοι, υπό τον Ζεϊνέλ πασά, οι οποίοι κατάφεραν να εισέλθουν στην πόλη.

Ο στρατηγός Χατζηπέτρος αποφάσισε να ιδρύσει στρατόπεδο, στην Καλαμπάκα[45]. Στις 30 Απριλίου 1854, όμως, εμφανίστηκε οθωμανικός στρατός, από τα Τρίκαλα, ο οποίος κατευθύνθηκε, εναντίον του στρατοπέδου της Καλαμπάκας. Οι Οθωμανοί συνέστησαν στρατόπεδο, εγγύς του στρατοπέδου των Ελλήνων. Ταυτόχρονα, σώματα οπλαρχηγών, από τον Όλυμπο και αλλού, απέκοψαν την επικοινωνία του τουρκικού στρατοπέδου, με τις υπόλοιπες, υπό οθωμανική κυριαρχία πόλεις της Θεσσαλίας. Ο οθωμανικός στρατός επιχείρησε επίθεση, την 5 Μαΐου, αλλά αποκρούστηκε, από τα ελληνικά σώματα. Στην μάχη της Καλαμπάκας, διακρίθηκε ο

[43] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 538. Ο Ευαγγελίδης ισχυρίζεται ότι ο μητροπολίτης Δημητριάδος Γαβριήλ Β' (1846-1855) αποθάρρυνε τους υπόδουλους Έλληνες να επαναστατήσουν και συνιστούσε τους κατοίκους να δηλώσουν υποταγή, στον Τούρκο πασά του Βόλου. Συγκεκριμένα, υποστήριζε ότι η Αγγλία και η Γαλλία στρέφονταν ενάντια στην επανάσταση.

[44] Τόζης, *ό.π.*, 155. Οι Τουρκαλβανοί φεύγοντας πυρπόλησαν τον Αλμυρό. Άφησαν, στο πεδίο της μάχης, 1.600 νεκρούς, ενώ οι επαναστάτες 80.

[45] Αντωνιάδης, *ό.π.*, 15. Στο στρατόπεδο της Καλαμπάκας, όπως παραδίδει ο Αντωνιάδης, είχαν αποσταλεί, από τον Όθωνα, δύο πολιτικοί, ο εισαγγελέας Καλλισπέρης και ο Στρέϊτ, ο πατέρας του Στέφανου Στρέϊτ, που εργαζόταν τότε, στην Εθνική Τράπεζα.

οπλαρχηγός Γεώργιος Καταραχιάς και ο Νικόλαος Λεωτσάκος, ο οποίος ήταν στρατιωτικός της Χαλκίδας[46].

Τον Μάϊο του 1854, στο ελληνικό στρατόπεδο, συγκεντρώθηκαν σχεδόν 3.000 επαναστάτες. Την 9 Μαΐου, οι Οθωμανοί, που πολιορκούσαν την Καλαμπάκα, αποφάσισαν να επιτεθούν, στους Έλληνες. Αλλά και αυτή η επίθεση των Οθωμανών στρατιωτών οδήγησε, σε ήττα τους. Έτσι, αποφάσισαν να διαλύσουν το στρατόπεδο και να επιστρέψουν, στα Τρίκαλα, αλλά τα επαναστατικά σώματα τους επέφεραν μεγάλες απώλειες. Την 10 Μαΐου 1854, πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη νίκη των επαναστατών, στη Θεσσαλία, κατά των οθωμανικών στρατευμάτων[47]. Κατόπιν, καμία αξιόλογη στρατιωτική ενέργεια δεν πραγματοποιήθηκε, από τους επαναστατημένους. Ακόμη, και ο πρόξενος της Αγγλίας, στη Θεσσαλονίκη, συναντήθηκε, με τα σώματα των επαναστατημένων, και προσπαθούσε να τους πείσει να σταματήσουν τις εχθροπραξίες.

Στο μεταξύ, πολλοί οπλαρχηγοί αποχώρησαν, από το ελληνικό στρατόπεδο της Καλαμπάκας, με αποτέλεσμα να αποδυναμωθεί σημαντικά. Οι Οθωμανοί, ενισχυμένοι, με στρατεύματα, από την Ήπειρο, όταν πληροφορήθηκαν το γεγονός, επέδραμαν, κατά του ελληνικού στρατοπέδου, την 6 Ιουνίου 1854. Το ελληνικό στρατόπεδο διαλύθηκε και τα σώματα αναγκάστηκαν να περάσουν τη μεθόριο, μέσα στην ελληνική επικράτεια. Σύμφωνα με έκθεση του Αυστριακού προξένου των Ιωαννίνων, στη Θεσσαλία, κατά τη διάρκεια της επανάστασης, 160 χριστιανικά και 130 μουσουλμανικά χωριά πυρπολήθηκαν[48].

---

[46] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 541. Ο Λεωτσάκος, τον Ιανουάριο του 1854, όρκισε σώμα στρατιωτικών, ώστε να μεταβούν, στις επαναστατημένες περιοχές. Κατόπιν, απελευθέρωσε 300 περίπου φυλακισμένους της Χαλκίδας και τους εξόπλισε. Η ελληνική κυβέρνηση επιδίωξε τη σύλληψή του Λεωστάκου, αλλά αυτός, με το σώμα του, είχε ήδη περάσει την ελληνική μεθόριο. Εκεί, ενώθηκε με το σώμα του Καταραχιά. Στη συνέχεια, ενώθηκε, με το κύριο σώμα του Χατζηπέτρου, στο ελληνικό στρατόπεδο.

[47] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 543-544. Ο στρατηγός Χατζηπέτρος υπολογίζει τους Οθωμανούς, που επιτέθηκαν στο ελληνικό στρατόπεδο, σε 6.000. Από αυτούς περίπου 1.500 γύρισαν στα Τρίκαλα.

[48] Σούρλας, *ό.π.*, 118-119.

5. Η επανάσταση στη Μακεδονία

Όσον αφορά στη Μακεδονία, ο πρώην υπασπιστής του Όθωνα, Τσάμης Καρατάσος, τον Απρίλιο του 1854, ξεκίνησε την επανάσταση, από τη Χαλκιδική. Προηγουμένως, η οθωμανική κυβέρνηση, επειδή φοβόταν ένα νέο επαναστατικό κίνημα, στη Χαλκιδική και στο Άγιο Όρος, όπως είχε συμβεί το 1821, διόρισε νέο μουδίρη στο Άγιο Όρος τον Γιακούπ αγά, ο οποίος έφτασε, τον Φεβρουάριο του 1854, στις Καρυές[49]. Σκοπός της αποστολής του νέου μουδίρη ήταν η διαφύλαξη της ειρήνης και της ηρεμίας, στο Άγιο Όρος, με τη λήψη προληπτικών μέτρων, από τις ιερές μονές. Οι Οθωμανοί απέστειλαν δύο πολεμικά πλοία να περιπολούν, γύρω από την Κασσάνδρα, ενώ άλλα δύο πολεμικά παρακολουθούσαν τις κινήσεις των επαναστατών, στις Σποράδες και στη βόρεια Εύβοια. Επίσης, τον Μάρτιο του 1854, απεστάλησαν 500 άτακτοι Οθωμανοί, για να φυλάσσουν τα παράλια της Κασσάνδρας, σε περίπτωση εχθρικής απόβασης. Στο Άγιο Όρος, η οθωμανική διοίκηση απέφυγε να στείλει ενόπλους, για να μην θεωρηθεί, από τους Άγγλους και τους Γάλλους, ως καταπάτηση των δικαιωμάτων των Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η οθωμανική κυβέρνηση, στις 20 Μαρτίου, ζητούσε να πληροφορηθεί πόσοι Ρώσοι υπήκοοι φιλοξενούνταν, στο Άγιο Όρος. Την 30 Μαρτίου 1854, στάλθηκε, στο Άγιο Όρος, από την οθωμανική διοίκηση, ειδικός επιτετραμμένος, με το όνομα Μερκύριος, με σκοπό να ερευνήσει για εντοπισμό ποσοτήτων μπαρουτιού, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, από τους επαναστάτες[50].

Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι, που ήταν σύμμαχοι των Οθωμανών, επέδειξαν ενεργό ενδιαφέρον, για την τήρηση της ησυχίας, στην οθωμανική επικράτεια[51]. Η Γαλλία, συγκεκριμένα, έστελνε περιηγητές, με σκοπό να συγκεντρώσουν πληροφορίες για την κατάσταση, στην περιοχή. Ο Γάλλος πρόξενος της Θεσσαλονίκης είχε

---

[49] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 142-143. Υποδεικνυόταν στις ιερές μονές να μην δέχονται κανέναν που αποβιβαζόταν από πλοίο, χωρίς προηγουμένως να ειδοποιήσουν τον υγειονόμο και τον μουδίρη. Επίσης, ζητήθηκε να τοποθετηθούν φύλακες στις εισόδους των μοναστηριών.

[50] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 149-150. Ο προαναφερθείς Μερκύριος ερεύνησε για μπαρούτι και, αφού πληροφορήθηκε ότι κανένα πλοίο δεν προσέγγισε τις παραλίες του Αγίου Όρους, αποχώρησε, διατυπώνοντας το συμπέρασμα ότι οι υποψίες για ύπαρξη πολεμοφοδίων ήταν ψευδείς και αβάσιμες.

[51] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 144 και 148.

φτάσει στο σημείο να σκέφτεται ότι, στην περίπτωση, που ο Καρατάσος βάδιζε, κατά της Θεσσαλονίκης, να έβγαινε να τον υποδεχθεί, ώστε να συνεννοηθεί την παράδοση της πόλης[52]. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα Ρουάν ανέφερε, σε έκθεσή του, ότι ο Ρώσος πρεσβευτής Persiani είχε υποσχεθεί στον Έλληνα πρωθυπουργό την αποστολή 25.000 Ρώσων στρατιωτών, μέσω Σόφιας, οι οποίοι θα ενωνόταν με τους Έλληνες στη Μακεδονία[53]. Η αγγλική πρεσβεία στην Αθήνα γνώριζε ότι ο Τσάμης Καρατάσος στρατολογεί άνδρες για να εισβάλει στη Χαλκιδική. Το αγγλικό πολεμικό πλοίο «Spitfire» είχε καταπλεύσει, στη Θεσσαλονίκη, με σκοπό να παραλάβει τον Άγγλο πρόξενο της Θεσσαλονίκης, για να περιοδεύσει, στις παραλίες της Χαλκιδικής και του Βόλου, προς συγκέντρωση πληροφοριών[54].

Στο Άγιο Όρος, τον Μάρτιο του 1854, μόνο τρεις γνώριζαν ότι θα ερχόταν ο Καρατάσος[55]. Η Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους εξέφραζε την απορία της, προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, αν θα έπρεπε να συνταχθεί επιστολή αφοσίωσης, προς την οθωμανική κυβέρνηση[56]. Την 30 Μαρτίου, έφτασαν πληροφορίες, στο Άγιο Όρος, τόσο για τη διέλευση του ρωσικού στρατού από τον Δούναβη όσο και για νίκες των επαναστατημένων Ελλήνων, κατά του οθωμανικού στρατού.

Τον Απρίλιο του 1854, 10 με 15 ένοπλοι επαναστάτες αποβιβάστηκαν, στην Χουρμίτζα. Την 7 Απριλίου, έφτασε η είδηση στο Άγιο Όρος, ότι ο Τσάμης Καρατάσος και επαναστάτες αποβιβάστηκαν, την προηγούμενη ημέρα[57]. Ο Καρατάσος απελευθέρωσε, την ίδια ημέρα, στις 6 Απριλίου,, με 1.500 άνδρες, τα χωριά Συκιά, τον Παρθενώνα, τον Νικήτα και τον Άγιο Νικόλαο, στη χερσόνησο της Σιθωνίας. Στο χωριό Συκιά, ο στρατός του Καρατάσου

---

[52] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 167. Οι Οθωμανοί δεν είχαν στρατό ικανό, στη Θεσσαλονίκη, για να αντισταθεί, σε ενδεχόμενη επίθεση του επαναστατικού στρατού του Καρατάσου.

[53] Οικονομοπούλου, *ό.π.*, 134.

[54] Βασδραβέλλης, *Η επανάστασις του 1854 εις την Χαλκιδικήν χερσόνησον*, 106.

[55] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 151. Διατηρήθηκε άκρα μυστικότητα, γιατί στο μεταξύ, είχαν διακοπεί και οξυνθεί οι διπλωματικές σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με το Βασίλειο της Ελλάδας.

[56] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 152-153. Τέτοια επιστολή ζήτησε, από την Ιερά Κοινότητα, ο τοπικός πασάς, για να αποφευχθεί η οποιαδήποτε υποψία, κατά των μοναχών, από την οθωμανική κυβέρνηση.

[57] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 155-156. Ο Καρατάσος αποβιβάστηκε, στις 6 Απριλίου, στον όρμο Καλαμίτσι, στη Σιθωνία. Από εκεί πορεύθηκε προς τη Συκιά. Ειδοποίησε την Ιερά Κοινότητα, με επιστολή, για τον ερχομό του.

πυρπόλησε την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου, όπου είχαν καταφύγει πάνω από 100 Οθωμανοί στρατιώτες, με αποτέλεσμα να καούν όλοι[58]. Οι Οθωμανοί, που είχαν κλειστεί στην εκκλησία, σκότωσαν έναν αγιορείτη καλόγερο, τον οποίον κρατούσαν για όμηρο, και το πτώμα του το έριξαν, εκτός του ναού[59]. Ο Καρατάσος απέστειλε επιστολή, στην Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους, ζητώντας στρατολόγηση πατέρων και αποστολή τους στον Πολύγυρο.

Ο στόλος του Καρατάσου, αποτελούμενος από 8 πλοία μικρά και μεγάλα, κινήθηκε, προς τον Άγιο Νικόλαο, στη Σιθωνία[60]. Ο βαλής της Θεσσαλονίκης Μεχμέτ πασάς, στις 8 Απριλίου, ειδοποίησε τον Γάλλο πρόξενο της Θεσσαλονίκης Louis de Mornard για την άφιξη των επαναστατών[61]. Ο Γάλλος πρόξενος ειδοποίησε τον κυβερνήτη του γαλλικού πολεμικού πλοίου «Le Héron», που βρισκόταν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης[62]. Ο Γάλλος πλοίαρχος, με τη συνοδεία δύο τουρκικών πολεμικών πλοίων, βγήκαν για περιπολία. Το γαλλικό ατμόπλοιο εμφανίστηκε στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου και εντόπισε τον στολίσκο του Καρατάσου. Οι επαναστάτες απέστειλαν μία βάρκα, με έναν ναυτικό, ο οποίος ανακοίνωσε, στον Γάλλο πλοίαρχο, ότι τα πλοία είχαν έρθει από τη Σκόπελο και τη Σκιάθο, με τρεις χιλιάδες Έλληνες, από τους οποίους 800 αποβιβάστηκαν, στη Συκιά[63]. Ο

[58] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 157, υπος. 1, 3 και 4. Οι Οθωμανοί στρατιώτες στη Συκιά υπολογίζονταν από 110 μέχρι 130. Η εμπροσθοφυλακή του Καρατάσου, αποτελούμενη, από 50 άνδρες, υπό τον Ιωάννη Στυλούδη, συνάντησε τέσσερεις Οθωμανούς ιππείς, από τους οποίους σκότωσε τον ένα και τραυμάτισε δύο. Οι ιππείς αυτοί ειδοποίησαν τους στρατιώτες στη Συκιά, με αποτέλεσμα αυτοί να οχυρωθούν στην εκκλησία.

[59] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 107. Οι Οθωμανοί στρατιώτες, όχι μόνο αρνήθηκαν να παραδοθούν, αλλά και προκάλεσαν το σώμα των επαναστατών του Καρατάσου, με την αδικαιολόγητη σφαγή του αγιορείτη μοναχού. Προηγουμένως, το σώμα του Καρατάσου είχε καταλάβει, με έφοδο, έναν πύργο, όπου κρύβονταν Οθωμανοί στρατιώτες.

[60] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 108. Ο επαναστατικός στόλος του Καρατάσου συνέλαβε, στον λιμένα της Συκιάς, μία γολέττα με πυρίτιδα και εμπορεύματα, και κατόπιν, κατευθύνθηκε, στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου.

[61] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 111. Ο βαλής της Θεσσαλονίκης Μεχμέτ πασάς είχε αντικαταστήσει τον Ρουστέμ πασά, που αναχώρησε για την Αδριανούπολη.

[62] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 160-161. Ο Γάλλος πλοίαρχος εντόπισε τρία καράβια 100 έως 150 τόνων, ένα εφόλκιο (λέμβος) και επτά βάρκες. Το εφόλκιο και οι βάρκες δεν έπαθαν ζημιές, από τον βομβαρδισμό του γαλλικού πολεμικού.

[63] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 108, υπος. 3 και 109. Ο Γάλλος πρόξενος της Θεσσαλονίκης, σε έκθεσή του, αναφέρει ότι ο ναυτικός που επέβαινε, στη βάρκα, διαμαρτυρήθηκε, κατά των Ελλήνων, αλλά ο Βασδραβέλλης αποδίδει την ερμηνεία αυτή, στην εχθρική διάθεση του Γάλλου προξένου, απέναντι στους

Γάλλος πλοίαρχος χαρακτήρισε την πράξη πειρατεία και έδωσε διορία μίας ώρας για να τον ακολουθήσουν όλα τα καράβια, σε διαφορετική περίπτωση θα τα βομβάρδιζε. Μετά την πάροδο της προθεσμίας, και αφού τα πλοία είχαν αναρτήσει την ελληνική σημεία, το γαλλικό πολεμικό άρχισε τον βομβαρδισμό. Μετά από 60 βολές, βύθισε το πλοίο, με τα πολεμοφόδια, κατέστρεψε άλλα δύο, ενώ κατάσχεσε τα υπόλοιπα. Από τα ελληνικά πληρώματα, δεν τραυματίστηκε κανείς, γιατί είχαν εγκαίρως εγκαταλείψει τα πλοία. Οι Έλληνες δεν αντέδρασαν καθόλου, στον βομβαρδισμό των πλοίων τους. Δεν έριξαν ούτε έναν πυροβολισμό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, ενώ οι επαναστάτες διέθεταν δύο πυροβόλα, δεν τα χρησιμοποίησαν, κατά του γαλλικού πολεμικού πλοίου.[64] Σε αναφορά αμερικανικής εφημερίδας, τον Απρίλιο του 1854, αναφέρεται ότι γαλλικό ατμόπλοιο βύθισε, πλησίον της Θεσσαλονίκης, τρία πλοία που μετέφεραν Έλληνες εθελοντές[65].

Μετά τον Μάϊο του 1854, το σώμα του Ζιάκα κατευθύνθηκε στα Γρεβενά, ενώ αυτό των Ολυμπίων, προς τα Σέρβια Κοζάνης. Εκφράστηκε, μάλιστα, ο φόβος, από τον Άγγλο πρόξενο, στη Θεσσαλονίκη Charles Blunt, μήπως καταληφθούν τα στρατηγικής σημασίας στενά των Τεμπών, από τους επαναστάτες[66]. Ο Γάλλος πρόξενος της Θεσσαλονίκης ανέφερε ότι κυκλοφορούσε, μεταξύ των Χριστιανών, προκήρυξη του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας Νέσελροδ, στην οποία υποσχόταν βοήθεια στην Ελλάδα, ενημέρωνε ότι ρωσικός στρατός είχε εισβάλει στη Σερβία και το Μαυροβούνιο βρισκόταν σε επαναστατικό αναβρασμό[67].

Δύο τάγματα πεζικού, από την Κωνσταντινούπολη, αποβιβάστηκαν, στη Θεσσαλονίκη, με το οθωμανικό πλοίο «Φεΐζ Μπαχάρ»[68]. Τα τάγματα αυτά οδηγήθηκαν στη Χαλκιδική, όπου ενώθηκαν με τους

επαναστάτες. Επίσης, ο ναυτικός εσκεμμένα, κατά τον Βασδραβέλλη, διόγκωσε τον αριθμό του επαναστατικού σώματος, με σκοπό να προκαλέσει εντύπωση, στο Γάλλο πλοίαρχο. Στην πραγματικότητα, αποβιβάστηκαν 1.000 επαναστάτες, συν τους 400 κατοίκους των πέριξ χωριών, που προσήλθαν αυθόρμητα.

[64] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 109.

[65] Τόζης, *ό.π.*, 163, υπος. 1. Αναφορά της είδησης, στην Morning Courier and New York Enquirer, φύλλο 23 Μαΐου 1854.

[66] Τόζης, *ό.π.*, 179.

[67] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 112, υπος. 3. Αυτά αναφέρονταν, σε έκθεση του Γάλλου προξένου της Θεσσαλονίκης, τον Μάϊο του 1854.

[68] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 111. Τα τάγματα αυτά είχαν ενισχυθεί και με δύο πυροβόλα.

2.000 ατάκτους Τούρκους. Ο Καρατάσος καθυστερούσε την πορεία, προς τη Θεσσαλονίκη, παραμένοντας, επί μία εβδομάδα, στη Χαλκιδική, όταν αποφάσισε να χτυπήσει τους Οθωμανούς, στην Ορμύλια. Εκεί είχαν συγκεντρωθεί 600 Τούρκοι. Την 13 Απριλίου 1854, ο Καρατάσος έστειλε τον αξιωματικό Μαυρομιχάλη, με 50 άνδρες, προς τον Πολύγυρο. Ο Μαυρομιχάλης μπήκε, στον Πολύγυρο, και τον κατέλαβε. Οθωμανοί περίπου 300 με 400 επιτέθηκαν στο σώμα του Μαυρομιχάλη, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν 65 Οθωμανοί στρατιώτες και ένας μόνον Έλληνας[69]. Επίσης, το σώμα του καπετάν Γιώργη χτύπησε τουρκικό σώμα, αποτελούμενο εκ 300 ανδρών, που πορευόταν, από τον Άγιο Μάμαντα προς Ορμύλια, το οποίο εξανάγκασε σε υποχώρηση, αφήνοντας 24 νεκρούς. Κατόπιν, ο Καρατάσος έδωσε, στις 14 Απριλίου, μάχη, με οθωμανικά στρατεύματα, στην Ορμύλια, στο βατοπεδινό μετόχι. Αλλά αναγκάστηκε να υποχωρήσει, λόγω των υπέρτερων οθωμανικών δυνάμεων. Στη συνέχεια, εισήλθε στον Πολύγυρο, όπου έγινε δεκτός, με ενθουσιασμό, από τους κατοίκους. Αλλά, μόλις πληροφορήθηκαν οι Οθωμανοί την άφιξη του Καρατάσου, στον Πολύγυρο, έστειλαν σώμα 700 ατάκτων, στο οποίο επιτέθηκε ο Καρατάσος. Οι απώλειες ήταν μεγάλες και για τις δύο πλευρές. Ο Καρατάσος έχοντας απομείνει, με 250 άνδρες, αναγκάστηκε να υποχωρήσει, στο βατοπεδινό μετόχι της Ορμύλιας.

Οι πρόκριτοι του Πολυγύρου, μετά την αποχώρηση του σώματος του Καρατάσου, ανησυχούσαν για αντίποινα των Τούρκων, όπως συνέβη, μετά την εξέγερση το 1821, όταν η πόλη είχε καταστραφεί. Έτσι, απέστειλαν 30 προκρίτους, με σκοπό να εξευμενίσουν το σώμα των 700 ατάκτων Τούρκων, υπό τους Χασάν αγά και Μαχμούτ μπέη, που επανερχόταν, από την Γαλάτιστα[70]. Οι άτακτοι περικύκλωσαν, στην τοποθεσία Λειβάδι, τους προκρίτους. Ο Χασάν αγάς και Μαχμούτ μπέης έστειλαν 10 ατάκτους σε ένα ύψωμα, για να

[69] Μαμαλάκης, *ό.π.*, 169-170. Το σώμα του Μαυρομιχάλη ενίσχυσαν και ντόπιοι από τον Πολύγυρο, χωρίς, όμως, να μπορούμε να προσδιορίσουμε τον αριθμό τους. Ο Μαμαλάκης αναφέρει, αντί του Μαυρομιχάλη, τον Αθανάσιο Βλαχομιχάλη. Η τοποθεσία όπου πραγματοποιήθηκε η σύγκρουση ονομάστηκε έκτοτε «στου Έλληνα», γιατί εκεί είχε βρει τον θάνατο ο μοναδικός νεκρός από το σώμα των επαναστατών.

[70] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 114. Ο Γάλλος πρόξενος της Θεσσαλονίκης, σε έκθεση του Μαΐου του 1854, αναφέρει τις σφαγές των προκρίτων, από το σώμα των ατάκτων.

ερευνήσουν, αν υπήρχαν ακόμη επαναστάτες. Όταν, όμως, ακούστηκε ένας πυροβολισμός, από το ύψωμα, ξεκίνησε η εκτέλεση των προκρίτων. Κατέσφαξαν τους 27 προκρίτους, ενώ οι τρεις κατάφεραν να ζήσουν[71]. Ο Βασδραβέλλης υποστηρίζει την άποψη ότι οι οθωμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης απέστειλαν τους ατάκτους, κατά των επαναστατών της Χαλκιδικής, λόγω έλλειψης τακτικού στρατού, αλλά και με γνώση ότι θα προέβαιναν σε εγκλήματα, κατά του αμάχου πληθυσμού και σε λεηλασίες, με απώτερο σκοπό την τρομοκράτηση των κατοίκων, ώστε να απόσχουν από κάθε μελλοντική επαναστατική ενέργεια[72].

Μετά την αποτυχία, στην Ορμύλια, και τον βομβαρδισμό, από το γαλλικό πλοίο, πολλοί, από τους επαναστάτες, απογοητεύτηκαν και αποχώρησαν. Ο Καρατάσος, στο βατοπεδινό μετόχι της Ορμύλιας, δέχθηκε επίθεση πολυάριθμου οθωμανικού στρατού και υποχώρησε, στο Άγιο Όρος. Έτσι, κατέλαβε τρία μετόχια, κοντά στην Ιερισσό. Ταυτόχρονα, δύναμη 150 επαναστατών, υπό τον αξιωματικό Μαυρομιχάλη νίκησε δύο οθωμανικά τάγματα. Ο βαλής της Θεσσαλονίκης διέταξε γενική επίθεση 6.000 Οθωμανών, κατά των 900 ανδρών του Καρατάσου, στα υψώματα της Κομίτσας. Στην άνιση μάχη, που ακολούθησε, σκοτώθηκαν 90 επαναστάτες και άλλοι 200, κατά την καταδίωξη. Ο Καρατάσος υποχώρησε, στο Άγιο Όρος.

Ταυτόχρονα απέστειλε μία λέμβο, με τον ανεψιό του Ιωάννη, έναν ιερέα και έναν οπλίτη, προς την ελληνική επικράτεια, με σκοπό η ελληνική κυβέρνηση να καθορίσει τις μελλοντικές του ενέργειες, αλλά συνελήφθησαν, από το τουρκικό πολεμικό πλοίο «Περσούντ», που έπλεε, από Καβάλα, προς τη Θεσσαλονίκη[73]. Οι Τούρκοι, που

---

[71] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 117. Ο επίτροπος της Υψηλής Πύλης, Ραμσή εφένδης, θεώρησε υπεύθυνους, για τη σφαγή των προκρίτων, τους αρχηγούς των ατάκτων, Χασάν αγά και Μαχμούτ μπέη. Οι δύο αρχηγοί των ατάκτων, όμως, απέδωσαν τις ευθύνες, στους άτακτους ενόπλους. Άλλωστε, οι άτακτοι διέπρατταν εγκλήματα και στη Θεσσαλία. Και ο Αυστριακός πρόξενος της Θεσσαλονίκης Nizzoli, σε έκθεση του Μαΐου του 1854, μεταφέρει την είδηση της σφαγής των προκρίτων του Πολυγύρου.

[72] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 118-119. Οι πρόκριτοι του Πολυγύρου επηρεασμένοι τόσο από τον βομβαρδισμό του επαναστατικού στολίσκου όσο και από το μικρό μέγεθος του σώματος του Καρατάσου σκέφτηκαν να εκλιπαρήσουν τους ατάκτους, ώστε να μη γίνουν αντίποινα, κατά των αμάχων.

[73] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 121. Ο ανεψιός του Καρατάσου, πριν συλληφθεί, από τους Οθωμανούς, πρόλαβε και έριξε, στη θάλασσα, τα έγγραφα που είχε, μαζί του, για να τα παραδώσει στην ελληνική κυβέρνηση.

στάθμευσαν στη λεγόμενη «διώρυγα του Ξέρξη», δεν αποφάσιζαν να εισβάλουν στο Άγιο Όρος, για να μην προκαλέσουν τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, καταλύοντας το καθεστώς της αυτονομίας. Οι λεηλασίες των ατάκτων στα μοναστήρια του Αγίου Όρους, για εντοπισμό του Καρατάσου, θα προκαλούσαν αντιδράσεις στους Χριστιανούς συμμάχους των Οθωμανών, που τόσο τους χρειάζονταν, καθώς ο Κριμαϊκός Πόλεμος συνεχιζόταν.

Τον Ιούνιο του 1854, αποφασίστηκε, σε σύσκεψη του βαλή της Θεσσαλονίκης, με συμμετοχή του Γάλλου προξένου, να αποσταλεί το γαλλικό πολεμικό πλοίο «Olivier», υπό τον πλοίαρχο de Lamotte de Vaubert, στο Άγιο Όρος, ώστε να συμβουλέψει τους μοναχούς να μην παράσχουν καμία βοήθεια, στον Καρατάσο, γιατί αυτή η ενέργεια θα είχε δυσάρεστες συνέπειες καθώς ήδη είχε αρχίσει η κατοχή του Πειραιά, από τα συμμαχικά στρατεύματα. Ο Καρατάσος, βλέποντας το αδιέξοδο της κατάστασης, ζήτησε, από τον Γάλλο πλοίαρχο Roussen του γαλλικού ανιχνευτικού «Solon», να μεταφερθεί αυτός και οι άνδρες του, με τον οπλισμό τους, στην ελληνική επικράτεια. Τελικά τον Ιούνιο του 1854, παρά τις αντιρρήσεις του βαλή της Θεσσαλονίκης και του Τούρκου ναυάρχου, ο οποίος είχε αποκλείσει το Άγιο Όρος, το γαλλικό πλοίο «Solon», μαζί με ένα αιγυπτιακό μετέφεραν το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα, από τη Δάφνη του Αγίου Όρους, στη Χαλκίδα[74].

Αλλά και στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκε κίνημα επαναστατικό, τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1854[75]. Οι επαναστάτες υπολογίζονταν περίπου σε 200 με 300 Μακεδόνες, με επικεφαλής τον Θεόδωρο Ζιάκα, από τα Γρεβενά. Το επαναστατικό κίνημα αυτό, όμως, κατεστάλη σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Στις 7 και 8 Απριλίου 1854, πυρκαγιά που ξέσπασε, στη Θεσσαλονίκη, κατέστρεψε 38 οικίες και 152 καταστήματα. Την πυρκαγιά αυτή οι φανατικοί Τούρκοι την απέδωσαν σε Χριστιανούς. Αυτή την περίοδο, υποχρεώθηκαν ο Έλληνας πρόξενος της Θεσσαλονίκης και όλοι οι Έλληνες υπήκοοι να εγκαταλείψουν την πόλη[76].

---

[74] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 123.

[75] Τόζης, *ό.π.*, 150. Οι Οθωμανοί τρομοκρατήθηκαν, από την είδηση της εξέγερσης στη Θεσσαλονίκη, καθώς, τον Φεβρουάριο του 1854, είχαν έτοιμο, στην Κωνσταντινούπολη, στρατιωτικό σώμα 4.000 ανδρών, υπό τον Ζαμίτ πασά, με σκοπό να αποσταλεί για την καταστολή του κινήματος.

[76] Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 110. Οι Έλληνες υπήκοοι επιβιβάστηκαν, σε γαλλικό πλοίο, που απέπλευσε, με προορισμό τον Πειραιά.

6. Η στάση της ελληνικής κυβέρνησης και η υποστήριξη στον Όθωνα

Χιλιάδες Ελλήνων συμμετείχαν στα ένοπλα σώματα, από οπλίτες του στρατού, φοιτητές, εμπόρους μέχρι βουλευτές[77]. Ο Όθωνας και η Αμαλία επηρεάστηκαν από τον γενικό ενθουσιασμό και δεν ακολούθησαν τις συμβουλές του Άγγλου πρέσβη Ουάις και του Γάλλου Ρουάν, που είχε διαδεχθεί τον Θουβενέλ, αλλά και Ελλήνων πολιτικών, όπως του Μαυροκορδάτου, του Τρικούπη και του Μεταξά[78]. Η ελληνική κυβέρνηση, πληροφορήθηκε την εξέγερση, στην Ήπειρο, από τον Όθωνα. Στο Υπουργικό Συμβούλιο, που ακολούθησε, ο υπουργός των Εξωτερικών Πάϊκος διατύπωσε επιφυλακτική θέση, ως προς τη συμμετοχή της Ελλάδας, στον πόλεμο. Η πλειοψηφία του Υπουργικού Συμβουλίου διέκειτο αρνητικά, ως προς τη συμμετοχή της Ελλάδας, σε πολεμική σύγκρουση, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Όθωνας, όμως, διατύπωσε σαφώς την υποστήριξή του στα επαναστατικά κινήματα, λέγοντας «κατὰ τὸ παρὸν εἴμεθα σύμφωνοι νὰ ὑποθάλψωμεν τὸ κίνημα μυστικῶς καὶ μὲ σύνεσιν»[79].

Έτσι, ο Όθωνας ενίσχυε τα επαναστατικά κινήματα, παρά την αντίθετη θέση της πλειοψηφίας της ελληνικής κυβέρνησης, συνεργαζόμενος, κυρίως με τον υπουργό των Στρατιωτικών Σκαρλάτο Σούτσο. Μάλιστα, ο Όθωνας πρότεινε να τεθεί επικεφαλής των στρατευμάτων ο Άγγλος Τζωρτζ, προς κατευνασμό της Αγγλίας[80]. Η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε αυτή την πρόταση. Πρόταση του Κριεζή, για αγορά τριών ατμόπλοιων, επίσης, απορρίφθηκε. Ο Όθωνας ζήτησε, μάλιστα, οικονομική βοήθεια για την πολεμική προετοιμασία της Ελλάδας από τον αδελφό του

---

[77] Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 145.

[78] Hering, *ό.π.*, 301 υπος. 118. Οι αρχηγοί των κομμάτων ήταν αντίθετοι με την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Η Αμαλία έλεγε χαρακτηριστικά στον πρέσβη της Βαυαρίας στην Αθήνα ότι, μέχρι το Φθινόπωρο, θα έχει καταληφθεί η Κωνσταντινούπολη.

[79] Πήλικας, *ό.π.*, 140. Ο Ευαγγελίδης θεωρεί ότι οι επαναστάσεις, σε Ήπειρο και Θεσσαλία, αποτέλεσαν έργο κυρίως της φιλοδοξίας και της φιλοπόλεμης διάθεσης του Όθωνα και της Αμαλίας και λιγότερο έκφραση της Μεγάλης Ιδέας, που διακατείχε τους Έλληνες τόσο του ελεύθερου βασιλείου όσο και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 531. Δεληγεώργης, *Πολιτικά ημερολόγια. Πολιτικαί σημειώσεις. Πολιτικαί επιστολαί*, 9. Ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης κατηγορούσε την ελληνική κυβέρνηση ότι ακολουθούσε αυστριακή πολιτική, η οποία ήταν προδοτική.

[80] Πήλικας, *ό.π.*, 134.

Μαξιμιλιανό, βασιλιά της Βαυαρίας. Ο εθελοντής Αριστομένης Λιδωρίκης, πριν φύγει για την Θεσσαλία, συνάντησε το βασιλικό ζεύγος, και περιγράφει ότι ο Όθων «ἔχει μέγα θάρρος, ἐλπίζει πολύ...ἡ Βασίλισσα ὅμως νομίζει ἑαυτὴν ἐν Θεσσαλίᾳ κυρίαρχον»[81]. Υπήρχε, μάλιστα, η φήμη ότι το βασιλικό ζεύγος προπαρασκεύαζε την αιφνιδιαστική αναχώρησή του από την Αθήνα και την είσοδο, χωρίς τη συνοδεία στρατού, στην επαναστατημένη Θεσσαλία. Στόχος ήταν η πρόκληση γενικής εξέγερσης του Ελληνισμού της Θεσσαλίας[82].

Τον Φεβρουάριο του 1854, επαναστατικό σώμα, από την Ήπειρο, το οποίο καταδιωκόταν, από Τούρκους, έτυχε υποστήριξης, στην ελληνική μεθόριο. Όταν έγινε γνωστό το γεγονός, ο υπουργός Δικαιοσύνης Πήλικας και των Οικονομικών Προβελέγγιος συμβούλευσαν την Αμαλία, επειδή ο Όθωνας ήταν αδιάθετος, να απόσχουν οι Έλληνες στρατιώτες οποιασδήποτε συμμετοχής, στην επανάσταση. Η βασίλισσα παρατήρησε, όμως, εμφατικά ότι «ἡ Εὐρώπη δώσασα τὸν θρόνον εἰς τὸν Ὄθωνα ἐφαντάσθη νὰ τὸν ἔχῃ ἐδῶ ἁπλοῦν ὄργανόν της, τῶν ἰδικῶν της συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς της· ἀλλ΄ ἔσφαλεν. Ὁ Ὄθων συνεταύτισε τὴν τύχην του μὲ τὴν τύχην τοῦ Ἔθνους. Τὸ Ἔθνος ἔχει μεγάλην ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, καὶ ὁ Ὄθων τὴν ἀνεδέχθη ὁλόκληρον ἔστω καὶ μὲ κίνδυνόν του...Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ὄθων εἶνε ὁ ἰσχυρότερος ὅλων...Νὰ κινήσῃ ὁ Βασιλεὺς καὶ τὸ ζήτημα ἐλύθη...αὐτοὶ φοβοῦνται μὴ ὁ Βασιλεὺς τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κινήματος καὶ ἐξέλθῃ ἔξω. Τὸ μόνον σωτήριον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, τὸ Ἔθνος καὶ τὸ μέλλον του, εἶνε νὰ προχωρήσῃ, ν΄ ἀνάψῃ ἡ ἐπανάστασις. Φωτιὰ λοιπὸν, φωτιὰ καὶ πανταχόθεν φωτιὰ!!!»[83]. Η βασίλισσα Αμαλία υποστήριξε ότι η Αγγλία και η Γαλλία είχαν αρνητική στάση, κατά

[81] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 127-128. Από επιστολή του Αριστομένη Λιδωρίκη, αδελφού του Νικολάου Λιδωρίκη.

[82] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 128-129. Σε επιστολή της αδελφής του Νικολάου Λιδωρίκη, που υπηρετούσε στην Αυλή της βασίλισσας Αμαλίας, «τὸ σχέδιον τοῦ Βασιλέως εἶνε νὰ εὑρεθῇ αἰφνιδίως, καὶ ἄνευ στρατοῦ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπως φέρῃ γενικὴν ἐξέγερσιν τῶν ὑποδούλων».

[83] Πήλικας, *ό.π.*, 154-155. Η βασίλισσα Αμαλία ισχυρίστηκε, στους υπουργούς, ότι ο Γάλλος πρεσβευτής Ρουάν «δὲν ἐντράπη νὰ μᾶς προτείνῃ» ότι, εφόσον το βασιλικό ζεύγος είναι καθολικοί, στο θρήσκευμα, δεν υπάρχει λόγος να συμμετάσχουν, στον τωρινό πόλεμο, άλλωστε, εάν ο βασιλιάς φοβάται το λαϊκό αίσθημα «ἡ Γαλλία εἶνε πρόθυμος νὰ τὸν βοηθήσῃ ἀποστέλλουσα στρατὸν πρὸς ἐξασφάλισιν!».

την Επανάσταση του 1821, αλλά, τελικά, υποστήριξαν την υπόθεση της ανεξαρτησίας.

Η γαλλική κυβέρνηση, εκείνη την περίοδο, σκεφτόταν να απομακρύνει τον Όθωνα, από τον θρόνο, αλλά ο πρεσβευτής της Ελλάδος, στο Παρίσι, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, επισήμανε τους κινδύνους και τις περιπλοκές, από μία τέτοια ενέργεια[84]. Η Ρωσία, όπως ήταν φυσικό, δια του υπουργού των Εξωτερικών Νέσελροδ προσπάθησε να αποσείσει την ευθύνη και την εμπλοκή της, από το επαναστατικό κίνημα της Ηπείρου. Διατύπωνε, επίσης, την άποψη ότι «οὐδεμία χριστιανικὴ δύναμις θέλει θελήσει νὰ συνδράμῃ χωρὶς νὰ ἐξεγερθῇ ἡ συνείδησις αὐτῆς ἵνα οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι [οι επαναστατημένοι της Ηπείρου] ἐπανέλθωσι ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν»[85].

Ο Οθωμανός πρεσβευτής Νεσέτ μπέης, την 7 Μαρτίου 1854, επέδωσε διάβημα διαμαρτυρίας στον Όθωνα και ζητούσε την ανάκληση, εντός δέκα ημερών, όλων των αξιωματικών του ελληνικού στρατού, που συμμετείχαν σε ένοπλα σώματα, και την τιμωρία τους[86]. Επίσης, απαιτούσε την αποδοκιμασία όλων όσων ξεσηκώνουν τους Έλληνες, κατά της οθωμανικής κυριαρχίας. Να ασκήσει όλη την επίδραση της, για να μην δημοσιεύει η εφημερίδα «Αιών» άρθρα που εξάπτουν τα επαναστατικά ένστικτα των Ελλήνων. Τέλος, η Πύλη ζήτησε την εξεύρεση του υπευθύνου, που απελευθέρωσε τους φυλακισμένους, στη Χαλκίδα, οι οποίοι συμμετείχαν, κατόπιν, στην επανάσταση στη Θεσσαλία. Επρόκειτο, βεβαίως, για τον Λεωστάκο. Η Πύλη έδωσε 48 ώρες προθεσμία, για την ικανοποίηση των ανωτέρω απαιτήσεών της[87].

Οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων υπέβαλαν υπόμνημα, στην ελληνική κυβέρνηση, συμβουλεύοντας να αποδεχθεί το οθωμανικό τελεσίγραφο. Στο Υπουργικό Συμβούλιο που ακολούθησε, αποφασίστηκε να μη γίνει αποδεκτό το οθωμανικό τελεσίγραφο. Ακολούθησε μυστική συνεδρίαση των δύο βουλών, όπου, όμως, 16 γερουσιαστές ψήφισαν, κατά της απαντήσεως, στο οθωμανικό

[84] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 133. Όπως επιβεβαιώνει ο συγγραφέας, «ἡ γαλλικὴ πρεσβεία ἦτο εἰς ρῆξιν μὲ τὴν Αὐλήν...ἡ ἀγγλικὴ πρεσβεία πρὸ πολλοῦ εἶχε διαρρήξει πᾶσαν σχέσιν, καὶ μόνον ἡ ρωσσικὴ πρεσβεία ἐφαίνετο λίαν συμπαθὴς πρὸς τὴν Αὐλήν».

[85] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 549.

[86] Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 146. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 550.

[87] Ασπρέας, *ό.π.*, 231.

τελεσίγραφο. Την 9 Μαρτίου 1854, στην απάντησή της, η ελληνική κυβέρνηση δεσμευόταν ότι θα παρεμποδίσει κάθε ενίσχυση, προς τα επαναστατικά σώματα, και διαβεβαίωνε ότι έχει διακόψει τη μισθοδοσία, προς τους στρατιωτικούς, που συμμετείχαν, σε αυτά. Επιπρόσθετα, ανακοίνωνε ότι είχε ήδη διεξαχθεί έρευνα, για την απόδραση των κρατουμένων, στις φυλακές της Χαλκίδας. Το αποτέλεσμα της παραπάνω έρευνας ήταν ότι δεν βρέθηκε καμία κατηγορία, κατά των αξιωματικών της φρουράς.

Στις 10 Μαρτίου, ο Οθωμανός πρεσβευτής στην Αθήνα Νεσέτ μπέης, επειδή δεν ικανοποιήθηκε, από την απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης, αναχώρησε, για την Κωνσταντινούπολη, διακόπτοντας τις διμερείς σχέσεις. Σε αντίδραση, η ελληνική κυβέρνηση ανακάλεσε τον πρεσβευτή της Μεταξά, από την Κωνσταντινούπολη. Η οθωμανική κυβέρνηση προέβη σε μέτρα, κατά των Ελλήνων πολιτών, αλλά και των εμπορικών πλοίων, που βρίσκονταν, στην επικράτειά της.

Τον Απρίλιο, η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε, για τα μέτρα αυτά της οθωμανικής κυβέρνησης, και προέβη, στα ίδια αντίμετρα. Ο Όθων, αφού ένιωσε απελευθερωμένος, μετά την αποχώρηση του Οθωμανού πρεσβευτή, έδωσε διαταγή να κινηθούν στρατιωτικές δυνάμεις, προς τη μεθόριο[88]. Η ελληνική κυβέρνηση έμαθε θορυβημένη τις κινήσεις αυτές του Όθωνα. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Όθωνα, προς τον πρόεδρο της Βουλής νομικό Παναγιώτη Βάρβογλη, ότι «οἱ Ἕλληνες τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ὄχι μόνον ὀφείλουσι τὸ ἐκ τῶν πατέρων των κληροδοτηθὲν αὐτοῖς ἔργον νὰ συνεχίσωσι πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν δουλείᾳ εὑρισκομένων ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ συμφέρον τὸ ταχύτερον ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ νὰ συνενωθῇ εἰς ἓν ἔθνος»[89]. Η βασίλισσα Αμαλία, επικροτώντας την στάση του Όθωνα, υποστήριζε, προβλέποντας το μέλλον, ότι «θὰ καταλάβωσι τὰς Ἀθήνας αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις ἀλλὰ τοῦτο δὲν θὰ ἐμποδίσῃ νὰ προχωρήσωμεν εἰς Θεσσαλίαν· θὰ παρακωλύσωσι τὰ ὑπὸ ἑλληνικὴν σημαίαν πλοῖα νὰ ταξειδεύσωσιν...οὐδεμίαν σημασίαν θὰ ἔχῃ...θὰ καύσωσιν ἴσως πόλεις τινὰς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο καὶ κατὰ τὸ

[88] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 552. Ο Όθων δήλωσε χαρακτηριστικά ότι η «ἀναχώρησις [του Οθωμανού πρεσβευτή από την Αθήνα] ἀπαλλάσει ἡμὰς πάσης ὑποχρεώσεως».

[89] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 553.

1821...ἔξοδος τοῦ Βασιλέως ἔσται τὸ σύνθημα γενικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ ὑπόδουλου Ἔθνους»[90].

Οι υπουργοί, βλέποντας την αποφασιστικότητα του Όθωνα, απείλησαν, με παραίτηση, εάν προχωρήσει στο σχέδιο της εισβολής, κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[91]. Αυτή η αντίδραση των υπουργών συγκράτησε τα φιλόδοξα σχέδια του Όθωνα. Η βασίλισσα Αμαλία, με πικρία, απευθυνόταν, στους υπουργούς «θὰ δώσητε λόγον εἰς τὸν Θεὸν». Ο Όθωνας, όμως, απέστειλε τους Βλαχόπουλο, Σπυρομήλιο, Γαρδικιώτη Γρίβα και άλλους, στα βόρεια σύνορα, για αναζωπύρωση του επαναστατικού κινήματος. Την 8 Απριλίου, οι πρεσβευτές Αγγλίας Ουάϊς και Γαλλίας Ρουάν απηύθυναν διακοίνωση, προς την ελληνική κυβέρνηση, στην οποία υποστήριζαν ότι το ελληνικό Έθνος είναι αντίθετο, προς την επίσημη στάση της ελληνικής κυβερνήσεως.

7. Η κατάληψη του Πειραιά από τους Γάλλους - «Το Υπουργείο της Κατοχής»

Στις 12 Μαΐου 1854, γαλλικό στράτευμα, από 3.000 άνδρες, αποβιβάστηκε και κατέλαβε τον Πειραιά[92]. Ο Όθωνας αναγκάστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ύστερα από τελεσίγραφο, που του απέστειλαν, να διακηρύξει ουδετερότητα και να διατάξει την καταστολή της επανάστασης, στα αλύτρωτα εδάφη. Επιβλήθηκε κυβέρνηση φιλική προς την Αγγλία και τη Γαλλία, με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, το «Υπουργείο της Κατοχής», όπως το ονόμαζαν οι σύγχρονοι[93].

Ο Μαυροκορδάτος εγκατέλειψε τη θέση του ως πρεσβευτής της Ελλάδας στο Παρίσι. Χαρακτηριστικό είναι ότι υπουργός

---

[90] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 553-554.

[91] Φιλάρετος, *ό.π.*, 119-120. Οι υπουργοί Πήλικας και Προβελέγγιος απείλησαν ότι θα παραιτηθούν από τις θέσεις τους, αν ο Όθωνας προχωρήσει στην απόφασή του να αναλάβει την αρχηγία της επανάστασης στη Θεσσαλία.

[92] Ασπρέας, *ό.π.*, 232. Ο Ασπρέας ισχυρίζεται ότι ο Καλλέργης έφτασε στην Ελλάδα μαζί με τον γαλλικό στρατό κατοχής. Φιλάρετος, *ό.π.*, 121. Τα γαλλικά στρατεύματα είχαν τεθεί υπό τις διαταγές του στρατηγού Φορέϋ. Λεβίδης, *Η ελληνική φυλή και η Δύσις*, 47-49. Ο Λεβίδης υποστηρίζει ότι ο πρεσβευτής της Γαλλίας στην Ελλάδα Ρουάν είχε προτείνει στην κυβέρνησή του την αποστολή στρατευμάτων στις επαναστατημένες επαρχίες, ώστε να εμποδιστούν και οι αντεκδικήσεις των Τούρκων, κατά των πληθυσμών που επαναστάτησαν.

[93] Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 148.

Στρατιωτικών ορίστηκε, με πίεση των Γάλλων[94], ο Δημήτριος Καλλέργης, που ήταν πρωτεργάτης της επανάστασης της 3 Σεπτεμβρίου[95]. Στη νέα κυβέρνηση ορίστηκαν, επίσης, υπουργός των Εξωτερικών ο Περικλής Αργυρόπουλος, των Εσωτερικών ο Ρήγας Παλαμήδης, των Οικονομικών ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, της Δικαιοσύνης ο Παύλος Καλλιγάς, των Εκκλησιαστικών ο Γεώργιος Ψύλλας και των Ναυτικών ο Κωνσταντίνος Κανάρης. Η κυβέρνηση Μαυροκορδάτου ανακάλεσε όλους τους Έλληνες αξιωματικούς, που συμμετείχαν στην εξέγερση. Ο Άγγλος ιστορικός Ντάγκλας Ντέικιν χαρακτηρίζει τη διακυβέρνηση του Μαυροκορδάτου «δικτατορική»[96]. Αποκαταστάθηκαν, μετά την αλλαγή της κυβέρνησης, οι διπλωματικές σχέσεις, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εγκαταστάθηκαν πρεσβευτές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην Αθήνα, ο Ριζά μπέης και της Ελλάδας, στην Κωνσταντινούπολη, ο Ανδρέας Κουντουριώτης.

Τον Σεπτέμβριο του 1854, αγγλικός και γαλλικός στρατός αποβιβάζεται στη χερσόνησο της Κριμαίας. Σε αυτούς, προστέθηκαν και 15.000 στρατιώτες από το Πεδεμόντιο. Τον Σεπτέμβριο του 1855, οι δυνάμεις των συμμάχων κυρίευσαν την πόλη της Σεβαστούπολης, ύστερα από θρυλική πολιορκία εννέα μηνών. Σε αντιστάθμισμα, οι Ρώσοι κατέλαβαν το Καρς στον Καύκασο. Ο πόλεμος, όμως, τερματίστηκε τον Ιανουάριο του 1856, όταν απείλησε η Αυστρία τη Ρωσία ότι θα εισερχόταν στον πόλεμο , στο πλευρό των συμμάχων.

Στην Ελλάδα, η κατοχή από τα συμμαχικά στρατεύματα συνεχιζόταν[97]. Ο αθηναϊκός λαός, όμως, αγανακτούσε όλο και περισσότερο για την παρουσία και τη συμπεριφορά των ξένων στρατευμάτων. Τα στρατεύματα, στο μεταξύ, είχαν καταλάβει, εκτός από τον Πειραιά, και συνοικίες της Αθήνας, όπως τα Πατήσια και η

---

[94] Hering, *ό.π.*, 315. Ο Αρχιεπίσκοπος του Παρισίου υποστήριζε ότι: «όταν θα έχει εκδιωχθεί ο Κοζάκος (οι Ρώσοι) στους πάγους του θα στραφούμε στους αναιδείς Έλληνες, και μάλιστα όχι πια με τα όπλα αλλά με το μαστίγιο».

[95] Driault, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours*, tome II, 402 και 406. Hering, *ό.π.*, 312. Ο Καλλέργης έστειλε επιστολή στον Βρετανό πρωθυπουργό και ζητούσε αποστολή 4.000 Αγγλογάλλων για να κρατήσουν την Ελλάδα ουδέτερη, κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο.

[96] Dakin, *ό.π.*, 136.

[97] Φιλάρετος, *ό.π.*, 121. Το γαλλικό στράτευμα που είχε απομείνει αποτελούνταν από 3.500 Γάλλους στρατιώτες, υπό τη διοίκηση του ναυάρχου Τινάν.

Πεντέλη[98]. Οι δυνάμεις κατοχής παρενέβαιναν στη διοίκηση του ελληνικού κράτους. Κατέστρεψαν το τυπογραφείο της εφημερίδας «Αιών»[99], που υποστήριζε το «ρωσικό» κόμμα και ασκούσε κριτική στη συνεχιζόμενη κατοχή της πρωτεύουσας. Τα στρατεύματα κινούνταν προκλητικά σε όλη την Αθήνα, ακόμη και μπροστά από τα Ανάκτορα, με τα όπλα ανά χείρας[100]. Και επιδίωκαν, με κάθε τρόπο, να ταπεινώνουν το βασιλικό ζεύγος[101]. Ο εκδότης του «Αιώνα», Ιωάννης Φιλήμονας, συνελήφθη και οδηγήθηκε στον Πειραιά. Επίσης, συνελήφθη και ο Κωνσταντίνος Λεβίδης, ο εκδότης της εφημερίδας «Ελπίς».

Το γεγονός, ωστόσο, που έκανε αφόρητη την παρουσία των στρατευμάτων αποτέλεσε η επιδημία χολέρας, που μετέφεραν τα γαλλικά στρατεύματα από τη Βάρνα. Κατά το ξέσπασμα της επιδημίας, από τον Ιούλιο μέχρι τον Αύγουστο του 1854, πέθαναν 3.000 κάτοικοι της πρωτεύουσας, που αποτελούσαν το ένα δέκατο του πληθυσμού της Αθήνας[102]. Όπως παραδίδει ο Νικόλαος Δραγούμης «ἐμάστισε δὲ τὴν πρωτεύουσαν περὶ τοὺς πέντε μῆνας, ὧν ὀλεθριώτατος ὑπήρξεν ὁ Νοέμβριος, ὡς ἀποθανόντων ἐντὸς αὐτοῦ ὀκτακοσίων τουλάχιστον, καὶ ἀπέστειλεν εἰς Ἅδου τρεῖς χιλιάδας ἐκ τῶν τριῶν μυριάδων κατοίκων αὐτῆς...Καὶ κατ΄ἀρχὰς

[98] Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 165.

[99] Hering, *ό.π.*, 238 και 316, υπος. 180. Η ρωσόφιλη εφημερίδα «Αιών» στήριζε την Ορθόδοξη Εκκλησία, την ηθική και τον βασιλιά. Ο Μαυροκορδάτος δεν συναίνεσε στο κλείσιμο της εφημερίδας «Αιών» αλλά το έπραξαν οι Γάλλοι. Γούδας, *ό.π.*, 70-71. Ο Φιλήμων υπέστη μεγάλη οικονομική ζημία, από αυτές τις διώξεις.

[100] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 135. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, «ὅλος ὁ στρατὸς ὁ γαλλικός, καὶ τὸ ἱππικὸν ἀνῆλθεν ἐκ τοῦ Πειραιῶς, διῆλθε τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ, διέβη ὑπὸ τὰ παράθυρα τῶν Ἀνακτόρων...τῶν ἱππέων κρατούντων ὑψηλὰ τὸ πιστόλιον, ἀνὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν δάκτυλον ἐπὶ τῆς σκανδάλης».

[101] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 123. Όταν η Μεγάλη Κυρία Πλουσκώφ επέστρεφε, από τη Γερμανία, με ατμόπλοιο στο λιμάνι του Πειραιά, τέσσερεις Γάλλοι στρατιώτες, ύστερα από διαταγή του Γάλλου ναυάρχου, τη συνόδευσαν, μέχρι τα Ανάκτορα, για να εξευτελίσουν ακόμη περισσότερο το βασιλικό ζεύγος.

[102] Λιδωρίκης, *ό.π.*, 136. Πολλοί κάτοικοι των Αθηνών έφυγαν προς το δάσος των Ελαιών, για να αποφύγουν την επιδημία χολέρας. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 132-133. Ο Όθωνας και η Αμαλία μετέβαιναν συχνά στον Ελαιώνα, κατά την περίοδο της επιδημίας, για να παράσχουν χρήματα, τα αναγκαία τρόφιμα αλλά και ιατρικές φροντίδες εκ μέρους Γερμανού ιατρού επί τούτου προορισμένου. Πραγματοποιήθηκε λιτανεία για τον τερματισμό της επιδημίας, στην οποία προσήλθαν οι βασιλείς. Την παραμονή της λιτανείας οι θάνατοι ανέρχονταν σε 287, ενώ μία ημέρα μετά σε 18 και τη μεθεπόμενη σε μόλις 2.

μὲν ἄλλο δὲν ἔβλεπες εἰ μὴ ὀχήματα καὶ ὑποζύγια μετακομίζοντα εἰς τοὺς λιμένας καὶ τοὺς ἀγροὺς σωροὺς ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν[103]». Η δημοτικότητα του βασιλικού ζεύγους αυξήθηκε, καθώς περιόδευαν συνεχώς στην πρωτεύουσα παρηγορώντας τους αρρώστους, αλλά και, επειδή κράτησαν αξιοπρεπή στάση, κατά τη διάρκεια της ξενικής κατοχής.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα του θράσους των γαλλικών δυνάμεων κατοχής, αποτελεί το επεισόδιο, με πρωταγωνιστή τον υπουργό Δικαιοσύνης Παναγιώτη Βάρβογλη. Ο Βάρβογλης θεωρούνταν οπαδός του «ρωσικού» κόμματος, όταν, λοιπόν, διέταξε την αμοιβαία μετάθεση των εισαγγελέων πρωτοδικών Πατρών και Ναυπλίου, και την προαγωγή του ειρηνοδίκη Πειραιώς, ο Γάλλος ναύαρχος Τινάν επισκέφθηκε το υπουργείο, με σκοπό να διαμαρτυρηθεί για τις ανωτέρω μεταβολές. Ο ναύαρχος απαίτησε να ανακαλέσει ο υπουργός την απόφασή του, γιατί αυτό θεωρούνταν αρεστό στις δυνάμεις κατοχής. Τότε, όμως, ο Βάρβογλης απάντησε, με γενναιότητα, ότι «ἀλλ΄ ἐγὼ εἰμὶ ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος...καὶ ὀφείλω νὰ ἐκτελῶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπηρεσίας»[104]. Ο Γάλλος ναύαρχος απείλησε τον υπουργό με παύση, τότε ο Βάρβογλης ανταπάντησε, με σθένος, ότι «μηδαμινὸν τὸ κακὸν...Ὅθεν πράξατε ὅ,τι θέλετε, διότι ἐγὼ δὲν σκοπεύω δι΄ οὐδένα λόγον ν΄ ἀπομακρυνθῶ τοῦ καθήκοντός μου καὶ τῶν πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὸν Θρόνον χρεῶν μου». Ο Βάρβογλης υπέβαλε την παραίτησή του, στον πρωθυπουργό Μαυροκορδάτο, αλλά αυτός δεν την έκανε δεκτή. Όταν ο Όθων έμαθε τη στάση του Βάρβογλη, τον συνεχάρη, λέγοντας «σὲ εὐχαριστῶ καὶ σὲ συγχαίρω, διότι ὑπερασπίσθης τὴν τιμὴν τοῦ Ἔθνους». Ο ναύαρχος Τινάν αντικαταστάθηκε, από τον ναύαρχο Ζακινό, ο οποίος και αυτός επέμενε, στην ανάκληση των μεταθέσεων των δικαστών, από τον Βάρβογλη. Στο τέλος, επικράτησε η άποψη του Βάρβογλη και αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις του, με τον ναύαρχο Ζακινό, ανταλλάσσοντας εθιμοτυπικές επισκέψεις.

Άλλο πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει η ελληνική κυβέρνηση την περίοδο της γαλλικής κατοχής αποτέλεσε η ανυπακοή των επαναστατικών σωμάτων, από τη Θεσσαλία. Αυτά τα

[103] Δραγούμης, *ό.π.*, 243-244.
[104] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 580.

σώματα, όπως του στρατηγού Χατζηπέτρου, του οποίου το σώμα, στην Καλαμπάκα, αποτελούνταν, από 6.000 άνδρες, δεν ήθελαν να παραδώσουν τα όπλα. Τα επαναστατικά σώματα, με την παραίνεση και του Άγγλου προξένου, στη Λάρισα, διαλύονταν, υπό τον φόβο των τουρκικών αντιποίνων και θηριωδιών. Μετά τη διάλυση των σωμάτων αυτών, σε Ήπειρο και Θεσσαλία, εντάθηκε η ληστεία στην ελεύθερη Ελλάδα. Περιώνυμοι ληστές της εποχής ήταν ο Μελούλας ή Κακαράπης και ο Χρήστος Νταβέλης.

8. Κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη

Τον Σεπτέμβριο του 1855, παραιτήθηκε η κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, το «Υπουργείο της Κατοχής», ύστερα από επεισόδιο του υπουργού Στρατιωτικών Καλλέργη με τη βασίλισσα Αμαλία[105]. Αφορμή, για την παρεξήγηση, αποτέλεσε η άρνηση της βασίλισσας να δεχθεί μία γυναίκα, στα Ανάκτορα, με την οποία συνδέονταν ο υπουργός Καλλέργης[106]. Ο Μαυροκορδάτος επιδίωξε να αποκαταστήσει τις σχέσεις της βασίλισσας, με τον Καλλέργη, αλλά του κατέστη αδύνατο. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος έκτοτε αποχώρησε οριστικά από την ενεργό πολιτική σκηνή[107].

Στη νέα κυβέρνηση, πρωθυπουργός και υπουργός των Εσωτερικών ανέλαβε ο Δημήτριος Βούλγαρης. Επίσης, ορίστηκαν ο

---

[105] Παπαντωνίου, *Όθων και η ρωμαντική δυναστεία. Λουδιβίκος Α΄-Όθων-Λουδοβίκος Β'*, 242-243. Ο Παπαντωνίου μεταφέρει λεπτομερή περιγραφή της βασίλισσας Αμαλίας προερχόμενη από μία Ελβετίδα περιηγήτρια του 1849, όπου αναφέρει «ἐκτάκτως ὡραία...ἀλλὰ θαυμασία τὴν ὄψιν. Μετρίου ἀναστήματος καὶ ὀλίγον εὐτραφὴς...τοὺς ὀφθαλμοὺς βαθυκυάνους, ἀλλ΄ ὄχι γλυκεῖς...ὁ ὀφθαλμὸς σπινθηροβολεῖ...γελᾷ δὲ χαριέστατα...φαίνεται κατέχουσα γνώσεις πολλάς...Ἔχει ὅμως μεγάλην τάσιν πρὸς τὰ ἀνδρικὰ ἔργα...Τὸ κύριον μέλημά της εἶναι νὰ παρουσιάζῃ εἰς τοὺς ξένους τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν πλέον εὐνοϊκὴν ὄψιν, ἐκθειάζουσα μετὰ τῆς μεγαλυτέρας εὐγλωττίας τὴν νοημοσύνην, τὸν ἱπποτισμόν, τὴν ἀνδρείαν, τα ἄπειρα πλεονεκτήματα τῶν Ἑλλήνων...Ἐπίσης μέλημά της σπουδαῖον εἶναι ἡ πολιτική».

[106] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 585. Ο Καλλέργης θύμισε, τότε, με επιστολή, στη βασίλισσα Αμαλία ότι ο ίδιος είχε υπερασπιστεί την τιμή της βασίλισσας, κάποτε, στο Λονδίνο και χαρακτήρισε τη συμπεριφορά της βασίλισσας, προς τη συγκεκριμένη κυρία λανθασμένη.

[107] Ασπρέας, *ό.π.*, 234. Ο Μαυροκορδάτος, κατά τη διάρκεια της τελευταίας πρωθυπουργίας του, προσπάθησε να περιστείλει τις δυνάμεις κατοχής. Εκδίωξε από το γραφείο του τον γραμματέα της αγγλικής πρεσβείας Στάνλεϋ, γιατί τόλμησε να υψώσει την φωνή του. Προέβαινε, επίσης, σε διαρκείς διαμαρτυρίες, προς τους πρεσβευτές της Αγγλίας Ουάις και Γαλλίας Ρουάν, για την προκλητική συμπεριφορά των δυνάμεων κατοχής.

Σπυρίδων Τρικούπης υπουργός των Εξωτερικών, ο Νικόλαος Σιλήβεργος των Οικονομικών, ο Λεωνίδας Σμόλεντς των Στρατιωτικών, ο Αθανάσιος Μιαούλης των Ναυτικών και ο Μιχαήλ Ποτλής της Δικαιοσύνης και των Εκκλησιαστικών. Τον Οκτώβριο του 1855, ο υπουργός των Οικονομικών Σιλήβεργος αντικαταστάθηκε, από τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο και των Εκκλησιαστικών Ποτλής, από τον Χαράλαμπο Χριστόπουλο. Τον Φεβρουάριο του 1856, ο υπουργός των Εξωτερικών Τρικούπης αντικαταστάθηκε, από τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, και της Δικαιοσύνης ο Ποτλής, από τον Μιχαήλ Σκαλιστήρη. Τέλος, τον Ιούλιο του 1856, αντικαταστάθηκε ο υπουργός των Οικονομικών Αλέξανδρος Κοντόσταυλος, από τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο. Ύστερα από διαμαρτυρία της Ρωσίας, τα στρατεύματα κατοχής εγκατέλειψαν την Ελλάδα, τον Φεβρουάριο του 1857, ύστερα από σχεδόν τρία χρόνια[108]. Εγκαταστάθηκε, όμως, στην Ελλάδα η διεθνής «Οικονομική Επιτροπή»[109].

9. Ελληνοτουρκικές συνθήκες

Τον Μάϊο του 1855, υπογράφηκε, στην Κάνλιτζα, που είναι προάστιο της Κωνσταντινούπολης, συνθήκη εμπορίου, μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ελλάδας, από τον Ανδρέα Κουντουριώτη, πρεσβευτή της Ελλάδας, στην Κωνσταντινούπολη, και τον υπουργό των Εξωτερικών Φουάτ πασά[110]. Με τη συνθήκη αυτή, απελευθερωνόταν το εμπόριο, μεταξύ των δύο χωρών, και καταργούνταν πολλοί περιορισμοί.

Τον Απρίλιο του 1856, υπογράφτηκε σύμβαση, μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην Κάνλιτζα πάλι, για την καταδίωξη της ληστείας[111]. Τη συνθήκη υπέγραφαν, εκ μέρους της Ελλάδας, ο Ανδρέας Κουντουριώτης, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, εκ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο υπουργός Εξωτερικών Φουάτ πασάς. Με τη συνθήκη αυτή, οι δύο χώρες αναλάμβαναν την υποχρέωση να καταδιώκουν τις ληστρικές ομάδες, που βρίσκονταν, στην επικράτειά τους, ανεξαρτήτως της χώρας που

[108] Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 167.

[109] Driault, *ό.π.*, 416-420.

[110] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 557-569, όπου ολόκληρο το κείμενο της συνθήκης εμπορίου, μεταξύ Ελλάδος και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποτελούμενο από 28 άρθρα.

[111] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 2569-572. Ολόκληρο το κείμενο της συνθήκης, αποτελούμενο από 8 άρθρα.

αυτές δραστηριοποιούνταν. Επίσης, οι δύο χώρες δεσμεύονταν να συλλαμβάνουν και να δικάζουν τους ληστές, που βρίσκονταν στην επικράτειά τους, ακόμη και για εγκλήματα που διέπραξαν, στην επικράτεια του ετέρου μέρους. Τα στρατεύματα των δύο χωρών, τα οποία φυλάσσουν τα σύνορα, όφειλαν να συνεργάζονται, για τον κοινό σκοπό της καταπολέμησης της ληστείας.

10. Η παρακμή των ξενικών κομμάτων

Ο Κριμαϊκός πόλεμος είχε καταλυτική επίδραση στην εσωτερική πολιτική κατάσταση της Ελλάδας. Εξαιτίας της ξένης κατοχής και της συμπεριφοράς των συμμαχικών στρατευμάτων, ο ελληνικός λαός έχασε κάθε εμπιστοσύνη στις Μεγάλες Δυνάμεις και πλέον δεν εξαρτούσε την πρόοδο του έθνους και την πραγμάτωση των επιδιώξεών του από τη βοήθεια της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας[112]. Όσον αφορά στη Ρωσία, ήταν η μεγάλη χαμένη του πολέμου, καθώς απέτυχε να παίξει τον ρόλο της προστάτιδος των Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επίσης, η ρωσική πολιτική, σε σχέση με τα Βαλκάνια, άλλαξε ριζικά. Η Ρωσία θα εγκαταλείψει την πολιτική της προστασίας των Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και θα στραφεί στην υποστήριξη των σλαβικών πληθυσμών της χερσονήσου του Αίμου και ειδικότερα της Βουλγαρίας, στα πλαίσια του πανσλαβισμού, που υιοθέτησε, εκείνη την εποχή.

11. Κυβέρνηση Αθανασίου Μιαούλη

Η κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη επιβίωσε, μέχρι την 13 Νοεμβρίου 1857, και τη διαδέχτηκε η κυβέρνηση του Αθανασίου Μιαούλη, υιού του ήρωα της Ελληνικής Επαναστάσεως Ανδρέα Μιαούλη, ο οποίος κατείχε μέχρι τότε τη θέση του υπουργού των Ναυτικών. Ο Μιαούλης, εκτός από τη θέση του πρωθυπουργού, κράτησε και το Υπουργείο των Ναυτικών[113]. Υπουργός των Εξωτερικών ορίστηκε ο Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής, ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος των Εσωτερικών, ο Λεωνίδας Σμόλεντς των Στρατιωτικών, ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος των Οικονομικών,

[112] Παπαδόπουλος, *ό.π.* 167.
[113] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 586.

ο Γεώργιος Ράλλης της Δικαιοσύνης και ο Χαράλαμπος Χριστόπουλος των Εκκλησιαστικών.

Η κυβέρνηση αυτή του Αθανασίου Μιαούλη έμεινε στην εξουσία, μέχρι την 29 Μαΐου 1859. Κατά την διάρκεια της θητείας της, εορτάστηκε η εικοσιπενταετηρίδα από την άφιξη του βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα. Ο εορτασμός ορίστηκε για την 25 Ιανουαρίου 1858[114]. Αρχικός τόπος εορτασμού είχε οριστεί το Ναύπλιο, το οποίο ήταν πρωτεύουσα του βασιλείου, κατά την άφιξη του Όθωνα. Τελικά, πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, εξαιτίας του χειμώνα, αλλά και ασθένειας του βασιλιά Όθωνα[115]. Ο Όθωνας μετέβη στο Ναύπλιο, το τελευταίο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου.

Ο βασιλιάς Όθων μετέβη τον Ιούνιο του 1858, στα λουτρά του Κίσσιγκεν, και επέστρεψε στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1858. Όλο το διάστημα της απουσίας του βασιλιά, την αντιβασιλεία ασκούσε η βασίλισσα Αμαλία[116]. Το βασιλικό ζεύγος έχαιρε μεγάλης

---

[114] *Τα κατά την τελετήν της 25 Ιανουαρίου 1858 επί τη εικοσιπενταετηρίδι από της εις την Ελλάδα αφίξεως της Α.Μ. του βασιλέως*, 3-6. Τα δύο βουλευτικά σώματα του βασιλείου όρισαν με ψηφίσματά τους τον εορτασμό της εικοσιπενταετηρίδος κατά την 25 Ιανουαρίου 1858. Αρχικός τόπος των εορτασμών ορίστηκε η πόλη του Ναυπλίου, όπου αποβιβάστηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα ο βασιλιάς Όθων, την 25 Ιανουαρίου 1833. Πραγματοποιήθηκαν και κατά τόπους εορτασμοί της επετείου. Κατά τους εορτασμούς, παραβρέθηκαν πλοία του γαλλικού στόλου, της Αγγλίας, της Πρωσίας, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ολλανδίας. Ο Όθωνας, τελικά, ασθένησε και ο εορτασμός πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα. Κατά τη διάρκεια των εορτασμών, το βασιλικό ζεύγος συνόδευε ο αδελφός του Όθωνα, Αδαλβέρτος. Μετά τη δοξολογία που τελέστηκε στον ναό της Αγίας Ειρήνης, το βασιλικό ζεύγος δέχθηκε, στα Ανάκτορα, τους πρεσβευτές των ξένων χωρών στην Αθήνα, τους έκτακτους απεσταλμένους και τους επισήμους.

[115] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 215. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 589-590. Κατά τους εορτασμούς, παρευρέθηκαν ο απεσταλμένος του αυτοκράτορα της Ρωσίας και υπασπιστής του πρίγκηπας Πούσκιν, οι δύο απεσταλμένοι της Αυστρίας ο στρατηγός κόμης Πάαρ, ο υιός του καγκελάριου Μέττερνιχ, και ο υιός του πρώην πρεσβευτή της Αυστρίας Πρόκες φον Όστεν, ο οποίος γεννήθηκε στην Αθήνα, κατά τη διάρκεια της θητείας του πατέρα του, ο πρίγκηπας Αδαλβέρτος της Βαυαρίας αδελφός του Όθωνα, το πρώην μέλος της Αντιβασιλείας Μάουρερ, απεσταλμένοι του Ολδεμβούργου και άλλοι.

[116] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 27, 115 και 123-124. Η Αμαλία είχε ασκήσει την αντιβασιλεία και κατά την εννεάμηνη απουσία του Όθωνα, το 1850-1851. Γνώριζε επαρκώς την κείμενη νομοθεσία. Η Αμαλία ακολουθούσε συγκεκριμένο ημερήσιο πρόγραμμα, που περιλάμβανε θαλάσσια λουτρά το καλοκαίρι, περιποίηση του ανακτορικού κήπου, ανάγνωση εφημερίδων, επισκέψεις κυριών και ιππασία, κατά την οποία γινόταν δεκτή με ζητωκραυγές από τους υπηκόους της. Κατά την άσκηση της αντιβασιλείας του 1858, κορυφώθηκε η δημοτικότητα της βασίλισσας Αμαλίας.

δημοτικότητας, κατά την περίοδο αυτή. Επίσης, συντελέστηκαν μεγάλα δημόσια έργα για την εποχή, όπως η γεφύρωση του πορθμού του Ευρίπου, η τηλεγραφική σύνδεση, μεταξύ Πειραιώς και Σύρου, έργα αποξήρανσης, η τηλεγραφική σύνδεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και άλλα[117].

Τον Μάρτιο του 1859, ήλθαν στην Ελλάδα οικονομικοί ελεγκτές εκπρόσωποι των δανειστών, δηλαδή της Αγγλίας και της Γαλλίας, για να ελέγξουν την εν γένει οικονομική κατάσταση του βασιλείου[118]. Η έκθεσή που συνέταξαν οι δύο ελεγκτές κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα δύναται να καταβάλει κάθε χρόνο 900 χιλιάδες γαλλικά φράγκα για την αποπληρωμή του δανείου των 60 εκατομμυρίων φράγκων. Τον Οκτώβριο του 1860, κλήθηκε η ελληνική κυβέρνηση να αναλάβει την παραπάνω υποχρέωση. Κατ΄ αρχήν η ελληνική κυβέρνηση δέχθηκε την ανάληψη της καταβολής της δόσης των 900 χιλιάδων φράγκων, αλλά την πρώτη δόση την κατέβαλε, το 1861.

12. Το ζήτημα της διαδοχής του ελληνικού θρόνου

Έντονα απασχολούσε την κοινή γνώμη, αλλά και τους πολιτικούς, στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες, το ζήτημα της διαδοχής του βασιλιά Όθωνα. Σύμφωνα με το άρθρο 40 του συντάγματος του 1843, «πᾶς διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου ἀπαιτεῖται νὰ πρεσβεύῃ τὴν θρησκείαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας»[119].

Έτσι, για την επίλυση του ζητήματος της διαδοχής, συνήλθαν στο Λονδίνο οι αντιπρόσωποι των τριών Δυνάμεων, με τον αντιπρόσωπο της Ελλάδας Σπυρίδωνα Τρικούπη και της Βαυαρίας. Την 8/20 Νοεμβρίου 1852, υπέγραψαν τη συνθήκη περί διαδοχής εις τον θρόνο της Ελλάδος και περί αντιβασιλείας της βασιλίσσης Αμαλίας. Σε αυτήν αναγνωριζόταν η διάταξη του άρθρου 40 του ελληνικού συντάγματος. Επίσης, οριζόταν ότι, σε περίπτωση χηρείας της

[117] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 230-233. Εκείνη την εποχή, εκπονήθηκαν μελέτες για τομή του Ισθμού της Κορίνθου. Άλλο σχέδιο ήταν αυτό της αποξήρανσης της λίμνης Κοπαΐδας. Ο Μιαούλης επιθυμούσε να αναδιοργανώσει το Ναυτικό.

[118] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 597-598. Οι οικονομικοί ελεγκτές ήταν οι Στρίκλαν και Πλοέκ, που αντικατέστησαν τους προηγούμενους ελεγκτές Λόου και Ρού.

[119] Ράλλης, *ό.π.*, 11.

βασίλισσας Αμαλίας, ανηλικιότητας ή απουσίας του διαδόχου του θρόνου, η βασίλισσα θα εκτελούσε τα καθήκοντα του αντιβασιλέα,[120].

Ο πρίγκηπας Λουϊτπόλδος παραιτήθηκε από τα δικαιώματα διαδοχής επί του ελληνικού θρόνου. Ο έτερος αδελφός του Όθωνα, ο Αδαλβέρτος, είχε νυμφευθεί την καθολική πριγκίπισσα της Ισπανίας Αμαλία και δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι είχε σκοπό να αλλάξει δόγμα είτε αυτός είτε τα τέκνα του. Επομένως, συναγόταν από τους περισσότερους ως συμπέρασμα ότι προοριζόταν για τη διαδοχή του βασιλιά Όθωνα ο υιός του πρίγκηπα Λουϊτπόλδου, ο πρίγκηπας Λουδοβίκος.

Έτσι, προέκυψε, για να αποφευχθεί το αδιέξοδο στο ζήτημα της διαδοχής, μία κίνηση, υπό τον υπουργό των Οικονομικών Αλέξανδρο Κουμουνδούρο, ώστε να καταλάβει τον ελληνικό θρόνο ο αδελφός της βασίλισσας Αμαλίας, πρίγκηπας Πέτρος του Ολδεμβούργου. Ο πρίγκηπας Πέτρος είχε επισκεφθεί την Αθήνα στο παρελθόν και οι Έλληνες τον γνώριζαν. Η Αμαλία, όταν της γνωστοποιήθηκε το σχέδιο αυτό για την κατάληψη του θρόνου από τον αδελφό της, δεν φάνηκε να διαφωνεί[121].

---

[120] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 599-601, όπου ολόκληρο το κείμενο της συνθήκης. Ο αντιπρόσωπος της Βαυαρίας διατύπωσε επιφυλάξεις για το γεγονός ότι ο διάδοχος του ελληνικού θρόνου, σε περίπτωση που ασπαστεί την Ορθοδοξία, θα στεφθεί χωρίς καμία επιφύλαξη βασιλιάς της Ελλάδος. Επίσης, ζήτησε η ενδεχόμενη αντιβασιλεία της βασίλισσας Αμαλίας να μην δύναται να επιφέρει βλάβη στα δικαιώματα του διαδόχου. Ο Τρικούπης δήλωσε ότι δεν έχει εξουσιοδότηση να αποδεχθεί τέτοιες απαιτήσεις. Συνεπώς, οι παραπάνω παρατηρήσεις του Βαυαρού αντιπροσώπου επισυνάφθηκαν στο παράρτημα της συνθήκης.

[121] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 160-161 και 163-164. Η Αμαλία επιδίωκε την υποστήριξη της ρωσικής πρεσβείας στο σχέδιο εγκαθίδρυσης του αδελφού της στον ελληνικό θρόνο. Το ταξίδι του Όθωνα στη Βαυαρία δεν έλυσε το πρόβλημα της διαδοχής. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 603. Ο Ευαγγελίδης υποστηρίζει ότι η Αμαλία, με την επάνοδο του Όθωνα από το ταξίδι του, του γνωστοποίησε το ανωτέρω σχέδιο διαδοχής του θρόνου από τον αδελφό της. Βρήκε, όμως, ισχυρή αντίδραση από τον πρεσβευτή της Βαυαρίας Φέδερ με τον οποίον ήρθε σε ρήξη. Η Αμαλία πέτυχε να ανακληθεί ο πρεσβευτής Φέδερ και να αντικατασταθεί από τον Χόμπες. Επίσης, ο Ευαγγελίδης ισχυρίζεται ότι οι αντιπρόσωποι της Βαυαρίας στην Ελλάδα είχαν την άποψη ότι, ακόμη και αν ο Όθωνας εκπέσει του ελληνικού θρόνου, θα τον διαδεχόταν Βαυαρός πρίγκηπας.

13. Πολιτικές εξελίξεις κατά το 1859

Κατά το 1859, συνέβησαν γεγονότα που ενίσχυσαν την αντιπολίτευση, εναντίον του Όθωνα. Πρώτη αφορμή δόθηκε με την καταδίκη του ποιητή Αλεξάνδρου Σούτσου, για δυσφήμιση του βασιλιά. Δεύτερο γεγονός θεωρήθηκε ο πόλεμος της Αυστρίας με τα ιταλικά κρατίδια, στα οποία προσήλθε ως σύμμαχος και η Γαλλία. Ο Όθωνας ταυτίστηκε με την αυστριακή πολιτική, από ορισμένους, καθώς η κοινή γνώμη στην Ελλάδα υποστήριζε τον αγώνα του ιταλικού έθνους για ίδρυση ενός ενιαίου ιταλικού κράτους. Η αντιπολίτευση, για να στηρίξει τη θέση αυτή, περί των φιλοαυστριακών αισθημάτων του Όθωνα, υπέβαλε επερώτηση στην κυβέρνηση, για το αν θα αποδεχθεί το αίτημα των Αυστριακών εμπόρων της Τεργέστης να υψώσουν ελληνική σημαία για προστασία[122]. Η ελληνική κυβέρνηση δήλωσε ότι αρνήθηκε να παράσχει τέτοια βοήθεια.

Η Αγγλία και η Γαλλία συνέχισαν να υπερασπίζονται το «δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Οι αντιπρόσωποι των δύο χωρών πληροφορούνταν, με μεγάλη ανησυχία, τις διαδόσεις για έξοδο της Ελλάδας σε πόλεμο με την Τουρκία. Έτσι, οι πρεσβευτές της Αγγλίας και Γαλλίας συνιστούσαν στην ελληνική κυβέρνηση να απόσχει κάθε επαναστατικής κίνησης, κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, παρά το γεγονός ότι υπήρχε αναβρασμός στη Σερβία, στην Ερζεγοβίνη και στο Μαυροβούνιο.

Ο ναύαρχος Κωνσταντίνος Κανάρης ο οποίος το 1859 ήταν 68 ετών, αναδείχθηκε, στα μάτια ιδιαίτερα της νεολαίας, ο ηγέτης της αντιπολίτευσης. Αρνήθηκε να λαμβάνει τον μισθό του και ζούσε ως ιδιώτης. Αυτή η κίνηση προήλθε ως αντίδραση της απονομής του τίτλου του αντιναυάρχου στον Αντώνιο Κριεζή. Ο Κανάρης κλήθηκε να αναλάβει την πρωθυπουργία, αλλά δεν κατάφερε να σχηματίσει κυβέρνηση.

[122] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 604-605.

14. Δεύτερη κυβέρνηση Αθανασίου Μιαούλη

Την 29 Μαΐου 1859, σχηματίστηκε η δεύτερη κυβέρνηση Μιαούλη, ο οποίος διατήρησε και το Υπουργείο των Ναυτικών. Τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης ήταν ο Ανδρέας Κουντουριώτης υπουργός των Εξωτερικών, ο Ρήγας Παλαμήδης των Εσωτερικών, ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος των Οικονομικών, ο Σπυρίδων Σπυρομήλιος των Στρατιωτικών, ο Γεώργιος Ράλλης της Δικαιοσύνης και ο Θρασύβουλος Ζαΐμης των Εκκλησιαστικών[123].

Η δεύτερη αυτή κυβέρνηση του Αθανασίου Μιαούλη διατηρήθηκε, μέχρι την 26 Μαΐου 1862. Κατά την περίοδο της δεύτερης θητείας του Μιαούλη, στην αντιπολίτευση προσήλθαν και οι Βούλγαρης, Χρηστίδης και Ζαΐμης.

[123] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 607. Την 10 Ιουνίου 1859, αντικαταστάθηκε ο υπουργός των Στρατιωτικών Σπυρομήλιος από τον Δημήτριο Μπότσαρη. Την 12 Ιανουαρίου 1860, ο υπουργός των Εσωτερικών Παλαμήδης αντικαταστάθηκε από τον Ανδρέα Κουντουριώτη και υπουργός των Εξωτερικών ορίστηκε ο Θρασύβουλος Ζαΐμης. Την 14 Μαρτίου 1860, αντικαταστάθηκε ο υπουργός της Δικαιοσύνης Ράλλης από Μιχαήλ Ποτλής. Την 18 Απριλίου 1860, αντί του Ζαΐμη ανέλαβε υπουργός των Εξωτερικών ο Λυκούργος Κρεστενίτης. Την 21 Ιουνίου 1860, ο υπουργός των Οικονομικών Κουμουνδούρος αντικαταστάθηκε από τον Ευστάθιο Σίμο. Την 25 Νοεμβρίου 1860, παραιτήθηκε ο υπουργός Εσωτερικών Κρεστενίτης, τον οποίον αντικατέστησε, την 7 Δεκεμβρίου, ο Νικόλαος Παπαλεξόπουλος. Την 11 Μαΐου 1861, τον τελευταίο υπουργό Εσωτερικών Παπαλεξόπουλο αντικατέστησε ο Χαράλαμπος Χριστόπουλος.

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ
Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΩΣΗ

1. Τα Σκιαδικά

Οι ταραχές που ονομάστηκαν «Σκιαδικά» πήραν το όνομά τους από την κίνηση πολλών νέων να φορούν, αντί των ευρωπαϊκών καπέλων, τα ψάθινα καπέλα της Σίφνου, με μία κορδέλα που έφερε τα εθνικά χρώματα. Θεωρήθηκε αυτή η κίνηση ως αντιπολιτευτική ενέργεια ευθέως πλήττουσα το κύρος του βασιλέως. Μάλιστα, σημειώθηκε επεισόδιο, κατά το οποίο, αστυνόμος κατέστρεψε τέτοια ψάθινα καπέλα και ράπισε κάποιους που τα φορούσαν[1]. Αποτέλεσμα αυτής της αντίδρασης ήταν να λάβει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις το κίνημα.

Την 26 Φεβρουαρίου 1861, ο Όθων διόρισε γερουσιαστές από πολιτικούς που θεωρούνταν αφοσιωμένοι σε αυτόν. Στη Βουλή, ο Όθων επιδίωξε να τοποθετήσει πρόεδρο τον Δημήτριο Καλλιφρονά, αλλά απέτυχε. Μάλιστα, εκλέχθηκε πρόεδρος από την αντιπολίτευση ο Θρασύβουλος Ζαΐμης[2]. Σε αντίδραση, ο Όθων διέλυσε τη Βουλή, την 16 Νοεμβρίου 1861.

2. Η καταδίκη του Αλέξανδρου Σούτσου

Ο Όθωνας, για να αντιμετωπίσει τις επικρίσεις της αντιπολίτευσης εναντίον του, γινόταν ολοένα πιο αυστηρός απέναντι στα δημοσιεύματα του Τύπου. Αυτή η δράση, όμως, προκαλούσε την αντίδραση της αντιπολίτευσης.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, έγινε γνωστή η καταδίκη του ποιητή Αλεξάνδρου Σούτσου[3]. Ο ποιητής έφυγε στο εξωτερικό, όπου πέθανε

---

[1] Γούδας, *ό.π.*, 75-76. Αυτά τα γεγονότα συνέβησαν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, κατά τη διάρκεια ενός συνηθισμένου Κυριακάτικου περιπάτου των φοιτητών. Ο Όθωνας, κατά τον Γούδα, θα μπορούσε να αξιοποιήσει το κίνημα αυτό των νεαρών φοιτητών ως ένδειξη πατριωτισμού της νεολαίας και να μην το ερμηνεύσει ως αντιπολιτευτική ενέργεια. Ο αντιπολιτευόμενος Τύπος επιτίθονταν ανοιχτά στον Όθωνα, κατηγορώντας τον ότι άλλοι ηγεμόνες που ξεκίνησαν σε παρόμοιες συνθήκες τη διοίκησή τους, όπως ο Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου και ο Βίκτωρ-Εμμανουήλ της Ιταλίας, κατάφεραν να επεκτείνουν εδαφικά τα κράτη τους και να τα καταστήσουν οικονομικά εύρωστα.

[2] Δεληγεώργης, *ό.π.*, 10 και 38-39. Ο Δεληγεώργης περιγράφει την εκλογή αυτή του Προέδρου της Βουλής ως νίκη κατά του «συστήματος». Στη Βουλή βρίσκονταν πλήθος με πολλούς νέους, το οποίο, όταν ανακοινώθηκε το αποτέλεσμα, ἐχειροκρότησε μανιωδῶς».

[3] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 234-236. Ο Αλέξανδρος Σούτσος παραπέμφθηκε σε κακουργιοδικείο για να δικαστεί, ύστερα από αυτεπάγγελτη δίωξη που ασκήθηκε από τον εισαγγελέα. Η δίωξη θεωρήθηκε ότι πραγματοποιήθηκε κατόπιν εντολής της κυβέρνησης. Ο Σούτσος καταδικάστηκε σε πενταετή φυλάκιση.

στο νοσοκομείο της Σμύρνης, μετά από τρία έτη. Η καταδίκη του Σούτσου δεν ήταν η μοναδική. Διαρκώς καταδικάζονταν δημοσιογράφοι σε ποινές φυλάκισης[4]. Άρθρα που στρέφονταν κατά της πολιτικής του Όθωνα και της ενέργειάς του να διαλύσει το κοινοβούλιο δημοσιεύονταν σε εφημερίδες, όπως η «Ώρα», «Το μέλλον της πατρίδας» και άλλες[5].

3. Απόπειρα δολοφονίας της Αμαλίας

Αυτή την εποχή, εμφανίζονταν πολλές αντιπολιτευτικές κινήσεις, που στρέφονταν εναντίον της πολιτικής του Όθωνα. Μία τέτοια συνέβη στο Άργος, τον Απρίλιο του 1861, όπου τηρήθηκε άκρα μυστικότητα[6].

Την 6 Σεπτεμβρίου 1861, την 9 πρωινή, πραγματοποιήθηκε απόπειρα δολοφονίας της βασίλισσας Αμαλίας. Φυσικός αυτουργός της απόπειρας δολοφονίας ήταν ο φοιτητής της Νομικής Σχολής, Αριστείδης Δόσιος[7]. Η απόπειρα πραγματοποιήθηκε, κοντά στα Ανάκτορα, όταν επέστρεφε έφιππος η βασίλισσα από περίπατο, αλλά απέτυχε. Ο δράστης συνελήφθη αμέσως. Μεταφέρθηκε στο

---

[4] Γούδας, *ό.π.*, 77. Ο δημοσιογράφος της εφημερίδα «Ώρα» καταδικάστηκε σε πέντε και μισό έτος φυλάκιση, για τα άρθρα του τα οποία καλούσαν τον λαό να ξεσηκωθεί κατά του Όθωνα και να τον εκδιώξει με οποιοδήποτε τρόπο.

[5] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 612. Μεταξύ των καταδικασθέντων, βρίσκονταν οι αδελφοί Επαμεινώνδας και Λεωνίδας Δεληγεώργη, ο Οδυσσέας Ιάλεμος, ο Αριστομένης Βαλέττας, ο Θεόδωρος Φλογαΐτης και άλλοι. Δεληγεώργης, *ό.π.*, 10 και 30-35 και 194. Ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης ισχυρίζεται ότι ο Όθωνας δήλωσε στον πατέρα του τη δυσαρέσκειά του, για αυτόν, με τα λόγια «ὁ υἱός σου πολὺ ἐπλήγωσε τὴν καρδίαν μου». Αργότερα, ο Όθωνας συζήτησε με τον Δεληγεώργη, ο οποίος ήταν πλέον βουλευτής, για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Στη συζήτηση αυτή, ο Δεληγεώργης διατύπωσε την άποψη ότι πρέπει η Ελλάδα να εγκαταλείψει την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας και να «φροντίσῃ ἐκ τῶν ἐνόντων νὰ γείνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἰσχυρά». Την ίδια θέση επαναλάμβανε σε επιστολή του, τον Αύγουστο του 1860, ότι «ἡ Ἑλλὰς εἶνε ὅλως ἀνέτοιμος». Ο Όθων αντέταξε τότε ότι «ἡ ἰσχὺς ὑπάρχει ἐν τῇ ἑνότητι καὶ σᾶς συμβουλεύω νὰ ἀφήσητε κατὰ μέρος τὰ διαιροῦντα». Σε απάντηση, ο Δεληγεώργης κατηγόρησε ότι η κυβέρνηση «δὲν ἐγένετο συνταγματικῶς». Στα επιχειρήματα του Όθωνα ότι η κυβέρνηση διαθέτει ως μέλη και πολιτικούς της αντιπολίτευσης (τους Ευστάθιο Σίμο και Λυκούργο Κρεστενίτη) ο Δεληγεώργης έμεινε αμετάπειστος και δήλωσε ότι δεν μπορεί να παράσχει στην κυβέρνηση τη συνδρομή του, την οποία θεωρούσε «πάντῃ ἀνωφελῆ».

[6] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 613.

[7] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 127. Ο Δόσιος προέρχονταν από επιφανή οικογένεια. Η βασίλισσα Αμαλία αντιλήφθηκε τον πυροβολισμό του περιστρόφου, από τη λάμψη, και πρόλαβε να διαφύγει με τον ίππο της.

Υπουργείο Στρατιωτικών για να απολογηθεί. Στην απολογία του, ισχυρίστηκε ότι έκανε την απόπειρα για «νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πατρίδα τῆς τυραννίας»[8].

4. Η επανάσταση στο Ναύπλιο

Την περίοδο αυτή, κρατούνταν, ως συνωμότες κατά του βασιλέως, ο αντισυνταγματάρχης Αρτέμης Μίχος, ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, ο Δημήτριος Γρίβας, ο Γεώργιος Πετμεζάς, η χήρα του γερουσιαστή Παπαλεξόπουλου και άλλοι. Τον Ιανουάριο του 1862, ο Δημήτριος Γρίβας στάλθηκε για δίμηνο κράτηση στο Παλαμήδι, ένεκα ανυπακοής[9].

Ο Γρίβας παρέμεινε στο Ναύπλιο, λόγω ασθένειας. Εκεί ήρθε σε επαφή και με άλλους συνωμότες που βρίσκονταν στο Ναύπλιο, όπως ο υπίλαρχος Τριτάκης, ο υπολοχαγός Χρήστος Κατσικογιάννης, ο αντισυνταγματάρχης Αρτέμης και άλλοι[10]. Οι συνωμότες, όταν έμαθαν ότι ο μοίραρχος Γούσης και ο λοχαγός Τουρνάκης θα

---

[8] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 246-260. Το πιστόλι που χρησιμοποιήθηκε, κατά την απόπειρα εναντίον της βασίλισσας, άνηκε στον Αλκιβιάδη Καμπά. Τον Δόσιο συνέλαβαν οι Χατζηπέτρος, Βαλτινός και ο αρχιπποκόμος Μιτάνερ και τον παρέδωσαν στους χωροφύλακες που ακολουθούσαν. Κατά τη μεταφορά του Δόσιου, έγινε απόπειρα αρπαγής του από τα χέρια των χωροφυλάκων και απελευθέρωσής του. Ο Δόσιος δήλωσε στην απολογία του, ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου, ότι «ἡ διάκρισις τῶν φύλων παύει ὅταν ἡ γυνὴ ἀναβῇ ἐπὶ θρόνου». Ο Δόσιος καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά η βασίλισσα Αμαλία ζήτησε την απονομή χάριτος, για την ποινή του θανάτου. Το 1862, μετά την έξωση του Όθωνα, απελευθερώθηκε. Ο Δόσιος αργότερα οδηγήθηκε σε φρενοκομείο, όπου και πέθανε. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 613-614. Ο Δόσιος υποστήριζε ότι, μιλώντας για τυραννία, εννοούσε την έλλειψη εθνοφυλακής, το ζήτημα της διαδοχής του Όθωνα και την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας. Μαζί με τον Δόσιο, συνελήφθησαν και άλλοι ύποπτοι, μέλη της αντιπολίτευσης. Κρατήθηκαν ο Μακρής Δεληγεώργης, ο στρατιωτικός ιατρός Γλαράκης, ο υιός του Σκαρβέλη και άλλοι.

[9] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 264-265. Η βασίλισσα Αμαλία, κατά τη διάρκεια γεύματος στα Ανάκτορα, ανακοίνωσε ότι οι επαναστάτες έχαναν έδαφος και ότι σκοτώθηκαν πολλοί επαναστάτες, όπως ο Γρίβας. Την ανακοίνωση αυτή της Αμαλία άκουσε η αδελφή του Γρίβα, Μαρία, η οποία και λιποθύμησε. Η είδηση για τον θάνατο του Γρίβα αποδείχθηκε αναληθής. *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 7. Ο Γρίβας είχε αρνηθεί να παραστεί ενώπιον υγειονομικής επιτροπής, για να εξεταστεί.

[10] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 8. Ο Κατσικογιάννης μετέβη στο Ναύπλιο με ολιγοήμερη άδεια και παρέμεινε, υπό τον Αρτέμη, στο τάγμα του. Ο Κατσικογιάννης θεωρούνταν συνωμότης και για αυτό είχε μετατεθεί από την Αθήνα.

μετέβαιναν στην Αθήνα, φοβήθηκαν ότι αποκαλύφθηκε η συνωμοτική τους οργάνωση[11].

Ως ημέρα για την εκδήλωση της εξέγερσης είχε οριστεί η νύχτα της 3 Σεπτεμβρίου 1862. Εξαιτίας, όμως, ενός τυχαίου γεγονότος, της κατάσχεσης της αλληλογραφίας του Σπυρίδωνα Ζαβιτσάνου, από τις αρχές, ο αντισυνταγματάρχης Αρτέμης, επειδή φοβήθηκε τη σύλληψη, αποσύρθηκε στην Ακροναυπλία, τη νύχτα της 31 Ιανουαρίου. Την ίδια νύχτα, ο Αρτέμης μίλησε στους υπαξιωματικούς, για την ανάγκη εκδήλωσης του κινήματος. Το αποτέλεσμα ήταν η κατάληψη του φρουρίου της Ακροναυπλίας, από τους επαναστάτες.

Την 3 πρωινή, οι συνωμότες αξιωματικοί παρέταξαν έναν λόχο πυροβολικού και έναν ακόμη, οι οποίοι ενώθηκαν με ετέρους δύο, στο κέντρο του Ναυπλίου. Το σύνθημα της επανάστασης δόθηκε με πυροβολισμούς και ζητωκραυγές. Οι επαναστάτες έγιναν κύριοι του Ναυπλίου. Συνελήφθησαν ο νομάρχης Ροντόπουλος, ο φρούραρχος και ο διοικητής του πρώτου τάγματος αντισυνταγματάρχης Ζορμπάς. Η δύναμη των επαναστατών υπολογιζόταν σε 900 άνδρες[12]. Προσωρινή επαναστατική επιτροπή ορίστηκε από τους Πετμεζά, Δημητριάδη, Αντωνόπουλο, Παπαζαφειρόπουλο και Πέτρο Μαυρομιχάλη. Κυριεύτηκε και το Παλαμήδι, την 9 πρωινή της 1 Φεβρουαρίου.

Την 1 Φεβρουαρίου 1862, επαναστάτησε και η πόλη του Άργους, μαζί με ολόκληρη την επαρχία[13]. Μάλιστα, η πρώτη ίλη ιππικού του

---

[11] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 8-9. Η συνωμοσία είχε γίνει τόσο φανερά, ώστε, κατά τον συγγραφέα, είναι δύσκολο να γίνει πιστευτό ότι δεν τη γνώριζαν οι αρχές του Ναυπλίου.

[12] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 11. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 619-622. Από τους επαναστάτες, διορίστηκε αρχηγός των γενικών επιτελείων ο αντισυνταγματάρχης Πάνος Κορωναίος. Ο Θεόδωρος Φλογαΐτης εξέδιδε την επαναστατική εφημερίδα «Ὁ Συνταγματικὸς Ἕλλην». Ο δήμαρχος Ναυπλίας Πολύβιος Ζαφειρόπουλος εξέδωσε ανακοίνωση, όπου χαρακτήριζε τη διαγωγή του στρατού «ἐθνοσωτήριο» και συνιστούσε την τήρηση της τάξης. Το ίδιο έπραξε και το Δημοτικό Συμβούλιο του Ναυπλίου, το οποίο συνεδρίασε, την 1 Φεβρουαρίου, και εξέδωσε διακήρυξη, όπου χαρακτήριζε τον σκοπό του στρατού, επίσης, εθνοσωτήριο. Γινόταν αναφορά, τέλος, στην επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου 1843.

[13] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 12-13 και 15. Το Δημοτικό Συμβούλιο του Άργους συντάχθηκε, με απόφασή του, με την εκδηλωθείσα επανάσταση του Ναυπλίου. Διορίσθηκε

Άργους εισήλθε στο Ναύπλιο και ενώθηκε με τους επαναστάτες. Ο Κορωναίος εισηγήθηκε, τότε, εκστρατεία προς την Αθήνα, αλλά η πρότασή του δεν έγινε αποδεκτή, λόγω του απαράσκευου του στρατεύματος.

Στο Ναύπλιο, οι αξιωματικοί που δεν συμμετείχαν στην επανάσταση κλήθηκαν είτε να συνταχθούν με αυτήν είτε να αποχωρήσουν από την πόλη. Όλοι οι εναπομείναντες συντάχθηκαν, πλην τριών[14]. Κατόπιν, έδωσαν όρκο στο Ιερό Ευαγγέλιο. Την 2 Φεβρουαρίου, συστήθηκε νέα πολυμελής επιτροπή, με σκοπό να φροντίζει την ασφάλεια του Ναυπλίου και την κάλυψη των αναγκών των στρατιωτικών σωμάτων που στρατοπέδευαν στην πόλη. Η νέα αυτή επιτροπή, σε διακήρυξή της, ζητούσε κατάπτωση του υπάρχοντος συστήματος διοίκησης, διάλυση της Βουλής και συγκρότηση εθνοσυνελεύσεως[15]. Όλη σχεδόν η επαρχία Ναυπλίας τάχθηκε ανοιχτά με το μέρος των επαναστατών, καθώς τα δημοτικά συμβούλια της επαρχίας εξέδιδαν διακηρύξεις στήριξης της επανάστασης[16].

Ο στρατηγός Δημήτριος Τσόκρης, αφού ορκίστηκε υπέρ της επαναστάσεως στο Ναύπλιο, άρχισε να στρατολογεί επαναστάτες στο Άργος[17]. Συστήθηκε, ακόμη, πολεμικό συμβούλιο, το οποίο είχε

επιτροπή για να επιτηρεί την ασφάλεια της πόλης του Άργους, αλλά και τις ανάγκες του στρατού και της πολιτοφυλακής. Ο στρατιωτικός ιατρός του Άργους συνετέλεσε τα μέγιστα, ώστε να συμμετάσχει στην επανάσταση και ο γαμβρός του, δήμαρχος Άργους. Ο ίδιος ο δήμαρχος Άργους Λαμπρυνίδης έφερε, μαζί με τον στρατηγό Τσόκρη, την απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου.

[14] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 14 και 16-17. Οι αξιωματικοί που δεν ορκίσθηκαν στην επανάσταση ήταν ο ταγματάρχης Βουκάλης, ο λοχαγός Λεμπεσόπουλος και ο υπολοχαγός Αντωναρόπουλος. Αυτοί, για λόγους ασφαλείας, εξήλθαν της πόλης και διέμεναν στην Πρόνοια. Αργότερα, επειδή υπήρχαν υπόνοιες εναντίον τους, συνελήφθησαν και τέθηκαν υπό κράτηση. Ο υπολοχαγός Αντωναρόπουλος ασπάστηκε, τελικά το κίνημα, και τοποθετήθηκε στρατιωτικός αστυνόμος Ναυπλίας και Προνοίας. Οι άλλοι δύο είχαν τεθεί υπό περιορισμό, στην Ακροναυπλία ή στο Παλαμήδι.

[15] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 627-628, όπου ολόκληρη η διακήρυξη της επιτροπής. Δεληγεώργης, *ό.π.*, 43. Την 2 Φεβρουαρίου, συνελήφθησαν ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης και ο Δημήτριος Καλλιφρονάς και κρατήθηκαν στη φυλακή Γκαρπολά.

[16] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 15. Όλα τα δημοτικά συμβούλια της επαρχίας Ναυπλίας συντάχθηκαν, με αποφάσεις τους, υπέρ της επανάστασης.

[17] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 13. Στον στρατηγό Τσόκρη προτάθηκε η αρχηγία της

σκοπό να οργανώσει οχυρωματικά έργα στο Ναύπλιο. Συστάθηκαν εθνοφυλακή και πολιτοφυλακή για την τήρηση της τάξης, εντός της πόλης[18].

Την 3 Φεβρουαρίου, η κυβέρνηση στην Αθήνα έστειλε τον αντιστράτηγο Γενναίο Κολοκοτρώνη, με στρατιωτική δύναμη, στους Μύλους Αργολίδας. Τα ατμόπλοια, που μετέφεραν το σώμα του Γενναίου, κανονιοβολήθηκαν, από τους επαναστάτες, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Ο Κολοκοτρώνης μετέφερε επιστολές, προς τον στρατηγό Τσόκρη[19]. Οι επαναστάτες του Ναυπλίου αναγκάστηκαν να απελευθερώσουν τους φυλακισμένους της Ακροναυπλίας, οι οποίοι συντάχθηκαν με τους επαναστάτες[20]. Επίσης, σχηματίστηκε σώμα 100 εθελοντών, υπό τον λοχαγό Καναβατζόγλου.

επαναστάσεως, αλλά αυτός αρνήθηκε. Υποσχέθηκε, όμως, να παράσχει κάθε συνδρομή στο έργο της επανάστασης.

[18] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 17. Ο Ζαρβιτσάνος, υποπρόξενος του Βελγίου στο Ναύπλιο, συμμετείχε στην επανάσταση. Αυτός συνέστησε σώμα εθνοφυλακής, από 200 εθελοντές πολίτες. Κύρια αρμοδιότητα της εθνοφυλακής αποτελούσε η φύλαξη της πόλης του Ναυπλίου, κατά τις νυχτερινές ώρες. Ορισμένες φορές χρησιμοποιήθηκε ως επικουρικό σώμα, κατά τις συμπλοκές με τον κυβερνητικό στρατό.

[19] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 18 και 25-26. Τον Γενναίο Κολοκοτρώνη συνόδευαν βουλευτές από την Αθήνα, αλλά και άλλα πρόσωπα. Σκοπό της καθόδου στο Ναύπλιο είχαν να καθησυχάσουν τα επαναστατημένα πνεύματα. Ο συγγραφέας θεωρεί εξαιρετικά επιτυχημένη επιλογή την αποστολή του Γενναίου Κολοκοτρώνη, για την καταστολή της επανάστασης, γιατί ασκούσε μεγάλη επιρροή στην Πελοπόννησο. Αλλά και την επιλογή του στρατηγού Χαν εγκωμιάζει, καθώς ο τελευταίος επέδειξε σωφροσύνη και επιδίωξε την καταστολή της επανάστασης, όχι με πολεμικά αλλά με άλλα μέσα.

[20] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 18 και 33. Οι φυλακισμένοι αριθμούνταν σε 600 περίπου. Η φρούρηση και επιτήρηση αυτών απασχολούσε μεγάλο μέρος της φρουράς του Ναυπλίου. Οι φυλακισμένοι, εκμεταλλευόμενοι την αναταραχή, προκαλούσαν αναστάτωση στην πόλη, με φωνές και ταραχές. Οι επαναστατικές αρχές είχαν το δίλημμα ή να τους ελευθερώσουν όλους τους φυλακισμένους ή να τους φονεύσουν. Αρχικά, αποφασίστηκε να απελευθερωθούν οι καταδικασμένοι για ελαφρά αδικήματα. Τελικά, λόγω των διαμαρτυριών των υπολοίπων φυλακισμένων, αποφασίστηκε η γενική αποφυλάκιση όλων. Οι περισσότεροι πρώην φυλακισμένοι, αφού τους δόθηκα όπλα, συμμετείχαν στην επανάσταση και δεν δημιούργησαν, κατά τον συγγραφέα, κανένα πρόβλημα στην πόλη του Ναυπλίου. Το δε σώμα των 100 εθελοντών αποτελούνταν από νέους, όπως δικηγόροι του Ναυπλίου και από την Αθήνα.

Την 4 Φεβρουαρίου, έφτασε η είδηση ότι επαναστάτησε και η Τρίπολη[21]. Οι επαναστάτες, στην Τρίπολη, συνέλαβαν τον νομάρχη, αλλά και τον διοικητή της χωροφυλακής, επειδή το σώμα, αποτελούμενο από 50 άνδρες, δεν συντάχθηκε με την επανάσταση. Ο μητροπολίτης Μαντινείας Θεοφάνης όρκισε τους επαναστάτες, στον ναό του Αγίου Δημητρίου.

Η κυβέρνηση επιδίωξε να καταλάβει τα Δερβένια της Κορίνθου, στέλνοντας ένα μικρό στρατιωτικό σώμα, αλλά αυτό απωθήθηκε, από τους επαναστάτες, και κατέλαβαν αυτοί το στρατηγικής σημασίας τόπο.

Την 5 Φεβρουαρίου, στρατιωτική δύναμη, υπό τον Όθωνα και τον στρατηγό Χαν, βρισκόταν στην Κόρινθο[22]. Αν και οι επαναστάτες δοκίμασαν να τους αναχαιτίσουν, ο κυβερνητικός στρατός πέρασε τα Δερβένια και κατευθυνόταν, προς το Άργος. Τότε, ο στρατηγός Τσόκρης αλλάζει στρατόπεδο και μεταβαίνει, προς τον Γενναίο Κολοκοτρώνη, εγκαταλείποντας τους επαναστάτες. Συνελήφθη, όμως, και φυλακίσθηκε, από τους επαναστάτες, στην Ακροναυπλία[23].

Την 6 Φεβρουαρίου, ο κυβερνητικός στρατός, υπό τον Χαν, εισερχόταν, στο Άργος, ενώ ο επαναστατικός στρατός υποχωρούσε και εισήλθε ασφαλώς, στο Ναύπλιο[24]. Οι επαναστάτες δεν μπορούσαν να αντιτάξουν σθεναρή αντίσταση, στο Άργος, εναντίον των

---

[21] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 19-20. Ο διοικητής της στρατιωτικής φρουράς Τριπόλεως, λοχαγός Καπετανάκης, εξέδωσε διακήρυξη, υπέρ της επανάστασης. Στην επανάσταση συμμετείχαν, επίσης, ο ίλαρχος Χρυσοσπάθης, ο ανθυπολοχαγός Μαμούρης, ο ανθυπολοχαγός Κουρουσόπουλος και ο ανθυπασπιστής Πηνιώ. Η δύναμη χωροφυλακής της Τριπόλεως, αποτελούμενη από 50 άνδρες, έμεινε περιορισμένη στον στρατώνα, χωρίς να αντιδράσει στο κίνημα. Ο μητροπολίτης Μαντινείας, μετά το τέλος της ορκωμοσίας, εκφώνησε λόγο, υπέρ της ευόδωσης του σκοπού της επανάστασης, και, κατόπιν, οι πολίτες ξέσπασαν σε ζητωκραυγές.

[22] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 20-21. Η στρατιωτική δύναμη του Χαν αποτελούνταν από 12 λόχους πεζικού και δύο ίλες ιππικού.

[23] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 20. Υπήρχαν υπόνοιες ότι ο στρατηγός Τσόκρης άλλαξε στρατόπεδο, καθώς δεν πραγματοποίησε καμία ενέργεια κατά του κυβερνητικού στρατού. Αιτία της αλλαγής αυτής θεωρήθηκαν οι επιστολές από την Αθήνα που του έφερε ο Γενναίος Κολοκοτρώνης.

[24] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 23 και 26. Μετά από τρεις ημέρες, από την κατάληψη του Άργους, ο κυβερνητικός στρατός εισήλθε, υπό τον αντιστράτηγο Κολοκοτρώνη, στην Τρίπολη.

στρατευμάτων του Χαν, γιατί υπολείπονταν σημαντικά σε ισχύ. Ο κυβερνητικός στρατός κατέλαβε και την Τίρυνθα. Οι επαναστάτες, για να καθησυχάσουν τους πρεσβευτές των τριών Δυνάμεων, απέστειλαν επιστολή σε αυτούς, όπου εξηγούσαν τους λόγους και τους σκοπούς της επανάστασης[25].

Την 8 Φεβρουαρίου, ο κυβερνητικός στρατός, υπό τον Ελβετό Χαν, επιτέθηκε, στους επαναστάτες, έξω από το Ναύπλιο. Στη μάχη που ακολούθησε, νίκησαν οι επαναστάτες. Από την πλευρά των επαναστατών, τραυματίστηκε ο αντισυνταγματάρχης Κορωναίος.

Την 17 Φεβρουαρίου, ο στρατηγός Χατζηπέτρος προσήλθε με κυβερνητικούς στρατιώτες, στο χωριό Κατσίγκρι. Την 28 Φεβρουαρίου, ο κυβερνητικός στρατός χτυπούσε, με το πυροβολικό, το Ναύπλιο και άλλες θέσεις των επαναστατών. Οι επαναστάτες ανταπάντησαν στα πυρά. Την 29 Φεβρουαρίου, επαναλήφθηκε το σφυροκόπημα, από τα πυροβόλα των κυβερνητικών δυνάμεων. Οι κυβερνητικοί κατάφεραν να καταλάβουν την Άρεια[26]. Καταλήφθηκε, επίσης, και η Πρόνοια, από τους κυβερνητικούς, αλλά και οι θέσεις Προφήτης Ηλίας και Μύλοι Ταμπακοπούλου. Τα κυβερνητικά στρατεύματα, προέβησαν σε αντίποινα, στις περιοχές που ανακαταλάμβαναν.

Την 1 Μαρτίου, δόθηκε η τελευταία μάχη, κατά την οποία ηττήθηκαν οι εναπομείναντες επαναστάτες. Πολλοί συνελήφθησαν και άλλοι φονεύθηκαν, ενώ, από την πλευρά των κυβερνητικών,

---

[25] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 636-639, όπου ολόκληρο το κείμενο της επιστολής, η οποία υπογράφεται από την επιτροπή επί της ασφαλείας, το Δημοτικό Συμβούλιο των Ναυπλιέων, τους σωματάρχες της φρουράς Ναυπλίας και τον αρχηγό των στρατιωτικών δυνάμεων Ναυπλίας Αρτέμης Μίχου. *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 25. Η επιστολή συντάχθηκε από τους δικηγόρους Γ. Στεφόπουλο, Κ. Φαρμακόπουλο. Κ. Πετζάλη και ορισμένα άλλα πρόσωπα. Η επιστολή δόθηκε αρχικά στους προξενικούς πράκτορες της Γαλλίας και της Αυστρίας. Οι τελευταίοι φρόντισαν να αποσταλεί στους προξένους και των τριών Δυνάμεων.

[26] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 645. Στη μάχη αυτή, σκοτώθηκε ο Σπυρίδων Δυοβουνιώτης, που καταγόταν από την γνωστή οικογένεια αρματολών. Ο Δυοβουνιώτης, αν και μαχόταν με την πλευρά των επαναστατών, έτυχε θαυμασμού και κηδεύτηκε αναλόγως από τους κυβερνητικούς. *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 36-37. Ο Δυοβουνιώτης πεθαίνοντας έδειξε την φιλοπατρία του, με την φράση «ζήτω το Έθνος». Μετά από λίγο, έπεσαν νεκροί οι επαναστάτες Λεωτσάκος, Μωραϊτίνης και Σκαρβέλης.

είχαν ελάχιστους νεκρούς[27]. Μετά τη μάχη, συμφωνήθηκε πενθήμερος ανακωχή των εχθροπραξιών, μεταξύ των δύο στρατοπέδων. Οι επαναστάτες ζήτησαν, με έγγραφο που διαβίβασαν στον Χαν, γενική αμνηστία. Την 8 Μαρτίου, ο Όθων, με επιστολή του, ζητούσε την παράδοση του Ναυπλίου, στον Γενναίο Κολοκοτρώνη, στον Χαν και στον νομάρχη Αργολίδας Γεωργαντά[28].

Η επιτροπή των επαναστατών, εκ νέου, ζητούσε γενική αμνηστία, όχι μόνο για τους επαναστάτες του Ναυπλίου, αλλά και για αυτούς που συμμετείχαν από άλλες περιοχές της Πελοποννήσου. Επίσης, απαιτούσαν η κοινοποίηση της αμνηστίας να προηγηθεί της παράδοσης της πόλης του Ναυπλίου. Τέλος, εύχονταν να γίνει αλλαγή της κυβέρνησης, γιατί, εξαιτίας της πολιτικής αυτής, εξωθήθηκαν στην επανάσταση[29].

Την 10 Μαρτίου, στην Τίρυνθα, οι εκπρόσωποι των επαναστατών ανέπτυξαν τις θέσεις και τα αιτήματά τους, στους αντιπροσώπους του Όθωνα. Ο Χαν υποστήριξε ότι η εντολή του περιλάμβανε μόνο την παράδοση της πόλης, χωρίς να έχει προηγηθεί χορήγηση αμνηστίας, αλλά διαβεβαίωνε, όπως και οι Κολοκοτρώνης και Γεωργαντάς, ότι η κυβέρνηση δεν θα αλλάξει θέση στο ζήτημα της χορήγησης της

---

[27] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 42-45. Ο αριθμός των συλληφθέντων, από τους επαναστάτες, ανερχόταν σε 80 αιχμαλώτους. Οι νεκροί και τραυματίες των επαναστατών, κατά την υποχώρησή τους, ήταν λίγοι. Την 2 Μαρτίου, ο στρατηγός Χαν απαίτησε τη συνθηκολόγηση των κατοίκων και των επαναστατών. Ο αρχηγός των επαναστατών Αρτέμης συγκάλεσε συμβούλιο από τους αξιωματικούς, επαναστάτες και μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου. Ο αρχηγός διατύπωσε την άποψη ότι η περαιτέρω αντίσταση θεωρείται μάταιη. Αντίθετοι στη συνθηκολόγηση ήταν οι Γρίβας, Μάνος, Κατζικογιάννης, Σμόλεντς, Χρ. Γρίβας, Πραΐδης και ο εφέτης Πετιμεζάς, οι οποίοι αποχώρησαν από το συμβούλιο. Κατόπιν, ζητήθηκε από τους επαναστάτες γενική αμνηστία. Η επιστολή με τα αιτήματα των επαναστατών στάλθηκε, από τον στρατηγό Χαν, στον βασιλιά Όθωνα. Στο μεταξύ, ο Γρίβας οχυρώθηκε, με την ενίσχυση 400 ανδρών, στο Παλαμήδι. Τον Γρίβα ενίσχυε ο εφέτης Πετιμεζάς, με την κοινωνική επιρροή που ασκούσε στο Ναύπλιο. Ο Γρίβας ασκούσε μεγάλη επιρροή στους υπαξιωματικούς, τους οποίους κατάφερε να τους πείσει να ταχθούν κατά της αμνηστίας.

[28] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 46.

[29] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 647, όπου το κείμενο των επαναστατών. *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 47. Οι επαναστάτες απαιτούσαν να αποδοθεί χάρη και στους απελεθευρωθέντες καταδίκους του Ναυπλίου.

αμνηστίας[30]. Η επαναστατική επιτροπή επέμενε στο ζήτημα της προηγούμενης έκδοσης του βασιλικού διατάγματος, περί χορηγήσεως γενικής αμνηστίας. Μάλιστα, οι αντιπρόσωποι των επαναστατών ζήτησαν να περιληφθούν στην αμνηστία και οι κατάδικοι των φυλακών που συμμετείχαν στην επανάσταση. Ο Χαν, τότε, ζήτησε περαιτέρω διαταγές από τον βασιλιά Όθωνα.

Ο Γρίβας, όμως, που είχε οχυρωθεί στο Παλαμήδι, με ισχυρό στρατό, κρατούσε ανένδοτη στάση. Ο Γρίβας έδωσε εντολή να κανονιοβοληθεί το ατμόπλοιο που μετέφερε την πρόταση των επαναστατών στην Αθήνα. Μετά παρέλευση ημερών, ο Χαν ζήτησε αποστολή επιτροπής των επαναστατών, για να τους αναγγείλει την απάντηση του βασιλιά. Η συνάντηση έγινε στην Άρεια, όπου ο Χαν ανακοίνωσε στα εμβρόντητα μέλη της επιτροπής ότι δεν θα δοθεί αμνηστία στους επαναστάτες[31].

Την 16 Μαρτίου 1862, οι επαναστάτες εξέδωσαν ημερήσια διαταγή, προς τον λαό του Ναυπλίου, όπου κοινοποιούσαν την εξαπάτηση, από την πλευρά της κυβέρνησης, και τη συνέχιση της επανάστασης. Την 18 και την 19 Μαρτίου, οι επαναστάτες κανονιοβόλησαν τις θέσεις του κυβερνητικού στρατού[32]. Η γνωστή

---

[30] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 47-50. Ο στρατηγός Χαν διαβεβαίωσε, δίνοντας τον λόγο της στρατιωτικής του τιμής, ότι η αμνηστία θα χορηγούνταν πλήρης και γενική. Η επιτροπή των επαναστατών υποστήριζε ότι η προηγούμενη χορήγηση της αμνηστίας θα συντελούσε στο να πεισθεί ο στρατός για τις προθέσεις του βασιλιά και θα αποδυνάμωνε την επιρροή του Γρίβα. Ο ίδιος ο Γρίβας ισχυριζόταν ότι του προτάθηκε από την κυβέρνηση να του χορηγηθεί αδρό χρηματικό ποσό και τα μέσα για να διαφύγει στο εξωτερικό, αλλά αυτός αρνήθηκε. Ο Γρίβας εξύβριζε αυτούς που ζήτησαν αμνηστία και τους αποκαλούσε προδότες. Οι υπαξιωματικοί, μάλιστα, ανακοίνωσαν στον αρχηγό Αρτέμη ότι δεν επιθυμούσαν την χορήγηση αμνηστίας. Το μεγαλύτερο μέρος της φρουράς Ναυπλίας και των πολιτών τάχθηκαν κατά της χορήγησης αμνηστίας.

[31] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 51. Το μέλος της επιτροπής ο δικηγόρος Κωνσταντίνος Φαρμακόπουλος απάντησε οργισμένα στον Χαν, αφού του υπενθύμισε τον λόγο της στρατιωτικής του τιμής που είχε δώσει, ότι «λοιπὸν στρατηγὲ ἔλθετε νὰ κυριεύσητε ἐρείπια καὶ οὐχὶ πόλιν». Η φρουρά του Ναυπλίου υποδέχθηκε με ικανοποίηση τη μη χορήγηση της αμνηστίας. Σε όλη την πόλη, ακούγονταν ζητωκραυγές και μουσική, για να εορταστεί η απόρριψη της αιτήσεως χορήγησης αμνηστίας από την κυβέρνηση. Αποτέλεσμα της αρνήσεως αυτής από την πλευρά της κυβερνήσεως ήταν η συμφιλίωση μεταξύ του Γρίβα, του αρχηγού Αρτέμη και όλων των αξιωματικών.

[32] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 52-53. Την 19 Μαρτίου, ο κυβερνητικός στρατός, που πολιορκούσε

πολέμια της εξουσίας του Όθωνα, Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου, που κατοικούσε στο Ναύπλιο, είχε ταχθεί με το μέρος των επαναστατών. Ο αρχηγός των επαναστατών Αρτέμης ζήτησε τη μεσολάβηση των τριών Δυνάμεων, με σκοπό την εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης για τη σωτηρία των αμάχων της πόλης του Ναυπλίου[33].

Την 19 Μαρτίου, δόθηκε ανακωχή, με σκοπό οι οικογένειες που κατοικούσαν στο Ναύπλιο να αποχωρήσουν, αλλά έλειπαν τα μέσα για να πραγματοποιηθεί το εγχείρημα. Την 24 Μαρτίου, δύο ατμόπλοια έφεραν αντίτυπα του βασιλικού διατάγματος, για τη χορήγηση γενικής αμνηστίας, εξαιρουμένων 19 προσώπων[34]. Οι επαναστάτες, όμως, δεν δέχτηκαν τη χορήγηση μερικής αμνηστίας και ζήτησαν την αποχώρηση όλων των αξιωματικών και της

το Ναύπλιο, απάντησε με πυροβολισμούς, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν πέντε πολίτες. Η Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου, κατά τη διάρκεια των κανονιοβολισμών, παρέμενε εκτεθειμένη στον εξώστη του σπιτιού της φωνάζοντας «τὸ Μεσολλόγγιον ἠσφάλισε τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους· τὸ δὲ Ναύπλιον θέλει ἐξασφαλίσει τὰς ἐλευθερίας του».

[33] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 53. Ο αρχηγός Αρτέμης διαβεβαίωνε τους εκπροσώπους των τριών Δυνάμεων ότι η φρουρά του Ναυπλίου και οι πολίτες είχαν αποφασίσει να πεθάνουν μαχόμενοι. Ζητούσε, όμως, τη μεσολάβησή τους, για τη σωτηρία των οικογενειών που κατοικούσαν στο Ναύπλιο. Αντίγραφο της επιστολής δόθηκε και στο στρατηγό Χαν. Υπήρχε η φήμη ότι θα ξεσπούσε επανάσταση, κατά την 25 Μαρτίου, στον Πόρο, στην Ύδρα και στις Σπέτσες.

[34] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 653-654, όπου το βασιλικό διάταγμα, που εκδόθηκε την 20 Μαρτίου 1862, στο οποίο αναφέρονταν τα ονόματα των εξαιρουμένων πολιτικών και στρατιωτικών της αμνηστίας. *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 54-59. Το ένα ατμόπλοιο ήταν αγγλικό και το έτερο γαλλικό. Οι δύο υποπρόξενοι του Ναυπλίου διεμήνυσαν στον αρχηγό Αρτέμη ότι τα ατμόπλοια θα μετέφεραν τους δεκαεννέα εξαιρουμένους στο εξωτερικό. Συνεδρίασαν οι αξιωματικοί του Ναυπλίου και του Παλαμηδίου, για να απαντήσουν στην απόφαση της κυβέρνησης για μερική αμνηστία. Ο ταγματάρχης Ιωάννης Μανολάκης εισηγήθηκε να ζητηθεί αναχώρηση στο εξωτερικό όλων των αξιωματικών και της φρουράς. Η πρότασή του έγινε δεκτή. Τα ατμόπλοια έμειναν τρεις ημέρες, στο λιμάνι του Ναυπλίου. Ο πολιτικός Ζαβιτσάνος, ο οποίος εξαιρέθηκε της αμνηστίας, δοκίμασε να εισέλθει στο ατμόπλοιο, αλλά έγινε αντιληπτός από τους επαναστάτες και συνελήφθη. Οι επαναστάτες, επειδή βρέθηκαν σε οικονομική ανάγκη, ζήτησαν από τον δήμαρχο να επιβληθεί έρανος 150 χιλιάδων δραχμών, από τους πολίτες που αναχωρούσαν από την πόλη. Τηρούνταν η ανακωχή από τους επαναστάτες, καθώς ο στρατηγός Χαν είχε διαμηνύσει ότι όσες σφαίρες λάβει από τους επαναστάτες του Ναυπλίου τόσες θα επιστρέψει. Οι οικογένειες που αναχωρούσαν δεν επιτρεπόταν να μεταφέρουν τρόφιμα, αλλά πλήρωναν τις λέμβους ιδιωτών που τις μετέφεραν. Ακόμη και η οικογένεια του αρχηγού εγκατέλειψε το Ναύπλιο. Η πόλη έδειχνε ερημωμένη.

φρουράς στο εξωτερικό. Οι Γάλλοι ναύτες, καθώς το ένα ατμόπλοιο ήταν γαλλικό, παρέλαβαν τα χρήματα που βρίσκονταν στο υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας του Ναυπλίου, για να τα μεταφέρουν στην Αθήνα. Οι πλοίαρχοι των δύο ατμόπλοιων ζήτησαν, από τους 19 εξαιρουμένους της αμνηστίας να επιβιβαστούν στα πλοία για να αναχωρήσουν στο εξωτερικό, αλλά αυτοί αρνήθηκαν. Τελικά, δόθηκε ανακωχή για να αποχωρήσουν όλες οι οικογένειες και οι άμαχοι που βρίσκονταν στο Ναύπλιο, χωρίς καμία εξαίρεση.

Την 6 Απριλίου, οι 19 εξαιρεθέντες από τη γενική αμνηστία συνέταξαν πρωτόκολλο, προς τους υποπροξένους των τριών Δυνάμεων, στο Ναύπλιο[35]. Σε αυτό το πρωτόκολλο, ζητούσαν την αποχώρησή τους, από την Ελλάδα, με πλοίο μίας εκ των τριών Δυνάμεων. Την 7 Απριλίου, δύο ατμόπλοια, ένα αγγλικό και ένα γαλλικό, εισέπλεαν, στο λιμάνι του Ναυπλίου. Αμέσως, διαδόθηκε το γεγονός της μελλοντικής φυγής των 19 εξαιρουμένων, από το Ναύπλιο. Οι υπαξιωματικοί αντέδρασαν αρνητικά στη φυγή των 19 και ζητούσαν παράταση της επανάστασης[36]. Ο αρχηγός των

[35] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 658-659, όπου το κείμενο του πρωτοκόλλου των 19 εξαιρεθέντων. Την αίτηση συνέταξαν χωρίς να συνεννοηθούν με τον Γρίβα. Οι εκπρόσωποι των τριών Δυνάμεων ζήτησαν η αίτηση να φέρει την υπογραφή όλων των εξαιρεθέντων. Ο Γρίβας, τελικά, υπέγραψε την αίτηση, έστω και με αγανάκτηση. Το κείμενο της αίτησης, με τις υπογραφές, μετέφεραν στον Χαν, ο Γρίβας και ο ταγματάρχης Ιωάννης Μανολάκης.

[36] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 61-64. Μόλις διαδόθηκε η είδηση της αναχωρήσεως των εξαιρουμένων, ακούστηκαν πυροβολισμοί, τόσο στο φρούριο του Παλαμηδίου όσο και στην πόλη του Ναυπλίου. Σχηματίστηκε επιτροπή, από τους υπαξιωματικούς, που εξέφρασε την δυσαρέσκεια της στον αρχηγό Αρτέμη για την απόφαση φυγής. Ο αρχηγός Αρτέμης υποστήριζε ότι η συνέχιση της επανάστασης θα θεωρούνταν αμάρτημα που θα επέσυρε τις κατάρες του Έθνους. Επίσης, εξέφρασε τον πόνο του για την εγκατάλειψη της πατρίδας, καθώς και των συγγενών τους. Παρότρυνε, τέλος, τους αμνηστευθέντας να υποταχθούν στον βασιλιά. Ο αρχηγός είχε σκοπό να επιβιβαστεί τελευταίος, αλλά πείσθηκε να επιβιβαστεί νωρίτερα, γιατί πληροφορήθηκε ότι υπήρχε σχέδιο δολοφονίας του, κατά την επιβίβαση του στο ατμόπλοιο. Ο Αρτέμης, έτσι, επιβιβάστηκε κρυφά στο αγγλικό ατμόπλοιο. Η ημέρα αυτή θεωρήθηκε η πιο επικίνδυνη για την πόλη του Ναυπλίου, κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Προσπάθεια να καταπαύσουν οι αντιδράσεις οδήγησε σε πυροβολισμούς από το μέρος του Παλαμηδίου. Έγινε προσπάθεια να εμποδισθεί η αναχώρηση των ατμόπλοιων, από τη φρουρά. Ο ανθυπολοχαγός Γραμματικόπουλος, συνοδευόμενος από τη φρουρά του Μπουρτζίου, αποτελούμενη από 60 περίπου άνδρες, επιβιβάστηκε στο αγγλικό ατμόπλοιο. Μετά από αυτό το γεγονός αποφάσισαν να αναχωρήσουν όλοι οι

επαναστατών, όμως, Αρτέμης συνέστησε ότι κάθε συνέχιση της επανάστασης θα ήταν μάταια. Άρχισαν, λοιπόν, να επιβιβάζονται οι εξαιρούμενοι της αμνηστίας στα ατμόπλοια. Στο μεταξύ, πολλοί αντιδρούσαν έντονα στην φυγή των 19 και ιδιαίτερα του αρχηγού Αρτέμη, με πυροβολισμούς. Τελικά, οι αντιδράσεις κατέπαυσαν και οι εξαιρεθέντες επιβιβάστηκαν στα ατμόπλοια.

Την 8 Απριλίου, τα δύο ατμόπλοια μετέφεραν, από το λιμάνι του Ναυπλίου, γύρω στους 300 πολιτικούς και στρατιωτικούς, που επιθυμούσαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα, στη Σμύρνη[37]. Την ίδια ημέρα, μετά την αποχώρηση των δύο ατμόπλοιων, εισήλθε στο Ναύπλιο ο κυβερνητικός στρατός, υπό τον Χαν[38]. Έτσι, τέλειωσε η επανάσταση του Ναυπλίου, που ταλαιπώρησε την κυβέρνηση και τον βασιλιά Όθωνα.

5. Εξεγέρσεις σε άλλες περιοχές

Εξεγέρσεις είχαν ξεσπάσει και σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, της Ακαρνανίας, από τον Θεόδωρο Γρίβα, και αλλού, αλλά κατεστάλησαν εύκολα, από τις αρχές. Στην Κύθνο, είχαν σταλεί κρατούμενοι διάφοροι άλλοι επαναστάτες και αντίπαλοι της βασιλείας του Όθωνα, οι οποίοι εξεγέρθηκαν, την 1 Μαρτίου 1862[39].

επαναστάτες. Οι αξιωματικοί προσπαθούσαν να αποτρέψουν τη μαζική αναχώρηση των αμνηστευθέντων. Την 8 Απριλίου, επιβιβάστηκε και ο Γρίβας στα ατμόπλοια, αφού αποχαιρέτησε τη φρουρά του Παλαμηδίου. Επίσης, αναχώρησαν, με τα ατμόπλοια, περίπου 100 νέοι, που είχαν υπηρετήσει ως εθελοντές, κατά την επανάσταση. Ο αρχηγός ανέθεσε στους ταγματάρχες Μανολάκη και Κυδωνάκη να φροντίσουν την παράδοση της πόλης στον κυβερνητικό στρατό.

[37] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 662. Σύμφωνα με τον Ευαγγελίδη, οι φυγάδες αυτοί του Ναυπλίου, αρχικά φιλοξενήθηκαν στο λοιμοκαθαρτήριο της Σμύρνης. Αργότερα, διασκορπίστηκαν σε διάφορες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και σε ευρωπαϊκές πόλεις. Ορισμένοι, πάντα κατά τον Ευαγγελίδη, επέστρεψαν στην Αθήνα.

[38] *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως*, 65-66. Ο στρατηγός Χαν διέταξε τον ταγματάρχη Μανολάκη να οδηγήσει τον στρατό των επαναστατών στην Τίρυνθο και στο Άργος. Κατόπιν, εισήλθε στην έρημη πόλη του Ναυπλίου.

[39] Δεληγεώργης, *ό.π.*, 45-53. Από την 18 Φεβρουαρίου, οι κρατούμενοι Δεληγεώργης, Καλλιφρονάς, Πετσάλης, Καλαμίδας, Καλλισπέρης, Ιάλεμος, Καλός, Σκαρβέλης, Αθανασίου και Μητσάκης είχαν μεταφερθεί στο κατάστημα κράτησης των λουτρών Κύθνου. Την 1 Μαρτίου, ομάδα επαναστατών στρατιωτών, υπό τους Λεωτσάκο και Μωραϊτίνη, τους απελευθέρωσαν. Ο Δεληγεώργης υποστηρίζει ότι απελευθερώθηκαν οι παραπάνω πολιτικοί της αντιπολίτευσης, για να χρησιμοποιήσουν οι επαναστάτες την πολιτική τους φήμη. Ο Δεληγεώργης χαρακτηρίζει αυτή την απελευθέρωση «αἰχμαλωσίαν». Σκοπός των επαναστατών

Στη Σύρο, αρχηγός της εξέγερσης ήταν ο Νικόλαος Λεωτσάκος, ο οποίος είχε πρωταγωνιστήσει, στην επανάσταση του 1854 στη Θεσσαλία. Αυτός, με τη συμμετοχή του πληρώματος του πλοίου «Όθων» της ατμοπλοϊκής εταιρείας Σύρου, εξεγέρθηκαν, την 28 Φεβρουαρίου 1862. Οι επαναστάτες της Σύρου, αφού κατέλαβαν το ατμόπλοιο «Καρτερία», προσπάθησαν να ξεσηκώσουν και το στρατιωτικό απόσπασμα της Τήνου ανεπιτυχώς[40].

Την 1 Μαρτίου, οι επαναστάτες της Σύρου, μετέβαιναν, με το ατμόπλοιο «Καρτερία», στην Κύθνο, για να ενωθούν, με τους φυλακισμένους του νησιού. Η κίνηση τους δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, γιατί διώχθηκαν, από τον κυβερνητικό στρατό. Έτσι, σκοτώθηκαν ο Σκαρβέλης, ο Μωραϊτίνης και ο Λεωτσάκος. Ο Όθωνας, κατόπιν, εξέδωσε βασιλικό διάταγμα, με το οποίο χορηγούσε γενική αμνηστία, σε όλους τους επαναστάτες[41].

6. Περιπλοκές του ζητήματος της διαδοχής

Το ζήτημα της διαδοχής συνέχισε να ταλανίζει την πολιτική σκηνή του βασιλείου της Ελλάδος. Η ρωσική και η γαλλική διπλωματία άρχισαν να προωθούν τον δούκα του Λάϊχτεμπεργκ ως διάδοχο του ελληνικού θρόνου. Ο δούκας του Λάϊχτεμπεργκ ήταν Ορθόδοξος. Η Αγγλία, όμως, δεν συμφωνούσε, στην παραπάνω επιλογή.

Την 1 Μαΐου, έφτασε, στην Αθήνα, ο νέος πρεσβευτής της Αγγλίας Έλλιοτ. Σημαντικό γεγονός ήταν και η άφιξη του πρίγκηπα της Ουαλίας και διαδόχου του αγγλικού θρόνου, την 18 Μαΐου, στην Αθήνα. Ο διάδοχος του αγγλικού θρόνου επιδίωξε και αυτός να πείσει τον Όθωνα να απορρίψει την γαλλορωσική πρόταση, για τη διαδοχή του ελληνικού θρόνου.

ήταν να τους οδηγήσουν στις φυλακές Χαλκίδας, δήθεν ως φυλακισμένους, ώστε να εξαπατηθεί η φρουρά της φυλακής και να την καταλάβουν εξ απήνης. Οι κρατούμενοι ακολούθησαν, λοιπόν, υποχρεωτικά την ομάδα των επαναστατών, μέχρι του σημείου που άρχισε η καταδίωξη από τις κυβερνητικές δυνάμεις. Τότε, αφέθηκαν ελεύθεροι, επειδή δεν έφεραν όπλα, και εισήλθαν σε μία οικία, όπου αργότερα πληροφορήθηκαν τον θάνατο των Σκαρβέλη, Μωραϊτίνη και Λεωτσάκου.

[40] Δεληγεώργης, *ό.π.*, 60. Στη Σαντορίνη, επίσης, έγινε επαναστατική κίνηση. Όταν, όμως, πληροφορήθηκαν οι επαναστάτες την αποτυχία του κινήματος στη Σύρο, οι επαναστατήσαντες αξιωματικοί ζήτησαν άσυλο στο ρωσικό προξενείο, το οποίο, μετά από πιέσεις τους παρέδωσε στις κυβερνητικές αρχές.

[41] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 675-676, όπου το βασιλικό διάταγμα.

7. Η κυβέρνηση Γενναίου Κολοκοτρώνη

Ο Όθωνας, αρχικά, έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κωνσταντίνο Κανάρη, αλλά, επειδή αρνήθηκαν πολλοί να συμμετάσχουν, κάλεσε, την 26 Μαΐου 1862, τον Ιωάννη (Γενναίο) Κολοκοτρώνη να σχηματίσει νέα κυβέρνηση[42].

Η σύνθεση της κυβέρνησης του Κολοκοτρώνη ήταν η ακόλουθη: υπουργός των Εξωτερικών ο Νικόλαος Θεοχάρης, υπουργός των Εσωτερικών ο πρωθυπουργός Ιωάννης Κολοκοτρώνης, υπουργός Οικονομικών ο Δημήτριος Λεβίδης, υπουργός Δικαιοσύνης ο Ευστάθιος Ηλιόπουλος, υπουργός των Στρατιωτικών ο Σπυρίδων Σπυρομήλιος, υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Εκπαιδεύσεως ο Δημήτριος Χατζίσκος και υπουργός των Ναυτικών ο Νικόλαος Μέξης[43]. Το Υπουργικό Συμβούλιο εξέδωσε διακήρυξη, προς τον ελληνικό λαό, την 27 Μαΐου 1862[44].

Η κυβέρνηση Κολοκοτρώνη ψήφισε νόμο για την ίδρυση της Εθνοφυλακής. Επίσης, παρήγγειλε μεγάλη ποσότητα όπλων, από την Γαλλία. Είχε, όμως, να αντιμετωπίσει και την αντιπολιτευτική προπαγάνδα, από τους πολιτικούς εξορίστους που βρίσκονταν στο εξωτερικό, αλλά και τους πολιτικούς αντιπάλους, τόσο κατά της κυβέρνησης όσο και κατά της άσκησης της εξουσίας από τον βασιλιά Όθωνα[45]. Πολλά υπομνήματα πολιτικών ανδρών, όπως του Κωνσταντίνου Κανάρη, επισήμαναν την παραβίαση των

---

[42] Δραγούμης, *ό.π.*, 295-296. Ο Όθωνας υποστήριξε, τον Σεπτέμβριο του 1862, ότι «ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶς ἄλλος φέρει εἰς γενικὴν παράλυσιν...Δὲν ἀγνοῶ ὅτι καὶ νὰ μὲ δολοφονήσωσιν ἑτοιμάζονται...ὀφείλω ὅμως νὰ πίω πλῆρες τὸ δοθὲν μοι ποτήριον».

[43] Την 11 Ιουνίου 1862, υπουργός των Εξωτερικών ανέλαβε ο Ευστάθιος Ηλιόπουλος και, την 20 Ιουλίου 1862, ο Νικόλαος Δραγούμης. Την 26 Ιουλίου 1862, υπουργός των Οικονομικών ανέλαβε ο Παναγιώτης Βάρβογλης.

[44] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 679-681, όπου η διακήρυξη της κυβέρνησης Ιωάννη Κολοκοτρώνη, προς τον ελληνικό λαό.

[45] Γούδας, *ό.π.*, 78-79. Η μητέρα του θανόντος Δυοβουνιώτη, όταν κάποτε από το παράθυρο της οικίας της αντίκρυσε το βασιλικό ζεύγος, άδραξε την ευκαιρία για να τους εξυβρίσει. Άλλο περιστατικό, που αναφέρει ο Γούδας, συνέβη, κατά τον εορτασμό της 25 Μαρτίου, στο ναό της Αγίας Φωτεινής στην Σμύρνη, όπου είχαν καταφύγει πολλοί εξόριστοι επαναστάτες. Όταν ο πρόξενος της Ελλάδας αναφώνησε «ζήτω» για τον βασιλιά Όθωνα, ακούστηκαν φωνές «κάτω, κάτω, κάτω». Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 682. Οι συγγενείς των νεκρών των επαναστάσεων του Ναυπλίου και της Κύθνου αποτελούσαν μόνιμες εστίες αντιπολίτευσης. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 267-268. Η Αμαλία, όταν άκουσε τις ύβρεις της μητέρας του Δυοβουνιώτη, απομακρύνθηκε με το ίππο της. Δεληγεώργης, *ό.π.*, 71. Η μητέρα του Δυοβουνιώτη φώναξε στην Αμαλία «μᾶς ἐσκότωσες τὰ τέκνα μας».

συνταγματικών διατάξεων και την κακοδιοίκηση, από το υπάρχον πολιτικό καθεστώς.

Η κυβέρνηση Γενναίου Κολοκοτρώνη επιδίωξε την αναθέρμανση της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας. Γίνονταν, τότε, συζητήσεις με τον Ιταλό επαναστάτη Γαριβάλδι, με σκοπό να συμμετάσχει σε μελλοντική επαναστατική εξέγερση των ομογενών, κατά της οθωμανικής εξουσίας. Δεν καρποφόρησε, όμως, αυτό το σχέδιο, αλλά και από την πλευρά του Βασιλείου της Σερβίας δεν υπήρχε ανταπόκριση για συνεργασία σε έναν από κοινού ξεσηκωμό των δύο λαών[46].

8. Η περιοδεία του βασιλικού ζεύγους

Ο βασιλιάς Όθωνας, προκειμένου να κατευνάσει τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης και να αλλάξει τις διαθέσεις του λαού, αποφάσισε να περιηγηθεί σε διάφορες επαρχίες της Ελλάδας[47]. Αλλά οι αντιπολιτευόμενοι πολιτικοί συνέχιζαν να βυσσοδομούν, κατά του οθωνικού καθεστώτος. Τον πυρήνα των συνωμοτών αποτέλεσε ο Δημήτριος Βούλγαρης, ο Βενιζέλος Ρούφος και ο Θεόδωρος Γρίβας. Αρχηγός όλων των συνωμοτών θεωρούνταν ο Βούλγαρης.

Με τους συνωμότες, συνέπραξε ο Πέτρος Λεωτσάκος, ο αδελφός του επαναστάτη Νικολάου Λεωτσάκου, ο οποίος επιδίωκε να εκδικηθεί τον θάνατο του αδελφού του. Οικονομικά οι συνωμότες στηρίζονταν από εμπόρους της Ελλάδος και ομογενείς. Το επαναστατικό πνεύμα διαδιδόταν, όμως, ολοένα και περισσότερο, χωρίς να λαμβάνει η κυβέρνηση κανένα μέτρο αντιμετώπισής του. Το βασιλικό ζεύγος αποφάσισε να προβεί στο ταξίδι, προς τη δυτική Ελλάδα και την Αχαΐα, θεωρώντας ότι το αντιπολιτευτικό κίνημα

---

[46] Γούδας, *ό.π.*, 82. Ο Γαριβάλδι έθεσε ως όρο για τη συμμετοχή του, σε μελλοντική επαναστατική ενέργεια κατά της Τουρκίας, τη σύμπνοια μεταξύ Όθωνα και ελληνικού λαού, αλλά και την προηγούμενη συνεννόηση όλων των χριστιανικών λαών της Ανατολής.

[47] Παλάσκας, *Τα συμβάντα του Οκτωβρίου 1862 επί του βασιλικού ατμοδρόμωνος Αμαλίας*, 5. Σκοπός του βασιλικού ζεύγους ήταν η αποκατάσταση της ειρήνης και της συμφιλίωσης του Έθνους, μετά την αιματηρή εξέγερση του Ναυπλίου. Η περιοδεία έπρεπε, κατά τον Παλάσκα, να είχε πραγματοποιηθεί τον Μάϊο, όπως υπήρχαν εισηγήσεις, και όχι τον Οκτώβριο, όπως και πραγματοποιήθηκε. Μάλιστα, ο Παλάσκας υποστηρίζει ότι το βασιλικό ζεύγος όφειλε να επισκεφθεί τις πόλεις, όπου εκδηλώθηκαν επαναστάσεις, δηλαδή το Ναύπλιο, τη Σύρο, τη Νάξο, τη Χαλκίδα, τη Θήρα και την Τρίπολη.

περιοριζόταν μόνο σε κάποιους δυσαρεστημένους πολιτικούς και στους παλιούς επαναστάτες του Ναυπλίου και των άλλων περιοχών.

Το βασιλικό ζεύγος αναχώρησε, από την Αθήνα, για το λιμάνι του Πειραιά, την 1 Οκτωβρίου 1862. Επιβιβάστηκε, στον βασιλικό ατμοδρόμωνα «Αμαλία», και, την 5 Οκτωβρίου, μετέβησαν πρώτα στο Άστρος και ύστερα στο Γύθειο[48]. Από εκεί, επισκέφθηκαν, πρώτα, τη Σπάρτη και, κατόπιν, την Καλαμάτα, όπου το βασιλικό ζεύγος έγινε δεκτό με ενθουσιασμό, από τους κατοίκους[49].

9. Η έκρηξη της επανάστασης στην Ακαρνανία

Την 4 Οκτωβρίου 1862, η φρουρά της Βόνιτσας επαναστάτησε. Στην Ακαρνανία, βρισκόταν τότε ο εκ των συνωμοτών Θεόδωρος Γρίβας. Η είδηση της εξέγερσης έφτασε, στην Αθήνα, την 6 Οκτωβρίου, ενώ το βασιλικό ζεύγος, που βρισκόταν στην Καλαμάτα, την πληροφορήθηκε, την 8 Οκτωβρίου[50]. Ο Όθωνας απέστειλε, τον υπασπιστή του, Αθανάσιο Βαλτινό, για την κατάπαυση της εξέγερσης.

Την 10 Οκτωβρίου, έφτασαν, στην Καλαμάτα, δύο πλοία, με 700 άνδρες της φρουράς των Αθηνών[51]. Αποβιβάστηκε, επίσης, ο

---

[48] Παλάσκας, *ό.π.*, 6-7. Το βασιλικό ζεύγος επρόκειτο, σύμφωνα με το πρόγραμμα της περιοδείας, να επισκεφθεί την Ύδρα, τις Σπέτσες, τα Ψαρά,, το Άστρος, το Γύθειο, και διά ξηράς τη Σπάρτη και την Καλαμάτα. Κατόπιν, διά θαλάσσης την Πύλο, το Κατάκολο, τον Πύργο Ηλείας, το Μεσολόγγι, την Πάτρα, το Γαλαξίδι ή την Ιτέα και θα επέστρεφαν στην Αθήνα. Μαζί με τον ατμοδρόμωνα «Αμαλία», έπλεε και η ατμοβαρίδα «»Αφρόεσσα», για τη μεταβίβαση εντολών. Η Αμαλία θεώρησε κακό οιωνό να εκπλεύσουν, την 1 Οκτωβρίου, που αντιστοιχούσε με την 13 του νέου ημερολογίου. Έτσι, το βασιλικό ζεύγος ξεκίνησε, την 2 Οκτωβρίου, την περιοδεία του.

[49] Παλάσκας, *ό.π.*, 7-8. Στην Καλαμάτα, κάποιοι δικηγόροι ήθελαν να υποβάλουν στο βασιλικό ζεύγος αναφορά, η οποία στρεφόταν κατά της κυβέρνησης. Ο Παλάσκας ισχυρίζεται ότι οι εκδηλώσεις ενθουσιασμού ήταν αυθόρμητες και έδειχναν την ειλικρινή αγάπη του ελληνικού λαού στον Όθωνα.

[50] Παλάσκας, *ό.π.*, 9. Την 9 Οκτωβρίου, έπλευσε στην Καλαμάτα η ατμοβαρίδα «Πάραλος», η όποια έφερε, προς το βασιλικό ζεύγος, έγγραφα του Υπουργικού Συμβουλίου. Με την ατμοβαρίδα «Πάραλο», στάλθηκε ο υπασπιστής του Όθωνα Βαλτινός, στην Ακαρνανία, με σκοπό να ενεργήσει κατά της εξέγερσης.

[51] Παλάσκας, *ό.π.*, 9-12. Τα ατμόπλοια που αφίχθηκαν ήταν της ελληνικής εταιρείας, τα «Ύδρα» και «Ομόνοια». Ο υπουργός Χατζίσκος είχε αποσταλεί, εκ μέρους της κυβερνήσεως, για να συνοδεύσει τον Όθωνα, κατά την περιοδεία του. Ο Παλάσκας αποδίδει την απομάκρυνση της φρουράς από την Αθήνα σε «τυφλότητα» και όχι σε προδοσία, όπως κάποιοι υπονόησαν. Άλλωστε, ο ίδιος ο Όθωνας, παρά το γεγονός ότι η επανάσταση εξαπλωνόταν διαρκώς, δεν αντέδρασε και διέταξε το σώμα των 700 ανδρών να αναχωρήσει. Η συνωμοσία, κατά τον Παλάσκα, είχε ευρεία διάδοση, γιατί οι επαναστάτες είχαν μυήσει τους

φρούραρχος των Αθηνών Τριαντάφυλλος Λαζαρέτος και ο υπουργός των Εκκλησιαστικών Χατζίσκος. Ο Όθωνας, όμως, υποτιμώντας την κρισιμότητα της κατάστασης, εξεδίωξε το σώμα της φρουράς των Αθηνών και συνέχισε την περιοδεία του.

Η επανάσταση είχε επεκταθεί, στο Μεσολόγγι[52]. Κατόπιν, ο βασιλικός ατμοδρόμωνας «Αμαλία», αναχώρησε, με το βασιλικό ζεύγος, από την Καλαμάτα, και αγκυροβόλησε, στη δυτική Μάνη[53]. Την 10 Οκτωβρίου, ξέσπασε επανάσταση και στην πρωτεύουσα[54].

υπαξιωματικούς του στρατού, στους οποίους υπόσχονταν ότι θα τους προάγουν σε αξιωματικούς. Οι υπαξιωματικοί ασκούσαν μεγάλη επιρροή στους στρατιώτες, σε αντίθεση με τους αξιωματικούς, οι οποίοι θεωρούνταν απόμακροι. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, όταν το βασιλικό ζεύγος επιθεώρησε το σώμα των 700 ανδρών της φρουράς των Αθηνών, στην Καλαμάτα, καμία επευφημία δεν ακούστηκε, από τους στρατιώτες. Η ψυχρότητα αυτή προκάλεσε έκπληξη στην βασίλισσα Αμαλία, ενώ ο Όθωνας δεν έδειξε κανένα συναίσθημα ή αντίδραση. Ο συνταγματάρχης Λαζαρέτος ήθελε να υποβάλει την παραίτησή του, αλλά δίστασε και δεν έπραξε ουδέν. Τα δύο ατμόπλοια, με τους άνδρες της φρουράς των Αθηνών, έπλευσαν στην Πάτρα, όπου ο συνταγματάρχης Λαζαρέτος και οι αξιωματικοί του συνελήφθησαν, από τους ίδιους τους στρατιώτες τους.

[52] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 695. Ο συνωμότης Θεόδωρος Γρίβας, την 4 Οκτωβρίου, συνέλαβε τον μοίραρχο Μεσολογγίου. Ειδοποίησε, ύστερα, τον Πέτρο Λεωτσάκο, με τον οποίο ένωσε το δικό του επαναστατικό σώμα. Οι επαναστάτες ανέρχονταν σε 7.000 άνδρες. Μετά την Ακαρνανία, στα χέρια των επαναστατών βρέθηκαν η Αχαΐα, η Κόρινθος και η Ηλεία.

[53] Παλάσκας, *ό.π.*, 12. Αρχικά, το βασιλικό ζεύγος δεν είχε σκοπό να προσορμιστεί στη Μάνη, αλλά αποδέχθηκαν πρόσκληση του στρατηγού Αντωνίου Μαυρομιχάλη, η οποία έγινε στην Καλαμάτα.

[54] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 127. Η αντιπολιτευτική διάθεση, κατά του Όθωνα, είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της. Το πλήθος, κατά τις διαδηλώσεις, στρεφόταν εναντίον της «ξένης ακρίδας», όπως ονόμαζε τον Όθωνα. Παλάσκας, *ό.π.*, 12-15. Ο Παλάσκας υποστηρίζει ότι, αν οι βασιλείς εκκινούσαν το πρωί της 10 Οκτωβρίου, μαζί με τα δύο ατμόπλοια της ελληνικής εταιρείας, στα οποία επέβαιναν οι άνδρες της φρουράς των Αθηνών, θα είχαν αφιχθεί στο λιμάνι του Πειραιά τα μεσάνυχτα, όταν ακόμη δεν είχε επικρατήσει η επανάσταση και δεν είχαν φτάσει, στον Πειραιά, τα νέα της εκδήλωσης της εξέγερσης στην Αθήνα. Ο Παλάσκας καταλήγει, στην υποθετική αυτή εξέλιξη των γεγονότων, με το συμπέρασμα ότι «τὶ δὲ ἤθελεν ἔπειτα συμβῆ, ὁ Θεὸς οἶδεν». Την ίδια ημέρα, έφθασε η ατμοβαρίδα «Αφρόεσσα», από τον Πειραιά, κομίζοντας επιστολές του υπουργικού συμβουλίου, στις οποίες εκφραζόταν ο φόβος ότι επανάσταση θα μπορούσε να ξεσπάσει και στην Αθήνα, μετά την Πάτρα. Το περιεχόμενο των επιστολών γνωστοποιήθηκε, από τον Όθωνα, μόνο στον κυβερνήτη του ατμοδρόμωνα «Αμαλία», Λεωνίδα Παλάσκα, διατάζοντάς τον να πλεύσει προς Πειραιά. Ο Όθωνας ρώτησε τον κυβερνήτη της «Αφρόεσσας», αν προλάβαινε να φθάσει τα δύο ατμόπλοια της ελληνικής εταιρείας, τα οποία μετέφεραν τους 700 άνδρες της φρουράς των Αθηνών. Ο κυβερνήτης της «Αφρόεσσας» απάντησε αρνητικά και εγκαταλείφθηκε η προσπάθεια. Κατά την άφιξη στο λιμάνι του Πειραιά, η βασίλισσα Αμαλία είπε στον κυβερνήτη Παλάσκα ότι «ἔχω προαίσθησίν τινα, ὅτι ἐπανάστασις ἐγένετο

Ταυτόχρονα, το Υπουργικό Συμβούλιο γνωστοποιούσε στον βασιλιά ότι εξεγέρθηκε η πόλη των Πατρών, χωρίς, ακόμη, να έχει γνωστοποιηθεί η επανάσταση στην Αθήνα.

Την 11 Οκτωβρίου, το βασιλικό πλοίο «Αμαλία» εισερχόταν στο λιμάνι του Πειραιά. Προηγουμένως, για να αντιμετωπιστούν οι επαναστατικές εστίες, η κυβέρνηση απέστειλε στρατιωτικούς, για την καταστολή των κινημάτων. Υπήρχε, μάλιστα, εισήγηση για τη σύλληψη των συνωμοτών Βούλγαρη και Ζαΐμη, αλλά ο πρωθυπουργός Κολοκοτρώνης δεν την έκανε δεκτή[55].

Οι πρεσβευτές των τριών Δυνάμεων δεν παρείχαν υποστήριξη στην κυβέρνηση. Ο πρεσβευτής της Ρωσίας, συγκεκριμένα, έδειχνε να επιχαίρει για την εκδήλωση της επανάσταση. Η κυβέρνηση αναγκάστηκε να λάβει μέσα για την προστασία της πρωτεύουσας και ιδιαίτερα των καταστημάτων της Εθνικής Τράπεζας. Στρατός και χωροφυλακή παρατάχθηκαν, πέριξ της πόλεως των Αθηνών. Η κυβέρνηση φυλάκισε όσους θεωρούσε ύποπτους για συμμετοχή σε ενδεχόμενη επανάσταση στην Αθήνα, μεταξύ αυτών τους Λεωνίδα Δεληγεώργη, Οδυσσέα Ιάλεμο και άλλους[56].

ταύτην τὴν νύκτα ἐν Ἀθήναις». Ο Παλάσκας παρατήρησε στην βασίλισσα ότι η σιωπή του βασιλέως προς τους ακολούθους του και η μη σύγκληση συμβουλίου, επί του ατμοδρόμωνος, ήταν ασύγγνωστος. Η βασίλισσα απάντησε ότι πάντα υπήρχε καιρός. Κατά την ώρα που γίνονταν αυτές οι συζητήσεις, η επανάσταση είχε ήδη εκδηλωθεί στην Αθήνα.

[55] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 695. Ο Κολοκοτρώνης διατύπωσε χαρακτηριστικά την άποψη ότι «δυναστεία ἀπολέσασα τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ, δὲν πρέπει νὰ ὑποστηρίζεται ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς βίας». Ο Ευαγγελίδης παραδίδει το περιστατικό, κατά το οποίο ο πρέσβης της Ιταλίας διεμήνυσε στον Ζαΐμη ότι, αν δεν εκδηλωθεί άμεσα η επανάσταση, οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων θα δώσουν εντολή για επέμβαση υπέρ της διάσωσης της εξουσίας του Όθωνα. Γούδας, *ό.π.*, 85. Ο πρεσβευτής της Ιταλίας Μαμιάνι βρήκε τον Ζαΐμη, στο μέρος όπου κρυβόταν, και τον ειδοποίησε ότι η επανάσταση έπρεπε να εκδηλωθεί εντός της ημέρας (10 Οκτωβρίου), διαφορετικά κινδυνεύουν οι συνωμότες. Οι πρεσβευτές περίμεναν από στιγμή σε στιγμή να λάβουν εντολή να επέμβουν για την προάσπιση της βασιλείας του Όθωνα.

[56] Γούδας, *ό.π.*, 86. Η κυβέρνηση συνέλαβε είκοσι τρία άτομα, μεταξύ των οποίων τους Δεληγεώργη, Καλό, Ιάλεμο, τον δικηγόρο Νικολαΐδη, τον Νικόλαο Χαρατζάρη και άλλους.

10. Η επέκταση της επανάστασης στην Αθήνα

Ο ταγματάρχης του πυροβολικού Παπαδιαμαντόπουλος, ο οποίος είχε ενταχθεί στον κύκλο των συνωμοτών, υπό την αρχηγία του Δημητρίου Βούλγαρη, την 10 Οκτωβρίου, το βράδυ, μετακίνησε, από το στρατόπεδο, τα πυροβόλα. Το πεδινό, όμως, πυροβολικό, είχε παραταχθεί, έξω από τα Ανάκτορα, υπό τη διοίκηση του Πετμεζά.

Την νύχτα της 10 Οκτωβρίου 1862, στην Αθήνα, ακούγονταν πυροβολισμοί[57]. Ο υπουργός των Στρατιωτικών Σπυρομήλιος μετέβη στον στρατώνα του πυροβολικού, προς τον Παπαδιαμαντόπουλο, ο οποίος, στο μεταξύ, είχε επαναφέρει τα ορεινά πυροβόλα, εντός του στρατώνα. Έτσι, ο υπουργός αποχώρησε, έχοντας την πεποίθηση ότι επικρατούσε ηρεμία.

Ταυτόχρονα, όμως, χωρίς να γνωρίζει η κυβέρνηση, οι επαναστάτες κατέλαβαν τον στρατώνα των πυροσβεστών και εξήλθαν με το σύνθημα «ζήτω ἡ ἐπανάστασις»[58]. Πλήθος επαναστατών οδηγήθηκε, με πυροβολισμούς, στην πλατεία του Συντάγματος. Ο πρωθυπουργός και ο υπουργός των Στρατιωτικών αποσύρθηκαν, χωρίς να αντιδράσουν στην επανάσταση. Οι μόνοι, που προσπαθούσαν να οργανώσουν την αντίσταση, από την πλευρά της κυβέρνησης, ήταν οι υπουργοί Βάρβογλης, Ηλιόπουλος και Δραγούμης[59].

Ο επαναστατημένος λαός πορεύθηκε, προς τα Ανάκτορα, στην πλατεία Συντάγματος. Εκεί, ο διοικητής των Ανακτόρων στρατηγός Χαν, αντιλαμβανόμενος, αφενός τον κίνδυνο για το κτήριο των Ανακτόρων αλλά και για τους ευρισκομένους εντός αυτών και αφετέρου το μάταιο της αντιστάσεως, άνοιξε τις πύλες και

---

[57] Μελετόπουλος, *ό.π.*, 28. Κατά τον Μελετόπουλο, αν ο Όθωνας παραχωρούσε εξ αρχής πολιτικές ελευθερίες και σύνταγμα, δεν θα ακολουθούσαν ούτε η επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου 1843 ούτε η επανάσταση της 10η Οκτωβρίου 1862.

[58] Αρνιωτάκης, *Το θαύμα ήτοι η πτώσις του Α' βασιλέως της Ελλάδος Όθωνος και αι συνέπειαι*, 4. Το πλήθος των επαναστατών φώναζε «κάτω ὁ τύραννος! Κάτω ὁ Ὄθων! Ζήτω τὸ Ἔθνος». Επικρατούσε τάξη, χωρίς να σημειωθούν βιαιοπραγίες. Κατηγορούσαν τον Όθωνα ότι πολιτευόταν ως όργανο της αυστριακής πολιτικής στην Ελλάδα και όχι σύμφωνα με τα συμφέροντα του ελληνικού έθνους. Γούδας, *ό.π.*, 86-87. Εντός δύο ωρών, οι επαναστάτες έγιναν κύριοι της πρωτεύουσας. Αυτό το γεγονός καταδεικνύει πόσο ώριμες ήταν οι συνθήκες για την εκδήλωση επαναστατικής ενέργειας.

[59] Δραγούμης, *ό.π.*, 312. Ο Δραγούμης υποστηρίζει ότι ο πρωθυπουργός και ο υπουργός των Στρατιωτικών, εκείνη την νύκτα της έκρηξης της επανάστασης, δεν έπραξαν ουδέν και έπεσαν να κοιμηθούν. Μόνο οι τρεις υπουργοί Βάρβογλης, Ηλιόπουλος και Δραγούμης έμεναν άγρυπνοι, αναμένοντας τις εξελίξεις.

αναχώρησε. Ο επαναστατημένος λαός εισήλθε στα Ανάκτορα, με πυροβολισμούς και ζητωκραυγές. Από τους επαναστάτες, συστάθηκε Επιτροπή επί των Ανακτόρων, με σκοπό την προστασία του ιδιαιτέρου ταμείου, των αρχείων και των προσωπικών αντικειμένων του Όθωνα και της Αμαλίας[60]. Οι προτομές, οι εικόνες και τα εμβλήματα του βασιλικού ζεύγους καταστράφηκαν, από το επαναστατημένο πλήθος.

Ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης συνέταξε, πάνω σε πυροβόλο, το επαναστατικό ψήφισμα[61]. Σε αυτό αναφερόταν ότι «τὰ δεινὰ τῆς πατρίδος ἔπαυσαν. Ἅπασαι αἱ ἐπαρχίαι καὶ ἡ πρωτεύουσα συνενωθεῖσαι μετὰ τοῦ στρατοῦ ἔθεσαν τέρμα εἰς αὐτά...ἡ βασιλεία τοῦ Ὄθωνος καταργεῖται, ἡ ἀντιβασιλεία τῆς Ἀμαλείας καταργεῖται. Προσωρινὴ κυβέρνησις συνιστᾶται ὅπως κυβερνήσῃ τὸ κράτος μέχρι τῆς συγκαλέσεως τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, συγκείμενη ὑπὸ τῶν ἑξῆς πολιτῶν: Δημητρίου Βούλγαρη, Κωνσταντίνου Κανάρη και Βενιζέλου Ρούφου»[62]. Η επανάσταση εκδηλώθηκε και σε άλλες πόλεις, όπως τον Πειραιά, την Πάτρα και τη Σύρο.

11. Η επαναστατική κυβέρνηση

Μετά την επιτυχία της επανάστασης, σχηματίστηκε επαναστατική κυβέρνηση, με τον Θρασύβουλο Ζαΐμη υπουργό των Εσωτερικών, τον Αδαμάντιο Διαμαντόπουλο υπουργό των Εξωτερικών, τον Τάτση Μαγγίνα υπουργό των Οικονομικών, τον Δημήτριο Μαυρομιχάλη υπουργό των Στρατιωτικών, τον Δημήτριο Καλλιφρονά υπουργό των Ναυτικών, τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο υπουργό της Δικαιοσύνης, τον Βασίλειο Νικολόπουλο υπουργό των Εκκλησιαστικών και τον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη υπουργό της Εκπαιδεύσεως[63].

---

[60] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 700. Την Επιτροπή επί των Ανακτόρων αποτελούσαν οι Νικόλαος Σαρίπολος, Κωνσταντίνος Δόσιος, Ευθύμιος Κεχαγιάς, Παύλος Καλλιγάς και Αλέξανδρος Σούτσος. Διοικητής των Ανακτόρων ορίστηκε ο Τριγγέτας, αντί του Χαν. Από το επαναστατημένο πλήθος, δεν καταστράφηκαν τα έπιπλα των Ανακτόρων, παρά μόνο τα εφίππια και τα υπόλοιπα εξαρτήματα της ιππασίας, κλάπηκαν, από τους βασιλικούς στάβλους.

[61] Δεληγεώργης, *ό.π.*, 73-76 και 165. Ο Δεληγεώργης παραδέχεται ότι ο ίδιος συνέταξε το επαναστατικό ψήφισμα.

[62] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 701. Το επαναστατικό ψήφισμα έχει ημερομηνία 10 Οκτωβρίου 1862.

[63] Γούδας, *ό.π.*, 83 και 88. Στη συνωμοσία για την εκδήλωση της επανάστασης, συμμετείχαν εξέχοντες πολιτικοί, όπως οι Ζαΐμης, Κουμουνδούρος, Μαυρομιχάλης, Μαγγίνας, Διαμαντόπουλος, Κεχαγιάς, Μαυροκορδάτος,

Μάλιστα, τέθηκε το ζήτημα, αν έπρεπε η Γερουσία να κηρύξει έκπτωτο τον Όθωνα. Ο Νικόλαος Σαρίπολος, όμως, υποστήριξε ότι δεν μπορεί η Γερουσία που διορίστηκε από τον βασιλιά να τον κηρύξει έκπτωτο. Επίσης, κατά τη νομική ερμηνεία του Σαριπόλου, μετά την επανάσταση, το σύνταγμα του 1844 καταργήθηκε. Επομένως, καταργήθηκαν και όλα τα όργανα που προβλέπονταν σε αυτό, όπως η Γερουσία[64].

Η προσωρινή κυβέρνηση εξέδωσε διακήρυξη, προς τον λαό, με ημερομηνία 11 Οκτωβρίου 1862[65]. Στη διακήρυξη αυτή, διατυπωνόταν η θέση ότι το πολιτικό σύστημα, που επικρατούσε, έως τότε, ταπείνωνε την εθνική αξία. Έτσι, ο στρατός και ο επαναστατημένος λαός, σε όλες τις επαρχίες του βασιλείου, εξεγέρθηκαν και κατέλυσαν τις υφιστάμενες αρχές. Η νέα προσωρινή κυβέρνηση είχε έργο την άμεση σύγκληση εθνοσυνελεύσεως και τη διατήρηση της ειρήνης και της τάξης, σε όλη την επικράτεια. Στο τέλος, γινόταν επίκληση στον πατριωτισμό των πολιτών[66].

Αυγερινός, Χατζόπουλος, Καλλισπέρης, Τριγγέτας, Πάνος Κολοκοτρώνης, Άγις Κλεομένης, ο νεαρός Γλαράκης, Ιάλεμος, Μητζάκης, Παράσχος και άλλοι. Ο Βούλγαρης δεν ήθελε να δεχθεί υπουργό τον Δεληγεώργη, αλλά το έπραξε, αφότου διασπάστηκε ένα υπουργείο και ο Δεληγεώργης ανέλαβε αυτό της Παιδείας και ο Νικολόπουλος αυτό των Εκκλησιαστικών.

[64] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 703. Ο Ευαγγελίδης υποστηρίζει την άποψη ότι η έξωση του Όθωνα, από την βασιλεία, προήλθε, όχι από την μεγάλη πλειοψηφία του έθνους αλλά από μία μικρή μειοψηφία, την οποία αποτελούσε η αντιπολίτευση. Η έξωση του Όθωνα, πάντα κατά τον Ευαγγελίδη, δεν ήταν έργο του έθνους αλλά «φατρίας τινὸς ἤ μᾶλλον ἡνωμένων φατριῶν ἐλαυνομένων ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς φιλαρχίας καὶ τῆς ἰδιοτελείας».

[65] Ο Δεληγεώργης ισχυρίζεται ότι αυτός συνέταξε τη διακήρυξη. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 705-706, όπου ολόκληρο το κείμενο της διακήρυξης της προσωρινής κυβέρνησης.

[66] Παλάσκας, *ό.π.*, 15-19. Επομένως, κατά την ώρα που ο βασιλικός ατμοδρόμων «Αμαλία» εισερχόταν στο λιμάνι του Πειραιά, είχε ήδη σχηματιστεί η επαναστατική κυβέρνηση και είχαν εκδοθεί τα ψηφίσματα για την έκπτωση του Όθωνα και της Αμαλίας. Τις δυσάρεστες ειδήσεις ανακοίνωσε στον Όθωνα ο Γάλλος πλοίαρχος της φρεγάτας «Ζηνοβία», ο οποίος επιβιβάστηκε στον ατμοδρόμωνα «Αμαλία» από λέμβο. Έτσι, μετά τις εξελίξεις ο βασιλικός ατμοδρόμων παρέμεινε ανοικτά στο λιμάνι του Πειραιά και δεν προσέγγισε. Όταν ο κυβερνήτης του βασιλικού ατμοδρόμωνος Παλάσκας εισήλθε στη συνάντηση με τον Γάλλο πλοίαρχο, βρήκε τη βασίλισσα Αμαλία να κλαίει και τον Όθωνα να διαβάζει τη γαλλική μετάφραση της προκήρυξης των επαναστατών. Ο Όθωνας ρώτησε τον Παλάσκα αν είχε εμπιστοσύνη στο πλήρωμά του. Ο Παλάσκας απάντησε καταφατικά, αλλά συμβούλευσε τον Όθωνα να απομακρυνθούν από τη θέα των ευρισκομένων στο λιμάνι του Πειραιά. Ο Γάλλος πλοίαρχος είχε πληροφορίες ότι μερικοί των αξιωματικών του βασιλικού ατμοδρόμωνα αλλά και

Η προσωρινή κυβέρνηση έδωσε εντολή για σχηματισμό σωμάτων, με σκοπό την περιφρούρηση της τάξης. Σε αυτά τα σώματα εντάχθηκαν πολλοί νέοι και φοιτητές. Εξέδωσε και άλλα διατάγματα, για την επίλυση άμεσων ζητημάτων.

12. Άφιξη του βασιλικού ζεύγους στο λιμάνι του Πειραιά - Φυγή στη Βαυαρία

Το απόγευμα της 11 Οκτωβρίου 1862, έφθασε το βασιλικό ατμόπλοιο «Αμαλία», με το βασιλικό ζεύγος, στο λιμάνι του Πειραιά. Η είδηση διαδόθηκε αστραπιαία, με αποτέλεσμα πλήθος λαού να συγκεντρωθεί στο λιμάνι του Πειραιά. Το πλήθος αποτελούνταν από επαναστάτες, οι οποίοι πυροβολούσαν στον αέρα και κραύγαζαν, κατά του βασιλικού ζεύγους[67].

Το βασιλικό ζεύγος πληροφορήθηκε τα επαναστατικά γεγονότα και τον σχηματισμό προσωρινής κυβέρνησης. Η βασίλισσα Αμαλία έκλαιγε και ο Όθωνας διάβασε την επαναστατική διακήρυξη, από το γαλλικό κείμενο. Ο Όθωνας ρώτησε, κατόπιν, τον κυβερνήτη του βασιλικού ατμοπλοίου «Αμαλία», Παλάσκα, αν είχε πλήρη εμπιστοσύνη στο πλήρωμά του. Ο Παλάσκας απάντησε ότι είναι βέβαιος για την υπακοή του πληρώματός του, καθώς αποτελούνταν

60 ναύτες θεωρούνταν επαναστάτες. Ο Παλάσκας ισχυρίζεται ότι το πλήρωμα του αποτελούνταν, κατά κύριο λόγο, από ναύτες προερχόμενους από τον Πόρο, οι οποίοι ουδεμία σχέση είχαν με τους επαναστάτες των Αθηνών. Μόνο για τρεις αξιωματικούς, όπως ισχυρίζεται ο Παλάσκας, είχε αμφιβολίες για την αφοσίωσή τους. Η Αμαλία, βλέποντας την αναποφασιστικότητα του Όθωνα, τον συμβούλευσε «ἄφες τοὺς διπλωμάτας σου, οἵτινες θὰ σὲ προδώσουν ἅπαντες» και του υπέδειξε την επιστροφή στην Καλαμάτα, όπου ο βασιλικός ατμοδρόμωνας μπορούσε να ειδοποιήσει τα δύο ατμόπλοια της ελληνικής εταιρείας, στα οποία επέβαιναν οι 700 άνδρες της φρουράς των Αθηνών, αλλά και πολεμικά πλοία που έμεναν ακόμη πιστά στον Όθωνα ή ενδεχομένως και τους κατοίκους της Μάνης οι οποίοι έδειχναν αφοσίωση στους βασιλείς. Ο Γάλλος πλοίαρχος παρατήρησε ότι η είδηση της έκρηξης της επανάστασης θα είχε ήδη φτάσει στην Τρίπολη και, κατόπιν, στην Καλαμάτα.

[67] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 742, υπος. 1. Κατά τη διάρκεια της επαναστατικής αναταραχής και της αναρχίας που επικράτησε, στο λιμάνι του Πειραιά, ο φρούραρχος Πειραιώς, ο ίλαρχος Καραγιαννόπουλος, είχε βρει καταφύγιο στη γαλλική φρεγάτα «Ζηνοβία», αλλά αποβιβάστηκε στο λιμάνι, όταν πληροφορήθηκε την άφιξη του βασιλικού ατμοδρόμωνος, και δολοφονήθηκε, από όχλο «οἰνοπλήκτων στρατιωτῶν», όπως αναφέρει ο Ευαγγελίδης, που τον αναγνώρισαν τον πυροβόλησαν και, όταν μεταφερόταν στο θεραπευτήριο, τον λόγχευσαν μέχρι θανάτου.

κυρίως από νέους από τον Πόρο, αλλά ήταν της γνώμης να απομακρυνθούν, άμεσα, από το λιμάνι, για λόγους ασφαλείας.

Ο Όθωνας επιθυμούσε να παραμείνουν, στον Πειραιά, γιατί ήθελε να πληροφορηθεί εκτενέστερα τα γεγονότα, από τους πρεσβευτές των ξένων χωρών. Η Αμαλία, όμως, υποστήριζε να απομακρυνθούν και να πλεύσουν σε κάποιο ασφαλές λιμάνι, όπως της Καλαμάτας ή αλλού. Ο Όθωνας, όμως, επιθυμούσε να πληροφορηθεί τις εξελίξεις. Τον επισκέφθηκαν ο λιμενάρχης και ο υγειονόμος Πειραιά, οι οποίοι τον ενημέρωσαν για τα διατρέξαντα.

Στο βασιλικό ατμόπλοιο «Αμαλία», επιβιβάστηκαν οι αξιωματικοί Δημήτριος Σαχτούρης, ο οποίος είχε αναλάβει από την προσωρινή κυβέρνηση τη διοίκηση της «Αμαλίας», και Δημήτριος Κριεζής[68]. Ο Παλάσκας παρέλαβε από τους αξιωματικούς τη διαταγή της επαναστατικής κυβέρνησης, αλλά τους ζήτησε να εγκαταλείψουν το βασιλικό πολεμικό «Αμαλία»[69]. Ο Όθωνας σκέφτηκε να εισέλθει στο

[68] Παλάσκας, *ό.π.*, 20. Ο Παλάσκας υποστηρίζει ότι ο Σαχτούρης, κατά την επανάσταση στο Ναύπλιο, είχε προκαλέσει εκστρατεία κατά των επαναστατών, από τον υπερβολικό ζήλο του υπέρ της βασιλείας, και ότι ο ίδιος ο αντιπλοίαρχος Σαχτούρης είχε ζητήσει από τον υπουργό της επαναστατικής κυβέρνησης Καλλιφρονά να αναλάβει τη διοίκηση του βασιλικού ατμοδρόμωνος. Ο Παλάσκας αναφέρει ότι ο Σαχτούρης είχε εκπαιδευθεί στο Μόναχο, με δαπάνες του πατέρα του Όθωνα Λουδοβίκου. Όσον αφορά στον ανθυποπλοίαρχο Κριεζή, ο Παλάσκας υπενθυμίζει ότι ο πατέρας του Αντώνιος Κριεζής διετέλεσε πρωθυπουργός και αυλάρχης, επί ολόκληρη εικοσαετία. Επίσης, ο ίδιος ο ανθυποπλοίαρχος Κριεζής ήταν υπασπιστής του υπουργού των Ναυτικών Μέξη της κυβερνήσεως του Γενναίου Κολοκοτρώνη. Ο Κριεζής, κατά τον Παλάσκα πάντα, είχε αποφυλακισθεί, από τις φυλακές του Clichy στο Παρίσι, με καταβολή 5.000 δραχμών από το Ανακτορικό Ταμείο, εξαιτίας κάποιων χρεών που είχε στην Γαλλία. Επομένως, και οι δύο είχαν εν γένει ευεργετηθεί από τη βασιλική οικογένεια.

[69] Σαρίπολος, *Απομνημονεύματα*, 79. Ο Νικόλαος Σαρίπολος ισχυρίζεται ότι ο ίδιος συνέταξε τη διαταγή της προσωρινής κυβερνήσεως προς τον διοικητή του βασιλικού ατμοδρόμωνος «Αμαλία», Παλάσκα, να παραδώσει τη διοίκηση του πλοίου. Παλάσκας, *ό.π.*, 21-23. Ο Παλάσκας ζήτησε οδηγίες από τον Όθωνα αλλά δεν ελάμβανε, οπότε αποφάσισε να εμποδίσει τους δύο επαναστάτες αξιωματικούς από το να έρθουν σε επικοινωνία με τους αξιωματικούς του πλοίου του. Η ξεκάθαρη απάντηση του Παλάσκα δεν τους άφησε περιθώριο για συζητήσεις «ἔχω ἔνδον τὸν Βασιλέα, οὐδενὸς ἔχω νὰ λάβω διαταγήν». Του επισήμαναν τότε ότι το έγγραφο απευθυνόταν σε αυτόν τον ίδιο, αλλά αυτός απάντησε ότι θα το ανοίξει ο βασιλιάς και διέταξε τον ύπαρχό του να διατάξει τη λέμβο να τους παραλάβει. Ο αντιπλοίαρχος Σαχτούρης ρώτησε με έκπληξη «λοιπὸν μᾶς διώκεις;», για να λάβει καταφατική απάντηση από τον Παλάσκα. Ο Όθωνας ευχαρίστησε τον Παλάσκα που τον υπερασπίστηκε, όπως το ίδιο έπραξε και ο Γάλλος πρεσβευτής με τα λόγια «εὖγε, κύριε! Τον Βασιλέα σας ἐσώσατε». Ο

λιμάνι του Πειραιά, αλλά αποτράπηκε από τον Παλάσκα. Ο κυβερνήτης του βασιλικού ατμοδρόμωνα εισηγούνταν να αγκυροβολήσει στη Σαλαμίνα[70].

Κατόπιν, επισκέφθηκαν το βασιλικό ζεύγος οι πρεσβευτές των ξένων Δυνάμεων και των άλλων ευρωπαϊκών χωρών[71]. Ο Όθωνας, αφού συναντήθηκε με καθέναν χωριστά, κατέληξε, μετά από τις παραινέσεις των πρεσβευτών, στην απόφαση να προσορμίσει ο ατμοδρόμωνας «Αμαλία» στη Σαλαμίνα[72]. Τελικά, δύο πολεμικά, ένα

Παλάσκας δικαιολογήθηκε για την άρνησή του αυτή εκ του γεγονότος ότι είχαν μόλις πληροφορηθεί τη δολοφονία του ιλάρχου Καραγιαννοπούλου, από το μαινόμενο πλήθος, ώστε, αν παρέδιδε τη διοίκηση του βασιλικού ατμοδρόμωνος ετίθετο ζήτημα ασφάλειας της ζωής του βασιλικού ζεύγους. Άλλωστε, ο βασιλιάς δεν έδειχνε να έχει απελπιστεί από τις εξελίξεις.

[70] Παλάσκας, *ό.π.*, 25-26. Ο Όθωνας ρώτησε τον Γάλλο πλοίαρχο, αν έκρινε σκόπιμο να προσορμιστεί ο βασιλικός ατμοδρόμων στον Πειραιά, μεταξύ της γαλλικής ναυαρχίδος και του αγγλικού ατμοδρόμωνα. Ο Γάλλος πλοίαρχος παρέπεμψε τον βασιλιά στον Παλάσκα. Ο Παλάσκας θεωρούσε επικίνδυνη την παραμονή στο λιμάνι του Πειραιά, καθώς οι επαναστάτες μπορούσαν να πυροβολήσουν από τη στεριά, κατά του βασιλικού ατμοδρόμωνος. Ο Γάλλος πλοίαρχος διατύπωσε ευθέως τη δύσκολη θέση στην οποία θα βρισκόταν, όταν θα εισερχόταν ο βασιλικός ατμοδρόμωνας στο λιμάνι του Πειραιά και θα έπρεπε να αποδώσει τις αρμόζουσες τιμές, αλλά αυτό θα σήμαινε παρέμβαση στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα της Ελλάδος υπέρ του βασιλέως. Μία τέτοια πράξη, όμως, υποστήριξης, σε πολιτικές διαμάχες μιας τρίτης χώρας, του απαγορευόταν αυστηρά. Τότε ο Όθωνας σιώπησε, αλλά η Αμαλία είχε οργισθεί από αυτήν την απάντηση, που προήλθε, κατά τον Παλάσκα, από προηγούμενη συνεννόηση του πλοιάρχου με τον Γάλλο πρέσβη. Η βασίλισσα ήθελε να απαντήσει οργίλως αλλά συγκρατήθηκε από τον Παλάσκα.

[71] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 143. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 713-715. Τον Όθωνα επισκέφθηκαν οι πρεσβευτές Αγγλίας, Ρωσίας, Ιταλίας, Αυστρίας, Πρωσίας, Τουρκίας, Σουηδίας και Βαυαρίας. Η μεγάλη κυρία της τιμής βαρόνη Πλούσκωφ έφερε την αλληλογραφία και τα πολύτιμα προσωπικά αντικείμενα της βασίλισσας Αμαλίας, υπό την προστασία του Γάλλου πρεσβευτή. Η αλληλογραφία του Όθωνα παρέμεινε στα Ανάκτορα, καθώς δεν βρέθηκε κάποιος να τη μεταφέρει στον ατμοδρόμωνα «Αμαλία». Ο Γεώργιος Πετμεζάς, όταν ανέγνωσε την αλληλογραφία του Όθωνα, αντιλήφθηκε τη φιλοπατρία του. Έκτοτε, αποσύρθηκε από την ενεργό πολιτική.

[72] Παλάσκας, *ό.π.*, 27-28. Ο Όθωνας, όταν συνομίλησε με κάθε πρεσβευτή κατ' ιδίαν, δεν ζήτησε ούτε μεσολάβηση προς τους επαναστάτες ούτε σύνταξη κάποιου πρωτοκόλλου από όλους. Το μόνο που τον ενδιέφερε ήταν να συγκεντρώσει πληροφορίες για τις εξελίξεις. Όλοι οι πρεσβευτές τον συμβούλευσαν να αναχωρήσει, διαβεβαιώνοντάς τον ότι δεν του έμεινε κανένας φίλος πλέον στην Ελλάδα, καθώς είχε επαναστατήσει ολόκληρο το Έθνος. Η κρίση αυτή των ξένων αντιπροσώπων, κατά τον Παλάσκα, ήταν επιπόλαιη και προερχόταν αποκλειστικά από την επαναστατική εικόνα της πρωτεύουσας. Στο τέλος είχαν απομείνει, επί του βασιλικού ατμοδρόμωνος, μόνο οι πρεσβευτές της Αγγλίας και της Βαυαρίας. Τον βασιλικό ατμοδρόμωνα συνόδευσαν, προς τη Σαλαμίνα, το γαλλικό πλοίο

γαλλικό και ένα αγγλικό, μαζί με το ελληνικό πολεμικό «Αφρόεσσα» που προστέθηκε αργότερα, συνόδευσαν το «Αμαλία», που αγκυροβόλησε, ανοιχτά στην Ψυττάλεια.

Ο πλωτάρχης Παλάσκας φρόντισε για την ασφάλεια του βασιλικού ζεύγους. Επίσης, ετοίμασαν οπλισμό, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για την περίπτωση επίθεσης, κατά του βασιλικού ζεύγους[73]. Την 12 Οκτωβρίου, ο Παλάσκας μίλησε, στους αξιωματικούς και τους δοκίμους του «Αμαλία», για το καθήκον προστασίας του βασιλικού ζεύγους, το οποίο είχαν αναλάβει. Ο Όθωνας συνομίλησε με τους πρεσβευτές Αγγλίας και Βαυαρίας και ανακοίνωσε, στον πλωτάρχη Παλάσκα, την απόφασή του, να επιβιβαστεί στο αγγλικό πολεμικό «Σκύλλα», με σκοπό να αναχωρήσει, από την Ελλάδα. Ο Παλάσκας προσπάθησε να τον μεταπείσει, προβάλλοντας την άποψη ότι θα μπορούσε ο Όθωνας να βρει υποστήριξη στη Λακωνία ή σε νησιά του Αιγαίου, όπου υπήρχαν πολλοί υποστηρικτές του[74]. Ο Όθωνας , όμως, ήταν αμετάπειστος.

«Έλαφος» και ο αγγλικός ατμοδρόμωνας «Σκύλλα». Κατόπιν, προστέθηκε και η ελληνική ατμοβαρίδα «Αφρόεσσα».

[73] Παλάσκας, *ό.π.*, 29-32. Ο Παλάσκας, μαζί με τον ύπαρχό του και τρεις αξιωματικούς, κλείδωσαν την πυριτιδαποθήκη. Μοίρασε δεκαπέντε πιστόλια στα μέλη της βασιλικής ακολουθίας. Ταυτόχρονα, τα τρία τέταρτα του πληρώματος κοιμόντουσαν, αγνοώντας τις εξελίξεις. Για εξακρίβωση των προθέσεων του πληρώματος, ο Παλάσκας και η συνοδεία του πραγματοποίησαν εφόδους, σε όλα τα μέρη του πλοίου. Ο Παλάσκας είχε σχέδιο να εγκαταλείψει στην ξηρά τους τρεις αξιωματικούς, που υποψιαζόταν ως μυημένους στην επανάσταση, αλλά ο Όθωνας τον απέτρεψε, καθώς θεώρησε περιττή μία τέτοια ενέργεια. Ο Παλάσκας ζήτησε από τον Όθωνα να μιλήσει στο πλήρωμα του βασιλικού ατμοδρόμωνος ή τουλάχιστον στο επιτελείο, αλλά αυτός αρνήθηκε. Τότε ο Παλάσκας έβγαλε το συμπέρασμα ότι ο Όθωνας είχε πλέον απελπιστεί από την επικρατήσασα κατάσταση. Έτσι, μίλησε ο ίδιος ο Παλάσκας στους αξιωματικούς και τους δοκίμους του πλοίου. Ο Παλάσκας τόνισε το καθήκον προστασίας που είχαν απέναντι στο βασιλικό ζεύγος, καθώς και ότι ο Γάλλος πρεσβευτής επεξήγησε, στους επαναστάτες, την υποχρέωση που απέρρεε από τη στρατιωτική τιμή των μελών του βασιλικού ατμοδρόμωνος. Συνεπώς, δεν θα μπορούσαν να κατηγορηθούν ότι αντιτάχθηκαν στην επανάσταση. Όλοι οι αξιωματικοί και οι δόκιμοι δεσμεύτηκαν για την προστασία του βασιλικού ζεύγους. Ακόμη, και οι τρεις ύποπτοι για φιλοεπαναστατικά αισθήματα αξιωματικοί τάχθηκαν μαζί με τους υπολοίπους.

[74] Παλάσκας, *ό.π.*, 32-33. Ο Παλάσκας ισχυρίζεται ότι ταράχθηκε στο άκουσμα της φυγής του Όθωνα, αν και το είχε προβλέψει, από την εν συνόλω στάση του. Προσπαθούσε να μεταπείσει τον Όθωνα, υποστηρίζοντας ότι ο βασιλικός ατμοδρόμωνας ήταν ένα ισχυρό όπλο στα χέρια του, προκειμένου να επιβάλει την εξουσία του. Άλλωστε, και οι υπόλοιπες μονάδες του ναυτικού, κατά την εκτίμηση του Παλάσκα, έμεναν πιστές στον Όθωνα. Επίσης, το πυροβολικό του

Έτσι, το ελληνικό πολεμικό «Αφρόεσσα» διατάχθηκε να καταπλεύσει στον Πειραιά και να αναγνωρίσει την προσωρινή κυβέρνηση[75]. Ο Όθωνας, κατόπιν, σε μία συγκινητική σκηνή, αποχαιρέτησε τους υπασπιστές, τους διαγγελείς και τον αυλάρχη του, όπως και τον υπουργό της Εκπαιδεύσεως και των Εκκλησιαστικών της κυβέρνησης του Ιωάννη Κολοκοτρώνη, Δημήτριο Χατζίσκο. Ο Όθωνας έθεσε το δίλημμα σε όποιον ήθελε να τον ακολουθήσει ή διαφορετικά να επιστρέψει στον Πειραιά[76]. Ο πλωτάρχης Παλάσκας δήλωσε ότι θα ακολουθήσει τον Όθωνα, ο οποίος τον έκανε υπασπιστή του.

Ελληνικού Βασιλείου δύσκολα μπορούσε να πλήξει τον βασιλικό ατμοδρόμωνα από την ξηρά. Σε αυτό το σημείο, ο Παλάσκας παρατηρεί ότι, μετά την επανάσταση στο Ναύπλιο, είχαν αναλάβει την εξουσία πολιτικοί, οι οποίοι είχαν αναμφισβήτητη εντιμότητα, αλλά δεν θεωρούνταν ικανοί να αντιμετωπίσουν την κατάσταση που προέκυψε από την επανάσταση στην πρωτεύουσα. Ο Όθωνας απάντησε ότι απηύδησε πλέον από τις επαναστάσεις και ότι «ἐνόσω πατῶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος, οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ ἐννοήσωσιν ποτὲ ὅτι οὐδόλως πταίω ἐγὼ εἰς ὅσα μὲ κατηγοροῦσιν». Τότε ο Παλάσκας ζήτησε, από τον Όθωνα, ο βασιλικός ατμοδρόμωνας να τον μεταφέρει στην Βενετία, αλλά αυτός αρνήθηκε, λέγοντας ότι έπρεπε το πλοίο να αποδοθεί στο Έθνος.

[75] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 718. Διοικητής του πολεμικού «Αφρόεσσα» ήταν ο υποπλοίαρχος Σταματέλλος.

[76] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 718. Ο υπασπιστής Δράκος και οι διαγγελείς Ρώμας, Καραϊσκάκης και Χατζηπέτρος αποφάσισαν να ακολουθήσουν τον Όθωνα στην εξορία. Επίσης, από τις κυρίες της αυλής, η Ασπασία Καρπούνη και Μαρία Γρίβα έπραξαν το ίδιο. Αργότερα, εμφανίστηκε και ο υπασπιστής Βαλτινός, ο οποίος επιβιβάστηκε στο αγγλικό πολεμικό «Σκύλλα» για να ακολουθήσει και αυτός τον Όθωνα στην εξορία. Παλάσκας, *ό.π.*, 34-35. Μόνο, ο υπολοχαγός Βάσσος αποφάσισε να μην ακολουθήσει τον Όθωνα, στην εξορία. Μάλιστα, ο Παλάσκας παραδίδει μία αξιομνημόνευτη περιγραφή. Όταν η κυρία Γαρδικιώτη Γρίβα, μητέρα της Μαρίας Γρίβα, με τον υιό της Χρήστο και αδελφό της Μαρίας ήρθαν, στο αγγλικό πλοίο «Σκύλλα», όπου ήδη είχε επιβιβαστεί η συνοδεία του Όθωνα, η Μαρία αρνήθηκε να τους ακολουθήσει. Αρνήθηκε, επίσης, να συναντήσει τον αδελφό της Χρήστο, που συγκαταλεγόταν στους επαναστάτες. Ο Παλάσκας, όταν ρωτήθηκε, δήλωσε στον Όθωνα ότι είχε σκοπό να επιβιβαστεί στο γαλλικό πλοίο και να διαφύγει στη Γαλλία. Τότε, ο Όθωνας του ζήτησε να τον ακολουθήσει στη Βαυαρία, καθώς θεωρούσε τον εαυτό του υπόχρεο για την προστασία που του παρείχε ο Παλάσκας, από τους επαναστάτες. Ο Παλάσκας ζήτησε μόνο από τον Όθωνα να μην ανακοινώσει τη φυγή του, για να μην ταραχθούν οι αξιωματικοί και το πλήρωμα του βασιλικού ατμοδρόμωνα. Ο Όθωνας υποσχέθηκε την τήρηση της μυστικότητας και δεν ανακοίνωσε την απόφασή του ούτε στην Αμαλία. Διαδόθηκε τότε η φήμη ότι ο Παλάσκας καταδικάστηκε σε θάνατο, γιατί αρνήθηκε να παραδώσει τον βασιλικό ατμοδρόμωνα στην επαναστατική κυβέρνηση. Η είδηση αποδείχθηκε ψευδής, αλλά ο Παλάσκας ισχυρίζεται ότι θα κινδύνευε «τὰ ἔσχατα» αν παρέδιδε τον βασιλικό ατμοδρόμωνα.

Το πρωί της 12 Οκτωβρίου 1862, οι αποσκευές και τα προσωπικά είδη του βασιλικού ζεύγους τέθηκαν σε λέμβους, για να μεταφερθούν στο αγγλικό πλοίο[77]. Κατά την 1 μ.μ., το βασιλικό ζεύγος επιβιβάστηκε στη βασιλική λεγόμενη λέμβο. Ο Όθωνας, φορώντας, την εθνική στολή, αποχαιρέτησε το πλήρωμα λέγοντας «εὔχομαι νὰ εὐτυχήσῃ ἡ Ἑλλάς!». Τη βασιλική λέμβο κυβερνούσε ο Παλάσκας. Μάλιστα, αποδόθηκαν τιμές προς το βασιλικό ζεύγος, από το πλήρωμα του ατμοδρόμωνα «Αμαλία», με είκοσι έναν κανονιοβολισμούς. Το αγγλικό πολεμικό πλοίο «Σκύλλα», στο οποίο είχε επιβιβαστεί ο Άγγλος πρεσβευτής με την οικογένειά του και με όλο το προσωπικό της πρεσβείας, δέχθηκε με βασιλικές τιμές το βασιλικό ζεύγος[78].

---

[77] Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 274. Όλα τα κοσμήματα της βασίλισσας Αμαλίας δόθηκαν στην κυρία της τιμής Πλούσκωφ. Η υπόλοιπη προσωπική περιουσία του βασιλικού ζεύγους στάλθηκε, με 107 κιβώτια, στο βασιλικό ζεύγος. Η αλληλογραφία του Όθωνα κατασχέθηκε, με απόφαση της επαναστατικής κυβέρνησης. Ο Πετμεζάς διαβάζοντας την αλληλογραφία του Όθωνα, απευθύνθηκε με νόημα στον ναύαρχο Κανάρη «κτυπᾶτέ τα στὸ κεφάλι σας τώρα!».

[78] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 720. Το πλήρωμα του αγγλικού πολεμικού υποδέχθηκε το βασιλικό ζεύγος, με ζητωκραυγές και παρατεταγμένο. Το πλήρωμα του ελληνικού ατμοδρόμωνα «Αμαλία» δεν είχε πράξει τα ανωτέρω, κατά την αναχώρηση του Όθωνα, εκ παραδρομής και λόγω της σύγχυσης της στιγμής. Παλάσκας, *ό.π.*, 36-38. Η βασίλισσα Αμαλία επιβιβάστηκε στη λέμβο, χωρίς να ομιλήσει σε κανέναν. Οι αξιωματικοί της φιλούσαν το χέρι και μερικοί κλαίγανε. Αλλά οι αξιωματικοί φίλησαν και του Όθωνα το χέρι. Αυτό αποδεικνύει, κατά τον Παλάσκα, ότι δεν ισχύουν ψευδείς διαδόσεις ότι ο Όθωνας αποχώρησε από τον βασιλικό ατμοδρόμωνα εξαιτίας απειλητικής διαδήλωσης αξιωματικών και ναυτών. Ο Όθωνας σκέπαζε τους οφθαλμούς του με την άκρη της φουστανέλας του. Την βασιλική λέμβο διεύθυνε ο Παλάσκας, όπως αρμόζει σύμφωνα με τον κανονισμό του ναυτικού. Ο Παλάσκας είχε δώσει εντολή στον ύπαρχό του και στους αξιωματικούς να τον αναμένουν να επανέλθει από το αγγλικό πλοίο «Σκύλλα». Το γεγονός ότι οι ναύτες του βασιλικού ατμοδρόμωνος δεν παρατάχθηκαν «ἐπὶ τῶν κεραιῶν» οφείλεται, κατά τον Παλάσκα, στην απασχόληση των ναυτών στη μεταβίβαση των αποσκευών από τον βασιλικό ατμοδρόμωνα στο γαλλικό και στο αγγλικό πλοίο. Ο Παλάσκας έδωσε συγκεκριμένα διά νεύματος εντολή στους λιγοστούς ναύτες να μην στέκονται «ἐπὶ τῶν κεραιῶν», γιατί έδιναν άσχημη εικόνα. Η βασιλική σημαία υψώθηκε στον ιστό της βασιλικής λέμβου και μεταφέρθηκε στο αγγλικό πλοίο και από αυτό χρησιμοποιήθηκε, κατά την απόβαση των βασιλέων στη Βενετία. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, το γεγονός που παραθέτει ο Παλάσκας ότι ένας από τους τρεις υπόπτους αξιωματικούς για φιλοεπαναστατικά αισθήματα προσπάθησε να παροτρύνει, μέσω τρίτου, τον Παλάσκα να μην εγκαταλείψει τον βασιλικό ατμοδρόμωνα γιατί θα κινδύνευε. Από το αγγλικό πλοίο «Σκύλλα», ο Παλάσκας έστειλε γραπτή εντολή, μέσω ενός Άγγλου αξιωματικού, στον ύπαρχό του να αναλάβει τη διοίκηση του ατμοδρόμωνα «Αμαλία».

Το ελληνικό πολεμικό «Αμαλία» έστειλε τη βασιλική λέμβο στον Πειραιά, προκειμένου να λάβει εντολές από την προσωρινή κυβέρνηση για τις περαιτέρω ενέργειές της[79]. Στον Πειραιά, ο υπουργός των Ναυτικών Δημήτριος Καλλιφρονάς, όταν πληροφορήθηκε την επιβίβαση του τέως βασιλικού ζεύγους στο αγγλικό πολεμικό, επιβιβάστηκε, με συνοδεία 500 περίπου οπλισμένων ανδρών, στο ελληνικό πολεμικό «Αφρόεσσα»[80]. Όταν προσέγγισαν και επιβιβάστηκαν στον ατμοδρόμωνα «Αμαλία», αφαίρεσαν τα βασιλικά εμβλήματα και, ύστερα, ανέγνωσαν, ενώπιον όλου του πληρώματος, την έξωση του βασιλιά Όθωνα και τη συγκρότηση προσωρινής κυβέρνησης.

Ο Όθωνας εξέδωσε, από το αγγλικό πολεμικό «Σκύλλα», προκήρυξη προς τον ελληνικό λαό, η οποία, όμως, δημοσιεύτηκε, μετά από τρεις ημέρες στην Κέρκυρα. Ο Όθωνας, σε δραματικό τόνο, εκφράζει την επιθυμία που είχε, κατά την άσκηση των καθηκόντων του, να μην αδικήσει ουδένα. Καταλήγει δε ότι «ἐπιστρέφων εἰς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς μου, λυποῦμαι ἀναλογιζόμενος τὰς συμφορὰς, ὑφ' ὧν ἐπαπειλεῖται ἡ προσφιλής μου Ἑλλὰς ἐκ τῆς νέας πλοκῆς τῶν πραγμάτων, καὶ παρακαλῶ τὸν εὔσπλαχνον Θεὸν ν' ἀπονέμῃ πάντοτε τὴν χάριν Του εἰς τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος»[81].

---

[79] Παλάσκας, *ό.π.*, 39. Στη βασιλική λέμβο, επέβαιναν ναύτες και δύο οικογένειες, οι οποίες είχαν έρθει να αποχαιρετήσουν τα μέλη τους που ακολουθούσαν τον Όθωνα στην εξορία. Οι ναύτες κυκλώθηκαν, κατά την άφιξή τους στο λιμάνι του Πειραιά, από οπλισμένους επαναστάτες που τους ζητούσαν να φωνάξουν «κάτω ὁ τύρρανος», αλλά αυτοί αρνούνταν. Η μόνη αντιφώνηση των ναυτών προς τους επαναστάτες ήταν «ζήτω τὸ Ἔθνος» που δόθηκε, μετά την παράκληση των γυναικών της λέμβου και του αξιωματικού τους, ο οποίος και αυτός συγκαταλεγόταν στους τρεις υπόπτους για φιλοεπαναστατικά αισθήματα.

[80] Παλάσκας, *ό.π.*, 40. Ο Παλάσκας ισχυρίζεται ότι στην «Αφρόεσσα» επέβαιναν και γυναίκες. Όταν ανέβηκε στο βασιλικό ατμοδρόμωνα, το πλήθος κανονιοβόλησε 21 φορές. Η καταστροφή των βασιλικών οικοσήμων έλαβε χώρα ενώπιον του υπουργού των Ναυτικών Καλλιφρονά και του νέου κυβερνήτη της «Αμαλίας» Σαχτούρη. Ο βασιλικός ατμοδρόμωνας, υπό τη διοίκηση πλέον της επαναστατικής κυβέρνησης, προτού αναχωρήσει για τον Πειραιά, πραγματοποίησε κυκλική πορεία γύρω από το αγγλικό πλοίο «Σκύλλα», όπου επέβαινε ο Όθωνας, με τη συνοδεία του. Το βασιλικό ζεύγος παρατηρούσε την πορεία αυτή του βασιλικού ατμοδρόμωνα. Ευτυχώς, επί του βασιλικού ατμοδρόμωνος, κατά την κυκλική αυτή κίνηση πέριξ της «Σκύλλας», επικρατούσε άκρα σιωπή.

[81] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 130-131, όπου ολόκληρο το κείμενο της προκήρυξης του Όθωνα, που φέρει την ημερομηνία, 12/24 Οκτωβρίου 1862, και τόπο το λιμάνι της Σαλαμίνας.

Έτσι, το αγγλικό πολεμικό «Σκύλλα», που έφερε το τέως βασιλικό ζεύγος, με τη συνοδεία του γαλλικού πλοίου «Έλαφος», που μετέφερε αυτούς που συνόδευαν το βασιλικό ζεύγος στην εξορία, ανοίχθηκαν στο πέλαγος[82]. Την 14 Οκτωβρίου, τα πλοία έφτασαν στην Κέρκυρα και ανεφοδιάστηκαν. Στην Κέρκυρα, τα αγγλικά πλοία απέδωσαν τιμές, ενώ αξιωματικοί, από την Πρέβεζα, επισκέφθηκαν τον Όθωνα[83].

Την 17 Οκτωβρίου, το αγγλικό πλοίο που μετέφερε το τέως βασιλικό ζεύγος, ελλιμενίστηκε στην Βενετία[84]. Το βασιλικό ζεύγος

---

[82] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 129 και 141. Το βασιλικό ζεύγος στην εξορία ακολούθησαν οι Νοταράς, Αθανάσιος Βαλτινός, Ιωάννης Δράκος, Σπυρίδων Καραϊσκάκης, Καίσαρας Ρώμας, Ευθύμιος Χατζηπέτρος, Λεωνίδας Παλάσκας, Δημήτριος Χατζίσκος, η μεγάλη κυρία Πλουσκώφ και οι κυρίες της τιμής Ασπασία Καρπούνη, Ρηγγίνα Φίλωνος, Ξάνθη Χατζίσκου, Σμαράγδα Βαλτινού και Μαρία Γαρδικιώτου Γρίβα. Επίσης, στην εξορία, τη συνοδεία του Όθωνα, αποτέλεσαν ο ιατρός Ρέζερ, ο γραμματέας Βένιγ και η σύζυγός του Λουίζα, όπως και ο ταμίας Μαρινάκης. Παλάσκας, *ό.π.*, 41-43. Στο αγγλικό πλοίο «Σκύλλα», επέβαιναν το βασιλικό ζεύγος και η συνοδεία τους, ενώ στο γαλλικό πλοίο «Έλαφος», που ήταν μικρότερο, είχαν φορτωθεί οι αποσκευές και πολλοί υπηρέτες. Το αγγλικό πλοίο ρυμουλκούσε το γαλλικό πλοίο. Στο αγγλικό πλοίο επιβιβάστηκε και ο υπασπιστής του Όθωνα, συνταγματάρχης Βαλτινός, ο οποίος είχε αποσταλεί στην επαναστατημένη Ακαρνανία. Ο Παλάσκας παρατηρεί ότι το βασιλικό ναυτικό δεν συμμετείχε στην επανάσταση, αλλά αρνήθηκε, επί αρκετές ημέρες, να αναγνωρίσει την επανάσταση. Στο λιμάνι του Πειραιά, είχε παραμείνει ελλιμενισμένη η γαλλική ναυαρχίδα «Ζηνοβία», για την προστασία των ξένων υπηκόων. Αργότερα, στη συνοδεία των πλοίων «Σκύλλα» και «Έλαφος», προστέθηκε και ένα αγγλικό ατμοδίκροτο, το οποίο ήλθε από την Κέρκυρα. Ο κυβερνήτης του ατμοδικρότου προσφέρθηκε να μεταφέρει το βασιλικό ζεύγος αλλά και όλη τη συνοδεία με τις αποσκευές, απαλλάσσοντας τα άλλα δύο πλοία. Ο Όθωνας, όμως, αρνήθηκε, για να μην υποβάλει στην κοπιαστική μεταφόρτωση τα πληρώματα των πλοίων. Επίσης, επιθυμούσε να δείξει την ευαρέσκειά του προς τον Άγγλο πλοίαρχο Lambert της «Σκύλλας», αλλά ταυτόχρονα να διατηρήσει και την προστασία που του παρείχε και η γαλλική σημαία του δευτέρου πλοίου.

[83] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 727-728. Οι αξιωματικοί ήταν ο υπολοχαγός του πεζικού Μπουγιούκας, ο στρατιωτικός ιατρός Οριγώνης και ο καταλυματίας Βλαχόπουλος. Επίσης, επισκέφθηκε τον Όθωνα και ο τροφοδότης της ημιολίας «Ναυπλίας» Αντώνιος Βάος, ο οποίος συνελήφθη, στη Βόνιτσα, από τους επαναστάτες, και κατάφερε να διαφύγει με συνοδεία οκτώ ναυτών. Παλάσκας, *ό.π.*, 45-46. Στο αγγλικό πλοίο «Σκύλλα», επισκέφθηκαν το βασιλικό ζεύγος ο Άγγλος αρμοστής Storkes και ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας Βιτάλης. Ο Όθωνας ρώτησε τον τροφοδότη Βάο αν ήθελε κάτι από αυτόν και ο Βάος ζήτησε εκπαίδευση με σκοπό να ενταχθεί στο Πολεμικό Ναυτικό. Πράγματι, ο Βάος σπούδασε για τρία έτη τα ναυτικά στην Τεργέστη.

[84] Παλάσκας, *ό.π.*, 46. Το αγγλικό πλοίο «Σκύλλα», έγινε δεκτό από τα αυστριακά φρούρια και πλοία με κανονιοβολισμούς. Το γαλλικό πλοίο «Έλαφος» έφτασε την επομένη στη Βενετία. Η σημαία με τα βασιλικά οικόσημα κυμάτισε για

επιβιβάστηκε στη Βενετία και από εκεί έφτασαν, στο Ίνσμπρουκ. Την 20 Οκτωβρίου, το βασιλικό ζεύγος έφτασε, στο Μόναχο, όπου το υποδέχτηκαν ο πατέρας του Όθωνα, τέως βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος, και ο αδελφός του Όθωνα, τότε βασιλιάς της Βαυαρίας, Μαξιμιλιανός[85].

Ο Όθωνας, μην αντέχοντας την πολυπληθή αυλή του Μονάχου, μετακινήθηκε, με όλη την ακολουθία του, στην πόλη του Βάμβεργ[86]. Εκεί, εξέπνευσε εξόριστος, την 14/26 Ιουλίου 1867, και τάφηκε με την ελληνική φουστανέλα, όπως ήταν η επιθυμία του, στο Μόναχο[87]. Η Αμαλία πέθανε, την 8/20 Μαΐου 1875 και τάφηκε, μαζί με τον Όθωνα, στο Μόναχο[88].

τελευταία φορά, στο Αδριατικό πέλαγος. Το βασιλικό ζεύγος έφτασε στο Μόναχο οκτώ ημέρες από τον απόπλου εκ της Σαλαμίνος.

[85] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 134. Τον Όθωνα και την Αμαλία υποδέχτηκε, στο Μόναχο, την 20 Οκτωβρίου 1862, ο πατέρας του Λουδοβίκος, με δάκρυα στα μάτια. Η μητέρα του Όθωνα, η Θηρεσία, είχε πεθάνει πρωτύτερα.

[86] Ανδρεάδης, *Ο Όθων και η Αμαλία εις το Βάμβεργ*, 7-8. Ο Ανδρεάδης θεωρεί ως αιτία της μετεγκατάστασης στο Βάμβεργ την ύπαρξη ήδη τριών εστεμμένων στο Μόναχο, του Μαξιμιλιανού, του πατέρα του Λουδοβίκου και του Όθωνα. Το γεγονός αυτό καθιστούσε δυσχερέστερη και λιγότερο άνετη τη διαβίωση του βασιλικού ζεύγους στο Μόναχο. Άλλη αιτία της μετεγκατάστασης αποτελούσε και η επιθυμία του Λουδοβίκου και του Μαξιμιλιανού, η οποία ανακοινώθηκε στον Όθωνα, ως ειλημμένη απόφαση. Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, 51-52. Ο Όθωνας συνήθιζε να είναι ενδεδυμένος με την ελληνική φουστανέλα. Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 36-37 και 68. Ο Όθωνας, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, φορούσε πάντοτε ως επίσημη ενδυμασία τη φουστανέλα. Στις ανεπίσημες εμφανίσεις του, ο Όθωνας φορούσε την βαυαρική στολή. Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 139, 142 και 144. Τον Σεπτέμβριο του 1863, το βασιλικό ζεύγος εγκαταστάθηκε, στο Βάμβεργ. Το Βάμβεργ είχε ονομαστεί την περίοδο εκείνη, από τη συχνή και πυκνή παρουσία Ελλήνων, «αποικία Ελλήνων». Το βασιλικό ζεύγος επισκέφθηκε, στο Βάμβεργ, ο Νικόλαος Σαρίπολος, εκ των κορυφαίων επαναστατών, ο οποίος έτυχε θερμής δεξίωσης. Ο Όθωνας υποστήριζε ότι, ενώ οι Έλληνες τον αγαπούσαν, οι μηχανορραφίες της εξωτερικής πολιτικής του στέρησαν τον θρόνο. Η Αμαλία, μάλιστα, διατήρησε την αγάπη της για την Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια δεξίωσης, οι Ευρωπαίοι μιλούσαν ελληνικά με ερασμιακή προφορά. Η Αμαλία, τότε, παρατήρησε στον Ιωάννη Φίλωνα ότι «μὰ αὐτοὶ οἱ Γερμανοὶ πῶς προφέρουν τὰ ἑλληνικά, ἐνῷ ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες».

[87] Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 145. Ο Όθωνας κόλλησε ιλαρά, καθώς επισκέφθηκε ένα κοριτσάκι που ήταν άρρωστο. Οι ιατροί αρχικά είχαν διαγνώσει πνευμονία και διέταξαν αφαίμαξη.

[88] Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, 54-55. Οι βασιλικοί τάφοι της οικογένειας του Όθωνα βρίσκονται στην Theatinerkirche, όπου έχουν ταφεί ο Όθωνας και η Αμαλία. Αλιμπέρτη, *ό.π.*, 151, 156 και 164-165. Η Αμαλία δεν μπορούσε να κρύψει τη συγκίνησή της, όποτε την επισκέπτονταν Έλληνες. Χαρακτηριστικά περιστατικά συνέβησαν, κατά τις επισκέψεις του Ιωάννη Φιλωνα με την κόρη του και του Ηλία Παππαηλιόπουλου, όταν η Αμαλία ξέσπασε σε κλάματα. Στη διαθήκη

13. Οι ενέργειες της προσωρινής κυβέρνησης μετά την έξωση του Όθωνα

Την 10 Δεκεμβρίου 1862, κλήθηκε η εθνοσυνέλευση, την οποία είχε προαναγγείλει η προσωρινή κυβέρνηση. Στο μεταξύ, οι πρεσβευτές της Αυστρίας και της Βαυαρίας απαίτησαν να αποδοθεί στον Όθωνα όλη η κινητή προσωπική του περιουσία, όπως και της ακολουθίας του. Η προσωρινή κυβέρνηση συναίνεσε σε αυτό το αίτημα. Ζήτημα ανέκυψε για το προσωπικό αρχείο του τέως βασιλιά Όθωνα, το οποίο, αφού πρώτα εξετάστηκε από επιτροπή, που διόρισε η εθνοσυνέλευση, αποδόθηκε σε αυτόν.

Η εθνοσυνέλευση καταδίκασε την προηγούμενη κυβέρνηση για την καταστολή της επανάστασης στον Ναύπλιο. Μάλιστα, αποκλήθηκε «ὑπουργεῖον τοῦ Αἵματος», από την εθνοσυνέλευση. Την 14 Οκτωβρίου 1862, πραγματοποιήθηκε δοξολογία, από την προσωρινή κυβέρνηση, στην πρώην πλατεία Όθωνος, η οποία μετονομάστηκε σε Ομονοίας[89].

της, η Αμαλία, που συντάχθηκε την 8/20 Σεπτεμβρίου 1869, έγραφε «ὁ ἔρως πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν λαόν της μὲ κατέχει μέχρι τῆς τελευταίας πνοῆς μου, ὡς κατεῖχε καὶ τὸν πολυαγαπημένον μου Ὄθωνα...Εἴθε νὰ γίνῃ εὐτυχὴς τόσον ὅσον ἀμφότεροι ἐποθήσαμεν νὰ τὴν καταστήσωμεν». Ανδρεάδης, *Ο Όθων και η Αμαλία εις το Βάμβεργ*, 18-19.

[89] Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 736 και 741. Όλα τα δημόσια κτήρια και υπηρεσίες που έφεραν το όνομα του Όθωνα και της Αμαλίας μετονομάστηκαν. Ο ατμοδρόμων «Όθων» μετονομάστηκε σε «Αθήναι», ο ατμοδρόμων «Αμαλία», επάνω στον οποίον συνέβησαν τα τραγικά γεγονότα της εξώσεως του τέως βασιλικού ζεύγους, μετονομάστηκε σε «Ελλάς». Το πανεπιστήμιο από Οθώνειο ονομάστηκε Εθνικό. Μόνο η λεωφόρος Αμαλίας διασώθηκε, μαζί με έναν δρόμο, που φέρει το όνομα του εκπτώτου Όθωνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου Γεώργιος, *Τα κατά Καΐρην, ήτοι το κήρυγμα της αληθείας, εκ της τυπογραφίας Σπυρίδωνος Γλαυκωπίδου*, εν Αθήναις 1840.

Αλιμπέρτη Σοφία, *Αμαλία. Η βασίλισσα της Ελλάδος*, τύποις Ν.Ταρουσοπούλου, εν Αθήναις 1896.

Ανδρεάδης Ανδρέας, *Ιστορία των εθνικών δανείων*, τυπογραφείον «Εστία», εν Αθήναις 1904.

Ανδρεάδης Ανδρέας, *Ο Όθων και η Αμαλία εις το Βάμβεργ*, ανατύπωσις εκ της «Νέας Εστίας», Αθήναι 1933.

Άννινος Μπάμπης, *Ο Παπουλάκης*, χωρίς εκδότη, Αθήναι 1925.

Αντωνιάδης Μιχαήλ, *Γέροντος εθελοντού αναμνήσεις ή κατά την Επανάστασιν Ηπείρου και Θεσσαλίας τω 1854*, τυπογραφείον Κόσμος, εν Αθήναις 1896.

Αρνιωτάκης Ευάγγελος, *Το θαύμα ήτοι η πτώσις του Α' βασιλέως της Ελλάδος Όθωνος και αι συνέπειαι*, εκ του τυπογραφείου Μωραϊτίνη, εν Αθήναις 1862.

Ασπρέας Γεώργιος, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921*, τόμος Α' 1821-1865, εκδοτικός οίκος Γ.Βασιλείου, εν Αθήναις 1924.

Βασδραβέλλης Ιωάννης, «Η επανάστασις του 1854 εις την Χαλκιδικήν χερσόνησον», Μακεδονικά 5 (1963) 102-124.

Βλάχος Νικόλαος, «Η γένεσις του Αγγλικού, του Γαλλικού και του Ρωσικού κόμματος εν Ελλάδι», Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, τόμος 19 (1939) 25-44.

Βούλγαρης Νικόλαος-Τιμολέων, *Το Βασίλειον της Ελλάδος και η ελληνική ολομέλεια*, τυπογραφείον «Ερμής» Αντωνίου Τερζάκη, εν Κέρκυρα 1862.

Γεδεών Μανουήλ, *Κανονικαί διατάξεις. Επιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα των Αγιωτάτων Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως. Από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από Αδριανουπόλεως*, τόμος Δεύτερος, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, εν Κωνσταντινουπόλει 1889.

Γεδεών Μανουήλ, Πατριαρχικοί Πίνακες. *Ειδήσεις ιστορικαί βιογραφικαί περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως*, εκδότης Otto Keil, Εν Κωνσταντινουπόλει 1885-1890.

Γεωργαντάς Αντώνιος, «Ιστορικά απομνημονεύματα της βασιλείας Όθωνος», Παρνασσός V (1881) 833-851.

Γούδας Αναστάσιος, *Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τόμος Ζ', εκ του τυπογραφείου Νικήτα Πάσσαρη, εν Αθήναις 1875.

Γρίβας Θεόδωρος, *Βιογραφικόν σχεδίασμα επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων και σημειωμάτων*, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, εν Αθήναις 1896.

Δεληγεώργης Επαμεινώνδας, *Πολιτικά ημερολόγια. Πολιτικαί σημειώσεις. Πολιτικαί επιστολαί,* μέρος πρώτον 1859-1862, εκ του τυπογραφείου Σ.Κ.Βλαστού, εν Αθήναις 1896.

Διαμαντούρος Νικηφόρος, *Περίοδος συνταγματικής μοναρχίας,* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ΄, Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881, Αθήνα 1977.

Δραγούμης Νικολάος, *Ιστορικαί Αναμνήσεις*, τόμος Β΄, εκ του τυπογραφείου Χ.Ν. Φιλαδελφέως, εν Αθήναις 1879.

Ελληνισμός ή Ρωσσισμός. Ήτοι η μεταξύ Αγγλίας και Ρωσσίας απόρρητος και εμπιστευτική διαπραγματεία περί του Ανατολικού Ζητήματος, εκ του τυπογραφείου Σ.Κ.Βλαστού, εν Αθήναις 1854.

Ενεπεκίδης Πολυχρόνης, *Γράμματα προς τη Βιέννη 1824-1843. Από την αλληλογραφία του πρώτου Αυστριακού πρεσβευτή στην Αθήνα Άντον Πρόκες φον Όστεν*, εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2007.

Ευαγγελίδης Τρύφων, *Ιστορία του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862)*, εκδότης Αριστείδης Γαλανός, εν Αθήναις 1894.

Ζωγράφος Δημήτριος, *Ιστορία της ιδρύσεως της Εθνικής Τραπέζης (1833-1843*), τόμος πρώτος, τύποις «Σφενδόνης», Αθήναι 1925.

Η δίκη του αοιδίμου Θ.Κολοκοτρώνη και Δ.Πλαπούτα. Σκηνή πολιτική του 1833 έτους. Πρόθεσις κατά του ελληνικού εθνισμού, εκ της τυπογραφίας Κ.Αντωνιάδου, εν Αθήναις 1843.

Καΐρης Θεόφιλος, *Θεοσεβών προσευχαί και ιερά άσματα*, εκ του Τυπογραφείου Βερθειμέρου και Συντροφίας, εν Λονδίνω νβ' (1852).

Καλεβράς Παναγιώτης, *Η Ρωσσοφοβία και ο Πανσλαβισμός ή η πολιτική πορεία της Δύσεως και Ρωσσίας ως προς την Ελλάδα και της Ελλάδος ως προς εαυτήν μέχρι σήμερον*, εκ της τυπογραφίας «η Καρτερία», εν Αθήναις 1860.

Καλομοίρης Τηλέμαχος, «Τα ξενικά κόμματα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Από την ακμή στην εξαφάνιση», Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Πολιτικής Φιλοσοφίας, εκδόσεις Λογία, Καβάλα 2018, 319-334.

Καμπούρογλου Παντολέων, *Ιστορία του Πειραιώς από του 1833-1882 έτους*, εκ του τυπογραφείου «ο Ασμοδαίος» Γ.Σταυριανού, εν Αθήναις 1883.

Καρολίδης Παύλος, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής από 1821 μέχρι 1921*, τόμος Γ΄, εκ του τυπογραφείου Αλεξάνδρου Βιτσικουνάκη, εν Αθήναις 1923.

Κλεομένης Άγις, *Περί των πρώτων της Ελλάδος βασιλέως Όθωνος και Αμαλίας*, εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, εν Αθήναις 1904.

Κολιόπουλος Ιωάννης, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945. Από την Γαλλική Επανάσταση στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο,* εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Κολοκοτρώνης Γενναίος, *Απομνημονεύματα (Χειρόγραφον Δεύτερον 1821-1862),* Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, Αθήνα 1961.

Κολοκοτρώνης Θεόδωρος Γενναίου, *Αι τελευταίαι ημέραι της βασιλείας του Όθωνος*, εν Αθήναις 1881.

Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, τύποις Νικολαΐδου Φιλεδελφέως, Αθήνησιν 1846.

Κυριακίδης Επαμεινώνδας, *Ιστορία του συγχρόνου ελληνισμού από της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας (1832-1892),* τόμοι Α' και Β', εκ της βασιλικής τυπογραφίας Ν.Γ. Ιγγλέση, εν Αθήναις 1892.

Λάσκαρις Μιχαήλ, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, τόμος Α΄ (1800-1923), εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1978.

Λεβίδης Κωνσταντίνος, *Η ελληνική φυλή και η Δύσις. Απάντησις εις την «Συνταγματική»,* τύποις Γεωργίου Κοτσαμπασόπουλου, εν Αθήναις 1856.

Λεβίδης Νικόλαος, «*Η Ελπίς» του δημοσιογράφου Κωνσταντίνου Ν.Λεβίδη (1836-1868),* τύποις «Πυρσού», Αθήναι (χωρίς χρονολογία).

Λιδωρίκης Νικόλαος, *Σελίδες τινές της ιστορίας του βασιλέως Όθωνος,* εκδότης Κάρολος Μπεκ, Αθήνησιν 1898.

Μακρυγιάννης Ιωάννης, *Απομνημονεύματα*, τόμοι Α΄ και Β', εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2014.

Μαμαλάκης Ιωάννης, «Η εκστρατεία του Δ. Τσάμη Καρατάσου στη Χαλκιδική το 1854», Χρονικά της Χαλκιδικής 4 (1962) 123-171.

Μανσόλας Αλέξανδρος, *Πολιτειογραφικαί πληροφορίαι* περί Ελλάδος, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1867.

Μαμούκας Ανδρέας, *Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος κατά την Ε' Εθνικήν Συνέλευσιν*. Εκδιδόμενον νυν το πρώτον, εκ τοις τυπογραφίας Π.Β.Μελαχούρη και Φ.Καραμπίνη, Αθήνησιν 1843.,

Μαμούκας Ανδρέας, *Τα Μοναστηριακά*, τύποις Δ.Ειρηνίδου, εν Αθήναις 1859.

Μαρκεζίνης Σπυρίδων, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος (1828-1964),* τόμος πρώτος (1828-1862), εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα 1966.

Μελετόπουλος Νικόλαος, *Η ευρωπαϊκή διπλωματία εν Ελλάδι. Από των χρόνων του Καποδιστρίου μέχρι των καθ΄ ημάς χρόνων,* εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1888.

Νέεζερ Χριστόφορος 1911. *Απομνημονεύματα των πρώτων ετών ιδρύσεως του ελληνικού βασιλείου*, τύποις Α.Κορομηλά, εν Κωνσταντινουπόλει 1911.

Οικονομοπούλου Μαριέτα, «Όψις της ρωσικής πολιτικής στα χρόνια του Κριμαϊκού Πολέμου. Υπόμνημα Κωνσταντίνου Ζωγράφου (1854)», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος 29 (1986) 118-156.

Οικονόμος Κωνσταντίνος (ο εξ Οικονόμων), *Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου και Οικονόμου του εξ Οικονόμων*, τόμος Β', τύποις Φ.Καραμπίνου, Αθήνησι 1864.

Οπτασία του Μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου του εκ της μοναδικής πολιτείας του μεγάλου Βασιλείου, εκδότης Γ.Καμπάσης και Ν.Δ.Στάϊκοβιτς, εν Αθήναις 1877.

Παλάσκας Λεωνίδας, *Τα συμβάντα του Οκτωβρίου 1862 επί του βασιλικού ατμοδρόμωνος Αμαλίας*, εκ του τυπογραφείου Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, εν Αθήναις 1882.

Πανταζίδης Ιωάννης, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, τυπογραφείον «Παλιγγενεσία» Ιωάννου Αγγελουπούλου, Αθήνησι 1889.

Παπαδόπουλος Στέφανος, *Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και ο Ελληνισμός,* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ΄, Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881, Αθήνα 1977.

Παπαμιχαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Παρά του τάφου του βασιλέως Όθωνος. Εν δάκρυ ευγνωμοσύνης*, τύποις Δρουγουλίνου, εν Λειψία 1883.

Παπαντωνίου Ζαχαρίας, *Όθων και η ρωμαντική δυναστεία. Λουδιβίκος Α΄-Όθων-Λουδοβίκος Β',* εκδοτικός οίκος Δημητράκου, Αθήνα 1934.

Πασχάλης Δημήτριος, *Θεόφιλος Καΐρης*, εκ του τυπογραφείου «Εστία», εν Αθήναις 1928.

Πετρακάκος Δημήτριος, *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, τόμος Α', Αγώνες τεσσάρων αιώνων υπέρ της πολιτικής ελευθερίας. Από της Αλώσεως μέχρι της 3 Σεπτεμβρίου 1843 (1453-1843),* εκδοτικός οίκος Δημητράκου Α.Ε., Αθήναι 1935.

Πετρόπουλος Ιωάννης – Κουμαριανού Αικατερίνη, *Περίοδος βασιλείας του Όθωνος (1833-1862),* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ΄, Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881, Αθήνα 1977.

Πετσαλής Α., *Συλλογή απάντων των νόμων, διαταγμάτων, διαταγών του στρατού του Βασιλείου της Ελλάδος, εγκυκλίων, οδηγιών και ειδοποιήσεων των γραμματειών, συνθηκών της Ελλάδος μετά των άλλων εθνών,* τόμος Α', εκ της Φιλολάου Τυπογραφίας, εν Αθήναις 1842.

Πήλικας Σπυρίδων, *Απομνημονεύματα της υπουργίας*, εκ του τυπογραφείου Αλεξάνδρου Παπαγεωργίου, εν Αθήναις 1893.

Πούλος Ιωάννης, «Η Επανάστασις της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 επί τη βάσει των γαλλικών αρχείων», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος 9 (1956) 223-260.

Πούλος Ιωάννης, «Το επεισόδιον Μουσούρου. Η ελληνοτουρκική διένεξις του 1847», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος 13 (1959) 241-256.

Ράλλης Γεώργιος, *Οι ελληνικοί κώδικες*, τόμος πρώτος, εκ της τυπογραφίας Γ.Χαρτοφύλακος, Αθήνησιν 1856.

Ρίζος-Ραγκαβής Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα*, τόμος Α', εν Αθήναις 1894, τόμος Β', εν Αθήναις 1895.

Σαρίπολος Νικόλαος, *Αυτοβιογραφικά Απομνημονεύματα*, εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1889.

Σαρίπολος Νικόλαος, *Η κατά την 19 Ιανουαρίου 1853 ενώπιον του Αρείου Πάγου δίκη του Θεοφίλου Καΐρη και των συν αυτώ επί Καϊρισμό υπό του πλημμελειοδικείου Σύρου καταδικασθέντων*, εκ της τυπογραφίας Ιωάννου Αγγελοπούλου, εν Αθήναις 1853.

Σούρλας Ευριπίδης, «Ήπειρος και αυστριακή διπλωματία. Η Ηπειρωτική επανάστασις του 1854 επί τη βάσει διπλωματικών εγγράφων και εκθέσεων του Αρχείου Εξωτερικών Αυστρίας (Βιέννης)», Ηπειρωτικά Χρονικά 7 (1932) 67-130.

Σούτσος Αλέξανδρος, *Ελληνική Πλάστιγξ, ή ποιήσεις και λογογραφικαί διατριβαί επικρίνουσαι τα κατά την Ελλάδα,* εκ της τυπογραφίας Κ.Ράλλη, εν Αθήναις 1836.

Σούτσος Αλέξανδρος, *Η Τρίτη Σεπτεμβρίου. Συνταγματική Μοναρχία,* εκ της τυπογραφίας «Ο Ανεξάρτητος» του Π. Παντελή, εν Αθήναις 1843 .

Συγγρός Ανδρέας, *Απομνημονεύματα*, τόμος πρώτος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, εν Αθήναις 1908.

Σωφρονιάδης Δημήτριος, *Όθων και Αμαλία, ήτοι συνοπτική εξεικόνισις της βασιλείας αυτών εν Ελλάδι. Πρωτότυπος ιστορική μελέτη συνταχθείσα κατά ιδιόρρυθμον όλως τρόπον,* τυπογραφείο Κωνσταντίνος Βρεττός, εν Κωνσταντινουπόλει 1882.

Τα κατά την τελετήν της 25 Ιανουαρίου 1858 επί τη εικοσιπενταετηρίδι από της εις την Ελλάδα αφίξεως της Α.Μ. του βασιλέως και αι εν ταύτη γενομέναι προς την Α.Μ. προσφωνήσεις και αι αντιφωνήσεις της Α.Μ., εκ του Βασιλικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1858.

Τα κατά τον Θεόφιλον Καΐρην, εκ του Ελληνικού Ταχυδρόμου, χωρίς χρονολογία.

Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επαναστάσεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862 υφ΄ ενός Ναυπλιέως, εκ του τυπογραφείου Κ.Αντωνιάδου, εν Αθήναις 1862.

Τόζης Γιάννης, «Αμερικανικαί και αγγλικαί πληροφορίαι περί της επαναστάσεως του 1854 εν Μακεδονία», Μακεδονικά 3 (1956) 142-207.

Τσοκόπουλος Γεώργιος, *Παλαιαί Αθήναι: η βασίλισσα Αμαλία*, εκδότης Π.Χ.Χαϊδόπουλος, τυπογραφείον Παρασκευά Λεώνη, εν Αθήναις 1904.

Φαρμακίδης Θεόκλητος, *Απολογία*, εκ της τυπογραφίας Αγγέλου Αγγελίδη, εν Αθήναις 1840.

Φιλάρετος Γεώργιος, *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897),* εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, εν Αθήναις 1897.

Φραντζής Αμβρόσιος, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος. Αρχόμενη από του έτους 1715 και λήγουσα το 1837,* τόμος τρίτος, εκ της τυπογραφίας Κ. Ράλλη, εν Αθήναις 1841.

Ashley Evelyn, *The life and correspondence of Henry John Temple viscount Palmerston*, volume II, Richard Bentley & Son, London 1879.

Bazancourt Cezar Lecat, *Η Κριμαϊκή Εκστρατεία*, τύποις Κ. Μηλιάδου και της Εσπέρας, Αθήνησι 1859.

Cochrane George, *Wanderings in Greece,* volume II, publisher Henry Colburn, London 1837.

Cassard Gilbert, *Οι Έλληνες και ο βασιλεύς Όθων*, τύποις Π.Σούτσα και Α.Κτενά, Αθήναι 1861.

Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923),* εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1989.

Dix William Giles, *The unholy alliance. An American view of the war in the East*, Charles B. Norton, New York, 1855.

Driault Édouard et Lhéritier Michel, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours*, tome II, Les Presses Universitaires de France, Paris 1925.

Finlay George, *A History of Greece from its conquest by the Romans to the present time. B.C.146-A.D.1864*, volume VII, Clarendon press, Oxford 1873.

Gordon Thomas, *History of the Greek Revolution*, volume II, William Blackwood, Edinburgh and T.Cadell, Strand, London 1844.

Hering Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936,* εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2008.

Maurer Georg-Ludwig, *Das griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung, vor und nach dem Freiheitskampfe*, bis zum 31 Juli 1834, zweiter Band, Akademische Buchhandlung von J.C.B. Mohr, Heidelberg 1835.

Metternich, *Mémoires. Documents et écrits divers,* tome septième, éditeurs E.Plon et Cie, Paris 1883.

Parish Henry, *Diplomatic History of the monarchy of Greece*, from the year 1830, J.Hatchard and Son, London 1838.

Petropulos John, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843),* Α΄ και Β', εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997.

Prokesch von Osten, *Aus dem Nachlasse des Graffen Prokesch Briefwechsel mit Herrn von Gentz und fürsten Metternich,* Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien 1881.

Thiersch Frédéric, *De l'état actuel de la Grèce*, deuxième partie, F.A. Brockhaus, Leipzig 1833.

Thouvenel Edouard Antoine, *La Grèce du roi Othon*, éditeur Calmann Levy, Paris 1890.

Trost Ludwig, *König Ludwig I von Bayern in seinen Briefen an seinen Sohn, den König Otto von Griechenland*, C.C. Buchnerche Verlagsbhchhandlung, Bamberg 1891.

Tuckerman Charles, *The Greeks of today*, Sampson Low & Co, London 1872.

*

Η προσωπικότητα και πολιτική δράση του Όθωνα ίσως έχουν περάσει σε δεύτερη μοίρα, καθώς σε αυτό συνετέλεσαν η αναποφασιστικότητα και η όχι τόσο δυναμική προσωπικότητα του πρώτου ηγεμόνα της Ελλάδας. Κανείς, παρ᾽ όλα αυτά, δεν μπορεί να αμφισβητήσει την φιλοπατρία και την αγάπη που έτρεφε, για την Ελλάδα, ο βασιλιάς Όθωνας.

Οι δυνατότητες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, το οποίο, μόλις είχε αρχίσει να συγκροτείται και να διοργανώνεται, μετά από τα πολυετή πολεμικά γεγονότα της Επανάστασης, αλλά και την περίοδο της αναρχίας που ακολούθησε τον θάνατο του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας, Ιωάννη Καποδίστρια, η ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης και η εσωτερική αντιπαλότητα των κομμάτων της εποχής δεν επέτρεψαν, στον Όθωνα, να πραγματοποιήσει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, το οποίο είχε ολόψυχα ενστερνιστεί.

ISBN: 978-618-83974-5-3